CURS DE PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

TEORIILE PERSONALITĂŢII

ediţia a II-a revizuită şi adăugită

MARCELA RODICA LUCA

EDITURA UNIVERSITĂȚII TRANSILVANIA DIN BRAŞOV

Marcela Rodica Luca

CURS DE PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

PARTEA I

TEORIILE PERSONALITĂȚII

Ediția a II-a revizuită şi adăugită

EDITURA UNIVERSITĂȚII TRANSILVANIA DIN BRAŞOV

2015

EDITURA UNIVERSITĂȚII *TRANSILVANIA* DIN BRAŞOV

Adresa: 500091 Braşov,
B-dul Iuliu Maniu 41A
Tel:0268 – 476050
Fax: 0268 476051
E-mail : editura@unitbv.ro

Copyright © Autorul, 2015

Editură acreditată de CNCSIS
Adresa nr.1615 din 29 mai 2002

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Luca, Marcela Rodica
Curs de psihologia personalității : teoriile personalității / Marcela Rodica Luca. - Braşov : Editura Universității "Transilvania", 2015
Bibliogr.
ISBN 978-606-19-0517-1

159.923(075.8)

Prefaţă la ediţia a doua
a cursului
Psihologia personalităţii – partea I, Teoriile personalităţii

În anul 2004 am publicat prima ediţie a cursului de Psihologia personalităţii ce cuprindea teoriile personalităţii. Înfiinţarea programului de Psihologie în forma de învăţământ la distanţă a impus o revizuire a formei de prezentare a conţinuturilor şi prezenta ediţie răspunde acestei cerinţe. Teoriile clasice ale personalităţii sunt un domeniu de studiu care timp de un secol a constituit fundamentul pregătirii de specialitate pentru psihologi. Ele încep cu primele modele explicative propuse de Freud la începutul secolului al douăzecilea şi continuă cu teorii care au îmbogăţit psihanaliza freudiană, au diversificat-o în numeroase neopsihanalize, sau au încercat să o demoleze, dar s-au raportat în permanenţă la ea. Chiar dacă, la proba timpului, multe dintre conceptele acestor teorii s-au dovedit inconsistente şi greu de operaţionalizat, ele au deschis calea spre marile curente psihoterapeutice, au dus la crearea de instrumente psihodiagnostice şi abordări noi în cercetare şi spre aplicaţii în diferite alte domenii, cum ar fi educaţia, psihologia organizaţională sau comportamentul consumatorului.

Pentru studentul la Psihologie, aprofundarea teoriilor clasice ale personalităţii deschide calea spre înţelegerea psihologiei umane, a funcţionării omului concret, şi pregăteşte bazele teoretice ale specializării viitoare. Diversitatea abordărilor, a terminologiei utilizate face ca studiul teoriilor personalităţii să pară destul de anevoios, iar rolul seminariilor este de a-l ajuta pe student să-şi clarifice conceptele şi să le sistematizeze. Din acest motiv, regândirea conţinutului în formatul pentru învăţământ la distanţă a constituit o provocare, deoarece prin organizarea experienţelor de învăţare acest tip de manual trebuie să suplinească interacţiunile instructive faţă-în-faţă din seminarii.

Faţă de prima ediţie, prezentul curs conţine nu doar reorganizări ale conţinutului, ci şi o simplificare a părţilor de metateorie a personalităţii, care, pe parcursul anilor s-au dovedit mai dificil de asimilat la nivel de licenţă. Fiecare capitol a fost îmbogăţit cu exemple, rezumate, aplicaţii, care să pună studentul în situaţia de a opera cu conceptele, a reflecta, a genera exemple noi, a transfera cunoştinţele proaspăt asimilate în alte situaţii, a le folosi pentru a interpreta diferite manifestări ale personalităţii. Testele de verificare a cunoştinţelor de la final de capitol sunt structurate în funcţie de obiectivele modulului de instruire şi de competenţele vizate de unitatea de învăţare şi urmăresc organizarea conceptelor fiecărei teorii într-un sistem conceptual care să permită abordarea lor critică. Sunt vizate aspectele legate de viziunea fiecărui autor asupra naturii umane, a raportului biologic–social în determinarea caracteristicilor psihologice general–umane şi a diferenţelor individuale, asupra relaţiilor dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte, asupra naturii diferenţelor dintre normalitate şi nevroză.

La bibliografia iniţială au fost adăugate apariţiile recente—traduceri în limba română ale lucrărilor de referinţă ale autorilor prezentaţi în curs, care figurează şi ca recomandări de lectură la finalul fiecărui capitol şi permit aprofundarea, prin studiu individual, a conceptelor prezentate în curs. Parcurgerea unităţilor de învăţare şi implicarea în rezolvarea sarcinilor de învăţare aferente,â asigură, împreună cu lecturile suplimentare, o asimilare optimă a conceptelor şi dezvoltarea capacităţii de abordare critică a textelor de specialitate. În speranţa că unităţile de învăţare vor constitui o modalitate de familiarizare cu teoriile personalităţii, le urez cititorilor o lectură plăcută.

Braşov, decembrie 2014

Autoarea

PREZENTAREA MODULULUI

Modulul este conceput ca parte integrantă din curriculum-ul pentru ciclul licenţă în specializarea PSIHOLOGIE şi este în concordanţă cu planul de învăţământ şi cu fişa disciplinei. Aspectele didactice de mai jos sunt comune cu cele de la disciplina Psihologia personalităţii 2 (Psihologia diferenţială a personalităţii), pentru care prezenta disciplină constituie o cerinţă preliminară.

Obiectivele modulului

După parcurgerea modulului, studentul(a)**:**

- Va explica structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele şi modelele teoretice cuprinse în teoriile personalităţii.
- Va explica mecanismele dezvoltării ontogenetice, din perspectiva teoriilor personalităţii.
- Va analiza critic relaţiile dintre stadiile de dezvoltare ontogenetică şi funcţionarea personalităţii adulte din perspectiva teoriilor personalităţii.
- Va analiza critic tipologiile de personalitate propuse de teoriile personalităţii.
- Va explica principalele diferenţe dintre personalitatea matură şi cea nevrotică, din perspectiva teoriilor personalităţii.
- Va evalua implicaţiile fiecărei teorii pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic–social pentru funcţionarea personalităţii pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.
- Va fi capabil(ă) să abordeze critic un text de referinţă în domeniul psihologiei personalităţii.

Competenţe conferite

- Operarea cu concepte fundamentale în domeniul psihologiei – Teorii psihologice. Utilizarea sistemului de concepte al teoriilor clasice ale personalităţii în explicarea personalităţii.
- Evaluarea critică a situaţiilor problematice şi a soluţiilor posibile în psihologie. Raportarea critică la explicaţiile naturii diferenţelor individuale şi a caracteristicilor general umane furnizate de fiecare teorie.
- Executarea sarcinilor profesionale conform principiilor deontologice specifice în exercitarea profesiei
- Autoevaluarea nevoilor de formare continuă în vederea adaptării competenţelor profesionale la dinamica contextului social.
- Comunicare profesională prin utilizarea limbajului psihologic.

Resurse şi mijloace de lucru

Modulul prezintă 16 unităţi de învăţare (U.I.), grupate în următoarele grupuri de teorii ale personalităţii: Psihanaliza şi neopsihanalizele–devianţii timpurii (U.I. 2, 3 şi 4), Psihanaliza şi neopsihanalizele–devianţii târzii (U.I. 4, 6 şi 7), Teoriile trăsăturilor şi abordarea ontogenetică (U.I. 8. 9 şi 10), Abordarea umanistă şi abordarea cognitivistă (U.I. 11, 12 şi 13) şi Abordarea comportamentalistă (U.I. 14, 15 şi 16). Conceptele introductive sunt prezentate în U.I. 1: curente de gândire şi teorii, modele teoretice, tipologii şi tipuri de personalitate, criterii tipologice.

Fiecare unitate de învăţare are 3–5 subcapitole unitare care tratează principalele aspecte ale temei, cu expunerea conceptelor, exemplificări, puncte de consolidare a cunoştinţelor şi aplicaţii. La finalul fiecărei unităţi de învăţare sunt recomandate, pentru aprofundarea cunoştinţelor, una sau mai multe surse bibliografice în limba română care pot fi găsite în biblioteci, cu specificarea capitolelor şi paginilor la care se găsesc informaţiile legate de tematica unităţii de învăţare.

Pentru cei care doresc să citească mai mult, sunt indicate 1–4 lecturi suplimentare, în limba română sau în limba engleză. Bibliografia pe care se bazează cursul este prezentată alfabetic, la final, dar ea nu include titlurile din bibliografia recomandată şi nici cele din

rubricile de lecturi suplimentare (neutilizate direct în text), care sunt listate separat.

Pentru o învăţare uşoară, plăcută şi, mai ales, temeinică vă propun să parcurgeţi unitatea de învăţare în 2–3 lecturi succesive, de profunzime progresivă şi cu obiective de învăţare diferite. Începeţi cu o lectură liniară, care să vă orienteze în temă. Opriţi-vă la exemple şi reflectaţi critic, ele au rostul de a vă da detalii care să vă ajute să înţelegeţi aspectele practice, concrete ale conceptelor expuse.

La finalul fiecărui subcapitol sunt una sau mai multe aplicaţii. Pentru a le rezolva, reluaţi subcapitolele într-o lectură problematizată, axată pe cerinţele din fiecare aplicaţie. În această fază, subliniaţi termenii dificili şi utilizaţi glosarul de la finalul modulului şi un dicţionar de specialitate pentru a clarifica semnificaţia termenilor.

Utilizarea unui dicţionar de specialitate (vezi bibliografia de la final) este necesară deoarece, în ciuda aparenţelor, există diferenţe, uneori considerabile, între semnificaţia unui termen în limbajul natural şi în limbajul de specialitate. Este esenţial să vă însuşiţi corect conceptele şi pentru aceasta este necesară clarificarea termenilor necunoscuţi sau de a căror semnificaţie nu sunteţi siguri. Răspundeţi la aplicaţii utilizând cunoştinţele prezentate în paragraful respectiv. Rezolvarea aplicaţiilor vă va ajuta în consolidarea conceptelor.

În această a doua lectură, apelaţi la bibliografia suplimentară recomandată la finalul unităţii de învăţare şi faceţi o lectură paralelă, în care utilizaţi conceptele prezentate în unitatea de învăţare pentru a înţelege prezentările monografice din aceste cărţi. Identificaţi punctele comune ale bibliografiei cu conţinutul U.I. şi elementele de noutate. Adăugaţi notiţele de lectură în corpul paragrafului respectiv (adnotări) sau pe foi separate. Faceţi scheme şi hărţi conceptuale care să vă ajute să integraţi cunoştinţele într-o structură coerentă. Utilizaţi punctele de recapitulare şi consolidare de la final de subcapitol pentru a fixa cunoştinţele. Adăugaţi altele dacă simţiţi că este necesar.

La finalul fiecărei unităţi de învăţare există un test de verificare a cunoştinţelor. Încercaţi să răspundeţi la itemi doar pe baza primelor 2 lecturi. Va fi un prilej de a vă da singur(ă) seama de acurateţea şi soliditatea cunoştinţelor achiziţionate. Dacă nu sunteţi sigur(ă) de răspuns, reluaţi unitatea de învăţare într-o a treia lectură, de consolidare şi sistematizare. Faceţi scheme la fel ca în etapa precedentă şi insistaţi asupra definiţiilor şi legităţilor.

În măsura în care dispuneţi de timp, organizaţi răspunsurile de la aplicaţii şi de la testul final, eventual schemele şi hărţile conceptuale într-un document separat pentru fiecare U.I., care să consemneze demersul dumneavoastră de învăţare şi să fie un punct de plecare pentru răspunsul la temele de control. Prin natura însăşi a domeniului, aplicaţiile, testele de verificare şi temele de control necesită răspunsuri subiective. Puteţi să controlaţi corectitudinea răspunsurilor dumneavoastră confruntându-vă cu un coleg sau participând la tutoriale.

Feedback

La predarea temelor de control (opţional), vă rugăm să aveţi amabilitatea de a adăuga, în limita timpului de care dispuneţi, următoarele:

- O listă cu conceptele care au fost insuficient explicate sau exemplificate.
- O listă cu aplicaţiile şi itemii de verificare la care aţi întâmpinat dificultăţi de rezolvare.
- O listă cu termenii dificili pe care i-aţi găsit în text, dar care nu au fost incluşi în Glosar.

Mă ajutaţi în acest fel la perfecţionarea modulului, atât la nivelul conţinutului, cât şi al conceperii unor aplicaţii şi modalităţi de evaluare cu adevărat formative.

Structura cursului

– 16 U.I.
– 5 teme de control
– Temele de control se vor transmite cadrului didactic platforma/pe suport de hârtie. Rezultatele evaluărilor se vor transmite studenţilor prin încărcarea pe platforma eLearning.

Cerinţe preliminare: cunoaşterea acceptabilă a conceptelor din următoarele discipline:
Fundamentele psihologiei 1 şi 2 (din anul I).
Psihologia dezvoltării 1 şi 2 (din anul I)

Discipline deservite

Psihologia personalităţii 2 (Psihologia diferenţială a personalităţii)

Psihodiagnoza personalităţii
Introducere în psihoterapie
Consiliere educaţională

Durata medie de studiu individual

1–2:30 ore pentru fiecare U.I.

Evaluarea

Ponderea în evaluarea finală:
- evaluarea sumativă (examen oral)—50%
- evaluările pe parcurs (5 teme de control)—50%

CUPRINS

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A DOUA i

PREZENTAREA MODULULUI ii

U.I. 1. INTRODUCERE ÎN TEORIILE PERSONALITĂŢII 1
1.1. Personalitatea ca obiect al cunoaşterii empirice şi ştiinţifice 2
1.2. Curente de gândire şi teorii ştiinţifice ale personalităţii 4
1.3. Criterii de analiză a teoriilor personalităţii 6
1.4. Rolul marilor teorii ale personalităţii în psihologia contemporană 7
1.5. Bibliografie recomandată 11
1.6. Test de verificare a cunoştinţelor 11

U.I. 2. ABORDAREA PSIHANALITICĂ. SIGMUND FREUD: PSIHANALIZA CLASICĂ 12
2.1. Conceptele de bază ale teoriei freudiene 13
2.2. Organizarea personalităţii 15
2.3. Anxietatea şi apărările eului 17
2.4. Stadiile dezvoltării psihosexuale şi tipurile de personalitate 19
2.5. Viziunea lui Freud despre om şi societate. Rolul lui în psihologia secolului al XX–lea 24
2.6. Bibliografie recomandată 26
2.7. Test de verificare a cunoştinţelor 26

U.I. 3. NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TIMPURII (1). CARL JUNG: PSIHOLOGIA ANALITICĂ 27
3.1. Energia psihică şi structurile de personalitate 28
3.2. Tipologia personalităţii 30
3.3. Rolul arhetipurilor în structura de personalitate 31
3.4. Dezvoltarea personalităţii 33
3.5. Originalitatea viziunii lui Jung asupra personalităţii 34
3.6. Bibliografie recomandată 36
3.7. Test de verificare a cunoştinţelor 36

U.I. 4. NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TIMPURII (2). ALFRED ADLER: PSIHOLOGIA INDIVIDUALITĂŢII 37
4.1. Complexul de inferioritate şi străduinţa spre superioritate 38
4.2. Stilul de viaţă şi tipul de personalitate 40
4.3. Rolul factorilor sociali în formarea personalităţii 41
4.4. Concepţia lui Adler despre natura umană 44
4.5. Bibliografie recomandată 45
4.6. Test de verificare a cunoştinţelor 45

TEMA DE CONTROL NR.1. 46

U.I. 5. NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TÂRZII (1). KAREN HORNEY: PSIHOLOGIA FEMININĂ 47
5.1. Trebuinţele fundamentale ale fiinţei umane 48
5.2. Personalitatea şi geneza nevrozelor 50
5.3. Psihologia feminină 52
5.4. Concepţia lui Horney despre natura umană şi personalitate 54
5.5. Bibliografie recomandată 56
5.6. Test de verificare a cunoştinţelor 56

U.I. 6. NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TÂRZII (2). ERICH FROMM: DILEMA LIBERTATE/SECURITATE 57
6.1. Dilema umană fundamentală: libertate/securitate 58
6.2. Dezvoltarea personalităţii 60
6.3. Trebuinţele psihologice ale persoanei 62
6.4. Tipurile de personalitate 64
6.5. Viziunea lui Fromm asupra naturii umane şi a personalităţii 67
6.6. Bibliografie recomandată 68
6.7. Test de verificare a cunoştinţelor 68

U.I. 7. NEOPSIHANALIZA—DEVIANŢII TÂRZII (3). HENRY MURRAY: PERSONOLOGIA 69
7.1. Principiile fundamentale ale personologiei şi structura personalităţii 70
7.2. Aspectele motivaţionale ale comportamentului 71
7.3. Complexe asociate dezvoltării psihosexuale şi tipuri de personalitate 73
7.4. Viziunea lui Murray asupra naturii umane şi a personalităţii 75
7.5. Bibliografie recomandată 77
7.6. Test de verificare a cunoştinţelor 77

TEMA DE CONTROL NR. 2 77

U.I.8. TEORIILE TRĂSĂTURILOR (1). GORDON ALLPORT: ABORDAREA STRUCTURALĂ A PERSONALITĂŢII 78
8.1. Natura personalităţii 79
8.2. Formarea personalităţii 81
8.3. Trăsăturile de personalitate 84
8.4. Personalitate şi motivaţie 89
8.5. Viziunea lui Allport despre natura umană 91
8.6. Bibliografie recomandată 93
8.7. Test de verificare a cunoştinţelor 93

U.I.9. TEORIILE TRĂSĂTURILOR (2). RAYMOND CATTELL: ABORDAREA FACTORIALĂ A PERSONALITĂŢII 94
9.1. Trăsăturile de personalitate 95
9.2. Organizarea dinamică a personalităţii 97
9.3. Dezvoltarea personalităţii 99
9.4. Viziunea lui Cattell despre natura umană 103
9.5. Bibliografie recomandată 104
9.6. Test de verificare a cunoştinţelor 105

U.I. 10. ABORDAREA ONTOGENETICĂ. ERIK ERIKSON: CONTINUA DEVENIRE A PERSONALITĂŢII 106
10.1. Constituirea personalităţii în ontogeneză.....107
10.2. Crizele şi forţele bazale în procesul dezvoltării personalităţii 111
10.3. Viziunea lui Erikson asupra naturii umane.....112
10.4. Bibliografie recomandată.....114
10.5. Test de verificare a cunoştinţelor 114

TEMA DE CONTROL NR. 3 114

U.I. 11. ABORDAREA UMANISTĂ (1). CARL ROGERS: ACTUALIZARE ŞI UNICITATE.....116
11.1. Actualizarea—trebuinţă umană fundamentală 117
11.2. Dezvoltarea eului—problema centrală a devenirii personalităţii 118
11.3. Personalitatea matură 119
11.4. Viziunea lui Rogers asupra naturii umane şi a personalităţii 121
11.5. Bibliografie recomandată.....123
11.6. Test de verificare a cunoştinţelor 123

U.I. 12. ABORDAREA UMANISTĂ (2). ABRAHAM MASLOW: PSIHOLOGIA DEVENIRII (BEING PSYCHOLOGY) 124
12.1. Sistemul trebuinţelor umane.....125
12.2. Metamotivaţia.....129
12.3. Personalitatea matură 130
12.4. Viziunea lui Maslow asupra naturii umane 135
12.5. Bibliografie recomandată.....136
12.6. Test de verificare a cunoştinţelor 136

U.I. 13. ABORDAREA COGNITIVISTĂ. GEORGE KELLY: TEORIA CONSTRUCTELOR PERSONALE 137
13.1. Individul ca "savant naiv" şi adaptarea la realitate 138
13.2. Funcţionarea sistemului de constructe 139
13.3. Similarităţi şi diferenţe în configuraţia şi funcţionarea sistemului de constructe 142
13.4. Viziunea lui Kelly despre natura umană şi despre personalitate.....143
13.5. Bibliografie recomandată.....145
13.6. Test de verificare a cunoştinţelor 145

TEMA DE CONTROL NR. 4. 146

U.I. 14. ABORDAREA COMPORTAMENTALISTĂ (1). BURRHUS SKINNER: CONDIŢIONAREA OPERANTĂ.....147
14.1. Mecanismul condiţionării operante.....148
14.2. Modelarea comportamentului 150
14.3. Condiţionarea operantă—aplicaţii în modificarea comportamentului.....151
14.4. Viziunea lui Skinner asupra naturii umane şi a personalităţii 153
14.5. Bibliografie recomandată.....155
14.6. Test de verificare a cunoştinţelor 155

U.I. 15. ABORDAREA COMPORTAMENTALISTĂ (2). ALBERT BANDURA: ÎNVĂŢAREA OBSERVAŢIONALĂ.....156
15.1. Învăţarea observaţională sau vicariantă 157
15.2. Implicarea eului în învăţare 161
15.3. Modificarea comportamentului prin modelare.....164
15.4. Viziunea lui Bandura asupra naturii umane 165
15.5. Bibliografie recomandată.....168
15.6. Test de verificare a cunoştinţelor 168

U.I. 16. ABORDAREA COMPORTAMENTALISTĂ (3). JULIAN ROTTER: TEORIA ÎNVĂŢĂRII SOCIALE 169
16.1. Teoria învăţării sociale.....170
16.2. Motivaţia comportamentului 173
16.3. Localizarea controlului şi încrederea interpersonală 175
16.4. Viziunea lui Rotter asupra naturii umane 174
16.5. Bibliografie recomandată.....178
16.6. Test de verificare a cunoştinţelor 178

TEMA DE CONTROL NR. 5. 178

BIBLIOGRAFIE 179

RECOMANDĂRI DE LECTURĂ 181

Unitatea de învăţare nr. 1

INTRODUCERE ÎN TEORIILE PERSONALITĂŢII

Cuprins

1.1. Personalitatea ca obiect al cunoaşterii empirice şi ştiinţifice 2
1.2. Curente de gândire şi teorii ştiinţifice ale personalităţii 4
1.3. Criterii de analiză a teoriilor personalităţii 6
1.4. Rolul marilor teorii ale personalităţii în psihologia contemporană 7
1.5. Bibliografie recomandată..... 11
1.6. Test de verificare a cunoştinţelor 11

Introducere

Dezvoltarea generală a cunoaşterii de-a lungul istoriei s-a manifestat şi în domeniul cunoaşterii omului, a funcţionării sale la nivel psihic, odată cu intrarea în limbaj a termenilor care desemnează personalitatea. Explicarea naturii invarianţilor interni (personalitatea) şi a rolului acestor invarianţi în determinarea manifestărilor comportamentale a constituit o preocupare constantă, implicită sau explicită în viaţa socială, ceea ce a dus la separarea a două niveluri distincte de explicaţii: unul empiric, general uman, al individului ca subiect cunoscător într-o lume socială, şi unul mai riguros, la nivelul ştiinţei.

Primele explicaţii ale naturii umane şi ale diferenţierilor de grup şi individuale provin din antichitatea greacă şi romană, continuă cu tipologii ale personalităţii şi personaje literare în Renaştere şi în epoca modernă şi ajung să se constituie în teorii abia la finalul secolului al nouăsprezecelea.

Prima teorie completă a personalităţii a fost elaborată de Freud, iar dezbaterile suscitate de ea au dus la dezvoltarea unor teorii noi, dintre care unele continuă tradiţia psihanalitică (neopsihanalizele), iar altele dezvoltă direcţii de explicaţie complet diferite (teoriile umaniste, teoriile trăsăturilor, teoriile behavioriste, cognitiviste şi socio-cognitiviste). Toate aceste teorii au aprofundat şi au diversificat explicaţiile iniţiale, ducând totodată, la dezvoltarea unor noi modalităţi de investigare a personalităţii şi a unor psihoterapii specifice.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice principalele diferenţe dintre cunoaşterea empirică şi cunoaşterea ştiinţifică a personalităţii.
- Să utilizeze criteriile de analiză a teoriilor personalităţii pentru a explica deosebirile dintre principalele curente de gândire şi şcoli psihologice.
- Să exemplifice principalele diferenţe dintre teorii în privinţa mecanismelor dezvoltării ontogenetice.
- Să exemplifice relaţiile dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte la diferite teorii.
- Să exemplifice tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) postulate de diferite teorii.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră.

1.1. PERSONALITATEA CA OBIECT AL CUNOAŞTERII EMPIRICE ŞI ŞTIINŢIFICE

Psihologia personalităţii la început de drum

Teoriile personalităţii prezentate în această carte constituie începuturile abordării ştiinţifice a personalităţii. Până când psihologia a ajuns într-un stadiu de dezvoltare care să permită înţelegere fenomenului complex al personalităţii umane, explicaţiile au fost furnizate mai ales de medicină, de filozofie şi de literatură. Primele încercări de teoretizare a naturii individualităţii vin de la doi medici din antichitate: Hipocrat[1] şi Galenus[2] care au dat explicaţii fiziologice ale diferenţelor individuale la nivel psihologic. Cel din urmă este şi cel care a creat prima tipologie a personalităţii, care cuprinde patru tipuri temperamentale (sangvinic, coleric, flegmatic şi melancolic), tipuri considerate şi azi concepte în psihologia personalităţii, chiar dacă explicaţia naturii lor diferă. Tot din antichitate datează prima tipologie caracterială, aparţinând filozofului şi naturalistul grec Teofrast[3].

Toate aceste contribuţii s-au bazat pe cunoştinţele existente în epocă şi pe capacitatea autorilor de a observa comportamentele şi de a le explica. Autorii susmenţionaţi sunt precursorii abordării dispoziţionale[4] a personalităţii, prin care s-a urmărit identificarea unor categorii (trăsături şi tipuri de personalitate) care să permită înţelegerea relativei constanţe a comportamentelor unei persoane şi natura diferenţelor individuale. Regăsim continuarea acestei tradiţii şi la filozofii de mai târziu din Europa. La Bruyère[5], de exemplu, continuând tradiţia antică a portretelor psihologice, a încercat sa descrie tipuri morale de personalitate din societatea franceză din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Mai aproape de zilele noastre, găsim în operele literare din întreaga lume tipuri umane descrise artistic: personaje ca Harpagon, avarul lui Molière, sau Hagi Tudose al lui Delavrancea sunt numai două exemple de tip de personalitate descris în literatură. Exemplele ar putea continua. Ceea ce este caracteristic pentru personajele literare este faptul că ele au trăsături de personalitate puternice, bine conturate prin descrieri literare (comportamente, trăiri ale personajului), organizate în configuraţii specifice şi relevante pentru un tip uman (avarul, de exemplu). Regăsim comportamente similare la indivizi din viaţa reală şi facem inferenţe despre existenţa unor trăsături similare cu personajul literar, iar la nivelul limbajului comun, utilizăm adesea numele personajului pentru a semnifica apartenenţa unui individ concret la acel tip de personalitate. Prin valoarea artistică şi prin puterea de portretizare a oamenilor, multe opere literare sunt adevărate "lecţii de psihologia personalităţii", dar explicaţiile pe care le dau autorii

---

[1] **Hipocrat** (Hippocrates) din Cos (aprox. 460–375 î.e.n.)—medic grec, considerat întemeietorul concepţiei umorale în medicină şi, totodată, părintele medicinei occidentale. Şi azi, medicii depun "jurământul hipocratic", prin care îşi asumă responsabilităţile profesionale. Era de părere că diferenţele de umori (fluide ale corpului) sunt responsabile de diferenţele de fire (personalitate).

[2] **Galenus** din Pergamon (aprox. 126–200 e.n.)—medic grec în Imperiul Roman. Pe lângă contribuţii fundamentale în medicină şi chirurgie, el a rămas în istorie pentru conceptul de temperament şi pentru tipologia temperamentală care este folosită şi azi, cu alte explicaţii teoretice, desigur.

[3] **Teofrast** (aprox. 372–287 î.e.n.)—filozof, discipol al lui Aristotel, a scris o lucrare intitulată "Caracterele", în care a făcut portrete morale ale contemporanilor, sistematizând cu finеţe observaţiile şi dând interpretări psihologice comportamentelor în termeni care azi ar putea fi consideraţi trăsături.

[4] **Abordare dispoziţională**—explicarea manifestărilor comportamentale prin existenţa unor predispoziţii generalizate, relativ constante în timp şi de-a lungul situaţiilor, care au rol cauzal în raport cu un comportament particular.

[5] **La Bruyère** (1645–1696)—scriitor şi moralist francez, reprezentant al clasicismului. A scris o lucrare intitulată tot *"Caracterele",* în care descrie tipuri morale.

pentru felul de a fi al personajelor rămâne totuşi la nivelul bunului simţ comun, în afara explicaţiilor ştiinţifice.

Chiar dacă nu citeşte literatură, nu a auzit de Hipocrat şi Galenus şi nu are de gând să studieze psihologia, fiecare individ este preocupat de a înţelege felul de a fi al semenilor săi, cu alte cuvinte este un psiholog empiric al personalităţii. Din interacţiunile cu semenii săi, el încearcă să identifice categorii de comportamente pe care le asociază uneia sau mai multor trăsături, şi face raţionamente de tipul *"Dacă se comportă în modul X, are probabil trăsătura Y"* şi *"Dacă are trăsătura Y, probabil că se va comporta în modul X şi în alte situaţii"*. A identifica la ceilalţi felul de a fi este esenţial pentru a ne atinge scopurile în interacţiunile sociale de orice fel. Cunoscând felul de a fi al unei persoane, ştim la ce să ne aşteptăm de la ea într-o situaţie şi cum să ne comportăm cu ea. O bună parte din succesul în orice domeniu al vieţii (profesional, social, intim) se bazează pe această capacitate de a înţelege semenii şi de a ne înţelege cu ei.

Personalitatea explicată la nivelul bunului simţ comun Bazându-se pe experienţa proprie şi, eventual, pe ce a aflat din alte surse (literatură, film, cunoscuţi) fiecare individ dezvoltă, în timp, o *"teorie personală"* despre cum sunt oamenii, de câte feluri sunt, cum e bine să te porţi cu fiecare tip de om şi la ce să te aştepţi de la el. Valoarea de cunoaştere a unei astfel de teorii este limitată la orizontul social al celui care a elaborat-o şi este utilă în special pentru autorul ei. Principala limită a unei astfel de teorii este chiar faptul că este personală şi nu generală cu adevărat. Termenii în care ea este exprimată sunt imprecişi, iar explicaţiile pe care le oferă sunt şi ele imprecise. Întrebările la care nu răspund teoriile la nivel de bun simţ comun sunt numeroase şi răspunsurile trebuie căutate la un alt nivel de cunoaştere, cel ştiinţific. Diferenţele dintre cunoaşterea la nivel de bun simţ comun şi cea ştiinţifică sunt numeroase (vezi Tabelul 1.1.).

Tab. 1.1. Diferenţe între cunoaşterea la nivelul bunului simţ comun şi cea ştiinţifică

Cunoaşterea la nivelul bunului simţ comun	Cunoaşterea ştiinţifică
Subiectivă	Tinde spre obiectivitate
Explicaţii în termenii limbajului natural şi raţionamente la nivel de bun simţ	Explicaţii utilizând noţiuni precis definite şi reguli de inferenţă logică
Subiectul cunoscător nu este conştient de distorsiuni şi nu le poate corecta	Subiectul cunoscător este conştient de distorsiuni şi le poate corecta prin confruntarea cu corpul de cunoştinţe al domeniului
Grad de generalitate scăzut	Grad de generalitate ridicat
Generalizarea se bazează pe experienţa individuală şi pe capacitatea individului de a raţiona	Generalizarea se bazează pe metode riguroase de culegere a datelor, pe reguli de interpretare şi de testare a valorii de adevăr
Limitată ca explicaţii şi predicţii la orizontul social al subiectului cunoscător	Tinde să surprindă principii, regularităţi, legităţi universal valabile
Rezultă o teorie personală, subiectivă, dependentă de credinţele şi prejudecăţile aflate în mintea subiectului cunoscător	Rezultă o teorie relativ obiectivă, testată experimental sau prin confruntare cu alte teorii, aflată pe un suport extern (publicaţie) accesibil oricui

Ce urmăreşte să explice o teorie ştiinţifică a personalităţii?

Dezvoltarea psihologiei în secolul nouăsprezece a creat premisele dezvoltării unor explicaţii de nivel ştiinţific ale personalităţii. Astfel, la începutul secolul secolului douăzeci, au apărut primele teorii ale personalităţii care se bazează pe metode de cunoaştere de nivel ştiinţific. Marile teorii ale personalităţii încearcă să răspundă la câteva întrebări fundamentale:

- Ce este, de fapt, personalitatea?
- Prin ce se aseamănă şi prin ce se deosebesc oamenii?
- Care este natura asemănărilor (aspecte general-umane comune)?

- Care este natura deosebirilor (particularităţi individuale)?
- Care este raportul ereditate/mediu în determinarea personalităţii în general?
- Care este raportul ereditate/mediu în determinarea asemănărilor?
- Care este raportul ereditate/mediu în determinarea deosebirilor?
- Care este rolul determinismului (biologic, social) şi al liberului arbitru?
- Care este locul motivaţiei în cadrul personalităţii?
- Care sunt caracteristicile personalităţii mature, echilibrate?
- Care este natura normalităţii/disfuncţiilor şi a bolilor psihice?
- Ce factori determină realizările excepţionale (eminenţa)?
- Care este intervalul de timp în care se formează personalitatea?
- Ce rol au experienţele timpurii/târzii în formarea personalităţii?
- Se poate vorbi de stadialitate în formarea personalităţii? Dacă da, care sunt stadiile (număr, durată, ordine de apariţie) şi care sunt principiile şi mecanismele care stau la baza dezvoltării?

Teoreticienii studiaţi în acest curs au răspuns în totalitate sau în parte la întrebările de mai sus. Modul în care au răspuns, forma şi conţinutul teoriei, depind de mai mulţi factori:

- viziunea lor generală despre natura umană (filosofia personalităţii);
- specializarea lor;
- natura experienţei profesionale (tip de populaţie cercetată, metode de cunoaştere şi intervenţie utilizate în practica profesională);
- îmbinarea abordării nomotetice cu cea idiografică;
- elemente biografice (experienţa de viaţă).

Să ne reamintim ...

- Personalitatea poate fi cunoscută la nivel de bun simţ comun şi la nivel ştiinţific.
- Între cele două niveluri de cunoaştere există deosebiri importante în privinţa rigorii, a gradului de generalitate şi de obiectivitate, a valorii de adevăr.
- Cunoaşterea la nivel de bun simţ comun este general–umană, ea este subiectivă, dependentă de experienţă, având utilitate practică pentru funcţionarea fiecărui individ în spaţiul social în care trăieşte.
- Cunoaşterea de nivel ştiinţific este specializată, riguroasă, obiectivă şi ea vizează categorii generale şi legităţi testabile indiferent de credinţele subiectului cunoscător.

1. Daţi exemplu de deducţie despre o trăsătură de personalitate a unui individ pe care aţi făcut-o pornind de la un comportament concret.
2. Analizaţi posibilele surse de distorsiune a concluziei pe care aţi tras-o şi despre valoarea ei de adevăr.

1.2. CURENTE DE GÂNDIRE ŞI TEORII ŞTIINŢIFICE ALE PERSONALITĂŢII

Primele încercări de explicaţie ştiinţifică a personalităţii şi particularităţile lor

Dezvoltarea generală a cunoaşterii la începutul secolului nouăsprezece şi impulsul pe care l-au dat biologiei şi medicinei lucrările lui Charles Darwin *"Originea speciilor prin selecţie naturală"* (1859) şi *"Originea omului şi selecţia sexuală"* (1871) au dus la dezvoltarea unei noi concepţii despre om, care, până la Darwin, fusese socotit ca fiind o fiinţă aparte, a cărei natură animalică

nu poate fi luată în considerare (în ciuda evidenţei). Dezvoltarea fiziologiei, a neurologie şi a psihiatriei, ca să enumerăm doar câteva dintre ramurile medicinei care au contribuit la îmbogăţirea cunoştinţelor despre funcţionarea la nivel fiziologic a fiinţei umane, au dus la apariţia de noi întrebări despre mecanismele vieţii psihice, mecanisme pentru care, în epocă, explicaţiile erau nesatisfăcătoare.

La începutul secolului douăzeci, încercările unui medic vienez, Sigmund Freud, de a explica mecanismele nevrozei s-au soldat cu ceva mai mult—psihanaliza—o primă teorie care urmărea explicarea personalităţii în ansamblul ei. Psihanaliză freudiană a fost adoptată de mulţi medici şi psihoterapeuţi din Europa şi apoi şi din Statele Unite (după anii '30, când psihanaliştii europeni au fugit de represiunea nazistă). În gândirea psihologică din America de Nord, la acel moment, domina behaviorismul, iar în Europa funcţionalismul şi psihologia experimentală. Psihanaliza a marcat un moment de cotitură în gândirea despre natura umană, despre sănătate şi boală mintală şi despre utilizarea metodelor psihologice în terapia tulburărilor psihice.

Discipolii lui Freud, Jung şi Adler au ajuns să formuleze teorii proprii ale personalităţii—neopsihanalizele—prin care se detaşau parţial sau total de concepţia maestrului. Ei constituie primul val de disidenţi care au dus la diversificarea explicaţiilor de factură psihanalitică. Mai târziu, alţi psihanalişti, care nu au avut legături directe cu Freud—disidenţii târzii—au contestat tot mai multe dintre explicaţiile psihanalizei clasice, creând alte şcoli neopsihanalitice care au îmbogăţit explicaţiile despre natura personalităţii (Horney, Fromm, Murray). Viziunea despre fiinţa umană în psihanaliza clasică şi în unele neopsihanalize este una sumbră—omul este condus de forţe oarbe, de natură instinctuală, care ajung în conflict cu limitările societăţii (Freud, Murray, Horney). În variante mai optimiste, neopsihanalizele văd omul ca pe o fiinţă a cărei motivaţie fundamentală este aceea de împlinire a potenţialităţilor (Fromm, Adler). O prelungire a perspectivei neopsihanalitice este reprezentată de Erikson, pentru care dezvoltarea personalităţii este un proces de continuă soluţionare a unor conflicte de-a lungul întregii vieţi, proces care stă la baza explicaţiilor despre funcţionarea personalităţii.

Exportarea neopsihanalizelor europene pe tărâm american a schimbat echilibrul de forţe între curentele de gândire: într-o Americă dominată de behaviorism, neopsihanalizele câştigaseră teren. În acest context, apariţia unui două noi curente de gândire a diversificat şi mai mult evantaiul teoriilor personalităţii:

- Umanismul—reprezentat Rogers şi Maslow—a mutat accentul de pe determinismul (biologic sau social) al funcţionării personalităţii, pe liberul arbitru şi pe existenţa unei motivaţii înnăscute de creştere şi împlinire a potenţialului uman al individului. Teoriile umaniştilor promovează o viziune pozitivă, optimistă asupra naturii umane.
- Teoriile trăsăturilor—reprezentate de Allport şi Cattell—au constituit abordări mai pragmatice ale explicării personalităţii, concentrându-se pe manifestările observabile şi măsurabile ale personalităţii pentru a deduce existenţa unor structuri interne stabile şi permanente—personalitatea.

Un loc aparte în această panoramă a teoriilor clasice ale personalităţii îi revine lui Kelly, care a încercat să explice personalitatea din perspectivă cognitivă. Behaviorismul, deşi iniţial refuza ideea de a include între obiectele cercetării entităţi ipotetice (personalitatea) şi fenomene care nu pot fi măsurate riguros, a ajuns să ofere teorii care fac legătura dintre viziunea behaviorismului clasic, centrată strict pe procesele de învăţare (Skinner) şi abordarea aspectelor învăţate ale personalităţii în context social şi luând în considerarea procesele cognitive ale individului (sociocognitivismul lui Bandura şi Rotter). Toate aceste teorii au reliefat importanţa proceselor de învăţare şi a factorilor sociali pentru dezvoltarea şi structurarea personalităţii.

Să ne reamintim ...

- În funcţie de viziunea lor despre natura umană şi despre rolul factorilor biologici şi sociali în determinarea personalităţii, teoriile pot fi grupate în câteva mari curente:
  - psihanaliza clasică (Freud);
  - neopsihanalizele cu devianţii timpurii (Jung şi Adler) şi târzii (Horney, Fromm, Murray);
  - teoriile dezvoltării umane (Erikson):
  - teoriile umaniste (Rogers şi Maslow);
  - teoriile trăsăturilor (Allport şi Cattell);
  - teorii cognitiviste (Kelly);
  - teorii comportamentaliste (Skinner);
  - teorii socio-cognitiviste (Bandura şi Rotter).

1.3. CRITERII DE ANALIZĂ A TEORIILOR PERSONALITĂŢII

Cerinţe de ordin formal pentru o bună teorie a personalităţii

Nu orice explicaţie este în mod automat o teorie. Este nevoie de un sistem de explicaţii riguroase pentru a înţelege un fenomen atât de complex cum este personalitatea. O bună teorie a personalităţii trebuie să satisfacă următoarele cerinţe de ordin formal (Maddi, 1976, pp. 590-609):

- Să cuprindă enunţuri consistente referitoare la toate aspectele personalităţii enumerate mai sus.
- Enunţurile să fie valide empiric (adică existenţa fenomenelor descrise sau explicate de enunţuri să poată fi recunoscută la nivelul experienţei concrete).
- Să folosească o terminologie bine definită (sistem conceptual propriu).
- Conceptele enunţate teoretic să poată fi măsurate (caracterul operaţional).
- Aria fenomenelor explicate trebuie să fie precis delimitată, explicaţiile şi interpretările să recurgă la un număr redus de concepte (caracterul parcimonios, sau economicos al teoriei).
- Legităţile stabilite pentru fenomenele studiate să permită explicarea tuturor fenomenelor cuprinse în domeniu (completitudinea teoriei).
- Pe baza legităţilor să poată fi făcute predicţii asupra unor fenomene ulterioare.

Cerinţe referitoare la conţinut

O teorie cuprinzătoare a personalităţii trebuie să posede, aşa cum am arătat mai sus, enunţuri consistente referitoare la caracteristici şi tendinţe general–umane, la manifestări concrete, observabile şi măsurabile şi la modul în care caracteristicile şi tendinţele general–umane dau naştere, pe parcursul dezvoltării ontogenetice, diferenţierilor interindividuale, unicităţii persoanei. Pentru a constitui o teorie, aceste enunţuri trebuie nu numai să se refere la toate aspectele personalităţii, ci şi să îndeplinească un minim de criterii de adecvare a conţinutului (Maddi, pp. 590-596). Enunţurile teoretice trebuie să se refere la caracteristicile şi tendinţele general umane, la dezvoltarea personalităţii şi la manifestările periferice concrete.

- În cazul ***caracteristicilor şi tendinţelor general–umane***, teoria trebuie să explice acele aspecte care sunt inerente naturii umane şi ca atare comune tuturor indivizilor.
- Enunţurile referitoare la ***manifestările concrete ale personalităţii*** precizează regularităţile de funcţionare lesne de observat care deosebesc o persoană de alta. Conceptele conţinute în aceste enunţuri sunt incluse în *trăsături* şi *tipuri de personalitate.*

- *Tipologiile* sunt clasificări formate din totalitatea tipurilor de personalitate explicate de o teorie. Tipologia explică deosebirile de personalitate de ordin mai general, între categorii de indivizi (grupaţi după criteriu similarităţii personalităţii).
- *Criteriile tipologice* sunt variabile în funcţie de care caracteristicile periferice concrete sunt grupate în categorii (tipuri de personalitate).
- *Tipurile* sunt descrieri, de obicei în termeni de caracteristici (trăsături) comune şi definitorii pentru o categorie de indivizi. Rolul tipului şi al tipologiei este de a da o înţelegere mai generală a stilului şi a direcţiei sau orientării în viaţă a indivizilor.

- ***Dezvoltarea personalităţii*** Enunţurile de acest tip au rolul de a explica natura interacţiunii dintre caracteristicile şi tendinţele nucleului pe de o parte şi condiţiile de mediu pe de altă parte. Majoritatea teoriilor studiate cuprind explicaţii despre:
  - *Mecanismele dezvoltării* constau din factorii şi procesele care determină dezvoltarea ontogenetică şi trecerea de la un stadiu de dezvoltare la altul.
  - *Criteriile de stadializare* sunt variabile în funcţie de care sunt delimitate stadiile de dezvoltare.

Indiferent de criteriile de evaluare, vom constata că teoriile din prezentul curs sunt departe de a fi perfecte pentru că ele satisfac numai parţial aceste criterii de adecvare formală şi de conţinut. Teoria ideală a personalităţii este de domeniul viitorului.

Să ne reamintim ...

- O bună teorie a personalităţii trebuie să îndeplinească următoarele cerinţe de adecvare formală: să aibă un caracter general, să fie operaţională, dinamică, economicoasă, precisă, completă, validă empiric şi stimulatoare.
- Criteriile de adecvare a conţinutului pentru o bună teorie a personalităţii sunt: să conţină enunţuri despre caracteristicile şi tendinţele general–umane, despre mecanismele dezvoltării şi despre manifestările personalităţii la nivel de trăsături şi tipuri,

3. Definiţi următoarele concepte: tip de personalitate, tipologie de personalitate, criteriu tipologic, mecanism al dezvoltării, stadiu de dezvoltare ontogenetică.

1.4. ROLUL MARILOR TEORII ALE PERSONALITĂŢII ÎN PSIHOLOGIA CONTEMPORANĂ

Elemente comune în teoriile clasice ale personalităţii

Deşi dependente de stadiul cunoaşterii în epocă şi de curentele de gândire, teoriile clasice ale personalităţii şi-au propus un scop ambiţios, acela de a explica personalitatea în totalitatea ei. Măsura în care au reuşit a fost apreciată diferit, în funcţie de epocă: la început, fiecare teorie a fost considerată ca fiind satisfăcătoare prin explicaţiile pe care le dădea dar, pe măsură ce ea era discutată critic de confraţi şi cercetările empirice dezvoltate pe baza lor întâlneau fenomene noi, ce nu puteau fi explicate cu conceptele şi legităţile postulate de teorie, fiecare teorie s-a dovedit a avea imprecizii şi incompletitudini. Aceste imperfecţiuni au constituit însuşi mecanismul dezvoltării de noi teorii, care să ofere explicaţii mai bune. La finalul acestei perioade (anii '70),

odată cu teoriile behavioriste ale personalităţii, teoreticienii au renunţat la ambiţia de a formula teorii care să explice personalitatea în ansamblul ei şi s-au mulţumit să explice doar aspecte ale personalităţii. În acest fel, explicaţiile au câştigat în profunzime şi în precizie, dar au pierdut în suprafaţă.

Fiecare teorie prezentată în acest curs a încercat să dea răspunsuri la marile întrebări despre personalitate. Din acest motiv, în cuprinsul teoriilor vom întâlni orientări diferite în privinţa explicaţiilor date ***naturii personalităţii şi a caracteristicilor general–umane***, de la determinism biologic (psihanaliza clasică), interacţiune biologic–social (neopsihanalizele, psihologia dezvoltării), determinism social (behaviorismul), la liber arbitru şi autodeterminare (psihologia umanistă, teoriile trăsăturilor, cognitivismul).

Explicarea ***mecanismelor dezvoltării ontogenetice*** este şi ea diferită—trecerea de la un stadiu la altul în dezvoltarea ontogenetică are la bază (Maddi, 1976):

- *Conflictul* între forţe antagonice, din modul de rezolvare a conflictului rezultând fie trăsături de personalitate tipice, fie modalităţi particulare de reducere a anxietăţii la vârsta adultă, prin utilizarea unor mecanisme de apărare predilecte. Conflictul considerat răspunzător pentru formarea personalităţii poate fi psihosexual (psihanaliza clasică), psihosocial (Horney, Murray, Erikson) sau intrapsihic (Jung).
- *Trebuinţa de împlinire a potenţialităţilor umane*—dezvoltarea personalităţii este animată de o tendinţă de natură biologică de creştere în complexitate şi integrare (Rogers, Maslow) sau de perfecţionare (Adler, Fromm, Allport).
- *Trebuinţa de consistenţă*—dezvoltarea personalităţii este dependentă de dezvoltarea capacităţii de cunoaştere şi este animată de trebuinţa de a sistematiza şi de a realiza consistenţa între datele experienţei (Kelly).

În unele teorii, ***stadiile de dezvoltare*** importante pentru structurarea personalităţii sunt limitate la vârsta copilăriei (Freud, Murray), în altele, se întind pe toată durate vieţii (Jung, Erikson). Între conflictele specifice fiecărui stadiu de dezvoltare şi tipul de personalitate la vârsta adultă există relaţii cauzale (Freud, Murray) sau nu există conflicte şi nu există un astfel de determinism (Allport).

Explicarea naturii ***diferenţelor individuale la vârsta adultă*** utilizând tipologii ale personalităţii, organizate în funcţie de criterii tipologice, este şi ea diferită de la teorie la alta:

- Pentru psihanaliza clasică şi pentru unele neopsihanalize, *fixarea libidinală* într-un stadiu este răspunzătoare pentru tipul de personalitate la vârsta adultă. Avem astfel personalitate orală, anală, falică, genitală (la care se adaugă claustrală şi uretrală în teoria lui Murray) ca tipuri de personalitate ce poartă pecetea mecanismelor de apărare ale acelui stadiu.
- Pentru neopsihanalize, *natura interacţiunii cu mediul social apropiat* în copilăria mică, sau poziţia în constelaţia familială determină tipul de personalitate la vârsta adultă:
    - Stil de viaţă dominator, dependent, evitant şi capabil social (Adler).
    - Personalitate tipică în funcţie de ordinea naşterii—primul născut, al doilea născut, prâslea, copilul unic (Adler).
    - Tip de personalitate conformist, agresiv, detaşat (Horney), respectiv receptiv, exploatativ, posesiv, prospectiv şi productiv (Fromm).
- Pentru teoriile trăsăturilor, diferenţele individuale la vârsta adultă provin din *configuraţia particulară a trăsăturilor comune* (Allport, Cattell) sau din *diferenţele în sistemul de constructe* (Kelly), fără a avea tipologii de personalitate.
- Pentru teoriile sociocognitive diferenţele individuale pot fi explicate satisfăcător printr-o singură caracteristică, rezultând tipologii cu două categorii—*eficacitate de sine* ridicată/

scăzută (Bandura), *localizare internă/externă* a controlului sau *încredere interpersonală* ridicată/scăzută (Rotter).

Caracteristicile ***personalităţii normale/nevrotice*** sunt definite în funcţie de deplina *maturizare psihologică* sau, dimpotrivă, iar personalitatea nevrotică ca eşec al maturizării, cauzat de conflicte din copilărie.

- În toate teoriile, *normalitatea* este asimilată echilibrului emoţional şi bunei funcţionări în societate. În psihanaliza clasică (Freud) şi în unele neopsihanalize (Murray) personalitatea normală are următoarele atribute: absenţa apărărilor iraţionale ale eului, capacitatea de a munci, de a crea, de a iubi o persoană de sex opus şi de a funcţiona plenar în societate. La teoreticienii trăsăturilor (Allport), maturitatea psihologică este caracterizată prin funcţionare propriată a eului, înfruntarea realităţii, toleranţa la frustrare, autonomie adecvată vârstei. În abordarea umanistă, maturitatea psihologică presupune funcţionarea pe baza metamotivaţiei (Maslow), respectiv prin flexibilitate, încredere în sine, libertate interioară şi spontaneitate (Rogers).
- *Personalitatea nevrotică* este caracterizată prin utilizarea apărărilor iraţionale pentru a reduce anxietatea (Freud, Murray), prin păstrarea, la vârsta adultă, a unor patternuri de relaţionare defectuoase, formate în relaţia cu părinţii (Adler, Horney, Fromm), prin funcţionarea pe baza motivaţiei de deficit (Maslow), funcţionare cognitivă distorsionată (Kelly), sentiment de eficacitate de sine scăzut (Bandura), localizare externă a controlului (Rotter).

Problema ***anxietăţii*** şi a rolului ei în funcţionarea personalităţii este prezentă în toate teoriile, dar explicaţiile date pentru natura ei şi pentru modul în care poate fi redusă la intensităţi acceptabile diferă. În toate teoriile, începând cu psihanaliza clasică, anxietatea este văzută ca o stare bazală, inerentă naturii umane, care, dincolo de o amploare şi intensitate ce pot fi tolerate, stă la originea nevrozelor. Freud era de părere că anxietatea este inerentă naturii umane, putând fi identificate trei mari categorii de anxietate: obiectivă (normală, servind autoapărării), nevrotică (legată de conflictele nerezolvate ale primei copilării, devenite conflicte între sine şi eu) şi anxietate morală (derivată din conflictele dintre eu si supraeu). Anxietatea poate avea intensităţi care depăşesc capacitatea de adaptare (anxietatea traumatică), ceea ce duce la nevroză. Reducerea anxietăţii este realizată prin mecanismele de apărare ale eului, care pot fi raţionale şi iraţionale.

Teoriile care au urmat au reluat problema relaţiei dintre anxietate şi nevroză în diferite variante explicative: anxietatea bazală, care stă la baza trebuinţelor nevrotice ale persoanei (Horney); anxietate derivată din procesul de individuare (Fromm); anxietate derivată din incongruenţele dintre imaginea de sine şi anumite aspecte ale experienţei (Rogers); anxietate derivată din perceperea pericolelor creşterii (Maslow).

Cercetările bazate pe teoriile personalităţii au dus la crearea şi dezvoltarea de către alţi cercetători a unor ***tehnici şi instrumente de evaluare şi psihodiagnostic al personalităţii***, dintre care enumerăm:

- Tehnici de explorarea inconştientului: asociaţia liberă, analiza viselor (Freud, Jung), tehnici de explorare a percepţiei subliminale (Freud); testele proiective de factură psihanalitică (Testul petelor de cerneală al lui Rorschach, TAT-ul lui Murrary).
- Tehnici de interviu de tip clinic; Grila de observare a comportamentului (Skinner); Măsurători ale parametrilor fiziologici în timpul efectuării unor sarcini (Cattell, Skinner).
- Testele situaţionale (Murray); tehnica Q-sort (Rogers).
- Tehnica studiului de caz, promovată atât de psihanaliza clasică, cât şi de neopsihanalize şi de metoda idiografică a lui Allport.

- Chestionare diverse: Indicatorul de tip Myers-Briggs (Jung), dimensiunea introversie/extraversie, (Jung) încorporată apoi de Cattell în chestionarul 16 PF şi de Eysenck în Inventarul de personalitate (EPI) şi în Chestionarul de personalitate (EPQ); Scala intereselor sociale şi Indexul intereselor sociale (Adler); Scala identităţii de sine (Erikson); Inventarul orientării personale şi Scala de experienţe culminale (Maslow); Testul repertoriului constructelor de rol (Kelly); Scala eficacităţii de sine (Bandura); Scala de localizare a controlului şi Scala de măsurare a încrederii interpersonale (Rotter).

Psihoterapii derivate din teoriile personalităţii Teoriile clasice ale personalităţii stau la baza tuturor psihoterapiilor actuale: Psihanaliza freudiană, adleriană, jungiană, cu şcoli psihanalitice puternice, prezente aproape în toate ţările. La acestea se adaugă: Terapia centrată pe client (Rogers); Terapia prin joc (Erikson); Terapia prin roluri fixe (Kelly); Terapia comportamentală (Skinner); Modificarea comportamentului prin tehnica modelării (Bandura).

Întrebarea de final a acestei introduceri este: În ce măsură teoriile clasice ale personalităţii satisfac criteriile unei bune teorii? Răspunsul va veni de la sine, odată cu parcurgerea temelor: Nici o teorie nu este completă, deşi tinde să dea o explicaţie cât mai coerentă a structurii şi funcţionării personalităţii. Fiecare teorie contribuie la progresul explicării personalităţii într-o manieră originală, inevitabil imperfectă, dar, tocmai prin aceasta, stimulatoare. Progresul explicaţiilor teoretice s-a bazat pe revizuirea teoriilor anterioare, generarea de noi explicaţii şi elaborarea de noi teorii, care să explice într-o manieră mai satisfăcătoare diferitele aspecte ale personalităţii. Evoluţia acestor teorii s-a realizat pe o traiectorie care pleacă de la o încercare de explicaţie globală (Freud), spre teorii cu o arie tot mai redusă a fenomenelor explicate, dar cu explicaţii de o profunzime crescândă. Perspectiva unei teorii unificatoare a personalităţii, un fenomen psihic extrem de complex, rămâne, pentru mult timp de-acum înainte, de domeniul dezideratului.

Să ne reamintim ...

- Teoriile clasice ale personalităţii au încercat să dea răspunsuri la întrebări legate de natura umană, natura asemănărilor şi deosebirilor la nivel de personalitate, mecanismele dezvoltării ontogenetice, natura nevrozei.
- Pe baza teoriilor au fost elaborate instrumente şi tehnici de evaluare a personalităţii şi psihoterapii.

Rezumat

- Explicarea personalităţii poate fi realizată la nivelul bunului simţ comun (nivel empiric) sau la nivel ştiinţific.
- Cunoaşterea empirică este general umană şi, pe baza generalizărilor experienţei proprii, individul explică manifestările proprii şi ale celorlalţi şi anticipează comportamentele în diferite situaţii
- Ca valoare de adevăr, cunoaşterea ştiinţifică este superioară celei empirice prin caracterul general şi obiectiv al explicaţiilor, prin rigoarea metodelor şi tehnicilor utilizate în studiul manifestărilor personalităţii, prin respectarea normelor gândirii logice în realizarea inferenţelor.
- Rolul teoriilor personalităţii este acela de a sistematiza, în forme articulate şi coerente, explicaţiile date diferitelor aspecte: natura personalităţii, rolul eredităţii şi al mediului/ învăţării, rolul experienţelor timpurii/târzii în structurarea personalităţii, diferenţele dintre tipurile umane şi dintre indivizi etc.
- Teoriile personalităţii pot fi grupate în curente, în funcţie de concepţia lor despre natura umană şi despre aspectele enumerate mai sus: psihanaliza clasică şi neopsihanalizele, teoriile trăsăturilor, teoriile umaniste, cognitiviste, comportamentaliste şi sociocognitiviste.

- Teoriile personalităţii pot fi analizate utilizând cel puţin două categorii de criterii: modul în care este organizat conţinutul teoriei pentru a explica diferitele aspecte ale personalităţii; gradul de adecvare formală a teoriei.
- Teoriile personalităţii au în comun, organizate în configuraţii specifice, explicaţii despre: natura personalităţii şi a caracteristicilor general-umane; mecanismele dezvoltării ontogenetice; stadiile de dezvoltare ontogenetică; natura diferenţelor individuale şi de tip la vârsta adultă; natura nevrozei; natura anxietăţii şi rolul ei în funcţionarea personalităţii.
- Teoriile personalităţii au generat instrumente şi tehnici de cunoaştere a personalităţii şi psihoterapii specifice.

1.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 1, pp. 23–31.
2. Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei., Capitolul 6, pp. 158–190.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Maddi, S.R. (1976). *Personality Theories. A comparative Analysis.* 3rd ed. Homewood, Illinois: The Dorsey Press, Capitolul 13, pp. 590-613.

1.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Argumentaţi importanţa cunoaşterii personalităţii la nivel empiric, utilitatea ei şi principalele neajunsuri.
2. Argumentaţi importanţa şi utilitatea cunoaşterii personalităţii la nivel ştiinţific.
3. Enumeraţi principalele curente de gândire care au marcat explicarea personalităţii în psihologie.
4. Pornind de la cerinţele de ordin formal pentru o bună teorie a personalităţii de la subcapitol 1.3, argumentaţi valoarea de adevăr a teoriilor personalităţii.
5. Pornind de la cerinţele referitoare la conţinut de la acelaşi subcapitol, evaluaţi utilitatea explicaţiilor date de teorii pentru diferitele aspecte ale personalităţii (caracteristici şi tendinţe general-umane, dezvoltarea personalităţii, manifestările personalităţii la vârsta adultă.
6. Daţi exemple de diferenţe între două teorii ale personalităţii (la alegere) în privinţa mecanismelor dezvoltării ontogenetice.
7. Daţi exemple de diferenţe între două teorii ale personalităţii (la alegere) în privinţa relaţiilor dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte la diferite teorii.
8. Daţi exemple de diferenţe între două teorii ale personalităţii (la alegere) în privinţa tipurile de personalitate (normale şi nevrotice).

Unitatea de învăţare nr. 2

ABORDAREA PSIHANALITICĂ. SIGMUND FREUD: PSIHANALIZA CLASICĂ

Cuprins

2.1. Conceptele de bază ale teoriei freudiene 13
2.2. Organizarea personalităţii 15
2.3. Anxietatea şi apărările eului 17
2.4. Stadiile dezvoltării psihosexuale şi tipurile de personalitate 19
2.5. Viziunea lui Freud despre om şi societate. Rolul lui în psihologia secolului al XX–lea 24
2.6. Bibliografie recomandată 26
2.7. Test de verificare a cunoştinţelor 26

Introducere

Sigmund Freud (1856–1939) era fiul unui negustor evreu, care a ales o carieră în medicină, ocupându-se de tratarea nevrozelor cu ajutorul unor tehnici psihologice (analiza viselor, asociaţia verbală). El a profesat la Viena, unde a încercat, cu ajutorul unor colegi şi discipoli, să sintetizeze experienţa sa în tratarea nevrozelor într-un sistem explicativ coerent—psihanaliza.

Este considerat autorul primei teorii a personalităţii deoarece, influenţat fiind de teoria evoluţionistă a lui Charles Darwin, a încercat să explice natura instinctuală a personalităţii, relaţiile dintre datul ereditar şi presiunea modelatoare a societăţii. După ocuparea Austriei de către trupele germane, a fost persecutat de nazişti şi a fost nevoit să se refugieze la Londra cu întreaga familie.

Teoria lui a suscitat dezbateri aprige, nu doar în lumea medicală şi psihologică, ci şi în societate în general, fiind considerată punct de plecare într-o adevărată revoluţie culturală în ceea ce priveşte viziunea despre om. Toate teoriile ulterioare din domeniul personalităţii au avut ca reper psihanaliza, fie că s-au delimitat radical de ea, fie că au încercat să o completeze, păstrând viziunea originală a psihanalizei sau versiuni revizuite (neopsihanalizele).

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele şi modelele teoretice propuse de Freud (nivelar şi structural).
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze relaţiile dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei freudiene pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 2 ore şi 30 de minute.

2.1. CONCEPTELE DE BAZĂ ALE TEORIEI FREUDIENE

Sigmund Freud (1856–1939) este considerat nu doar "părintele psihanalizei" ca metodă de terapie a nevrozelor, ci şi primul creator al unei teorii despre structura şi funcţionarea personalităţii, pornind atât de la teoriile existente în epocă în fizică şi în medicină, cât şi de la concepţia revoluţionară despre evoluţie propusă de Charles Darwin prin operele sale *"The origin of species"* [Originea speciilor] (1859) şi *"Descent of man and selection in relation to sex"* [Obârşia omului şi selecţia legată de sex] (1871). Teoria sa este nu doar o sinteză a ideilor care circulau în epocă, ci şi o dezvoltare a lor sub forma unor concepte şi sisteme explicative ale mecanismelor psihice care sunt responsabile de comportament şi, implicit, de manifestările nevrotice.

Ca medic, Freud avea o viziune *fiziologică* a funcţionării organismului uman: psihicul, în concepţia sa, îndeplineşte anumite funcţii în organismul uman, bazate pe energie psihică şi funcţionează în interdependenţă cu corpul. Acesta creează energie fizică prin procesele metabolice, iar mintea (psihicul) funcţionează prin utilizarea energiei derivate din energia fizică a organismului (Freud, 2005). Bazându-se pe principiul conservării energiei, Freud afirmă că energia fizică poate fi transformată în energie psihică şi viceversa. Aşadar, energia fizică influenţează mintea prin intermediul instinctului, care constituie veriga de legătură dintre fizic şi mintal.

Instinctul (impuls, în viziunea lui Freud) constituie un element de bază al personalităţii. Instinctul este reprezentarea mintală a stimulilor de origine corporală (internă). El este forţa propulsivă a personalităţii, care energizează şi direcţionează comportamentul, o formă transformată a energiei fiziologice care conectează trebuinţele corporale cu "dorinţele minţii" (Schultz, 1986, p. 39).

Trebuinţele sunt stimuli instinctuali, generaţi de organism, care ajung să fie reprezentaţi mintal: de exemplu, foamea reprezintă un dezechilibru chimic, produs de scăderea glucidelor din sânge, care este resimţit în plan psihic ca o stare de tensiune (energie fiziologică), care direcţionează dinlăuntru comportamentul înspre satisfacerea instinctului.

Scopul instinctului este reducerea tensiunii prin satisfacerea trebuinţei şi restabilirea echilibrului. Aceasta este o abordare homeostatică a personalităţii: suntem în permanenţă motivaţi să reducem dezechilibrele şi tensiunile şi să păstrăm organismul într-o stare detensionată. Întrucât satisfacerile trebuinţelor corporale nu pot fi evitate aşa cum pot fi, de exemplu, evitaţi stimulii externi, viaţa psihică este un ciclu perpetuu de acţiuni de reducere a tensiunilor prin satisfacerea trebuinţelor. Deşi scopul unui instinct este unic, individul poate adopta diferite moduri de atingere a scopului. Exemplu: instinctul sexual poate fi satisfăcut prin heterosexualitate, autosexualitate, homosexualitate, canalizare spre alte activităţi şi aceasta explică (în parte) varietatea comportamentului uman.

Prudent, S. Freud nu precizează câte instincte sau trebuinţe organice există, considerând că cercetarea lor este mai degrabă de domeniul fiziologiei. Mai importantă decât inventarierea tuturor instinctelor este descifrarea mecanismului prin care ele determină comportamentul. Totuşi, indiferent de numărul lor, instinctele pot fi grupate în două mari categorii: instinctele vieţii şi instinctele morţii (Schultz, 1986, p. 40).

Exemple: instinctele vieţii şi instinctele morţii

Instinctele vieţii servesc supravieţuirea speciei, a individului şi sunt totodată orientate spre creştere şi dezvoltare. Forma de energie psihică, manifestată de aceste instincte o numeşte *Eros*[1] sau *Libido*[2]**,** deoarece Freud considera că cel mai important instinct pentru dezvoltarea personalităţii este *instinctul sexual*. Instinctul sexual, în sens larg, este cel care include domeniul erotic, dar şi sexualitatea în sensul de "*eros*" din filosofia lui Platon. Văzând omul ca pe o fiinţă dominată de instincte animalice, în permanentă căutare a plăcerii, el considera că este necesară inhibarea sau suprimarea dorinţelor sexuale.

Instinctele morţii constituie o contrapondere a instinctelor vieţii – omul are o dorinţă inconştientă de a muri, urmând o lege a naturii toate fiinţele vii mor în cele din urmă. ***"Thanatos",*** instinctele morţii, nu au fost atât de amănunţit studiate de Freud ca cele ale vieţii, întrucât considera că ele operează în interiorul fiinţei umane în mod *"tăcut"*. ***Impulsul agresiv*** este cea mai importantă componentă a thanatos-ului, se manifestă ca trebuinţe de a distruge, a cuceri, a ucide. Impulsul agresiv poate fi orientat spre exterior sau spre interior şi este, în viziunea lui, la fel de important ca şi sexul (Schultz & Schultz, 1994, pp. 41-42).

Discuţie critică

Teoria lui Freud este un bun exemplu de influenţă a experienţei personale asupra concepţiei teoretice: atitudinea lui faţă de sex era negativă, el avertizând mereu, în scrierile sale asupra pericolului pe care îl reprezintă satisfacerea sexuală. El a afirmat chiar că actul sexual este degradant deoarece reduce fiinţa umană la animalitate. În perioada când ajunsese să-şi formuleze teoria despre rolul sexualităţii în dezvoltarea personalităţii a şi renunţat (la vârsta de 41 de ani) la viaţa sexuală.

Teza instinctelor morţii devine pregnantă în scrierile lui Freud după agravarea cancerului său şi după ce a fost martor al măcelului din primul război mondial. Azi, conceptul de "*instinct al morţii*" este acceptat doar în sens restrâns, chiar şi de către adepţii zeloşi ai lui Freud. Totuşi, unele lucrări atribuie accidentabilitatea crescută a unor persoane existenţei pulsiunilor thanatice. Menţionăm în acest sens lucrarea lui Dixon (1988) *"Our Worst Enemy"*. Accidentabilitatea, în viziunea autorului, este rezultatul acţiunii acestui instinct al morţii care, în momente critice, împinge indivizii înspre decizii greşite, care le sunt fatale. Este ca şi cum unii indivizi, prin tendinţa lor iraţională spre autodistrugere, plasată în inconştient, şi-ar fi lor înşişi cei mai răi duşmani.

Să ne reamintim ...

- Instinctul este o forţă propulsivă de natură biologică a personalităţii.
- El se manifestă activ sub forma trebuinţelor şi are ca scop menţinerea echilibrului fiziologic şi psihologic.
- Instinctele vieţii—Libido servesc supravieţuirii speciei şi individului. Cel mai important instinct este cel sexual. Instinctele morţii—Thanatos sunt orientate spre moarte şi distrugere, cel mai important fiind instinctul agresiv.

1. Enunţaţi conceptele de bază ale teoriei lui Freud.
2. Daţi două exemple (altele decât în text) de manifestare a instinctelor vieţii.
3. Daţi un exemplu de manifestarea a instinctelor morţii.

[1] **Eros** (gr.)—zeul iubirii la vechii greci. Termenul a fost folosit de Freud în ultimul model al pulsiunilor pentru a desemna instinctele vieţii, în opoziţie cu cele ale morţii (Laplanche & Pontalis, 1990/1994).

[2] **Libido** (lat.)—plăcere, voluptate, poftă trupească. Tendinţă generală spre plăcere şi stare de bine, în sensul energiei Eros-ului platonician. Freud l-a utilizat ca echivalent pentru Eros, aspect psihic al pulsiunii sexuale. Pentru alţi psihanalişti, cum este Jung, libido-ul este o energie psihică nespecifică.

2.2. ORGANIZAREA PERSONALITĂŢII

Modelul nivelar

În faza iniţială, Freud distinge o funcţionare "nivelară" a psihismului uman, în funcţie de gradul de conştientizare a conţinuturilor şi mecanismelor, distingând următoarele niveluri: conştient, inconştient, preconştient.

- ***Conştientul*** cuprinde aspectele sesizabile ale funcţionării psihice la un moment dat, reprezintă o zonă restrânsă a psihismului, ca vârful unui aisberg.
- ***Inconştientul*** cuprinde instinctele, dorinţele care energizează şi direcţionează comportamentul; inconştientul este un concept central al teoriei, prezentat ca un depozit energetic inaccesibil conştientizării.
- ***Preconştientul*** depozitează toate informaţiile (senzaţii, percepţii, idei) de care nu suntem conştienţi la un moment dat, dar pe care le putem conştientiza cu uşurinţă. Memoria noastră este situată în această zonă funcţională, "traficul" între conştient şi preconştient făcându-se permanent şi în ambele sensuri.
- ***Subconştientul*** Freud făcea distincţie între subconştient (orientarea însoţitoare a conştientului, responsabil de continuitatea actelor noastre conştiente) şi preconştient (sediul memoriei)[3].

Modelul structural

Ulterior, pe măsură ce viziunea asupra personalităţii se conturează mai precis, Freud renunţă la modelul nivelar în favoarea unui model structural al personalităţii. Cele trei componente structurale ale personalităţii sunt: sinele, eul, supraeul.

Sinele, cea mai veche structură a personalităţii, aflată la originea celorlalte, corespunde Inconştientului (din modelul precedent), cu deosebirea că inconştientul mai cuprinde şi unele părţi ale Supraeului şi Eului. El este rezervorul de pulsiuni[4] (instincte[5]) care conţine "energia psihică totală"—libidoul, care este singura sursă energetică a psihicului. Sinele este o structură psihică primitivă, în întregime inconştientă, prezentă încă de la naştere, depozitarul instinctelor care asigură supravieţuirea individului şi a speciei la nivel biologic. Funcţionarea lui se manifestă sub forma unor stări tensionale legate de homeostazia organismului, stări care se cer imperios satisfăcute şi care împing individul, printr-un mecanism de acţiune reflexă, să reducă tensiunea prin satisfacere imediată, netolerând amânarea plăcerii.

Principiul funcţional al sinelui este *principiul plăcerii* (Libido): rezultatul satisfacerii pulsiunii instinctuale este starea de bine, de plăcere, care închide ciclul funcţional: trebuinţă→comportament→satisfacţie→plăcere şi asigură permanenta lui reluare. Componentă bazală a personalităţii, Sinele este o structură primitivă, egoistă, amorală, nesăbuită, care nu are percepţia realităţii, acţionând iniţial direct pentru satisfacerea trebuinţelor, iar ulterior procesului de socializare a copilului, prin modalităţi învăţate de reducere a tensiunii (Schultz & Schultz, 1994, p. 44).

---

[3] Vezi, în acest sens, echivalările terminologice din: Laplanche şi Pontalis—*Vocabularul psihanalizei*. În traducerile mai vechi ale operei lui Freud în limba română, aceşti doi termeni sunt folosiţi nediferenţiat şi, de multe ori, greşit. Traducerea dicţionarului susmenţionat stabilizează terminologia psihanalitică clasică în limba română. De altfel, în multe scrieri în franceză sau engleză, confuziile generate de dificultăţile de echivalare terminologică persistă.

[4] **Pulsiune** este termenul folosit de Freud pentru a exprima manifestarea dinamică a instinctului.

[5] **Instinct**—schemă de comportament finalist moştenită de toţi indivizii unei specii animale.

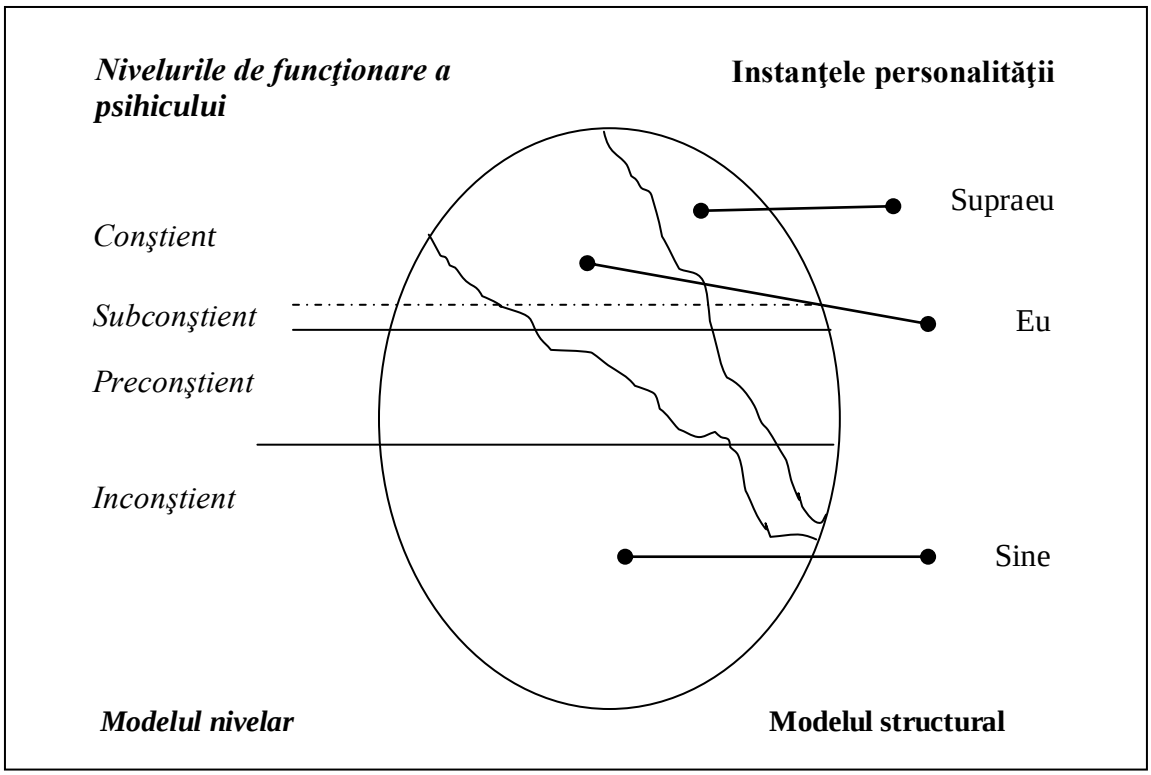

Fig. 2.1. Modelul personalităţii în viziunea lui S. Freud, cu corespondenţele dintre varianta iniţială (Modelul nivelar) şi cea finală (Modelul structural)

Eul Natura inconştientă a sinelui nu permite satisfacerea pulsiunilor prin intermediul mecanismelor proprii. Eul se dezvoltă din proto-psihicul iniţial, de natură pur biologică şi inconştientă (Sinele), prin permanenta stimulare informaţională realizată de funcţiile de cunoaştere. El este o structură preponderent conştientă, un *"stăpân raţional"* al personalităţii, dar are zone preconştiente şi chiar inconştiente. Relaţionarea organismului cu mediul are ca scop final satisfacerea pulsiunilor sinelui.

Funcţionarea eului se subordonează *principiului realităţii:* chiar dacă sinele împinge activitatea în direcţia satisfacerii imediate şi necondiţionate a pulsiunilor sale, eul este cel care orientează comportamentul în funcţie de condiţiile reale, găseşte modalităţile de satisfacere apropriate şi socialmente acceptabile şi asigură, în fapt, permanenta echilibrare a organismului în relaţia cu mediul[6]. În ghidarea comportamentului, eul trebuie să ţină seama nu numai de impulsurile sinelui şi de condiţiile reale ale situaţiei în care se găseşte, ci şi de restricţiile de natură morală prin care societatea reglementează relaţiile dintre oameni şi, implicit, satisfacerea trebuinţelor fiecăruia. Cu alte cuvinte, eul este o instanţă mediatoare între sine şi mediu, atât mediul fizic cât şi cel social.

Supraeul este ultima substructură a personalităţii, care se formează ca instanţă morală internalizată—conştiinţa morală. Geneza lui este legată de internalizarea, în copilărie, a legilor şi interdicţiilor morale pe care societatea le impune individului prin educaţie (socializare). Procesul de internalizare a normelor morale este numit de Freud *introiecţie.* Conţinuturile supraeului, odată formate, devin în mare măsură inconştiente. Principiul de funcţionarea a acestei structuri a personalităţii este *imperativul moral*. El asigură conformitatea comportamentului cu legile morale ale societăţii, în absenţa oricărui control extern, restricţiile privind încălcarea normelor morale fiind impuse astfel dinăuntrul individului.

[6] Poziţia Eului faţă de Sine este analogă cu cea a călăreţului faţă de cal: îl ghidează, îl struneşte şi îl controlează, altfel calul ar putea să-l arunce din şa. Vezi şi Freud (1992), p. 600.

Exemplu: funcţionarea supraeului
Ca arbitru moral**,** supraeul este adesea necruţător, el acţionează în scopul *perfecţiunii morale*, nu pentru plăcere (ca sinele) şi nici pentru a atinge scopuri realiste (ca eul). Sinele presează în direcţia satisfacerii trebuinţelor, eul încearcă să amâne, iar supraeul vine peste toate acestea cu imperativul moral, neacceptând compromisuri. În această structură conflictuală, eul este prins la mijloc, între trei ameninţări diferite: ale sinelui, ale realităţii şi ale supraeului. Rezultatul inevitabil al acestei lupte permanente, atunci când eul este presat excesiv, este dezvoltarea anxietăţii.

Scopul supraeului nu este de a asigura satisfacerea cerinţelor sinelui, ci de a le inhiba. Regulile de conduită, impuse iniţial de părinţi prin pedeapsă, recompensă, exemplu, acţionează, o dată formate, din interior, ca o structură autonomă, aparent fără determinări externe directe, imediate, producând sentimente de vinovăţie ori de câte ori sunt încălcate (Schultz & Schultz, 1994, p. 45).

Să ne reamintim ...

- Nivelurile de funcţionare psihică sunt: inconştient, preconştient, subconştient şi conştient. Fiecare dintre aceste niveluri joacă roluri bine delimitate în sistemul psihic.
- Instanţele (structurile) personalităţii sunt: sinele, eul şi supraeul. Ele se suprapun parţial cu cele trei niveluri principale de funcţionare psihică.

4. Enunţaţi rolurile pe care le joacă fiecare nivel de funcţionare psihică în modelul nivelar al funcţionării personalităţii.
5. Enunţaţi rolurile celor trei structuri de personalitate şi relaţiile lor cu nivelurile de funcţionare psihică.

2.3. ANXIETATEA ŞI APĂRĂRILE EULUI

Anxietatea[7], definită ca o teamă fără obiect, nelinişte, este un concept important în teoria freudiană a personalităţii, deoarece este considerată ca fiind sursa dezvoltărilor nevrotice şi psihotice ale personalităţii. Prototipul anxietăţii este trauma naşterii când apare pentru prima oară ameninţarea că instinctele nu vor mai fi satisfăcute (ca în viaţa intrauterină).

Anxietatea traumatică este intensitatea anxietăţii ce depăşeşte posibilităţile de adaptare şi înfruntare ale individului, iar reacţia la această ameninţare este o stare de neajutorare totală. Anxietatea traumatică poate surveni la orice vârstă, dacă eul este ameninţat.

Există 3 forme distincte de anxietate: anxietate obiectivă, anxietate nevrotică, anxietate morală (Schultz & Schultz, 1994, pp. 46–48):

- ***Anxietatea obiectivă*** este normală, legată de pericole obiective, cutremur foc etc. Serveşte unui scop pozitiv, de autoapărare, orientând comportamentul spre evitarea pericolului.
- ***Anxietate nevrotică*** îşi are sursele în copilărie, într-un conflict între gratificaţia instinctuală[8] urmărită în mod firesc de copil şi realitate, care impune frecvent frustrări (amânări, renunţări) şi chiar pedepse. Iniţial, anxietatea nevrotică este conştientă, dar

[7] **Anxietate** (din *angst* (germ.)—stare afectivă vagă, difuză, de nelinişte, apăsare, tensiune, îngrijorare şi teamă nemotivată.
[8] **Gratificaţie instinctuală**—satisfacerea trebuinţelor Sinelui.

ulterior este împinsă în inconştient, transformându-se dintr-un conflict între sine şi realitate, într-un conflict între sine şi eu.

- ***Anxietatea morală*** rezultă din conflictul dintre sine şi supraeu, manifestându-se ca o senzaţie de teamă şi vină faţă de propria conştiinţă; ea este legată de dezvoltarea eului şi are un mecanism asemănător cu cel al anxietăţii nevrotice, dar poate să vină şi dinăuntrul persoanei.

Modalităţi raţionale de reducere a anxietăţii

În faţa acestor ameninţări, eul poate reduce anxietatea folosind modalităţi raţionale de restabilire a echilibrului psihic: evitarea situaţiei ameninţătoare, inhibarea impulsului şi supunerea la imperativele morale.

Modalităţi iraţionale (mecanisme de apărare ale eului)

În unele situaţii, psihicul răspunde la ameninţările externe cu modalităţi iraţionale de reducere a anxietăţii: mecanismele de apărare ale eului. Conceptul de mecanisme de apărare, prezent în scrierile lui Freud, a fost dezvoltat ulterior de fiica sa, Anna Freud, şi de alţi psihanalişti (Laplanche & Pontalis, 1994). Manifestarea acestor mecanisme de apărare poate fi dedusă din comportamente care au următoarele caracteristici: sunt rigide, aproape imposibil de controlat şi, atunci când nu se pot produce, se instalează anxietatea (Conte & Plutchik, 1995, p. 14). Din cauza diversităţii concepţiilor diferiţilor psihanalişti, numărul mecanismelor de apărare nu este precizat, dar printre cele mai importante sunt represia, refularea, reacţia, regresia, proiecţia, raţionalizarea, deplasarea şi sublimarea.

Represia[9] (în sens larg) este o operaţie de eliminare din conştient a conţinuturilor inoportune; în sens restrâns, operaţie de eliminare cu caracter conştient, prin care conţinutul reprimat devine preconştient şi nu inconştient; uneori represia unui afect duce la inhibarea sau chiar la suprimarea lui.

Refularea este o formă particulară a represiei, constând din împingerea sau păstrarea involuntară în inconştient a unor astfel de conţinuturi: gânduri, imagini, amintiri legate de o pulsiune. Refularea se produce mai frecvent în isterie.

Reacţia este un mecanism de apărare de natură obsesională, constând în exagerarea tendinţei opuse unei pulsiuni ameninţătoare existente: amabilitatea în cazul unei pulsiuni ostile, *"mania curăţeniei"* în cazul unei tendinţe coprofile. În psihanaliza clasică se admite că reacţia presupune păstrarea în inconştient a pulsiunii în forma sa infantilă, fenomen diferit de sublimare (vezi mai jos).

Proiecţia[10] este un mecanism de apărare arhaic, operaţie prin care subiectul localizează în altul, persoană sau lucru, sentimente şi dorinţe pe care refuză să le recunoască şi să le accepte la sine însuşi; este frecvent în paranoia, dar şi moduri de gândire *"normale"* (superstiţia).

Regresia este un proces de revenire la un stadiu infantil, la moduri de expresie şi de comportament inferioare, prin complexitate şi structurare, unui stadiu de dezvoltare deja atins.

Raţionalizarea este un mecanism prin care subiectul încearcă să dea o semnificaţie, coerentă din punct de vedere logic sau acceptabilă din punct de vedere moral, unei atitudini, unei idei, unui sentiment, ale cărui cauze sunt neconştientizate sau neconştientizabile (reinterpretarea comportamentului prin redefinirea situaţiei—"*strugurii sunt acri daca nu poţi ajunge la ei*").

---

[9] **Represie—t**ermen utilizat în mai multe sensuri chiar de către Freud, vezi şi precizările de echivalare terminologică în Laplanche & Pontalis (1994). În multe texte din limba engleză, repression este o traducere greşită a termenului Verdrängung (*refulare*), în loc de Unterdrückung (*represie*).

Deplasarea este un mecanism prin care accentul, interesul asociat unei reprezentări iniţiale, trece la o reprezentare mai puţin intensă, dar legată de prima printr-un lanţ asociativ. Mecanismul este uşor de identificat în analiza visului sau în formarea simptomelor nevrotice.

Sublimarea este o modificare, o transformare a impulsului sexual, devierea lui spre activităţi nesexuale, socialmente acceptabile (activitate creatoare artistică, intelectuală). În viziunea lui Freud, acest mecanism explică tendinţa spre activităţi în aparenţă fără legătură cu sexualitatea, dar care se alimentează din pulsiunile sexuale.

Modalităţile iraţionale de reducere a anxietăţii sunt forme de distorsionate a realităţii. Ne minţim când le folosim, dar nu suntem conştienţi de acest lucru. Dacă am fi, apărările ar deveni ineficiente. Apărările eficiente împing conţinuturile ameninţătoare în afara câmpului conştiinţei şi le menţin acolo. Ca atare nu cunoaştem adevărul despre noi înşine, având o imagine deformată (dar confortabilă!) a propriei personalităţi şi a realităţii. Întreaga funcţionare a personalităţii este influenţată de aceste conflicte inconştiente. Ele pot erupe în conştiinţă în stări de stres extrem sau în procesul psihanalizei. Dacă apărările nu redevin operante, sau nu sunt înlocuite cu altele, individul poate deveni nevrotic sau psihotic. Deci apărările sunt mecanisme vitale pentru echilibrul personalităţii (Schultz & Schultz, 1994 pp. 47–50).

Să ne reamintim ...

- După criteriul sursei, există trei feluri de anxietate: obiectivă, nevrotică şi morală.
- După criteriul intensităţii de manifestare şi al efectului asupra funcţionării personalităţii, anxietatea poate fi normală sau traumatică.
- Mecanismele de apărare a eului sunt modalităţi de reducere a anxietăţii, ele pot fi raţionale sau iraţionale.
- Mecanismele de apărare raţionale sunt: evitarea situaţiei ameninţătoare, inhibarea impulsului şi supunerea la imperativele morale.
- Cele mai importante mecanisme de apărare iraţionale sunt: represia, refularea, reacţia, proiecţia, regresia, raţionalizarea şi deplasarea.

6. Daţi exemple (altele decât cele din text) pentru fiecare mecanism de apărare iraţional. Vă puteţi ajuta de Capitolul 2 din cartea lui Ewen (2012) pentru a aprofunda şi a găsi manifestări similare.

2.4. STADIILE DEZVOLTĂRII PSIHOSEXUALE

În concepţia lui Freud, orice comportament este defensiv în sensul că are ca scop prezervarea stării de bine a organismului, dar aceleaşi apărări sunt folosite diferit de fiecare persoană. Deşi îndeplinesc aceleaşi funcţii, conţinutul apărărilor variază în funcţie de experienţa fiecăruia cu persoanele şi obiectele din mediul său. Acest sistem al apărărilor şi al patternurilor comportamentale şi al comportamentului este rezultatul învăţării şi ne defineşte ca indivizi unici şi irepetabili. Personalitatea, ca pattern comportamental, îşi are obârşia în interacţiunea părinte-copil, interacţiune în care copilul încearcă să obţină maximul de plăcere din satisfacerea instinctelor, iar părinţii, ca reprezentanţi ai societăţii, încearcă să-i impună *cerinţele realităţii* şi *constrângerile morale*.

[10] **Proiecţia** este un termen utilizat în sens larg în fiziologie şi psihologie pentru a desemna operaţia prin care un fapt neurologic sau psihologic este deplasat şi focalizat în exterior (Laplanche & Pontalis, 1994).

Primii 5 ani de viaţă sunt definitorii pentru structura de personalitate, nevrozele adultului îşi au rădăcina în prima copilărie. Amintirile lui Freud şi ale pacienţilor săi adulţi sunt concordante în acest sens. Cele mai puternice conflicte în această relaţie sunt de natură sexuală şi gravitează în jurul zonelor erogene ale corpului. Ca centru al conflictului, fiecare zonă are o importanţă diferită, în funcţie de vârstă existând o dominantă care dă specificul stadiului. Freud formulează teoria dezvoltării stadiale a personalităţii, care este, în esenţa ei, o *dezvoltare psihosexuală*. Fiecare stadiu are un conflict specific, care trebuie rezolvat satisfăcător pentru a putea trece în stadiul următor.

Exemplu: fixarea în stadiu
Dacă trebuinţele copilului au fost excesiv satisfăcute în stadiul respectiv sau dacă au fost excesiv frustrate şi conflictul nu a fost rezolvat, există tendinţa ca dezvoltarea să se oprească aici, individul rămânând *"fixat"* în acel stadiu. Energia psihică fiind investită în acel stadiu, rămâne mai puţină energie pentru stadiul următor (Schultz, 1986, pp. 50–51). Individul va parcurge şi stadiile următoare, dar la vârsta adultă, personalitatea lui va fi marcată de stadiul infantil în care s-a fixat.

I. Stadiul oral (0–2 ani)
Particularităţile acestui stadiu sunt următoarele: principala sursă de plăcere este gura iar plăcerea este derivată din supt, muşcat, înghiţit, prin senzaţiile (tactile, kinestezice, gustative, olfactive) care însoţesc aceste acte în zona buzelor, limbii şi obrajilor, plăcere căreia Freud îi atribuie o natură sexuală. Copilul este într-o relaţie de dependenţă absolută faţă de mamă, care devine *obiect al libidoului.* Copilul învaţă, într-o manieră primitivă, să-şi iubească mama. Modul în care mama răspunde la cerinţele lui (care sunt cerinţe pure ale sinelui) va da *"culoarea"* micii lumi a copilului, care poate fi bună sau rea, satisfăcătoare sau frustrantă, sigură sau periculoasă.

Moduri de acţiune în stadiul oral

a. Modul oral-încorporativ presupune stimularea plăcută a gurii de către hrană şi de către ceilalţi (faza iniţială). Adultul fixat în acest stadiu are preocupări orale: a mânca, a bea, a fuma, a săruta. Dacă în copilărie satisfacţia orală a fost excesivă, la vârsta adultă individul va fi predispus la optimism şi dependenţă. Satisfacerea ulterioară va fi întotdeauna dependentă de ceilalţi şi ca atare individul este credul, naiv, va *"înghiţi"* tot ce-i *"servesc"* ceilalţi şi va avea încredere excesivă în ei. acest mod de acţiune structurează în timp un *tip de personalitate oral-pasivă***.**

b. Modul oral-agresiv (faza secundară) survine în momentul dureros şi frustrant al erupţiei dentare şi al înţărcării. Apare un sentiment dual (dragoste/ură faţă de mamă). Persoanele fixate în această fază sunt înclinate spre pesimism, ostilitate, agresiune, tind să fie certăreţe, sarcastice să facă remarci *"muşcătoare"*, să-şi exhibe sadismul faţă de alţii, sunt invidioase şi încearcă să-i domine pe ceilalţi exploatându-i şi manipulându-i. Acest mod de acţiune structurează *tipul de personalitate oral-sadică*.

Stadiul oral se încheie la vârsta înţărcatului, deşi, dacă a fost realizată fixarea, rămâne un oarecare libido investit în această zonă erogenă. Odată depăşit conflictul acestui stadiu, copilul se reorientează spre următoarea zonă erogenă, care are şi ea un conflict specific (Schultz, 1986, pp. 50-52). Personalitatea orală foloseşte ca *mecanisme de apărare predilecte* proiecţia, negarea, introiecţia.

II. Stadiul anal (2–4 ani)
În majoritatea cazurilor, în stadiul oral părinţii sunt cei care se adaptează la cerinţele copilului, fără a aştepta ca acesta să se adapteze la vreo cerinţă a lor. La vârsta de 2 ani, copilului i se impune o primă cerinţă: păstrarea curăţeniei corporale şi formarea unor deprinderi de igienă

(dresajul la oliţă). Freud susţine că experienţele legate de formarea acestor deprinderi sunt esenţiale pentru dezvoltarea personalităţii.

Eliminarea fecalelor produce plăcerea copilului dar, după instaurarea *"regulii oliţei"* el trebuie să amâne această plăcere şi să o satisfacă într-un mod care îi este dictat de părinţi. Pentru prima dată, satisfacerea imediată a unui impuls instinctual este împiedicată de cerinţa părinţilor de a o face la un moment dat şi într-un anume loc. Este o perioadă de traume şi conflicte pentru ambele părţi.

Exemplu: reacţiile copilului la restricţiile parentale în stadiul anal
Copilul descoperă că are o *"armă"* (bolul fecal) pe care o poate utiliza în *"negocierea"* cu părinţii: el dobândeşte un control asupra a ceva şi poate alege dacă să se supună sau nu exigenţelor părinţilor. Dacă regulile i se par neconvenabile, el poate protesta, *"negocia în forţă"*, se poate lupta utilizând această armă: fie făcându-şi nevoile pe unde apucă, fie constipându-se. În primul caz părinţii sunt *"pedepsiţi"* în mod direct, deschis, pentru că i-au produs frustrare (ei se vor enerva din cauză că micuţul nu-şi formează minima deprindere igienică). În al doilea caz, părinţii sunt *"pedepsiţi"* indirect, prin manipulare: ei se vor îngrijora de digestia şi de starea sănătăţii copilului.

Dacă părinţii sunt prea duri în impunerea regulilor sau dacă copilul are dificultăţi în formarea deprinderilor, el reacţionează la frustrare în două moduri (anal-agresiv şi anal-retentiv), care vor fi hotărâtoare pentru patternul comportamental adult.

Moduri de acţiune în stadiul anal

a. Modul anal–expulziv (agresiv)—copilul defechează unde şi când este interzis, înfruntând cerinţa părinţilor. Dacă tehnica aceasta se dovedeşte satisfăcătoare pentru a reduce frustrarea şi va fi folosită frecvent, va duce, în timp, la dezvoltarea unui *tip de personalitate anal–expulzivă*. Personalitatea anal–agresivă se manifestă prin comportament sadic: cruzime, tendinţe distructive, accese de furie, dezordine, iar ceilalţi sunt consideraţi şi trataţi ca obiecte de posesiune.

b. Modul anal–retentiv—copilul reţine fecalele. Retenţia este, în primul rând, o sursă de plăcere produsă de rectul plin. În al doilea rând, retenţia poate fi o tehnică de manipulare a părinţilor: dacă micuţul nu are scaun mai mult timp (constipaţie), aceasta provoacă atenţie, grijă şi implicit dragostea părinţilor. În timp, se conturează un *tip de personalitate anal–retentivă,* care se manifestă prin spirit de ordine excesiv, încăpăţânare, zgârcenie, are tendinţa de a acumula pentru că securitatea sa depinde de ceea ce posedă şi de modul grijuliu în care vor fi *"gospodărite"* posesiunile. Tendinţele de rigiditate, curăţenie compulsivă, conştiinciozitate şi încăpăţânare sunt trăsături definitorii pentru personalitatea anal–retentivă (Schultz, 1986, pp. 52–53). Personalitatea anală foloseşte ca *mecanisme de apărare predilecte* raţionalizarea, reacţia şi izolarea.

III. Stadiul falic: rezolvarea "complexului Oedip" (4–5 ani)

Zona erogenă dominantă devine cea genitală. Copilul se confruntă cu limitările impuse de societate (părinţi) în calea satisfacerii impulsurilor sinelui. La această vârstă copilul începe să fie curios şi să exploreze propriile zone genitale şi ale altora. Plăcerea provine din zona genitală şi este produsă nu numai prin masturbare, ci şi prin fantasme (fantezii).

Exemple: manifestări ale sexualităţii infantile în stadiul falic
Copilul vrea să ştie cum a venit pe lume, cum arată sexul fraţilor şi surorilor (al părinţilor) şi, în fantasmele sale, doreşte să înlăture părintele de acelaşi sex şi să-i ia locul lângă părintele de sex opus: "*Când o să fiu eu mare, o să mă însor cu tine, mamă"*, spune băieţelul.

Conflictele falice constituie ultimul stadiu al dezvoltării pregenitale şi sunt cele mai complexe. Ele sunt greu de recunoscut şi acceptat pentru că implică noţiunea de incest, un tabu absolut în culturile occidentale. În dorinţele incestuoase şi masturbare se află seminţele potenţialului şoc, a mâniei înăbuşite a părinţilor care se revarsă asupra copilului. Personalitatea falică foloseşte ca *mecanism de apărare predilect* reprimarea.

Complexul Oedip

Complexul Oedip se manifestă prin orientarea dorinţelor libidinale spre părintele de sex opus. Concomitent apare dorinţa de a înlocui, ba chiar de a suprima părintele de acelaşi sex. Complexul Oedip este mai pregnant manifestat şi are o dezvoltare completă la băieţi.

Manifestarea Complexului Oedip la băieţi—Anxietatea de castrare: Băiatul este gelos şi ostil faţă de tată, ar dori să-i ia locul, dar se teme de răzbunarea tatălui (tatăl va tăia organul ofensator—falusul, sursa plăcerii şi a dorinţelor sale). Teama este atât de mare, încât trebuie să-şi reprime dorinţele sexuale şi să le înlocuiască cu o afecţiune mai acceptabilă. Rezolvarea complexului are loc prin identificarea cu tatăl şi renunţarea la orientarea incestuoasă spre mamă. Acest proces îi oferă băiatului un substitut de satisfacţie sexuală. Dezvoltarea Supraeului (ca *moştenitor* al complexului) are loc sub forma introiecţiei imaginii şi cerinţelor paterne şi dezvoltarea unei puternice conştiinţe morale.

Manifestarea complexului Oedip la fete—Complexul Electra: Deşi mama a fost obiectul iniţial al dragostei, se produce o reorientare spre tată. Explicaţia dată acestei reorientări este aceea că fetiţa descoperă că băieţii au ceva în plus şi îşi condamnă mama că a castrat-o şi îşi reorientează dragostea spre tată, care posedă organul râvnit. *Invidia* (pizma) de a nu avea penis este corespondentul feminin al anxietăţii de castrare. În ceea ce priveşte rezolvarea Complexului Electra, Freud este mai puţin clar în scrierile sale, dar este de părere că acest conflict nu se poate rezolva complet, de aceea femeile au un supraeu slab dezvoltat (cauzat de o identificare incompletă). În viziunea lui Freud, de rezolvarea complexului Oedip depinde atitudinea adultului faţă de sexul opus, maturitatea sau imaturitatea lui.

Exemplu: manifestarea Complexului Oedip/Electra la vârsta adultă
Dragostea femeii adulte pentru un bărbat este, în viziunea lui Freud asociată cu această invidie, dar ea se poate manifesta şi prin dragostea mamei pentru propriul fiu.

Personalitatea falică Rezolvarea incompletă a conflictului din acest stadiu determină conturarea unui tip de personalitate falic, manifestat prin narcisism şi dificultatea stabilirii unor relaţii heterosexuale mature. Aceste persoane au nevoie de recunoaştere şi apreciere permanentă a atractivităţii lor sexuale. Dacă nu reuşesc în această direcţie, indivizii dezvoltă sentimente de inferioritate şi inadecvare: Bărbatul este obraznic, înfumurat, îşi manifestă ostentativ masculinitatea, frecvent prin cucerirea şi abandonarea femeilor (nici una nu e demnă de respectul şi adevărata lui dragoste, deoarece nu seamănă cu Mama care, numai ea, este perfectă). Femeia îşi exagerează feminitatea, se comportă seductiv, încearcă să cucerească bărbaţii, sau se orientează sexual spre bărbaţi mult mai în vârstă, care constituie un substitut acceptabil de tată. La vârsta adultă mecanismele sunt inconştiente şi putem evoca cu greutate amintiri care să constituie efecte ale lor (Schultz, 1986, pp. 53–55).

Perioada de latenţă:

Cele 3 structuri ale personalităţii: sinele, eul şi supraeul sunt formate la sfârşitul stadiului falic şi relaţiile dintre ele se cristalizează. Perioada de latenţă nu constituie un stadiu propriu-zis al dezvoltării psihosexuale. Energia este canalizată şi sublimată în activităţi şcolare, sport, hobby şi

prietenii cu semenii de acelaşi sex. Freud nici nu a acordat importanţă perioadei, neopsihanaliştii însă au găsit conflicte specifice acestui stadiu.

IV. Stadiul genital

Corpul devine matur din punct de vedere fiziologic şi, dacă au fost depăşite conflictele stadiilor anterioare, individul va putea duce o viaţă non-nevrotică, cu relaţii heterosexuale normale. Conflictele acestei perioade sunt mai puţin intense şi pot fi reduse prin sublimare, în confruntarea cu sancţiunile şi tabuurile societale. Energia sexuală poate fi exprimată în adolescenţă prin substitute socialmente acceptabile şi apoi investită plenar în viaţa adultă într-o relaţie profundă cu o persoană de sex opus.

Tipul de personalitate genitală găseşte satisfacţie în muncă şi în dragoste. Freud nu a acordat o prea mare importanţă nici acestui stadiu, întrucât considera că, pentru structurarea personalităţii, determinante sunt primele trei şi mai puţin cele ulterioare (Schultz, 1986, pp. 55–56). *Mecanismul de apărare predilect* al personalităţii genitale este sublimarea.

Relaţia dintre conflictele stadiilor psihosexuale şi personalitatea adultă

Tipologia personalităţii propusă de Freud are drept criteriu de clasificare modul în care, în funcţie de rezolvarea conflictelor psihosexuale din prima copilărie, se produc sau nu fixaţii libidinale pe stadiile imature. Investirea energiei libidinale într-un anumit tip de relaţie, specific unui stadiu imatur face ca, la vârsta adultă, deşi a trecut prin toate stadiile de dezvoltare psihosexuală, individul să rămână legat de modalităţi de satisfacere asociate acelui stadiu (în care s-a produs fixaţia) şi să reducă anxietatea folosind mecanisme de apărare iraţionale. Tipurile nevrotice de personalitate (oral, anal, falic) sunt caracterizate prin prevalenţa mecanismelor iraţionale. Dacă trecerea de la un stadiu la altul s-a făcut fără fixaţii libidinale, la vârsta adultă individul va avea o personalitate normală, matură, echilibrată emoţional, care utilizează mecanisme raţionale de reducere a anxietăţii (tipul de personalitate genital).

Să ne reamintim ...

- Dezvoltarea personalităţii este realizată pe parcursul stadiilor de dezvoltare psihosexuală: oral, anal, falic, de latenţă şi genital.
- Fiecare stadiu are un conflict specific, asociat unei zone erogene, între tendinţa copilului de a obţine gratificaţii libidinale şi restricţiile impuse de părinţi.
- Satisfacerea excesivă sau frustrarea pot provoca investirea excesivă a energiei libidinale în acel stadiu, ceea ce va determina fixaţia libidinală.
- Personalitatea imatură rezultă din fixaţia libidinală pe un stadiu infantil (tipul oral, anal sau falic) şi utilizarea unor mecanisme de apărare iraţionale pentru reducerea anxietăţii.
- Personalitatea matură (tipul genital) presupune rezolvarea conflictelor din stadiile infantile, utilizarea mecanismelor raţionale de reducere a anxietăţii şi funcţionarea plenară a personalităţii la vârsta adultă.

7. Analizaţi principalele tipurile de personalitate din teoria lui Freud din perspectiva conflictului psihosexual specific şi a modalităţilor mature/imature de rezolvare a lui.
8. Explicaţi relaţia dintre stadiile de dezvoltare şi tipurile de personalitate la vârsta adultă.

2.5. VIZIUNEA LUI FREUD DESPRE OM ŞI SOCIETATE. ROLUL LUI ÎN PSIHOLOGIA SECOLULUI AL XX-LEA

Psihanaliza este prima abordare sistematică a personalităţii şi, din punctul de vedere al viziunii despre om în general, constituie o adevărată revoluţie. La vremea sa, teoria lui Freud a determinat un prozelitism intens, dar a şi fost contestată vehement. Indiferent de orientarea ulterioară a teoreticienilor personalităţii, ei s-au referit, într-un fel sau altul, la acest început. Viziunea sa despre om în general este pesimistă şi sumbră. Omul este condamnat pe vecie să lupte cu forţele oarbe ale inconştientului. Scopul unic, ultim şi necesar al vieţii este reducerea tensiunii. În această luptă, victorios este întotdeauna sinele, ca atare tensiunea şi conflictul sunt permanent prezente. În concepţia lui, ereditatea şi cultura au roluri distincte în determinarea personalităţii:

- Ereditatea este răspunzătoare de structurile de bază, fiziologice şi de succesiunea stadiilor dezvoltării psihosociale. Acestea sunt general umane, fiecare dintre noi fiind mânaţi de aceleaşi forţe, parcurgem aceleaşi stadii, dar rezultanta concretă, personalitatea, este unică.
- Cultura determină conţinuturile eului, supraeului, care deşi îndeplinesc aceeaşi funcţie pentru toţi oamenii, formându-se prin experienţă, o fac în maniere extrem de diverse. Sub influenţa interacţiunii cu mediul psihosocial, personalitatea poate evolua până la stadiul matur, rezolvând satisfăcător conflictele fiecărui stadiu, sau se poate fixa şi dezvolta pornind de la un stadiu infantil.

Sigmund Freud a fost un determinist, un fatalist chiar: tot ce facem şi gândim, ba chiar şi ce visăm, este determinat de forţele inaccesibile, ce sălăşluiesc în sine. Nu putem scăpa din această capcană. Ideea de persoană care îşi controlează destinul, acţionând logic, se prăbuşeşte sub povara sinelui. El este stăpânul nostru. Liberul arbitru este o iluzie pe care ne-o facem pentru a ne simţi confortabil, o raţionalizare, în termenii teoriei freudiene. Comportamentul adultului şi tipul lui de personalitate sunt determinate de modul în care au fost rezolvate conflictele inerente stadiilor de dezvoltare psihosocială.

Gândirea şi raţiunea sunt sclavi umili ai sinelui, ai impulsurilor noastre primare. eul, răspunzător de sarcina de a servi sinele, operând prin mecanisme de apărare, distorsionează sau ascunde adevărul. Dacă percepţia realistă şi clară este imposibilă, cum am putea susţine că sunt posibile gândirea logică sau raţiunea? Freud nu a dat răspunsuri clare această întrebare.

Modelul de personalitate pe care îl propune Freud este unul conflictual, în varianta conflict psihosocial (Maddi, 1976). Pulsiunile oarbe ale sinelui, acţionând motivaţional ca principiu al plăcerii, împing fiinţa umană spre obţinerea satisfacţiei şi evitarea neplăcerii, dar intră în contradicţie cu limitările realităţii obiective şi cu forma internalizată a legilor morale ale societăţii (supraeul).

Dacă sinele are o natură biologică şi este înnăscut, similar la toţi oamenii, având aceeaşi conţinuturi şi aceleaşi forme de manifestare, modul în care, în situaţiile concrete de viaţă ale indivizilor, sunt rezolvate conflictele fiecărui stadiu este responsabil de variabilitatea celorlalte structuri ale personalităţii—eul şi supraeul. Diferenţierile la nivelul tipologiei personalităţii sunt aşadar rezultatul interacţiunilor conflictuale dintre individ şi mediul său, mai precis dintre pulsiunile sinelui şi realitate.

Freud avea o părere proastă despre oameni în general şi despre femei în special, deoarece considera că acestea sunt incapabile să-şi formeze un supraeu puternic. Explicaţia pe care a dat-o este aceea că rezolvarea conflictului oedipal la femei este incompletă. La sfârşitul stadiului falic,

rezolvarea conflictului presupune renunţarea la atracţia incestuoasă faţă de părintele de sex opus şi identificarea cu părintele de acelaşi sex. Or, în cazul femeilor, identificarea se face cu o fiinţă considerată *imperfectă* (fiind lipsită de falus), ceea ce duce la o identificare imperfectă… Tatăl fiind reprezentantul imperativelor morale ale societăţii şi nu mama, identificarea cu mama nu presupune în mod necesar şi internalizarea normelor morale şi formarea conştiinţei morale ca instanţă normativă şi evaluativă a acţiunilor proprii. O astfel de viziune este explicabilă în contextul istoric al elaborării teoriei: bărbaţii aveau cultural şi legal, un rol privilegiat, ei fiind consideraţi a fi *cetăţeni de rangul întâi*. Să nu uităm că, în epocă, femeile nu aveau drept de vot, iar drepturile lor civile erau mai restrânse decât ale bărbaţilor în foarte multe ţări occidentale.

Luarea în considerare şi a altor date decât cele furnizate de pacienţi ar fi corectat o astfel de viziune. Dacă Freud considera că supraeul este instanţa care reglementează acţiunile individului şi le subordonează normelor morale şi legale ale societăţii, ar fi fost interesant să răspundă cum se explică frecvenţa mult mai mică a comportamentelor antisociale în rândul femeilor utilizând aparatul conceptual al propriei teorii. Analiza unei statistici simple, cum ar fi distribuţia pe sexe a condamnărilor penale din orice societate, arată proporţii de cel puţin 1:20, intre infracţiunile comise de femei şi de bărbaţi. Analiza naturii actelor antisociale arată că, în general infracţiunile grave, care pun în pericol viaţa altor persoane sunt comise preponderent de bărbaţi…

Influenţa gândirii lui Freud asupra culturii secolului al XX–lea a fost uriaşă. El a spart nişte tipare de gândire, a repus în discuţie tabuurile şi normele, a evidenţiat rolul inconştientului, importanţa primei copilării, modul de operare al mecanismelor de apărare. Poate că a insistat prea mult asupra cazului particular, imatur, tulburat emoţional şi s-a ocupat insuficient de personalitatea matură şi echilibrată, ceea ce pune în discuţie valabilitatea generalizărilor sale. Ideile lui au stat la baza unor vaste cercetări antropologice ale căror rezultate au contrazis parţial ipoteza lui Freud că baza biologică a personalităţii (structura sinelui) este universală. Practica pare să sugereze că modalităţile concrete de creştere şi educare a copiilor au un rol important. De exemplu, în culturile în care nu există tabu-ul incestului nu au putut fi evidenţiate conflicte oedipiene, anxietate de castrare, ş.a.

Să ne reamintim ...

- Viziunea lui Freud despre natura umană este una pesimistă: omul este prizonierul instinctelor şi acţiunile sale sunt dictate de acestea. Liberul arbitru este o iluzie.
- Educaţia are rolul de a tempera instinctele animalice ale omului şi ea este răspunzătoare pentru conţinuturile eului şi supraeului.

9. Analizaţi raportul dintre ereditate şi mediu în determinarea personalităţii.
10. Argumentaţi importanţa conflictelor psihosexuale ale copilăriei în explicarea tipurilor de personalitate adultă.

Rezumat

- Instinctul (Libido) este o forţă propulsivă de natură biologică a personalităţii. Freud consideră că există două categorii de instincte—Eros şi Thanatos. Instinctele sunt general–umane şi ele au rolul de a asigura supravieţuirea speciei şi a individului.
- Freud a propus două modele distincte pentru explicarea funcţionării personalităţii: modelul nivelar (inconştient, preconştient, subconştient şi conştient) şi modelul structural (sinele, eul şi supraeul).
- Anxietatea (obiectivă, nevrotică şi morală, de intensitate normală sau traumatică) este inerentă funcţionării psihice şi reducerea ei şi asigurarea unui relativ echilibru psihic

presupune funcţionarea unor mecanisme de apărare a eului, care pot fi raţionale (evitarea situaţiei ameninţătoare, inhibarea impulsului şi supunerea la imperativele morale) şi iraţionale (represia, refularea, reacţia, proiecţia, regresia, raţionalizarea şi deplasarea).

- Dezvoltarea personalităţii este realizată pe parcursul stadiilor de dezvoltare psihosexuală: oral, anal, falic, de latenţă şi genital.
- Primii cinci ani de viaţă sunt hotărâtori pentru structurarea personalităţii adulte deoarece conflictele psihosexuale rezultate din limitarea satisfacţiei libidinale duc la investirea energiei psihice într-o anumită zonă erogenă şi în satisfacţiile asociate ei.
- La vârsta adultă, personalitatea imatură reduce anxietatea preponderent cu ajutorul mecanismelor de apărare iraţionale, iar cea matură cu ajutorul mecanismelor raţionale.
- Viziunea lui Freud despre om şi personalitate este una biologic–deterministă. Rostul educaţiei este acela de a dresa natura animalică a omului şi de a permite funcţionarea lui socială. supraeul, ultima structură a personalităţii rezultată la finalul primelor trei stadii de dezvoltare psihosexuală are rolul de a constitui o instanţă internă care controlează comportamentul social al omului.

2.6. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 2, pp. 32–90.
2. Freud, S. (2010). *Introducere în psihanaliză*. Bucureşti: Editura Trei.
3. Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei., Capitolul 13, Psihanaliza, pp. 421–453.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Conte, H. R. & Plutchik, R. eds. (1995). *Ego defenses. Theory and measurement*. New York: Wiley.
- Freud, S. (2005). *Compendiu de psihanaliză*. Bucureşti: Editura Trei.
- Freud, S. (2010). *Psihopatologia vieţii cotidiene*. Bucureşti: Editura Trei.

2.7. Test de verificare a cunoştinţelor

1. În ce mod determină pulsiunile (instinctele) vieţii şi ale morţii comportamentul uman? Identificaţi asemănările şi diferenţele dintre cele două categorii de pulsiuni, în acest sens.
2. Care este tendinţa generală a motivaţiei umane?
3. Argumentaţi natura relaţiilor dintre sine, eu şi supraeu.
4. Ce mecanisme de apărare ale eului asigură reducerea anxietăţii şi menţinerea echilibrului psihic?
5. Care sunt criteriile de stadializare utilizate de Freud, care sunt stadiile delimitate prin ele şi caracteristicile lor?
6. Argumentaţi relaţia dintre conflictele stadiilor de dezvoltare şi tipurile de personalitate.
7. Care sunt criteriile utilizate de Freud pentru a descrie şi explica tipurile de personalitate la vârsta adultă?
8. Marcaţi asemănările şi diferenţele între personalitatea matură şi tipurile de personalitate imature.
9. Evaluaţi viziunea lui Freud despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu.
10. Care este locul şi rolul educaţiei în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 3

NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TIMPURII (1). CARL JUNG: PSIHOLOGIA ANALITICĂ

Cuprins

3.1. Energia psihică şi structurile de personalitate 28
3.2. Tipologia personalităţii 30
3.3. Rolul arhetipurilor în structura de personalitate 31
3.4. Dezvoltarea personalităţii 33
3.5. Originalitatea viziunii lui Jung asupra personalităţii 34
3.6. Bibliografie recomandată 36
3.7. Test de verificare a cunoştinţelor 36

Introducere

Carl Gustav Jung (1875–1961) s-a născut în Elveţia, în familia unui preot. A studiat medicina şi a ales să practice psihiatria. După o intensă corespondenţă, s-a întâlnit în 1907 cu Freud, pe care l-a considerat un mentor şi un deschizător de drumuri în psihiatrie. Relaţiile dintre cei doi au fost la început foarte calde, Jung considerându-l pe Freud un tată spiritual. După un timp, concepţiile lor au ajuns să fie foarte diferite şi cei doi s-au separat, Jung întemeind un nou curent în psihanaliză: psihologia analitică.

Teoria lui Jung despre structura şi funcţionarea personalităţii aduce o perspectivă nouă faţă de psihanaliza clasică, mai ales în ceea ce priveşte raportul dintre conştient şi inconştient, rolul sexualităţii, rolul experienţelor timpurii/târziu, determinanţii dezvoltării, etiologia nevrozelor.

Originalitatea teoriei lui Jung provine din postularea existenţei inconştientului colectiv şi din tipologia de personalitate bazată pe atitudinile eului şi funcţiile psihice raţionale/ iraţionale. Scrierile sale au impulsionat dezvoltarea unor cercetări transculturale şi consolidarea unei şcoli de psihoterapie jungiană care are azi reprezentaţi în foarte multe ţări, inclusiv în ţara noastră.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele şi modelul teoretic propus de Jung.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să explice natura diferenţelor dintre tipurile de personalitate din tipologia lui Jung.
- Să argumenteze originalitatea concepţiei lui Jung în explicarea personalităţii, punctând principalele deosebiri faţă de psihanaliza clasică.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Jung pentru explicarea naturii umane şi aplicaţiile sale pentru diferite domenii ale psihologiei.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

3.1. ENERGIA PSIHICĂ ŞI STRUCTURILE DE PERSONALITATE

Viziunea lui Jung asupra naturii *libido*-ului este diferită de a lui S. Freud. El consideră că Libido-ul nu este de origine sexuală, ci constituie o energie vitală nediferenţiată, care alimentează funcţionarea *psyché-ului* (termen folosit pentru personalitate). Percepţia, gândirea, emoţia şi dorinţa pot fi realizate numai prin această energie. Dacă energia psihică este investită într-o anume idee sau emoţie, aceasta poate influenţa puternic persoana. Această concentrare de energie este *valoarea*.

Principiile funcţionării psihicului

Între energia fizică (biologică) şi cea psihică există relaţii reciproce, ele transformându-se dintr-una într-alta (ca în bolile psihosomatice, de exemplu). Jung găsea numeroase analogii între fenomenele şi legile fizicii şi cele psihice. Pentru a explica viaţa psihică el a formulat următoarele principii (Schultz, 1986, pp. 77–78):

Principiul contrariilor Totul în natură este un joc al contrariilor (cald–rece, creaţie–distrugere) fiecare sentiment îşi are contrariul său; fără antiteză nu există energie; cu cât contradicţia este mai acută, cu atât produce mai multă energie.

Principiul echivalenţei constituie o aplicaţie la domeniul psihic a principiului I al termodinamicii—*conservarea energiei*. Conform acestui principiu, energia psihică nu se pierde, ci se transformă. De exemplu, dacă valoarea psihică dintr-o zonă slăbeşte, energia este transferată într-o altă zonă a personalităţii. Energia folosită pentru activităţi conştiente în stare de veghe este convertită în energie pentru *vise* când dormim, deci devine o valoare psihică egală ca forţă. Astfel energia psihică este egal distribuită în *psyché*.

Principiul entropiei[1] constituie o aplicaţie la domeniul psihic a celui de-al doilea principiu al termodinamicii—*ireversibilitatea schimbărilor în sistemele fizice*. Energia psihică se distribuie în final uniform: dacă două credinţe sau dorinţe sunt inegale ca valoare psihică sau intensitate, energia psihică va migra de la cea mai puternică înspre cea mai slabă. La modul ideal, persoana ar trebui să aibă o distribuţie uniformă a energiei psihice în toate compartimentele şi sistemele, dar starea de echilibru nu este atinsă niciodată. Dacă s-ar realiza acest echilibru perfect nu ar mai fi produsă energia psihică. Energia psihică, prin principiile contrariilor, echivalenţei şi entropiei, furnizează mecanismele dinamice şi forţa pentru funcţionarea personalităţii.

Structurile personalităţii

Structurile majore ale personalităţii sunt: eul, inconştientul individual şi inconştientul colectiv (Schultz, 1986, pp. 78–79).

Eul este o structură psihică conştientă, responsabilă cu percepţia, memoria, gândirea şi emoţiile, care sunt procese psihice specifice stării de veghe. Rolul său este de a selecţiona şi admite în câmpul conştiinţei numai o parte a stimulilor cu care suntem confruntaţi. Eul realizează funcţia realului, conştiinţa continuităţii, coerenţei şi identităţii, deci un mod stabil de a percepe lumea şi pe noi înşine. Modul lui specific de funcţionare este dat de *atitudinea* faţă de raportul

[1] **Entropie** (din gr. *entrope*—întoarcere, schimbare) În termodinamică—mărime ce permite măsurarea gradului de degradare a energiei într-un sistem în care au loc schimbări ireversibile. Entropia unui sistem caracterizează gradul său de dezordine; de regulă, entropia unui sistem creşte în timp, dacă sistemul nu are mecanisme de reducere a incertitudinii. Cibernetică: în teoria comunicării, entropia exprimă gradul de incertitudine al naturii unui mesaj dat, pornind de la cel care l-a precedat. Entropia este nulă atunci când nu există incertitudine.

personalitate–lume: *introversia* sau *extraversia* (libido-ul poate fi canalizat înspre înăuntru sau înspre în afara personalităţii).

Exemplu: introversie şi extraversie
În opinia lui Jung, aceste două orientări diametral opuse ale atitudinii sunt structurale şi înnăscute, nefiind legate de interacţiunea dintre datul genetic şi mediu. Atitudinea specifică este evidentă încă din primii ani de viaţă şi nu depinde de particularităţile mediului social. Fraţii care beneficiază de acelaşi climat familial pot dezvolta firi opuse, fapt ce poate fi atribuit numai dispoziţiei lor native diferite. Mai mult, invertirea tipului poate prejudicia grav echilibrul psihologic al persoanei (Jung, 1994, pp. 12–15).

Inconştientul individual Inconştientul individual este porţiunea superficială a inconştientului, dar nu este echivalentul preconştientului freudian; el este un rezervor al conţinuturilor ce au fost odată conştiente, dar au fost uitate sau suprimate pentru că au fost fie banale, fie periculoase. Între inconştientul individual şi eu există o circulaţie în ambele sensuri; pe măsură ce experienţa creşte, conţinuturile sunt înmănuncheate în complexe (Schultz, 1986, p. 81).

Complexul este un nucleu de emoţii, amintiri, percepţii şi dorinţe înmănuncheate în jurul unei teme (de exemplu: complexul puterii—individul poate încerca să devină o persoană puternică, să se identifice cu puterea sau să se afilieze puterii în moduri variate, care determină modul său de a fi în lume). Jung spunea că nu persoana posedă complexul, ci că acesta o posedă. Odată format, complexul devine parţial inconştient şi poate canaliza energia pentru dezvoltarea unei abilităţi sau realizarea într-o anumită direcţie. Complexele provin din experienţele copilăriei, vârstei adulte sau din inconştientul colectiv; forţa motivaţională a complexului nu este dirijată numai spre realizări; mai ales atunci când complexele sunt negative, ele sunt sursa nevrozelor (id., p. 82).

Inconştientul colectiv este nivelul profund şi inaccesibil al psihismului (conceptul cel mai bizar şi controversat al teoriei lui Jung). Umanitatea acumulează, asemeni individului, experienţe pe care le transmite generaţiilor următoare prin intermediul inconştientului colectiv. Inconştientul colectiv conţine astfel tezaurul de experienţe al speciei umane şi al celor subumane. Întrucât experienţele sunt universale şi relativ neschimbate, ele devin o parte a personalităţii fiecărui individ. Controlul pe care inconştientul colectiv îl exercită asupra personalităţii este unul general şi, în felul acesta, individul este legat cu umanitatea şi cu celelalte specii. Experienţele ancestrale (arhetipurile) sunt moştenite sub forma unor tipare generale—figura mamei, figuri bune sau "satanice", experienţa naşterii şi a morţii, frica de întuneric şi de necunoscut (id., p. 83).

Să ne reamintim ...

- Funcţionarea psihicului uman se bazează pe trei principii, similare cu cele din fizică: principiul contrariilor, principiul echivalenţei şi principiul entropiei.
- Structurile majore ale personalităţii sunt: eul, inconştientul individual, inconştientul colectiv. Ele sunt general umane.
- Complexul este un nucleu de emoţii, percepţii, amintiri (conţinuturi provenite din experienţa individuală) grupate în jurul unei teme, având un rol motivaţional.

1. Care este rolul eului în funcţionarea psihicului conform teoriei lui Jung?
2. Care este rolul inconştientului individual?
3. Care este rolul inconştientului colectiv?

3.2. TIPOLOGIA PERSONALITĂŢII

Modelul de personalitate propus de Jung se bazează pe două criterii tipologice: atitudinile eului şi funcţiile psihice, din combinarea cărora rezultă tipurile de personalitate, pe care Jung le numea "tipuri psihologice".

Atitudinile eului

- ***Introversia*** se manifestă prin centrare pe sine, retragere, timiditate. "*Introvertul se comportă faţă de obiect în mod abstractiv; în fond, el este mereu gata să sustragă obiectului libido-ul, de parcă ar trebui să se păzească mereu de o dominaţie a lui"* (Jung, 1994, p. 11).
- ***Extraversia*** se manifestă prin deschidere, sociabilitate şi chiar agresivitate. "*Extravertitul, în schimb, are un comportament pozitiv faţă de obiect. El dă atât de multă importanţă obiectului încât îşi orientează statornic atitudinea subiectivă după obiect, raportându-şi-o tot timpul la acesta. În fond, i se pare mereu că obiectului nu i s-a conferit suficientă valoarea şi de aceea se simte mereu obligat să-i sporească însemnătatea*" (ibid).

Fiecare avem potenţial în noi ambele atitudini, dar una devine dominantă şi guvernează conştiinţa şi comportamentul. Atitudinea nondominantă devine o parte a inconştientului individual, de unde se manifestă direct, în anumite împrejurări, sub forma unor comportamente specifice, sau indirect, prin atracţie faţă de persoana cu atitudine opusă.

Funcţiile psihice

Nemulţumit de modul simplist în care cele două tipuri explică diferenţele între oameni, Jung recurge la un alt nivel de categorizare, introducând noţiunea de funcţii psihice (modul în care percepem sau înţelegem atât lumea exterioară, cât şi cea interioară; acestea pot fi: funcţii raţionale (gândirea şi afectivitatea) şi funcţii iraţionale (percepţia şi intuiţia, Schultz, 1986, p. 79):

- ***Funcţiile raţionale:*** în această categorie sunt grupate gândirea şi afectivitatea pentru că implică evaluări ale experienţei; deşi afectivitatea este total diferită de gândire, Jung crede că amândouă au legătură cu abilitatea de a organiza şi categoriza experienţa, deşi funcţionează contrar, una prin judecăţi conştiente (adevăr/fals) şi cealaltă prin judecăţi inconştiente (plăcut/neplăcut, atrăgător/respingător).
- ***Funcţiile iraţionale***: sunt etichetate ca "iraţionale" pentru că ele sunt directe, nu folosesc evaluări. Percepţia şi intuiţia sunt şi ele un cuplu de funcţii contrare: percepţia produce o imagine clară prin simţuri, ca o copie fotografică a unui obiect, în timp ce intuiţia nu provine direct din stimulii lumii externe (este, mai degrabă "ghicire spontană").

În acelaşi mod în care fiecare avem simultan tendinţe spre introversie/extraversie, avem şi capacitatea de a folosi oricare din cele 4 funcţii, dar numai câte una din funcţii poate deveni dominantă, ele fiind incompatibile, iar celelalte devin parte a inconştientului individual, ca funcţii auxiliare. Incompatibilitatea previne egalitatea de forţă a tendinţelor.

Tipurile psihologice

Din combinarea celor 2 atitudini şi 4 funcţii rezultă ***8 tipuri psihologice***:

- ***Tipul extravert–gânditor*** trăieşte în concordanţă cu reguli rigide, are tendinţa să-şi reprime emoţiile, să fie obiectiv în toate împrejurările şi să fie dogmatic în concepţii şi opinii.

- ***Tipul extravert–afectiv*** este foarte emoţional şi îşi reprimă tendinţa de a gândi, se agaţă de valorile, obiceiurile şi tradiţiile în care a fost educat, ţine cont de aşteptările şi opiniile celorlalţi.
- ***Tipul extravert–perceptiv*** este în permanentă căutare de senzaţii şi experienţe noi, de plăcere şi bucurie; este realist şi foarte adaptabil la persoane şi împrejurări noi.
- ***Tipul extravert–intuitiv*** are o mare abilitate de a se folosi de împrejurări, este foarte potrivit pentru o carieră în afaceri sau politică. Este creativ, atras de idei noi şi are capacitatea de a-i mobiliza pe alţii în realizarea planurilor lor.
- ***Tipul introvert–gânditor*** are dificultăţi în relaţionarea şi comunicarea cu ceilalţi, pare rece şi lipsit de consideraţie faţă de semeni. Nu are simţ practic şi nu este prea influenţat de emoţii.
- ***Tipul introvert–afectiv*** îşi reprimă atât gândirea cât şi emoţiile, este tăcut, pare misterios şi inaccesibil, copilăros şi lipsit de consideraţie faţă de sentimentele altora.
- ***Tipul introvert–perceptiv*** este interiorizat şi detaşat de viaţa cotidiană, priveşte lumea înconjurătoare cu detaşare şi umor. Are un simţ estetic deosebit de dezvoltat, se concentrează pe senzaţii şi reprimă intuiţia.
- ***Tipul introvert–intuitiv*** este detaşat de realitate, este un visător şi un vizionar; de regulă este un neînţeles, un ciudat, un excentric (Schultz, 1986, pp. 80–81).

Să ne reamintim ...

- Eul are două atitudini contrarii—introversia şi extraversia, distribuite în mod echilibrat între conştient şi inconştient.
- Funcţiile psihice—modul în care prelucrăm datele din realitate— sunt grupate în două perechi: gândirea şi afectivitatea, care sunt funcţii raţionale şi percepţia şi intuiţia, care sunt funcţii iraţionale.
- Din combinarea atitudinilor eului cu cele patru funcţii psihice, rezultă opt tipuri de personalitate— patru introverte şi patru extraverte.

4. Definiţi introversia şi extraversia şi arătaţi modul lor de manifestare la nivel comportamental.
5. Definiţi cele patru funcţii psihice, argumentând de ce au fost grupate de Jung în raţionale şi iraţionale.
6. Enumeraţi cel puţin două caracteristici pentru fiecare din cele opt tipuri de personalitate.

3.3. ROLUL ARHETIPURILOR ÎN SISTEMUL DE PERSONALITATE

Arhetipurile

Arhetipurile sunt imagini prin care se manifestă, în conştiinţa individuală, conţinuturile din inconştientul colectiv—idei sau tendinţe înnăscute, referitoare la organizarea experienţei conform unor patternuri predeterminate (genetic). Ele nu sunt amintiri complete, ci mai degrabă predispoziţii care aşteaptă o experienţă actuală pentru a-şi clarifica conţinutul şi se manifestă în vise şi fantezii (de exemplu vraja, eroul, copilul, Dumnezeu, moartea, puterea).

Persona este un arhetip al măştii, un rol pe care îl adoptăm în confruntarea cu lumea (ne prezentăm altfel decât suntem în realitate); această "pavăză" este necesară întrucât trebuie să jucăm roluri diferite, în situaţii variate, în interacţiune cu persoane aparţinând unor tipuri diferite (prefăcătoria, ca mod de a-i "păcăli" ceilalţi, este o conduită utilă într-o lume incertă). Inflaţia

personei se produce atunci când ne identificăm cu masca, pierzându-ne identitatea reală. Jucând prea mult un rol, devenim acel rol: aspectele neconforme cu masca sunt împiedicate să se manifeste şi să se dezvolte şi astfel, înăbuşind personalitatea noastră reală, ne "păcălim" pe noi înşine ceea ce constituie o situaţie periculoasă pentru echilibrul personalităţii.

Animus şi anima Fiinţa umană, în esenţa ei, este bisexuală, psihicul fiecărei persoane conţinând, sub formă de arhetip, aspecte ale psihicului sexului opus (ex.: psihicul femeii conţine şi animus" (arhetipul masculin) care o ajută să înţeleagă mai bine celălalt sex). Suprimarea unui aspect duce la dezvoltarea unei personalităţi unilaterale care este în fapt nefirească şi neechilibrată.

Umbrele sunt cele mai periculoase arhetipuri conţinând cele mai adânci rădăcini ale memoriei ancestrale (instinctele animalului primitiv). Ele constituie forţa întunecată a omului şi societatea le consideră rele, imorale şi diabolice. Pentru a putea trăi în armonie cu ceilalţi umbrele trebuie domesticite. Dilema constă în faptul că ele constituie principala sursă de vitalitate, spontaneitate şi creativitate; suprimarea lor absolută duce la dezenergizarea şi estomparea personalităţii. Funcţia eului în raport cu umbrele este de a direcţiona aceste forţe.

Sinele este, în viziunea lui Jung, cel mai important arhetip; el reprezintă unitatea, integralitatea personalităţii totale. În diferite culturi, arhetipul este simbolizat prin "mandala" sau cercul magic, care este punctul de echilibrare a contrariilor din conştient şi inconştient. Realizarea echilibrului între contrarii este un scop al devenirii umane. Spre deosebire de Freud care situa sinele în faza iniţială a dezvoltării personalităţii şi îi atribuia un rol cauzal, Jung îl aşează în viitor, ca ţel spre care tindem, fără a reuşi să-l atingem întotdeauna. Sinele este o forţă motivaţională care trage înainte mai degrabă decât împinge din spate devenirea persoanei (orientare spre viitor). Acest arhetip apare numai după ce celelalte sisteme ale psihicului s-au dezvoltat complet şi anume la vârsta mijlocie. Realizarea de sine presupune o percepţie realistă a sinelui şi o orientare clară a planurilor, scopurilor şi rezultatelor spre viitor (Schultz, 1986, pp. 83–85).

Exemple: prezenţa arhetipurilor in diferite culturi
Studiile de antropologie realizate în domeniul mitologiei şi religiilor unor popoare izolate geografic unele de altele pun în evidenţă existenţa universală a acestor teme şi simboluri (comune, deşi nu au putut fi transmise, scris sau oral, de la o civilizaţie la alta). De asemenea, pacienţii lui Jung relatau apariţia în conştiinţa lor a unor astfel de simboluri, care pot fi regăsite şi în culturile vechi. Singura explicaţie plauzibilă ar fi că ele sunt transmise prin inconştientul colectiv. Şi Freud vorbea de memorie filogenetică a omului (Schultz, 1986, p. 85).

Să ne reamintim ...

- Arhetipurile sunt matriţe (patternuri) de organizare a experienţei activate sub influenţa experienţelor individului. Ele se regăsesc în toate culturile, fiind manifestări ale inconştientului colectiv.
- Cele mai importante arhetipuri sunt: animus şi anima, persona, sinele, umbrele.

7. Definiţi principalele arhetipuri şi arătaţi rolul fiecăruia în sistemul de personalitate.

3.4. DEZVOLTAREA PERSONALITĂŢII

Stadiile de dezvoltare a personalităţii

Jung avea o viziune diferită de Freud asupra dezvoltării personalităţii. Acesta din urmă era de părere că hotărâtori pentru modelarea personalităţii sunt primii 5 ani de viaţă, în timp ce Jung vedea acest proces ca un continuum al întregii vieţi. Periodizările psihanalizei clasice i se par forţate şi evită fixarea unor repere cronologice, adoptând noţiunea de nivel specific sau perioadă în procesul general de dezvoltare.

Copilăria ocupă un loc redus în sistemul explicativ, întrucât nu consideră că ar avea un rol decisiv în formarea unei structuri de personalitate. Iniţial copilul este condus de instincte şi formarea eului începe abia atunci când el poate să facă distincţia între propriul corp şi obiectele înconjurătoare. Conştiinţa se conturează abia când el este capabil să spună "Eu".

Pubertatea este perioada naşterii psihice a individului, pentru că abia acum psihismul său capătă formă şi conţinut definit. Fanteziile copilăriei trebuie să înceteze pentru că cerinţa realităţii impune adaptare.

Adolescenţa şi vârsta adultului tânăr se caracterizează prin predominarea activităţilor preparatorii pentru viaţa independentă de la maturitate (completarea studiilor, începutul vieţii de familie). Atitudinea iniţială (de la naştere până la această perioadă) este extraversia, orientarea libido-ului spre exterior.

Maturitatea (vârsta mijlocie). Schimbările majore survin la 35–40 ani, când problemele de adaptare au fost deja rezolvate. În această perioadă individul are un statut clar în societate, are o familie şi responsabilităţi. Se pune întrebarea de ce totuşi, în ciuda acestor factori de stabilizare, foarte multe persoane parcurg o perioadă de criză profundă în jurul vârstei de 40 de ani? Explicaţia lui Jung este următoarea: după ce aventura, palpitaţiile şi entuziasmul vârstei tinere s-au dus, viaţa şi-a pierdut sensul; indivizii se simt goliţi şi mortificaţi pe dinăuntru.

Exemplu: introversie şi individuare

Persoana matură face faţă cu succes cerinţelor vieţii, consumul de energie pentru adaptare este mult mai mic decât în perioada anterioară şi, ca atare, surplusul de energie trebuie orientat spre ceva. În a doua jumătate a vieţii orientarea dominantă este spre lumea interioară (atitudinea dominantă este introversia), spre aspectele religioase, filosofice şi intuitive ale vieţii. Echilibrul se obţine din integrarea armonioasă a conştientului şi inconştientului, condiţie a individuării (starea de sănătate psihologică).

Bătrâneţea este mai puţin abordată în teoria lui Jung, dar autorul vede similarităţi între primii şi ultimii ani de viaţă. Totuşi vârstnicii nu trebuie să se orienteze spre trecut, ei trebuie să-şi stabilească scopuri de viitor. Declinul valorilor religioase se vede şi în faptul că puţini se mai agaţă de promisiunea vieţii după moarte. Moartea trebuie văzută ca un ţel final al vieţii, inevitabil şi acceptat ca atare; echilibrul sufletesc depinde de această atitudine (Schultz, 1986, pp. 85–88).

Individuarea[2] şi transcendenţa

În copilărie psihismul este nediferenţiat dar, pe măsura avansării în vârstă, structurile de personalitate se dezvoltă, devin tot mai diferenţiate între ele şi în ele, fiecare structură devenind mai complexă (persona, umbra, eul se dezvoltă şi ajung la o formă consistentă şi unică). Nici una dintre aceste structuri ale personalităţii nu trebuie reprimată sau supradezvoltată în detrimentul celorlalte. Odată dezvoltarea acestor structuri încheiată, este nevoie ca ele să fie unite într-un întreg. Tendinţa spre individuare şi transcendenţă este naturală şi inevitabilă. Factorii de mediu

[2] **Individuare**—devenirea ca individ, proces de dezvoltare a personalităţii.

(de exemplu o căsnicie nereuşită sau o muncă frustrantă) pot inhiba individuarea şi transcendenţa. Sinele este un scop spre care tindem cu toţii, dar numai unele persoane îl ating.

Exemplu: conflictul intrapsihic
Personalitatea este constituită din structuri separate, dar interdependente, care interacţionează pe baza mecanismelor de opoziţie, unitate şi compensare. Tensiunile rezultate din antagonismul forţelor constituie sursa de dezvoltare a psyché-ului: animus se opune animei, introversia se opune extraversiei, funcţiile raţionale se opun celor iraţionale, conştientul se opune inconştientului, inconştientul individual se opune inconştientului colectiv. Dacă conflictele sunt prea intense, ele pot duce la nevroză sau chiar la psihoză. Forţele oponente se pot uni si completa reciproc sub forma personalităţii deplin integrate—sinele.

Mecanismele dezvoltării—individuarea şi transcendenţa—asigură integrarea şi echilibrul contrariilor de-a lungul vieţii. Compensarea asigură susţinerea reciprocă a structurilor inegale ca valoare. Dacă la nivelul conştientului individul este extravert, inconştientul va acţiona în sensul dezvoltării introversiei suprimate. Elemente de introversie pot apărea în vise. Atunci când împrejurările împiedică dezvoltarea extraversiei la nivel conştient, introversia îi va lua locul treptat. Astfel se previne dezvoltarea excesivă a unei atitudini sau a unei funcţii psihice (Schultz, 1986, pp. 88–89).

Să ne reamintim ...
- Mecanismele generale ale dezvoltării sunt individuarea şi transcendenţa, prin care structurile personalităţii ajung, la vârsta adultă, la integrare şi echilibru.
- Dezvoltarea se încheie prin constituirea sinelui—forma deplin integrată a personalităţii.
- Jung nu propune stadii de dezvoltare, ca în teoria lui Freud, ci perioade de dezvoltare mai largi: copilăria, pubertatea, adolescenţa şi vârsta adultului tânăr, maturitatea şi bătrâneţea, a căror delimitare nu depinde de conflicte psihice specifice.

8. Argumentaţi rolul individuării şi al transcendenţei în dezvoltarea personalităţii.
9. Enumeraţi trei deosebiri între modul în care concepe Jung dezvoltarea, comparativ cu Freud.

3.5. ORIGINALITATEA VIZIUNII LUI C. G. JUNG ASUPRA PERSONALITĂŢII

Personalitatea actuală este determinată atât de ceea ce a trăit persoana de-a lungul timpului, prin procesul de individuare şi transcendenţă, cât şi de ceea ce doreşte să fie, deci sistemul psihic funcţionează atât cauzal (evenimente din prezent sunt determinate de evenimente din trecut), cât şi teleologic (evenimentele din prezent sunt determinate de scopurile noastre viitoare). Tendinţa spre creşterea complexităţii în procesul dezvoltării ontogenetice este inerentă oricărei fiinţe vii. Această tendinţă este înnăscută şi este doar facilitată de interacţiunea cu mediul. Aici intervine unul din punctele care au dus la ruptura de Freud: Jung considera că sistemul explicativ al acestuia acorda o prea mare importanţă evenimentelor din trecut în devenirea personalităţii. Evenimentele copilăriei determină doar parţial structurarea personalităţii, alături de factorii din

inconştientul individual şi cel colectiv. Dezvoltarea personalităţii este marcată de progresie, dar şi de regresie, principii contrare care interacţionează (Schultz, pp. 87–88):

Regresia[3] presupune deturnarea libido-ului spre lumea internă (inconştient), fără ca prin acesta progresia să fie întreruptă. Prin retragerea în sine, introspecţie, se pot găsi soluţii, se poate stimula gândirea creativă şi se poate produce revitalizarea (de exemplu, visul este o regresie în inconştient).

Sincronicitatea Fenomenele aşa-zis paranormale (de exemplu, clarviziunea) nu sunt întâmplătoare: coincidenţa în timp a unui eveniment inaccesibil percepţiei normale cu percepţia lui ca viziune nu se explică în mod cauzal simplist (evenimentul provoacă viziunea). La baza ambelor (fenomenul şi viziunea) stă o forţă necunoscută, care este dincolo de cauzalitatea simplă. Un arhetip care se produce simultan în conştiinţa individuală şi în realitatea externă poate fi un proces inexplicabil (acesta este unul din principiile cele mai contestate din teoria lui Jung).

Deşi nu neagă influenţa unor evenimente din copilărie asupra dezvoltării personalităţii, Jung nu le acordă totuşi o importanţă prea mare. Mult mai hotărâtoare pentru structurarea personalităţii sunt elementele inconştientului individual şi colectiv şi mecanismele dinamice de interacţiune dintre ele. Sensul dezvoltării, ca tendinţă înnăscută oricărei fiinţe umane, este dobândirea individuării, dar procesul nu poate avea loc fără aportul învăţării. Viziunea generală a lui Jung asupra omului este una moderat-optimistă. Distanţându-se de magistrul său, cu ale cărui concepţii determinist–pesimiste nu putea fi de acord, el admite totuşi existenţa unor forţe distructive (arhetipul umbrei), dar considera că liberul arbitru şi spontaneitatea sunt posibile.

Alte contribuţii ale teoriei sale, cum ar fi conceptele de individuare, transcendenţă şi autoactualizare au deschis noi direcţii de abordare a personalităţii, care vor fi dezvoltate de Maslow, Adler, Erikson, Cattell, Murray. Printre reproşurile care i se aduc lui Jung sunt caracterul încâlcit, nesistematizat şi adeseori contradictoriu al scrierilor, desele referiri la aspecte oculte, supranaturale, religioase, la mitologie şi alchimie, lipsa de rigoare şi consistenţă ştiinţifică.

Una dintre cele mai valoroase intuiţii ale lui Jung a fost cea referitoare la atitudinile eului. Introversia/extraversia s-a dovedit a fi o dimensiune bazală a personalităţii umane. Întreg secolul al XX–lea a fost marcat de dezvoltarea unor cercetări şi instrumente de măsurare a acestei dimensiuni. În a doua jumătate a secolului trecut, cercetările de neurofiziologie au pus în evidenţă diferenţe majore între introverţi şi extraverţi la nivelul activării corticale, ceea ce constituie o dovadă directă, obiectivă a existenţei acestor două tipuri.

Să ne reamintim ...

- Personalitatea urmează un proces de individuare progresivă de-a lungul vieţii prin fenomene de progresie şi de regresie, având ca rezultat o creştere în complexitate.
- Progresia este determinată nu doar de evenimentele din trecut, ci şi de viitor, de scopurile şi aspiraţiile persoanei.
- Hotărâtoare pentru echilibrul psihic şi pentru individuare sunt mecanismele dinamice de interacţiune dintre inconştientul colectiv şi cel individual

10. Argumentaţi cât de valide sunt azi explicaţiile pe care le Jung le dă fenomenelor paranormale.
11. Identificaţi argumentele furnizate de Jung pentru funcţionarea liberului arbitru.

[3] Definiţia regresiei la Jung (deturnarea libidou-ului spre lumea lăuntrică) este diferită de cea dată de Freud (mecanism de apărare constând în comportamente infantile ca reacţie la frustrare).

Rezumat

- Funcţionarea psihicului uman se bazează pe trei principii, similare cu cele din fizică: principiul contrariilor, principiul echivalenţei şi principiul entropiei.
- Structurile majore ale personalităţii sunt: eul, inconştientul individual, inconştientul colectiv. Ele sunt general umane.
- Complexul este un nucleu de emoţii, percepţii, amintiri (conţinuturi provenite din experienţa individuală) grupate în jurul unei teme, având un rol motivaţional.
- Eul are două atitudini contrarii—introversia şi extraversia, distribuite în mod echilibrat între conştient şi inconştient.
- Funcţiile psihice—modul în care prelucrăm datele din realitate— sunt grupate în două perechi: gândirea şi afectivitatea, care sunt funcţii raţionale şi percepţia şi intuiţia, care sunt funcţii iraţionale.
- Din combinarea atitudinilor eului cu cele patru funcţii psihice, rezultă opt tipuri de personalitate—patru introverte şi patru extraverte.
- Arhetipurile sunt matriţe (patternuri) de organizare a experienţei activate sub influenţa experienţelor individului. Ele se regăsesc în toate culturile, fiind manifestări ale inconştientului colectiv.
- Cele mai importante arhetipuri sunt: animus şi anima, persona, sinele, umbrele.
- Mecanismele generale ale dezvoltării sunt individuarea şi transcendenţa, prin care structurile personalităţii ajung, la vârsta adultă, la integrare şi echilibru.
- Dezvoltarea se încheie prin constituirea sinelui—forma deplin integrată a personalităţii.
- Hotărâtoare pentru echilibrul psihic şi pentru individuare sunt mecanismele dinamice de interacţiune dintre inconştientul colectiv şi cel individual.

3.6. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 3, pp. 91–130.
2. Jung, C. G. (2004). *Tipuri psihologice*. Bucureşti: Editura Trei.
3. Jung, C. G. (2006). *Dezvoltarea personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Jung, C. G. (2007). *Două scrieri despre psihologia analitică*. Bucureşti: Editura Trei.
- Jung, C. G. (2011). *Civilizaţia în tranziţie*. Bucureşti: Editura Trei.
- Jung, C. G. (2013). *Dinamica inconştientului*. Bucureşti: Editura Trei.
- Jung, C. G. (2014). *Arhetipurile şi inconştientul colectiv*. Bucureşti: Editura Trei.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 14, Psihanaliza după întemeiere, paragraful C. G. Jung, pp. 461–468.

3.7. Test de verificare a cunoştinţelor

1. În ce constă sistemul de personalitate la Jung?
2. Care este rolul celor două instanţe inconştiente în funcţionarea personalităţii?
3. În ce constau diferenţele de concepţie asupra eului şi sinelui în teoria lui Jung, comparativ cu psihanaliza clasică?
4. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Jung despre dezvoltarea umană.
5. Care sunt criteriile care stau la baza tipologiei personalităţii şi care sunt tipurile de personalitate rezultate?
6. Analizaţi diferenţele dintre teoria lui Jung şi teoria lui Freud în privinţa tipologiei personalităţii.
7. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în psihologia analitică faţă de psihanaliza clasică?
8. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Jung despre dezvoltarea personalităţii.
9. Evaluaţi viziunea lui Jung despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu.
10. Care este locul şi rolul educaţiei în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 4

NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TIMPURII (2). ALFRED ADLER: PSIHOLOGIA INDIVIDUALITĂŢII

Cuprins

4.1. Complexul de inferioritate şi străduinţa spre superioritate 38
4.2. Stilul de viaţă şi tipul de personalitate 40
4.3. Rolul factorilor sociali în formarea personalităţii 41
4.4. Concepţia lui Adler despre natura umană 44
4.5. Bibliografie recomandată 45
4.6. Test de verificare a cunoştinţelor 45

Introducere

Alfred Adler (1870–1937) s-a născut la Viena, în familia unui negustor evreu de succes. A studiat medicina în oraşul natal şi s-a specializat în oftalmologie. Spre deosebire de Freud, el nu a dezvoltat o conştiinţă de minoritar şi, la vârsta de 34 de ani, s-a creştinat.

Relaţia lui cu Freud a fost una furtunoasă: la început, Adler l-a recunoscut ca mentor pe Freud şi a ajuns chiar preşedinte al Societăţii Psihanalitice din Viena în 1910 dar, după un an, divergenţele dintre ei, atât în termeni de concepţii teoretice, cât şi la nivel interpersonal, au ajuns atât de grave încât s-au despărţit în termeni nu tocmai eleganţi. Adler şi-a fondat propria societate de psihologia individualităţii şi a început să publice lucrări în care expunea concepţia sa despre funcţionarea personalităţii şi etiologia nevrozelor. A luptat în primul război mondial şi, după război, a coordonat activitatea clinicilor de consiliere pentru copii.

În concepţia lui, oamenii tind în mod natural să-şi dezvolte potenţialul înnăscut, să se străduiască spre perfecţiune, acesta fiind însuşi motorul dezvoltării. Teoria lui acordă importanţă primordială factorilor sociali în formarea personalităţii: relaţiile pe care individul le stabileşte cu cei din mediul social apropiat (familia) influenţează dezvoltarea intereselor sociale şi structurarea tipului de personalitate. Psihoterapia adleriană a cunoscut o mare dezvoltare după al doilea război mondial, iar la noi în ţară după 1989.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele teoriei lui Adler.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze efectul relaţiilor interpersonale din copilărie asupra tipului de personalitate şi a funcţionării sale la vârsta adultă.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei adleriene pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

4.1. COMPLEXUL DE INFERIORITATE ŞI LUPTA PENTRU SUPERIORITATE

Sentimentele de inferioritate

Termenul de sentiment de inferioritate, lansat de A. Adler, desemnează miezul abordării teoretice a acestuia. Sentimentul de inferioritate este omniprezent şi vital ca forţă determinantă a comportamentului, el fiind o condiţie normală şi nu un semn de anormalitate. Progresul şi dezvoltarea personalităţi rezultă din funcţia motivatoare a sentimentului de inferioritate: individul se străduieşte să depăşească aceste sentimente, fie ca ele sunt rezultatul unei inferiorităţi reale, fie al uneia imaginare, şi se străduieşte să atingă niveluri de dezvoltare tot mai înalte (Adler, 1996). În copilărie, inferioritatea faţă de adult este evidentă: mic şi neajutorat, copilul depinde de ceilalţi. El devine conştient de dependenţa sa şi de puterea părinţilor (adulţilor) şi încearcă să reziste sau chiar să provoace puterea. Sentimentele de inferioritate sunt inevitabile, dar necesare, pentru că furnizează motivaţia de a creşte, de a se dezvolta, de a progresa, de a se adapta.

Complexele de inferioritate

În cazul în care individul este incapabil de a compensa sentimentul de inferioritate, acesta este intensificat şi se transformă în complex de inferioritate. Adler definea complexul de inferioritate ca *"inabilitate de a rezolva problemele de viaţă"*. Formarea complexului de inferioritate are loc în trei situaţii (Adler, 1969, pp.27-30):

- ***Inferioritatea organică*** Infirmitatea fizică afectează dezvoltarea personalităţii prin modul în care copilul încearcă să depăşească defectul. Depăşirea situaţiei se poate realiza în două moduri: fie intensificând preocupările spre depăşirea obiectivă a deficienţei (exemple numeroase în sport şi în alte domenii), fie dezvoltând un complex de inferioritate în cazul în care nu reuşeşte aceasta. Informaţii în acest sens au fost furnizate de mulţi din pacienţii lui Adler, acrobaţi profesionişti, care fuseseră în copilărie debili sau deficienţi fizic.
- ***Răsfăţul*** Ca interacţiune educativă, răsfăţul este o sursă a sentimentelor de inferioritate. Copilul răsfăţat este acasă *"centrul universului"* şi dezvoltă ideea că este cea mai importantă persoană; el nu ştie să aştepte sau să-i înţeleagă pe ceilalţi; ulterior nu se poate descurca singur pentru că nu este obişnuit să o facă şi astfel dezvoltă un complex de inferioritate legat de incapacitatea sa de a se confrunta cu problemele vieţii.
- ***Neglijarea*** Copilul nedorit sau neiubit poate dezvolta un complex de inferioritate din cauza sentimentului de inutilitate şi devalorizare pe care i-l provoacă indiferenţa sau ostilitatea părinţilor.

Complexul de superioritate

Acest complex poate deriva din încercarea de a depăşi complexul de inferioritate. Sentimentul de superioritate poate fi interior, fără trebuinţa de a-l demonstra prin realizări, dar el se poate manifesta şi sub forma unei dorinţe de performanţă, vanitate, centrare pe sine şi tendinţa de a-i denigra pe alţii.

Indiferent de natura situaţiei, dacă individul foloseşte resursa motivaţională produsă de sentimentul de inferioritate într-un sens pozitiv, aceasta va duce la dezvoltare, în caz contrar se formează un complex de inferioritate. Sentimentele de inferioritate constituie motorul dezvoltării umane, dar oare scopul dezvoltării îl constituie doar depăşirea tuturor inferiorităţilor fizice sau psihice? Concepţia sa despre sensul vieţii s-a schimbat în decursul anilor: iniţial, sentimentele de

inferioritate au fost identificate cu impresia de slăbiciune şi feminitate şi compensarea acestor slăbiciuni a fost considerată un protest masculin. Adler considera ca scopul compensării este *voinţa de putere* şi agresiunea implicită ei. Ulterior, el a diferenţiat voinţa de putere de complexul de superioritate şi a redefinit sentimentele de inferioritate într-un sens mult mai larg decât cea de expresie a feminităţii (Schultz, 1986, pp. 103–105).

Străduinţa spre superioritate

Ţelul ultim al fiinţei umane este atingerea superiorităţii, dar Adler a folosit termenul de "superioritate" într-o accepţiune particulară, care nu se referă la exercitarea dominaţiei asupra semenilor, la supremaţie sau aroganţă, ci la năzuinţa spre perfecţiune[1]. El considera că fiecare fiinţă are în sine acest impuls ascendent, care însoţeşte creşterea fizică şi care este o componentă implicită, esenţială a vieţii. Într-o perspectivă evoluţionist–darwinistă, Adler afirma că viaţa se exprimă printr-o mişcare de conservare şi îmbunătăţire a individului şi a speciei, scop care este atins prin adaptarea la mediu şi stăpânirea lui. Această străduinţă spre superioritate trebuie că este înnăscută, altfel nici indivizii, nici specia nu ar supravieţui (Adler, 1969, p. 28).

Fiinţa umană este caracterizată prin *finalism*, ea tinde să atingă scopuri care nu există în fapt, fiind doar nişte potenţialităţi. Aceste scopuri sunt plasate în viitor, au o existenţă subiectivă, sunt nişte *idealuri ficţionale,* spre care tindem să ne orientăm neîncetat. Spre deosebire de Freud, care vedea comportamentul uman ca fiind determinat în mod rigid de forţe de natură fiziologică (instinctele) şi de experienţele primei copilării, Adler considera că motivaţia este constituită, în esenţa ei, din expectanţe pentru viitor. Nu pulsiunile sunt principii explicative valide şi consistente, susţinea el, ci doar această finalitate a perfecţiunii, a desăvârşirii spre care tinde orice fiinţă. Totuşi, el admitea că acest concept, *finalismul ficţional,* nu poate fi validat empiric, dar asta nu-i scade nimic din importanţă.

Exemplu: religiozitate şi finalism ficţional

Credinţa în Dumnezeu şi în viaţa de apoi sunt exemple de finalism ficţional: persoana care crede în aceste lucruri trăieşte în concordanţă cu această credinţă, deşi ea nu are nici o bază faptică în realitatea accesibilă cunoaşterii. Cu toate acestea, persoana se comportă ca şi cum Dumnezeu şi viaţa de apoi ar fi reale. Există o multitudine de astfel de finalităţi ficţionale care ne direcţionează viaţa, dar cel mai general este idealul de perfecţiune—Dumnezeu.

O altă diferenţă majoră în raport cu Freud este modul în care Adler vedea mecanismele motivaţionale: străduinţa spre superioritate are funcţia de a amplifica tensiunea, de a rupe echilibrul şi de a împinge spre un consum sporit de energie şi efort. Freud considera că pulsiunile (instinctele) acţionează în sensul reducerii tensiunii şi al asigurării unei stări de echilibru şi detensionare. Străduinţa spre superioritate este o tendinţă existentă nu numai la nivelul individului, ci şi la nivelul societăţii: în acest sens, istoria umanităţii este o lungă devenire şi perfecţionare a speciei umane în ansamblul ei. Cultura este rezultatul eforturilor de perfecţionare la nivel social. Omul este o fiinţă prin excelenţă socială: eforturile sale ca membru al societăţii presupun o strânsă interdependenţă şi interacţiune cu ceilalţi, o acţiune constructivă spre binele tuturor. Acolo unde Freud vedea incompatibilitate între individ şi societate, Adler vede, dimpotrivă, o totală compatibilitate (Schultz, 1986, pp. 106–107).

[1] **Perfecţiune** (în sensul iniţial)—împlinire, desăvârşire (vezi etimologia latină a cuvântului *per-ficere*—a împlini, a face până la capăt).

Să ne reamintim ...

- Sentimentul de inferioritate apare datorită inabilităţii copilului de a se descurca la vârste mici, dar el devine o forţă motivaţională care îl împinge să se străduiască să depăşească sentimentul şi inferioritatea reală aferentă lui.
- Sentimentul de inferioritate poate fi datorat inferiorităţii organice, răsfăţului sau neglijării.
- Complexul de superioritate poate fi dezvoltat ca o compensaţie a incapacităţii copilului de a-şi depăşi inferioritatea.
- Străduinţa spre superioritate este o tendinţă general umană spre perfecţionare, cu rolul de a orienta dezvoltarea înspre idealuri ficţionale. Ca mecanism motivaţional, străduinţa spre superioritate are rolul de a amplifica tensiunile, nu de a le reduce.

1. Daţi două exemple de manifestări ale sentimentului de inferioritate la un copil de vârstă şcolară mică.
2. Daţi două exemple de manifestări ale complexului de inferioritate la vârsta adolescenţei.
3. Daţi două exemple de manifestări ale complexului de superioritate la vârsta adultă.

4.2. STILUL DE VIAŢĂ ŞI TIPUL DE PERSONALITATE

Fiecare om îşi atinge scopul suprem, perfecţiunea, superioritatea, în felul său, dezvoltând un pattern specific de trăsături, comportamente şi deprinderi numite *stil de viaţă*. Originea stilului de viaţă se află în copilărie: în încercarea sa de a depăşi sentimentele de inferioritate, copilul acţionează, se comportă într-un anumit fel, care devine stilul lui de viaţă. Tot ceea ce facem este modelat de acest stil care este deja cristalizat în jurul vârstei de 5 ani (un punct comun cu teoria lui Freud).

Natura stilului de viaţă este determinată de ordinea naşterii şi de tipul relaţiei cu părinţii dezvoltat în decursul încercării copilului de a depăşi sentimentul de inferioritate. Exemplu: neglijarea poate să producă sentimente de neîncredere şi ostilitate faţă de lume în general, deci un stil revendicativ, susceptibil şi invidios pe alţii. Deşi viziunea lui Adler este optimistă, el negând determinismul absolut al psihanalizei clasice, acest punct de vedere referitor la geneza stilului de viaţă este determinist, corectat ulterior prin conceptul de *puterea creativă a eului* (Adler, 1969, pp.40-42). În scrierile târzii el atribuie geneza stilului de viaţă nu relaţiilor cu părinţii, ci individului însuşi, atitudinii pe care o are faţă de propria persoană, dar nu a explicat clar cum funcţionează această putere creativă.

Adler acorda o mare importanţă problemelor cotidiene, pe care le grupa în probleme legate de relaţiile cu ceilalţi, cu profesia şi cu dragostea. În funcţie de poziţia adoptată faţă de aceste grupe de probleme el descrie patru tipuri de personalitate corespunzătoare pentru patru stiluri de viaţă (Schultz, 1986, pp. 108–109):

- ***Tipul dominator*** este lipsit de conştiinţă şi interese sociale. Se comportă fără să-i pese de ceilalţi. La extreme, forma virulentă este reprezentată de cei care îi atacă pe ceilalţi (agresiv, sadic, tiran, delincvent), iar cea ne-virulentă corespunde tipului alcoolic, drog-dependent, sau suicidal, care îi atacă pe ceilalţi indirect, făcându-şi rău sie însuşi.
- ***Tipul dependent***—cel mai comun, este pasiv şi aşteaptă totul de la ceilalţi, devenind astfel dependent de ei.
- ***Tipul evitant*** încearcă să evite înfrângerea evitând înfruntarea.

- ***Tipul capabil social*** poate coopera cu ceilalţi şi acţionează în concordanţă cu nevoile lor; el înfruntă problemele vieţii într-un cadru bine dezvoltat de interese sociale.

Primele 3 tipuri sunt incapabile să înfrunte problemele cotidiene şi să coopereze, pentru că există o discordanţă între stilul lor de viaţă şi realitatea socială, comportamentul lor fiind, în mai mică sau mai mare măsură, anormal. Cel mai frecvent nevrozele şi psihozele se întâlnesc la aceste tipuri. Tipurile de mai sus au fost descrise de Adler numai în scop didactic, el fiind de părere că nu există categorizări exhaustive şi că, în general, nu trebuie să clasificăm oamenii.

Exemplu: funcţionarea puterii creativă a eului
În diferite scrieri, Adler foloseşte ca sinonime pentru termenul de stil de viaţă alţi termeni —caracter, personalitate, individualitate, eu, dar concepţia sa despre modul în care ia naştere stilul de viaţă este constantă: individul este cel care-şi creează propriul stil de viaţă. Acest lucru este posibil datorită existenţei puterii creatoare a eului (liberul arbitru), a posibilităţii individului de a alege varianta adaptativă potrivită cu celelalte caracteristici ale persoanei sale, fie ele înnăscute (aptitudini), fie asimilate prin experienţă.

Aşadar stilul de viaţă este mai degrabă o creaţie a individului însuşi, decât rezultanta interacţiunilor sale cu mediul social în decursul primei copilării. Experienţele în sine nu sunt relevante, întrucât individul nu se relaţionează cu mediul într-o manieră predeterminată (aşa cum considera Freud—vezi stadiile de dezvoltare psihosexuală). Importantă este atitudinea pe care o adoptă individul faţă de ele, interpretarea pe care le-o dă. O dată creat, stilul de viaţă rămâne constant de-a lungul vieţii.

Să ne reamintim ...
- Originea stilului de viaţă este în modalităţile prin care în copilărie individul încearcă să depăşească sentimentele de inferioritate.
- Există patru tipuri de personalitate corespunzătoare celor patru stiluri de viaţă: dominator, dependent, evitant (imature, nevrotice) şi capabil social (matur), acestea formând o primă tipologie a personalităţii.

4. Încercaţi să identificaţi, în cercul vostru social, câte o persoană care poate fi încadrată în fiecare dintre cele patru tipuri de personalitate şi exemplificaţi cu cel puţin două comportamente tipice fiecărui tip (ce anume face fiecare persoană *specific* tipului respectiv de personalitate—dominator, dependent, evitant, capabil social).

4.3. ROLUL FACTORILOR SOCIALI ÎN FORMAREA PERSONALITĂŢII

Interesele sociale

Alfred Adler vedea omul ca fiind influenţat mai degrabă de social decât de biologic şi considera că potenţialul intereselor sociale este înnăscut. Grupul este indispensabil dezvoltării fiinţelor umane pentru protecţie şi atingerea scopurilor legate de supravieţuire. De la naştere copilul are nevoie, solicită cooperarea celorlalţi. Izolarea provoacă o subdezvoltare a intereselor sociale. Prin comportamentul său, mama poate stimula dezvoltarea acestora, în funcţie de modul în care interpretează copilul acest comportament (puterea creativă a eului). Mama, ca prima şi cea mai apropiată persoană din viaţa copilului, îl poate învăţa să coopereze, să fie solidar, să aibă curaj—deci să înfrunte problemele, ceea ce va duce în final la conturarea unei personalităţi mature. Copilul care îi priveşte pe ceilalţi cu ostilitate şi suspiciune va ajunge la vârsta adultă să abordeze

problemele vieţii cu aceeaşi atitudine, iar într-o variantă extremă să devină o persoană indezirabilă social, antisocială sau nevrotică.

Interesele sociale sunt necesare nu numai echilibrului psihic, ci şi bunei funcţionări sociale; ele pot fi generale, direcţionate spre un grup social larg sau, dimpotrivă, se pot manifesta la nivel individual—câteva persoane apropiate, dar este anormal ca cineva să aibă interese sociale de tip general, dar să neglijeze persoanele apropiate.

Dacă la începuturile structurării teoretice a psihologiei individualităţii Adler era centrat mai ales pe ideea că trebuinţa de putere şi dominare, rezultată din conştientizarea sentimentului de inferioritate, este principala forţă motivaţională a individului, ulterior, în scrierile sale de maturitate (la sfârşitul primului război mondial), el a admis că interesele sociale sunt mai importante (Schultz, 1986, pp. 109–110).

Ordinea naşterii

În viaţa individului, una din influenţele sociale majore, care contribuie hotărâtor la structurarea stilului de viaţă, este poziţia sa în grupul social familial. Deşi trăiesc în acelaşi mediu familial, fraţii nu beneficiază de aceleaşi influenţe şi dezvoltă personalităţi diferite. În funcţie de ordinea naşterii, copiii sunt expuşi unor atitudini diferite ale părinţilor, ca urmare a apariţiei unor noi fraţi sau surori, cu care trebuie să împartă atenţia şi afecţiunea părinţilor. Esenţiale în acest sens i se păreau trei poziţii diferite în ordinea de naştere: primul născut, al doilea născut şi prâslea (id., pp. 111–113).

Primul născut are o existenţă fericită şi sigură; el este centrul interesului părinţilor. Venirea celui de al doilea copil îl *"detronează"* şi afecţiunea şi interesul celorlalţi sunt împărţite cu acesta. O asemenea frustrare este urmată de încercări de a recâştiga poziţia pierdută şi cu cât răsfăţul a fost mai mare, cu atât pierderea este mai dură şi încercarea de a recâştiga mai tensionată. Lupta pentru recâştigarea poziţiei pierdute se poate da cu mijloace dure: copilul nu mai respectă regulile, are comportamente agresive (sparge, strică obiecte), este încăpăţânat, refuză să-şi asculte părinţii. Dacă părinţii ripostează cu pedepse dure, el va interpreta această schimbare în atitudinea lor ca pe un efect al venirii pe lume a fratelui/surorii mai mici şi îl/o va urî. Cu cât diferenţa de vârstă este mai mare, cu atât fenomenele sunt mai atenuate.

Ca stil de viaţă, primul născut va fi orientat spre trecut, nostalgic şi totodată pesimist în privinţa viitorului; va încerca să-şi exercite puterea asupra fraţilor mai mici şi totodată să fie mai ascultător faţă de părinţi; va fi interesat de menţinerea ordinii şi autorităţii, bun organizator. El poate dezvolta sentimente de insecuritate şi ostilitate extreme faţă de alţii, devenind nevrotic, pervers sau criminal, caz în care s-ar putea face o legătură între resentimentele induse de detronare şi stilul de viaţă (Adler, 1995, pp. 131–135). De altfel, Adler spunea şi despre Freud că este *"un prim născut tipic"*.

Al doilea născut nu trăieşte sentimentul de putere specific primului născut; între timp şi părinţii adoptă o manieră de relaţionare mai relaxată, sunt mai puţin anxioşi. Fratele mai mare îi este dat mereu ca model, ceea ce duce la dezvoltarea rivalităţii, a unui stil de viaţă competitiv şi revendicativ. La maturitate acest stil poate duce la succese profesionale sau sociale. În primii ani, această rivalitate va grăbi dezvoltarea motorie şi intelectuală (vorbeşte şi merge mai devreme decât primul născut), şi are şansa de a deveni extrem de ambiţios. Adler era un *"secund"* şi, întâmplător, pe fratele lui mai mare îl chema Sigmund![2]

Spre deosebire de primul născut, a cărui personalitate a fost marcată de trăirea anxioasă a detronării şi de nostalgia puterii pierdute, al doilea născut nu este atât de preocupat de problema puterii (sau a redobândirii ei) şi nici de nostalgia trecutului. Orientarea lui va fi spre viitor, iar

[2] Originea conceptului de *"ordine a naşterii"* se află, în mod clar, în experienţa autorului…

atitudinea în faţa vieţii – optimistă. Tendinţa lui va fi să-l ajungă din urmă şi să-l depăşească pe primul născut, dar, la o diferenţă de vârstă de câţiva ani, acest lucru va fi greu de realizat în privinţa unor performanţe concrete, cum ar fi cele fizice (Schultz, 1986, pp. 111–113).

Prâslea este răsfăţatul întregii familii, mai ales dacă diferenţa de vârstă dintre el şi alţi fraţi este mare, de aceea se dezvoltă repede şi va fi *"realizator"* şi la maturitate. Dacă este răsfăţat excesiv va dezvolta un stil dependent şi neajutorat şi va avea probleme de adaptare ca adult.

Copilul unic este un întâi-născut care nu-şi pierde poziţia, frustrarea detronării survenind abia la şcoală, unde nu mai este centrul atenţiei. Neavând experienţa competiţiei cu un frate mai mic, el nu ştie să lupte şi de aceea va fi dezamăgit. Fiind un copil unic, este foarte probabil ca el să petreacă mai mult timp decât alţi copii în compania adulţilor, ceea ce va favoriza o maturizare precoce (Adler 1995, pp. 92-99).

Exemplu: rolul interacţiunilor sociale în modelarea personalităţii
Întreaga concepţie a lui Adler despre formarea personalităţii este legată de tipul de interacţiune cu ceilalţi: părinţi, fraţi, colegi, care determină dezvoltarea intereselor sociale şi impregnează stilul de viaţă. În comparaţie cu teoria lui Freud, cea a lui Adler oferă o perspectivă mai optimistă asupra naturii umane. Omul este capabil de liber arbitru, de automodelare conştientă şi nu apare ca fiind dominat de instincte oarbe şi de fatalitatea experienţelor din copilărie. Deşi unele aspecte ale naturii umane sunt înnăscute—interesele sociale şi străduinţa spre superioritate, experienţa este cea care determină modul în care aceste tendinţe se vor împlini. Experienţele copilăriei, în special cele legate de ordinea naşterii şi de relaţia cu părinţii, sunt hotărâtoare pentru conturarea stilului de viaţă.

Adler era optimist nu numai în ceea ce priveşte capacitatea individului de a-şi asuma în mod conştient destinul, dar credea că omenirea este capabilă de progres şi dezvoltare raţională. Atracţia sa pentru ideile socialiste, pentru reforma penală şi pentru consilierea şcolară sunt manifestări ale aceleiaşi atitudini optimiste în faţa vieţii şi a convingerii că lumea poate fi schimbată prin puterea creatoare a individului. Din teoria adleriană lipsesc inconştientul şi sexul; conceptele sale sunt mai degrabă empirice şi o serie de aspecte rămân neexemplificate (de exemplu: raportul determinism/liber arbitru).

Să ne reamintim ...

- Adler considera că rolul factorilor sociali în formarea personalităţii este hotărâtor. Interesele sociale sunt necesare atât echilibrului psihic al persoanei, cât şi funcţionării sale optime în grupul social. Cel mai important rol în dezvoltarea acestor interese îl are mama.
- Dezvoltarea personalităţii este influenţată nu numai de trebuinţa de putere, de a stăpâni mediul fizic, ci şi de nevoia vitală de se relaţiona cu ceilalţi (de a stăpâni mediul social).
- Modul în care individul se relaţionează cu ceilalţi este învăţat în familie, în funcţie de rolul aferent poziţiei sale în constelaţia familială.
- Ordinea naşterii este un al doilea criteriu pentru o tipologie a personalităţii: în funcţie de interacţiunile sociale care au loc în familie pentru fiecare poziţie—prim născut, al doilea născut, prâslea, copilul unic, individul dezvoltă trăsături diferite de personalitate, putându-se vorbi de tipuri de personalitate în funcţie de poziţia în constelaţia familială.

5. Încercaţi să identificaţi, în cercul vostru social, câte o persoană care poate fi încadrată în fiecare dintre cele patru tipuri de personalitate şi exemplificaţi cu cel puţin două comportamente tipice fiecărui tip (ce anume face fiecare persoană "specific" tipului respectiv de personalitate—copilul unic, primul născut, al doilea născut, prâslea).

4.4. CONCEPŢIA LUI ADLER DESPRE NATURA UMANĂ

În contrast cu imaginea sumbră a naturii umane pe care o promova Freud, scrierile lui Adler constituie o viziune mult mai optimistă. Afirmând că orice fiinţă este mânată de un impuls de perfecţionare continuă, că este capabilă de auto-determinare, Adler a fost primul dintre marii teoreticieni ai personalităţii care l-a contrazis pe Freud. Ceea ce este specific omului nu este atotputernicia inconştientului, a pulsiunilor animalice, ci conştientul, raţiunea, liberul arbitru. Hotărâtor pentru evoluţia prezentă nu este numai trecutul, ci şi scopurile spre care se îndreaptă individul, idealurile sale, care îl modelează într-o măsură mult mai mare decât evenimentele şi conflictele copilăriei.

Chiar dacă străduinţa spre superioritate este înnăscută şi inerentă oricărei fiinţe, modul în care se manifestă depinde de împrejurările concrete de viaţă ale fiecărui individ. În acest sens, factorii sociali sunt reevaluaţi ca factori determinanţi ai devenirii umane: în loc de forţe care se opun satisfacerii pulsiunilor Sinelui şi au ca scop "dresajul" individului şi articularea lui în societate, Adler vede factorii sociali ca având o funcţie constructivă în formarea personalităţii şi nu una represivă.

Modelul de personalitate pe care îl propune el nu este un model al conflictului psihosocial, ci un model a împlinirii. Viaţa individului este o cale de împlinire a potenţialităţilor sale şi de continuă perfecţionare. Dintre factorii sociali care contribuie la modelarea personalităţii, cei mai importanţi sunt legaţi poziţia copilului în constelaţia familială, de interacţiunile sale cu ceilalţi membri ai familiei (părinţi, fraţi). Trăsăturile de personalitate sunt rezultatul modelării datului ereditar prin interacţiune socială.

Exemplu: răsunetul teoriei adleriene în epocă
Unele din conceptele sale, cum sunt ordinea naşterii, complexul de inferioritate, compensarea, au influenţat dezvoltarea unor cercetări în psihologia socială, psihosomatică, asistenţă socială, psihiatrie, dar mai ales terapia de grup. În epocă, teoria lui Adler a fost intens criticată, mai ales de către Freud, care spunea că teoria lui este atât de simplistă încât nu necesită un efort prea mare pentru a fi înţeleasă şi aplicată în terapie. Un alt reproş a fost legat de neclarităţile din scrierile lui Adler. Este complexul de inferioritate unicul mecanism care întreţine dezvoltarea umană? Se manifestă el similar la toţi indivizii? Care este ponderea eredităţii şi a mediului în determinarea stilului de viaţă? Cât de puternic este liberul arbitru în determinarea deciziilor noastre? De la ce vârstă putem vorbi de liber arbitru? (Schultz, 1986, p. 119–120).

Viziunea lui despre natura umană ca fiinţă proactivă i-a adus mulţi discipoli în timpul vieţii. Printre ei se numără E. Fromm şi K. Horney—care, ca viziune, erau mai degrabă *"neo–adlerieni"* decât *"neo–freudieni"*, şi A. H. Maslow, G. W. Allport, ba chiar şi J. Rotter—care au preluat, în mai mare sau mai mică măsură, concepţia sa despre natura socială a personalităţii. Mulţi teoreticieni consideră că, prin importanţa acordată factorilor cognitivi şi sociali în formarea şi funcţionarea personalităţii, el şi-a depăşit epoca.

Să ne reamintim ...

- Viziunea lui Adler despre natura umană este una optimistă: omul este capabil de a-şi influenţa soarta deoarece dispune de liber arbitru.
- Rolul cel mai important în determinarea personalităţii îl au factorii sociali (interacţiunea cu membrii familiei în copilărie, dezvoltarea intereselor sociale), care au o funcţie constructivă, nu una represivă.
- Forţa propulsoare a dezvoltării personalităţii este sentimentul de inferioritate care orientează dezvoltarea în direcţia împlinirii potenţialităţilor general–umane.

6. Daţi două exemple din experienţa proprie, sau din cea a celor apropiaţi, care să evidenţieze importanţa factorilor sociali în formarea unei personalităţi. Argumentaţi alegerile făcute.
7. Evidenţiaţi, în fiecare din cele două exemple de mai sus, trăsături de personalitate care ar putea fi rezultatul influenţei factorilor sociali şi nu al influenţei factorilor biologici.

Rezumat

- Forţa propulsoare a dezvoltării personalităţii este sentimentul de inferioritate care orientează dezvoltarea în direcţia împlinirii potenţialităţilor general–umane.
- Originea stilului de viaţă este în modalităţile prin care în copilărie individul încearcă să depăşească sentimentele de inferioritate.
- Sentimentul de inferioritate apare datorită inabilităţii copilului de a se descurca la vârste mici, dar el devine o forţă motivaţională care îl împinge să se străduiască să depăşească sentimentul şi inferioritatea reală aferentă lui.
- Sentimentul de inferioritate poate fi datorat inferiorităţii organice, răsfăţului sau neglijării.
- Complexul de superioritate poate fi dezvoltat ca o compensaţie a incapacităţii copilului de a-şi depăşi inferioritatea.
- Străduinţa spre superioritate este o tendinţă general umană spre perfecţionare, cu rolul de a orienta dezvoltarea înspre idealuri ficţionale. Ca mecanism motivaţional, străduinţa spre superioritate are rolul de a amplifica tensiunile, nu de a le reduce.
- Adler considera că rolul factorilor sociali în formarea personalităţii este hotărâtor. Interesele sociale sunt necesare atât echilibrului psihic al persoanei, cât şi funcţionării sale optime în grupul social. Cel mai important rol în dezvoltarea acestor interese îl are mama.
- Dezvoltarea personalităţii este influenţată nu numai de trebuinţa de putere, de a stăpâni mediul fizic, ci şi de nevoia vitală de a se relaţiona cu ceilalţi (de a stăpâni mediul social).
- În teoria lui Adler există două tipologii ale personalităţii, bazate pe două criterii distincte: poziţia în constelaţia familială (ordinea naşterii) şi manifestarea intereselor sociale.
- Prima tipologie cuprinde tipuri imature (nevrotice)—dominator, dependent, evitant, respectiv mature—capabil social. A doua tipologie cuprinde tipurile: copil unic, prim născut, al doilea născut, prâslea, dar nu există o distincţie între tipurile nevrotice şi cele normale.
- Viziunea lui Adler despre natura umană este una optimistă: omul este capabil de a-şi influenţa soarta deoarece dispune de liber arbitru.

4.6. Bibliografia recomandată

1. Adler, A. (2009). *Înţelegerea vieţii. Introducere în psihologia individuală*. Bucureşti: Editura Trei.
2. Adler, A. (2011). *Practica şi teoria psihologiei individuale*. Bucureşti: Editura Trei.
3. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 4, pp. 131–163.
4. Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 14, pp. 469–474.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Adler, A. (1995). *Psihologia şcolarului greu educabil*. Bucureşti: IRI.
- Adler, A. (1995). *Sensul vieţii*. Bucureşti: IRI.
- Adler, A. (1996). *Cunoaşterea omului*. Bucureşti: IRI.

4.7. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Adler despre dezvoltarea personalităţii.
2. Argumentaţi diferenţele dintre complexul de inferioritate şi cel de superioritate în privinţa modului de formare şi a rolului în funcţionarea personalităţii.
3. Care sunt elementele originale ale viziunii lui Adler asupra motivaţiei?
4. Analizaţi în teoria lui Adler rolul factorilor biologici şi sociali în formarea şi

funcţionarea personalităţii, comparativ cu psihanaliza clasică.

5. Argumentaţi relaţiile dintre stilul de viaţă şi funcţionarea personalităţii adulte.
6. Analizaţi diferenţele dintre teoria lui Adler şi teoria lui Freud în privinţa tipologiei personalităţii.
7. Explicaţi natura specificului tipurilor de personalitate în viziunea lui Adler.
8. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în psihologia individualităţii faţă de psihanaliza clasică şi faţă de psihologia analitică?
9. Evaluaţi viziunea lui Adler despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
10. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Tema de control nr. 1

Psihanaliza şi neopsihanalizele (devianţii timpurii): Freud, Jung, Adler

1. Definiţi cele trei componente structurale ale personalităţii în teoria lui Freud, explicaţi modul lor de funcţionare şi natura relaţiilor dintre Sine, Eu şi Supraeu. Prin ce este mai complet modelul structural al personalităţii, comparativ cu cel nivelar (anterior)?
2. Analizaţi caracteristicile stadiilor de dezvoltare a personalităţii din teoria lui Freud în raport cu alte stadializări cunoscute (cel puţin 2), punctând asemănările şi deosebirile la nivelul criteriilor de stadializare, al mecanismelor dezvoltării, al duratei şi al raporturilor dintre stadii.
3. Care sunt principalele tipuri de personalitate adultă în teoria lui Freud? Care sunt criteriile tipologice utilizate de Freud? Prin ce se deosebesc tipurile de personalitate imature de personalitatea matură? Cum explică Freud aceste deosebiri?
4. În ce constau diferenţele de concepţie asupra Eului şi Sinelui în teoria lui Jung, comparativ cu psihanaliza clasică?
5. Descrieţi tipologia personalităţii realizată de Jung şi arătaţi prin ce diferă criteriile sale tipologice de cele ale lui Freud.
6. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Jung despre dezvoltarea personalităţii. Comparaţi concepţia lui despre dezvoltare cu alte modele teoretice (ed exemplu Freud, Adler, sau alţi neopsihanalişti).
7. Care este concepţia lui Adler despre dezvoltarea personalităţii? Ce rol joacă factorii sociali în modelarea tipurilor de personalitate mature/ imature?
8. Analizaţi diferenţele dintre complexul de inferioritate şi cel de superioritate în privinţa modului de formare şi a rolului în dezvoltarea personalităţii.
9. Pe ce criterii este construită tipologia personalităţii la Adler? Care sunt tipurile de personalitate? Care sunt principalele deosebiri dintre tipologia lui Adler şi cele ale lui Freud şi Jung în privinţa viziunii asupra maturităţii/ imaturităţii?
10. Analizaţi modul în care explică natura anxietăţii Freud, Jung şi Adler şi evidenţiaţi principalele diferenţe dintre cele trei teorii în această privinţă.
11. Comparaţi cele trei teorii (Freud, Jung şi Adler) în privinţa viziunii pe care o au asupra naturii umane şi a liberului arbitru.
12. Comparaţi concepţiile lui Freud, Jung şi Adler despre natura motivaţiei şi despre rolul ei în funcţionarea personalităţii.

Unitatea de învăţare nr. 5

NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TÂRZII (1). KAREN HORNEY: PSIHOLOGIA FEMININĂ

Cuprins

5.1. Trebuinţele fundamentale ale fiinţei umane..... 48
5.2. Personalitatea şi geneza nevrozelor..... 50
5.3. Psihologia feminină..... 52
5.4. Concepţia lui Horney despre natura umană şi personalitate 54
5.5. Bibliografie recomandată..... 56
5.6. Test de verificare a cunoştinţelor 56

Introducere

Karen Horney (1885–1952) s-a născut într-un sat de lângă Hamburg, în familia unui căpitan de navă norvegian. A făcut studii de medicină la Berlin, ceea ce în acele timpuri era un lucru neobişnuit pentru o femeie, şi a ales o carieră în psihanaliză. Iniţial s-a autodefinit ca freudiană, dar pe măsură ce câştiga experienţă şi se afirma ca teoretician, concepţiile sale au ajuns să fie tot mai divergente faţă de cele ale magistrului, ajungând să fondeze propria şcoală de psihanaliză.

Principalele divergenţe în raport cu psihanaliza clasică rezidă în concepţia sa asupra motivaţiei umane, asupra rolului factorilor sociali în formarea personalităţii şi asupra influenţei culturii asupra structurii şi funcţionării personalităţii. Horney considera că psihanaliza clasică reprezintă o viziune unilaterală, sexistă şi biasată asupra naturii umane şi că, majoritatea psihanaliştilor fiind bărbaţi, ei sunt incapabili să înţeleagă mintea feminină.

Horney considera că relaţiile cu cei apropiaţi (familia) sunt hotărâtoare pentru satisfacerea trebuinţelor bazale ale copilului şi că disfuncţiile în relaţia părinte–copil sunt responsabile de prevalenţa trebuinţelor nevrotice şi de structurarea unei personalităţi imature. După 1932 a emigrat în Statele Unite, unde a avut o carieră strălucită ca psihanalistă şi scriitoare, fiind, împreună cu Fromm, printre fondatorii curentului culturalist american.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele şi modelul teoretic propus de Horney.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze relaţiile dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Horney pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în determinarea personalităţii.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

5.1. TREBUINŢELE FUNDAMENTALE ALE FIINŢEI UMANE

Siguranţă şi satisfacţie

Karen Horney era de acord cu Freud în privinţa importanţei primei copilării pentru modelarea personalităţii, dar considera că influenţa predominantă este a socialului şi nu a biologicului. Nu există stadii de dezvoltare obligatorii şi nici conflicte inevitabile. Profund marcată de experienţele din copilărie, ea acordă o importanţă decisivă trebuinţei de siguranţă şi celei de satisfacţie, prima fiind cea mai importantă. Nici o fiinţă nu poate supravieţui dacă nu are asigurată satisfacerea unor trebuinţe bazale—de hrană, de apă, de somn, dar aceste trebuinţe bazale nu au un rol în structurarea personalităţii. Ceea ce este esenţial este satisfacerea trebuinţei de siguranţă şi absenţa fricii. Măsura în care această trebuinţă este satisfăcută va determina normalitatea personalităţii adulte.

Comportamentul părinţilor faţă de copil, modul în care ei creează sentimentul de siguranţă, prezenţa sau absenţa căldurii şi a afecţiunii îl ajută pe copil să depăşească eventualele conflicte. Înţărcatul prematur, bătaia şi experienţele sexuale timpurii sunt mult mai puţin traumatizante, considera Horney, atâta timp cât copilul se simte iubit şi acceptat—ca atare, în siguranţă. Unii părinţi nu acţionează în sens pozitiv şi provoacă ostilitatea copilului, de exemplu îşi arată preferinţa pentru ceilalţi fraţi, dau pedepse nedrepte, au un comportament aberant, fac promisiuni neonorate, îi ridiculizează, îi umilesc, îi izolează de ceilalţi (Schultz, 1986, p.128).

Sursele ostilităţii în copilărie

Frustrarea provocată de comportamentul părinţilor produce ostilitate, pe care copilul o poate manifesta deschis, sau o poate reprima. Principalele surse ale ostilităţii, în accepţiunea lui Horney, au legătură cu nesatisfacerea trebuinţei de siguranţă.

- ***Dependenţa şi neajutorarea*** Copilul simte dacă afecţiunea părinţilor este reală sau prefăcută, nu este impresionat de aparenţe şi va acumula sentimente de ostilitate faţă de părinţi. În bună măsură, aceste sentimente de ostilitate vor fi reprimate, din mai multe motive: copilul se simte neajutorat în raport cu părinţii, dependent de ei, se va teme de părinţi. Neajutorarea copilului este un concept foarte important în concepţia lui Horney, care îl considera o condiţie primordială a dezvoltării comportamentului nevrotic. Atât răsfăţul, cât şi asprimea nejustificată menţin sentimentul de neajutorare şi dependenţă şi, cu cât copilul se simte mai neajutorat, cu atât va fi mai puţin înclinat să se opună sau să se revolte împotriva părinţilor. Dar sentimentele de ostilitate trebuiesc reprimate, copilul fiind în continuare dependent de părinţi: *"trebuie să-mi reprim sentimentul de ostilitate pentru că am nevoie de tine"*.
- ***Frica şi nesiguranţa*** Copilul se teme de părinte, pentru că acesta îşi impune autoritatea prin metode directe (pedepse, bătaie) sau indirecte (intimidare), şi devine temător faţă de tot ce-l înconjoară. Cu cât sentimentul de nesiguranţă creşte, cu atât ostilitatea va fi reprimată mai mult. Conştientizarea ostilităţii îi produce sentimente de vinovăţie pe care şi le reprimă: "*trebuie să-mi reprim ostilitatea pentru că mi-e frică de tine*".
- ***Dragostea*** poate fi o altă sursă de ostilitate. Copilul îşi reprimă ostilitatea, provocată de manifestările excesive de dragoste, de teamă să nu o piardă, deoarece aşa cum este ea, superficială, este mai bună decât absenţa dragostei. Aceasta se întâmplă în situaţiile în care părinţii repetă continuu copilului ce mult îl iubesc şi câte sacrificii fac pentru el, dar acesta simte că sub aparenţe nu se ascunde căldură şi dragoste autentică. Conştientizarea faptului că cuvintele sunt substitute pentru sentimente adevărate produce ostilitate, dar

aceasta nu poate fi exprimată fără a deteriora situaţia: "*trebuie să-mi reprim ostilitatea pentru a nu pierde şi aparenţa dragostei*".

Neajutorarea, teama şi dragostea pot duce la reprimarea ostilităţii în scopul de a nu deteriora situaţia. În plus, modelele culturale culpabilizează copilul în cazul în care este ostil sau rebel. Această ostilitate reprimată este sursa anxietăţii bazale (Schultz, 1986, p. 129).

Anxietatea bazală

Concept fundamental al teoriei horneyene, anxietatea bazală este definită ca o *senzaţie copleşitoare şi insidioasă de singurătate şi neajutorare într-o lume ostilă.* Ea stă la baza oricărei relaţii cu ceilalţi. Anxietatea şi ostilitatea se pot manifesta deschis sub forma simptomelor nevrotice. Omul se simte mic, insignifiant, neajutorat, abandonat, în pericol, într-o lume care este peste măsură de înşelătoare, ostilă, umilitoare şi trădătoare. În această situaţie există patru modalităţi de autoprotecţie faţă de anxietate: câştigarea afecţiunii, supunerea, dobândirea puterii, evitarea.

- ***Câştigând afecţiunea*** celorlalţi, persoana gândeşte, de fapt, "*dacă mă iubeşti, nu mă vei răni*". Făcând orice doreşte celălalt, încercând să-l mituiască într-un fel sau altul, sau, dimpotrivă, şantajând sentimental sau ameninţând, persoana nu se va da înapoi de la nimic pentru a obţine certitudinea că celălalt o iubeşte.
- ***Supunerea*** presupune conformare la dorinţele unei persoane sau ale tuturor. O astfel de persoană evită orice ar putea să contrarieze pe ceilalţi: nu critică, nu ofensează în nici un fel, îşi reprimă propriile dorinţe, ba chiar nu se poate apăra de insultele celorlalţi de teamă că reacţia de apărare să nu-i irite pe ofensatori. Astfel de persoane cred cu adevărat că sunt lipsite de egoism şi se sacrifică pentru că îşi spune: "*dacă mă supun, nu voi fi lovit*".
- ***A dobândi putere*** asupra celorlalţi presupune depăşirea, compensarea anxietăţii, prin atingerea succesului, sau printr-un sentiment de superioritate faţă de ceilalţi: "*dacă am putere, nimeni nu mă poate lovi*". Aceste trei mecanisme au ca element comun faptul că persoana încearcă să înfrunte anxietatea interacţionând cu ceilalţi.
- A patra modalitate presupune protejarea propriei persoane prin ***evitarea celorlalţi*** (în sens psihologic) persoana ne mai depinzând de alţii în satisfacerea propriilor trebuinţe (de exemplu, strânge avere pentru a dobândi independenţă financiară). Detaşându-se psihologic de ceilalţi, persoane evită să mai fie rănită: "*daca mă retrag, nimic nu mă poate răni*". Această cale duce la minimizarea trebuinţelor emoţionale şi la preocuparea excesivă pentru păstrarea bunurilor şi valorilor dobândite, preocupare care, în final, este creatoare de anxietate suplimentară şi nu rezolvă trebuinţa de siguranţă (Schultz, 1986, pp. 130–131).

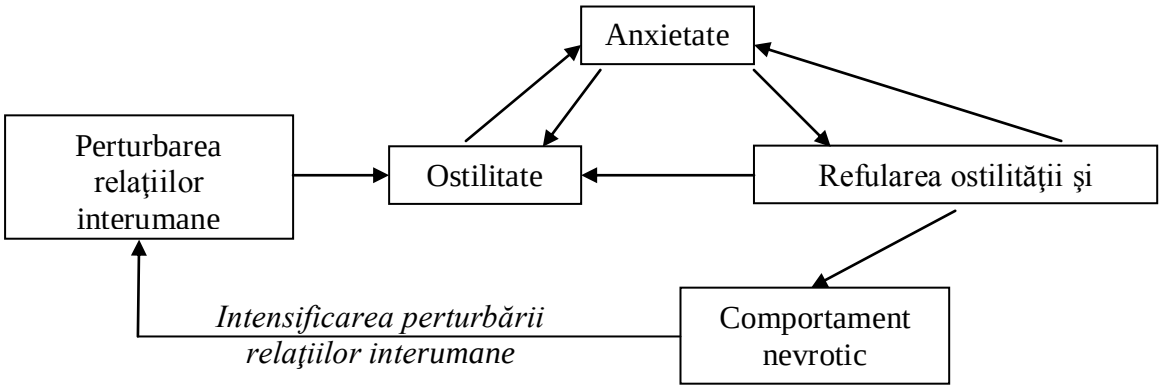

Fig. 5.1. Etiologia nevrozelor – reprezentare schematică
(**Sursa:** Leonard Gavriliu: Karen Horney, protagonistă a neopsihanalizei în America. Studiu introductiv. În vol. K. Horney (1995a, p. 16).

Cele patru mecanisme nu au ca scop plăcerea sau fericirea, ci dobândirea securităţii, evitarea suferinţei. Forţa lor este mai puternică decât a trebuinţelor fiziologice şi sexuale. Ele pot reduce anxietatea, dar duc la sărăcirea personalităţii şi la conflicte cu cei din jur. Atunci când persoana foloseşte mai mult de un mecanism de autoprotejare, între modalităţi pot apărea incompatibilităţi care vor genera noi conflicte (de exemplu, a-i domina pe ceilalţi şi a fi iubit de ei). Încercând să reducă anxietatea, individul nu face decât să aprofundeze conflictele.

Etiologia nevrozelor se află în relaţionarea cu ceilalţi: încă din copilărie, relaţiile tensionate cu părinţii, modalităţile inadecvate în care părinţii satisfac nevoile bazale de securitate ale copilului produc anxietate şi reacţii ostile din partea acestuia. Ostilitatea provine din anxietate şi din relaţiile tensionate cu cei din jur şi întreţine, la rândul său, anxietatea. Refularea ostilităţii şi anxietăţii, prin cele patru modalităţi nevrotice de apărare produce comportament nevrotic şi amplifică ostilitatea. Comportamentele nevrotice nu îşi ating, de fapt, finalitatea—să îmbunătăţească relaţiile cu cei din jur şi să reducă anxietatea. Dimpotrivă, ele nu fac decât să întreţină cercul vicios anxietate–ostilitate (vezi schema din Fig. 5.1).

Să ne reamintim ...

- Siguranţa şi satisfacţia sunt trebuinţele bazale ale fiinţei umane. Nesatisfacerea lor produce ostilitate şi cauzează, în timp, dezvoltarea unei personalităţi nevrotice.
- Sursele ostilităţii sunt: dependenţa şi neajutorarea, frica şi nesiguranţa, absenţa dragostei autentice a părinţilor.
- Mecanismele de autoprotecţie în faţa anxietăţii sunt: câştigarea afecţiunii celorlalţi, supunerea, dobândirea puterii personale şi evitarea celorlalţi. Aceste mecanisme reduc anxietatea, dar perturbă funcţionarea normală a individului în grupul social.

1. Pornind de la experienţa proprie din copilărie, sau de la cea a cunoscuţilor, identificaţi două situaţii în care copilul simte ostilitate şi descrieţi comportamentele prin care se manifestă această ostilitate.
2. Descrieţi comportamentele prin care, în situaţiile de mai sus, copilul a reacţionat pentru reducere a anxietăţii. Argumentaţi modul în care aceste modalităţi de reducere a anxietăţii au marcat (sau nu) personalitatea la vârsta adultă.

5.2. PERSONALITATEA ŞI GENEZA NEVROZELOR

Karen Horney considera că oricare din aceste mecanisme de autoprotejare poate, prin permanentizare, să capete forţa şi funcţionalitatea unei trebuinţe. Ea a găsit 10 astfel de trebuinţe pe care le-a definit ca *nevrotice*, pentru că erau soluţii iraţionale la problemele persoanei: afecţiune şi aprobare; partener dominator; limite stricte şi înguste ale vieţii; putere; exploatarea celorlalţi; prestigiu; admiraţia celorlalţi; ambiţie; independenţă şi autosuficienţă; perfecţionism şi nemulţumire. Aceste trebuinţe nevrotice sunt prezente la toţi oamenii, dar importanţa lor de-a lungul vieţii diferă, tranzienţa lor este normală, dar permanenţa lor, nu (Horney, 1995b, pp. 45–50). Ceea ce le face nevrotice este urmărirea intensă şi compulsivă a satisfacerii lor. Satisfacerea lor nu va duce la securitate, ci doar la fuga de anxietate.

Exemple: categorii de trebuinţe nevrotice

În lucrări ulterioare, Karen Horney a grupat cele zece trebuinţe de mai sus în 3 categorii de trebuinţe nevrotice, în funcţie de atitudinea individului faţă de sine însuşi şi faţă de alţii:

- *Orientare spre oameni*—include trebuinţele de afecţiune şi aprobare şi de partener

dominator.

- *Orientare împotriva oamenilor*—include trebuinţele de putere, de exploatare a celorlalţi, de prestigiu, de admiraţie din partea celorlalţi.
- *Evitarea oamenilor*—include trebuinţele de limite stricte şi înguste ale vieţii, de ambiţie, de independenţă şi autosuficienţă, de perfecţionism şi nemulţumire.

Tendinţele nevrotice evoluează din mecanismele de apărare şi au un caracter compulsiv, fiind exteriorizate fără discriminare în comportament. În final, ele duc la modelarea a trei tipuri de personalitate nevrotică: conformistă, agresivă, detaşată.

Tipuri nevrotice de personalitate

Personalitatea nevrotică este marcată de una din aceste orientări, dar şi celelalte coexistă de o manieră atenuantă. Conflictul survine atunci când tendinţele devin incompatibile. În această incompatibilitate rezidă de fapt dezvoltarea nevrotică. La personalitatea normală, tendinţele se pot manifesta într-o formă flexibilă şi echilibrată, pe câtă vreme nevroticul este rigid şi nu realizează compatibilizarea lor (Horney, 1996).

Personalitatea conformistă/compliantă (orientare spre oameni) presupune nevoia de afecţiune şi aprobare, afişată faţă de toţi, în scopul de a găsi o persoană (soţ, prieten) care să-şi asume responsabilităţile ei, să o protejeze şi să o îndrume. O astfel de persoană îi manipulează de fapt pe cei din jur, se poartă frumos şi atrăgător, le arată celorlalţi simpatie şi înţelegere, este concesivă, face ceea ce cere situaţia.

Atitudinea faţă de sine este consistentă cu atitudinea faţă de alţii: *"uite, sunt aşa de slab(ă) şi neajutorat(ă), că trebuie să mă iubeşti şi să mă aperi*". Toţi ceilalţi sunt consideraţi superiori, orice posibil semn de dezaprobare sau de respingere este terifiant, persoana se străduieşte din răsputeri să recâştige afecţiunea, respectul, preţuirea pierdută şi devine astfel total dependentă de ceilalţi. Totuşi, sursa acestui fel de a fi este o ostilitate reprimată: persoana conformistă şi-a reprimat (în sens freudian) sentimentele de duşmănie, de răzbunare, doreşte să-i controleze pe ceilalţi, să-i manipuleze şi să-i exploateze, dar, în realitate, nu îi pasă prea mult de ei (exact opusul aparenţei). Conformismul şi supunerea sunt modalităţile prin care aceste impulsuri ostile reprimate sunt controlate.

Personalitatea agresivă (orientarea împotriva celorlalţi) este opusul personalităţii conformiste. Are despre lume imaginea unei jungle, în care singurele valori sunt supremaţia, forţa şi ferocitatea. Nu se teme de respingerea celorlalţi, este dură, dominatoare: *"nu vei îndrăzni să mă răneşti pentru că sunt puternic(ă)"*. Pentru a menţine influenţa sa asupra celorlalţi, este motivată de performanţă în tot ceea ce face: trebuie să-i depăşească pe ceilalţi, să scoată maximum de beneficiu dintr-o relaţie, critică, se ceartă, pretinde şi manipulează—totul pentru a se simţi superioară.

Personalitatea agresivă devine performantă în orice domeniu, competentă, munceşte din greu, deşi nu are nici o satisfacţie intrinsecă a muncii. Munca devine pentru acest tip de persoană un mijloc de a dobândi putere, nu un scop în sine. Agresivul este extrem de neinhibat atunci când se afirmă sau se apără, are încredere în propriile posibilităţi. Ca şi în cazul personalităţii conformiste, persoana este ghidată de nesiguranţă, ostilitate şi anxietate.

Personalitatea detaşată tinde să păstreze emoţional distanţa faţă de ceilalţi: nu urăşte, nu iubeşte, nu cooperează. Pentru a evita să aibă nevoie de ceilalţi, tinde să devină performantă în ceea ce face: trebuie să se bazeze numai pe sine însăşi. Are nevoie de singurătate şi izolare şi reacţionează vehement la intruziuni, obligaţii sau constrângeri: *"nu am nevoie de nimeni, mă descurc şi singur(ă) pentru că sunt competent(ă) în ceea ce fac"*.

Sentimentul de superioritate îi este necesar personalităţii detaşate, dar într-un alt mod decât în cazul personalităţii agresive: nu se luptă cu ceilalţi pentru a-şi impune superioritatea, ci încearcă să facă în aşa fel încât ceilalţi să-i recunoască automat meritele, fără efort (în sens emoţional sau relaţional) din partea sa. Detaşatul acordă o mare importanţă logicii, raţiunii şi inteligenţei şi devalorizează emoţia.

Imaginea idealizată de sine este comună personalităţii nevrotice şi personalităţii normale, fiind mai mult sau mai puţin realistă. Rolul ei este de a da sentimentul de unitate şi integrare a personalităţii şi este cadrul de referinţă prin care ne abordăm pe noi înşine şi pe alţii. Nevroticul are nevoie de funcţia integratoare a imaginii de sine la fel ca şi persoana normală, dar încercarea este sortită eşecului: imaginea lui de sine este incompletă şi distorsionată, nerealistă.

O imagine de sine realistă este flexibilă şi dinamică, modificându-se odată cu evoluţia individului, fiind totodată un ţel spre care tindem, în ţel care reflectă şi ghidează persoana. Imaginea de sine nevrotică este statică şi inflexibilă, o idee fixă, nu un ţel, nu un imbold călăuzitor, ci o opreliştе care impune conformarea rigidă. Ea nu duce la încredere în sine pentru că această falsă imagine de sine nu-i permite să îşi rezolve insecuritatea şi anxietatea, oferind ca substitut sentimentul de mândrie şi valoare. Imaginea de sine nevrotică provoacă alienare faţă de eul adevărat, devenind un element de conflict (Schultz, 1986, pp. 133–136).

Diferenţele esenţiale dintre personalitatea normală şi cea nevrotică se află atât la nivelul modului în care se raportează la sine (imaginea de sine), cât şi la nivelul modului în care se raportează la ceilalţi—utilizând mecanisme de apărare şi comportamente nevrotice sau, dimpotrivă, într-o manieră firească şi relaxată.

Să ne reamintim ...

- Trebuinţele nevrotice (10 identificate de Horney) pot fi grupate în trei categorii, în funcţie de: orientarea spre oameni, orientarea împotriva oamenilor sau orientarea spre evitarea oamenilor.
- Ele sunt general–umane, dar manifestarea lor este tranzientă la personalitatea normală. Satisfacerea lor compulsivă va reduce anxietatea, dar va duce la structurarea unei personalităţi nevrotice: conformistă/compliantă, agresivă, respectiv detaşată.
- Toţi indivizii au o imagine de sine idealizată care conferă unitate şi integrare personalităţii, dar la persoanele nevrotice ea este nerealistă, distorsionată.
- Diferenţele între personalitatea normală şi cea nevrotică sunt legate de modul în care se raportează la sine (imaginea de sine idealizată) şi modul în care se raportează la ceilalţi (orientarea personalităţii).

3. Identificaţi în cercul cunoştinţelor dumneavoastră câte o persoană aparţinând fiecăruia dintre tipurile de personalitate nevrotice din tipologia lui Horney.
4. Pentru fiecare dintre aceste personalităţi, argumentaţi cu câte două trăsături specifice tipului.

5.3. PSIHOLOGIA FEMININĂ

Karen Horney era în total dezacord cu Freud în privinţa psihologiei feminine, de aici şi ruptura faţă de doctrina acestuia. Ea îi reproşa lui Freud faptul că şi-a bazat teoria pe patologia personalităţii şi nu pe normalitate, şi că a interpretat relatările pacientelor sale prin prisma unei minţi de bărbat. Ca atare, concluzia lui Freud că femeile sunt victimele anatomiei lor, deoarece

au un supraeu slab, ca urmare a rezolvării inadecvate a conflictelor oedipale şi au complexe de inferioritate referitoare la corpul lor (complexul castrării), este total greşită (Horney, 2012).

Contraargumentaţia lui Horney se baza pe descoperirea, în relatările pacienţilor în decursul unor psihanalize, a faptului că la bărbaţi, atât în copilărie, cât şi la vârsta adultă, există invidia faţă de capacitatea femeilor de a procrea: dorinţa de sâni la bărbat, dorinţa de sarcină, naştere, alăptare. Din cauza rolului lor modest în procreare, bărbaţii îşi sublimează aceste dorinţe, le supracompensează prin succese profesionale, sau prin tendinţa de a minimaliza femeia şi de a-i menţine statutul inferior (Schultz, 1986, p. 137).

Masochismul feminin

Horney considera că inhibarea feminităţii este rezultatul acestui refuz al condiţiei de femeie, influenţând şi sexualitatea (ex.: frigiditatea, masochismul). Masochismul este atât de frecvent prezent la femei nu numai din cauza inferiorităţii lor fizice, ci şi din cauză că societatea le reprimă agresivitatea şi le încurajează pasivitatea. Multe femei au concepţii masochiste despre actul sexual, ele acceptând să suporte agresivitatea masculină din spirit de sacrificiu. Fantasmele feminine cu conţinut masochist se referă nu numai la actul sexual în sine, ci şi la naşterea şi creşterea copiilor, sacrificiile făcute pentru familie, etc., obţinându-se astfel o satisfacţie nevrotică. Horney este de părere că fenomenele masochiste reprezintă "*o încercare de a dobândi siguranţă şi satisfacţie în viaţă printr-o atitudine rezervată şi prin dependenţă*" (Horney, 1995a, p. 101). Controlul asupra celorlalţi este obţinut prin slăbiciune şi suferinţă, soluţionarea problemelor conflictuale se realizează prin exprimarea ostilităţii prin suferinţă, la căutarea, în boală, a unui alibi pentru eşec.

Exemple: Natura complexelor de inferioritate feminine

Faptul că multe femei au complexe de inferioritate are o altă explicaţie decât cea freudiană: complexele de inferioritate sunt un rezultat al influenţei culturale, cultura fiind falocratică. De-a lungul istoriei, femeile au fost discriminate social, economic şi cultural. Cultura creştină, în special cea puritană, au accentuat caracterul degradant şi păcătos al sexualităţii: *"în societatea patriarhală, această atitudine a făcut din femeie simbolul păcatului… Aceasta este una din marile cauze sociale pentru care femeia, chiar şi astăzi, se consideră înjosită şi întinată de sexualitate, motiv de scădere a respectului de sine*" (Horney, 1995a, p. 104).

Încrederea în sine scăzută amplifică, la rândul ei, pasivitatea, lipsa de iniţiativă şi lipsa de relevanţă în viaţa socială. Dorinţa femeilor de a fi bărbat are o altă explicaţie: "*poate fi expresia dorinţei de a avea toate acele calităţi sau privilegii care în societatea noastră sunt considerate ca masculine, cum sunt forţa, curajul, independenţa, succesul, libertatea sexuală, dreptul de alegere a partenerului*" (Horney, 1995a, p. 98).

Importanţa factorilor culturali în geneza personalităţii nevrotice

Factorii culturali şi sociali amplifică tendinţa spre masochism: în afara factorilor amintiţi mai sus, statutul femeii în societate este unul de dependenţă. Rolul asociat acestui statut prescrie dobândirea siguranţei şi satisfacţiei în viaţă prin ceilalţi: familie, soţ, copii, ceea ce implică dependenţă afectivă. Dragostea şi devoţiunea sunt considerate calităţi feminine. Teama de a nu mai fi iubită este explicabilă nu prin complexul de castrare, ci prin faptul că pierderea atractivităţii fizice ca femeie duce la pierderea dragostei bărbatului şi a tuturor satisfacţiilor (privilegiilor sociale) pe care le-a obţinut prin intermediul ei. Aşadar pierderea atractivităţii este asociată cu un sentiment de insecuritate.

Karen Horney considera că fiinţa umană are o trebuinţă înnăscută de a creşte şi este nefericită dacă nu o poate face. Emigrarea în Statele Unite i-a prilejuit o comparaţie între tipurile de nevroze din cele două continente, diferenţele putând fi lesne atribuite diferenţelor culturale. Diagnosticul de nevroză depinde de contextul cultural şi istoric: a sta de vorbă ore întregi cu tatăl

mort este un comportament nevrotic sau chiar psihotic în contextul civilizaţiei occidentale, dar este acceptat ca normal la unele triburi de indieni. O femeie care se autoculpabilizează, suferă moral şi se consideră *"decăzută"*, pentru că a avut raporturi sexuale înainte de/sau în afara căsătoriei, pare cel puţin desuetă, dacă nu nevrotică în societatea occidentală contemporană autoarei, pe când, în aceeaşi societate, în secolul nouăsprezece, o astfel de reacţie era cât se poate de normală.

Să ne reamintim ...

- Particularităţile psihologiei feminine derivă din modul în care societatea defineşte rolul femeii. Structurarea personalităţii nu are legătură cu conflictele psihosexuale (Freud), ci cu condiţia ei socială şi cu modul în care se realizează educaţia diferenţiată a celor două sexe, fiind determinată cultural.
- Etiologia nevrozelor rezidă în reprimarea tendinţei general umane spre creştere şi împlinire. Eticheta de normal sau nevrotic asociată unui comportament, respectiv unei personalităţi depinde de contextul cultural şi istoric.

5. Argumentaţi în ce măsură diferenţele din societatea contemporană în educaţia celor două sexe menţin sau dimpotrivă diminuează sursele nevrozei feminine.

5.4. CONCEPŢIA LUI HORNEY DESPRE NATURA UMANĂ ŞI PERSONALITATE

Teoria lui K. Horney este încă un exemplu de deviere de la linia psihanalitică clasică, a determinismului biologic şi a conflictului irevocabil, în direcţia unui optimism moderat. Chiar dacă conflictul psihosocial ocupă un loc important în sistemul său conceptual, termenii conflictului sunt alţii decât la Freud. Originea nevrozelor nu trebuie căutată în opoziţia ireductibilă dintre pulsiunile sexuale şi limitările impuse de realitate şi societate în calea satisfacerii lor, ci ea este legată de satisfacerea unor trebuinţe de o natură mai simplă: siguranţă şi satisfacţie.

Un punct comun al teoriei horneyene cu cea freudiană este situarea originii nevrozelor în copilărie, în conflictul iscat între aceste trebuinţe şi factori de natură socială (atitudinea părinţilor şi relaţiile ce se dezvoltă între aceştia şi copil). În această privinţă, concepţia lui Horney este mai apropiată de cea a lui Adler decât de cea a lui Freud.

Fiinţa umană, în concepţia lui Horney este caracterizată prin unicitatea persoanei, de aceea căutarea unui pattern de explicare a aspectelor general umane este mai puţin importantă pentru înţelegerea persoanei concrete. Mai mult, nici nevroza nu este un fenomen general uman, inevitabil prin natura conflictuală a existenţei individului în lume. Atunci când ea apare, este rezultatul acţiunii factorilor sociali. Această viziune poartă în sine şi soluţia care dă nota optimistă a teoriei: adoptând o atitudine de dragoste necondiţionată faţă de copil şi preocupându-ne de satisfacerea trebuinţelor sale fundamentale, putem evita dezvoltarea nevrozei.

Trebuinţa de creştere şi dezvoltare a potenţialului propriu este înnăscută şi inerentă fiinţei umane şi acesta este, de fapt, scopul ultim al vieţii (ca în concepţia lui Adler) şi nu neapărat perpetuarea speciei (cum susţine Freud). Neglijarea, supraprotecţia, desconsiderarea din partea părinţilor frânează împlinirea acestui potenţial şi constituie factorii determinanţi ai nevrozei.

Individul este capabil, prin decizii conştiente, să-şi modifice evoluţia în viaţă atunci când este suficient de matur să o facă. În acest sens, cartea ei intitulată "Autoanaliza" (1995b) este o

încercare de a-i ajuta pe cei care nu îşi pot permite o cură psihanalitică dar doresc să-şi remodeleze personalitatea şi să-şi rezolve problemele de natură nevrotică. Puterea de a determina schimbări la nivelul personalităţii provine din autocunoaştere şi calea spre ea este autoanaliza, demers pe care orice fiinţă matură în poate realiza, chiar cu o asistenţă impersonală (citind , şi nu mergând la psihanalist).

Să ne reamintim ...

- Natura umană este animată de tendinţa de creştere şi împlinire a potenţialului. Relaţionarea cu părinţii în copilărie poate frâna această creştere.
- Originea nevrozelor se află în copilăria mică, în mecanismele de reducere a ostilităţii pe care le dezvoltă copilul în relaţiile frustrante cu părinţii. Dacă aceste mecanisme au redus anxietatea în copilărie, ele vor fi folosite şi la vârsta adultă.
- Evitarea dezvoltării personalităţii nevrotice se poate face doar prin dragostea necondiţionată a părinţilor, prin satisfacerea autentică a nevoilor lui, prin educaţie şi relaţionare sănătoasă în interiorul familiei.
- La maturitate, individul este capabil ca, prin decizii conştiente (liber arbitru), să-şi rezolve problemele nevrotice.

6. Comparaţi concepţia despre natura umană la Horney cu cele ale lui Freud, Jung şi Adler şi punctaţi cel puţin două asemănări şi două deosebiri care constituie originalitatea acestei teorii.

Rezumat

- Trebuinţele bazale ale fiinţei umane sunt siguranţa şi satisfacţia. Nesatisfacerea lor produce ostilitate şi cauzează, în timp, dezvoltarea unei personalităţi nevrotice.
- Mecanismele de autoprotecţie în faţa anxietăţii sunt: câştigarea afecţiunii celorlalţi, supunerea, dobândirea puterii personale şi evitarea celorlalţi. Aceste mecanisme reduc anxietatea, dar perturbă funcţionarea normală a individului în grupul social.
- Trebuinţele nevrotice sunt general–umane, dar manifestarea lor este tranzientă la personalitatea normală. Satisfacerea lor compulsivă va reduce anxietatea, dar va duce la structurarea unei personalităţi nevrotice: conformistă/compliantă, agresivă, respectiv detaşată.
- Diferenţele între personalitatea normală şi cea nevrotică sunt legate de modul în care se raportează la sine (imaginea de sine idealizată) şi modul în care se raportează la ceilalţi (orientarea personalităţii).
- Etiologia nevrozelor rezidă în reprimarea tendinţei general umane spre creştere şi împlinire. Eticheta de normal sau nevrotic asociată unui comportament, respectiv unei personalităţi depinde de contextul cultural şi istoric.
- Originea nevrozelor se află în copilăria mică, în mecanismele de reducere a ostilităţii pe care le dezvoltă copilul în relaţiile frustrante cu părinţii. Dacă aceste mecanisme au redus anxietatea în copilărie, ele vor fi folosite şi la vârsta adultă.
- Particularităţile psihologie feminine derivă din modul în care societatea defineşte rolul femeii. Structurarea personalităţii nu are legătură cu conflictele psihosexuale (Freud), ci cu condiţia ei socială şi cu modul în care se realizează educaţia diferenţiată a celor două sexe, fiind determinată cultural.
- Evitarea dezvoltării personalităţii nevrotice se poate face doar prin dragostea necondiţionată a părinţilor, prin satisfacerea autentică a nevoilor lui, prin educaţie şi relaţionare sănătoasă în interiorul familiei.
- La maturitate, individul este capabil ca, prin decizii conştiente (liber arbitru), să-şi rezolve problemele nevrotice.

5.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 5, pp. 164–181.
2. Horney, K. (1996). *Personalitatea nevrotică a epocii noastre*. Bucureşti: IRI.
3. Horney, K. (2012). *Psihologia femeii*. Bucureşti: Editura Trei.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Horney, K. (1995a). *Autoanaliza*. Bucureşti: Oscar Print.
- Horney, K. (1995b). *Direcţii noi în psihanaliză*. Bucureşti: Univers Enciclopedic.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 14, pp. 475–481.

5.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Horney despre rolul motivaţiei în dezvoltarea personalităţii.
2. Arătaţi în ce constă rolul tendinţelor nevrotice în structurarea personalităţii.
3. În ce constă sistemul de personalitate la Horney?
4. Analizaţi diferenţele dintre teoria lui Horney şi teoria lui Freud în privinţa tipologiei personalităţii.
5. Analizaţi specificul tipurilor de personalitate în viziunea lui Horney şi identificaţi principale deosebiri dintre personalitatea matură şi personalităţile nevrotice.
6. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în psihologia feminină faţă de psihanaliza clasică?
7. Horney a respins teza lui Freud cu privire la inferioritatea biologică a femeii. Cum explică ea sentimentele de inadecvare ale femeii?
8. Care sunt principalele elemente de originalitate ale psihologiei feminie?
9. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate – mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii.
10. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune? Care sunt cei mai importanţi agenţi sociali în acest sens?

Unitatea de învăţare nr. 6

NEOPSIHANALIZELE—DEVIANŢII TÂRZII (2). ERICH FROMM: DILEMA LIBERTATE/SECURITATE

Cuprins

6.1. Dilema umană fundamentală: libertate/securitate 58
6.2. Dezvoltarea personalităţii 60
6.3. Trebuinţele psihologice ale persoanei 62
6.4. Tipurile de personalitate 64
6.5. Viziunea lui Fromm asupra naturii umane şi a personalităţii..... 67
6.6. Bibliografie recomandată..... 68
6.7. Test de verificare a cunoştinţelor 68

Introducere

Erich Seligmann Fromm (1900–1980) s-a născut la Frankfurt, într-o familie de oameni de afaceri evrei. La fel ca Freud, a dezvoltat o conştiinţă de minoritar dar, mai târziu în viaţă s-a distanţat de religie. A studiat ştiinţele sociale (psihologie, sociologie, filozofie) la Heidelberg şi a fost psihanalizat la München şi la Berlin. Iniţial a dorit să continue tradiţia freudiană în practica psihanalitică, dar a renunţat atunci când a realizat că are concepţii tot mai diferite de cele ale lui Freud.

Experienţa primului război mondial l-a făcut să se gândească la rolul forţelor sociale şi istorice care influenţează funcţionarea personalităţii şi la modul în care fiecare cultură modelează indivizii. După 1934 a emigrat în Statele Unite, unde a colaborat cu Karen Horney, a predat psihanaliza în SUA şi în Mexic, fiind considerat un fondator al curentului culturalist american.

Contactul cu o nouă cultură, cea americană, i-a consolidat concepţia asupra prevalenţei influenţei factorilor sociali asupra dezvoltării şi funcţionării personalităţii. În efortul lor de adaptare la cerinţele societăţii, indivizii fac eforturi conştiente de a-şi remodela, la nivel superficial, trăsăturile de personalitate. Concepţia sa teoretică a fost validată prin cercetări empirice pe populaţii din diferite culturi.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele şi modelul teoretic propus de Fromm.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze relaţiile dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Fromm pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 2 ore.

6.2. DILEMA UMANĂ FUNDAMENTALĂ: LIBERTATE/SECURITATE

Spre deosebire de comportamentul animal, comportamentul omului nu este strict programat biologic. Cu cât un animal este mai puţin evoluat, cu atât configuraţia comportamentelor sale este mai rigidă, prescrisă de mecanisme instinctive, şi invers cu cât este mai evoluat, cu atât comportamentul lui este mai flexibil. Omul, treapta cea mai înaltă a evoluţiei animale, are cea mai mare flexibilitate comportamentală. În plus, el este conştient de sine şi de ceea ce este în jurul său, devine un individ[1], el învaţă, acumulează cunoştinţe ce cristalizează experienţa altora, îşi imaginează lucruri care nu există în realitate. Pentru că stăpâneşte natura, el s-a rupt de natură. Omul are o structură transcendentă: pe de-o parte este supus naturii, legilor ei (corpul), şi pe de altă parte este rupt de ea (spiritul).

Ştim cât suntem de neajutoraţi, ştim că vom muri, ştim cât ne deosebim de celelalte animale şi în asta constă libertatea. Mintea noastră ne oferă alegeri infinite, dar ne simţim înstrăinaţi de restul naturii. Nu ne putem întoarce la natură, nu putem scăpa de gândire. Cum să ne debarasăm de senzaţia de izolare? Oamenii primitivi scăpau de ea prin identificare completă cu tribul sau cu clanul. Miturile, ritualurile, religia şi obiceiurile le dădeau securitate şi apartenenţă. Religiile primitive îi ajutau să refacă legătura cu natura (se închinau lunii, soarelui, animalelor).

Oamenii civilizaţi s-au revoltat împotriva subordonării faţă de grup, fiecare nouă treaptă de civilizaţie marcând un pas spre individuare. Vârful procesului de individuare a fost atins în perioada dintre Reformă (sec XVI) şi epoca actuală, când libertatea a fost însoţită în tot mai mare măsură de alienare. Secolul XV a fost ultimul secol de stabilitate, securitate şi apartenenţă; în epoca feudală, poziţia şi atribuţiile fiecărui om în structura socială erau rigid fixate, nu exista mobilitate socială sau geografică. Oamenii nu erau liberi, dar nici izolaţi sau alienaţi, apartenenţa fiecăruia fiind clară.

Exemplu: impactul libertăţii
Renaşterea şi Reforma au distrus acest echilibru. Existenţa unor posibilităţi multiple de a alege în viaţă a dus la îndoieli asupra semnificaţiei vieţii, la sentimentul lipsei de însemnătate a persoanei. Libertatea occidentală este mai degrabă o eliberare de sclavie şi nu o libertate de a-ţi dezvolta potenţialităţile. Pentru că nu oferă şansa dezvoltării esenţei eului, cultura americană de piaţă a fost ţinta criticii lui E. Fromm. "*Transcenderea naturii, înstrăinarea de natură şi de altă fiinţă umană găseşte omul dezgolit şi ruşinat. Este singur şi liber, totuşi lipsit de putere şi speriat. Libertatea proaspăt câştigată pare o cursă, el este liber faţă de dulcea robie a paradisului, dar nu este liber să se conducă pe sine, să-şi realizeze individualitatea*" (Fromm, 1998, p. 37).

Există două modalităţi de a rezolva dilema libertate/securitate: *libertatea pozitivă* şi *renunţarea la libertate*. Prima presupune cooperarea cu ceilalţi în muncă şi în dragoste, prin exprimarea sinceră şi deschisă a emoţiilor şi abilităţilor noastre. Ultima presupune cedarea completă a integrităţii individuale, care alungă anxietatea şi singurătatea. Astfel s-ar explica de ce atât de mulţi germani au acceptat nazismul.

Exemplu: relaţia biologie–cultură
Există, desigur, aspecte instinctive care ţin legată fiinţa umană de biologie, dar dilema libertăţii este mai degrabă legată de raporturile omului cu societatea, de modul în care

[1] Procesul de **individuare**, de rupere a omului de determinismul biologic, este considerat de Fromm ca primul pas spre libertate (Fromm, 1998, p. 37).

aceasta din urmă satisface sau frustrează trebuinţele umane. "*Cele mai frumoase, precum şi cele mai urâte înclinaţii ale omului nu sunt părţi ale unei naturi umane imobile şi date biologic*[2]*, ci rezultă din procesul social care creează omul. Cu alte cuvinte, societatea are nu numai o funcţie represivă—deşi o are şi pe aceasta, ci mai are şi o funcţie creativă. Natura omului, pasiunile şi angoasele sale sunt un produs cultural; la urma urmelor, omul însuşi este cea mai importantă creaţie şi realizare a efortului uman permanent a cărui mărturie o numim istorie"* (Fromm, 1998, p. 19).

Fromm considera că libertatea şi securitatea sunt noţiuni antitetice: în societăţile occidentale, cu cât oamenii au dobândit mai multă libertate, cu atât s-au simţit mai singuri, mai neînsemnaţi şi mai înstrăinaţi de ceilalţi şi invers, cu cât oamenii au avut mai puţină libertate, cu atât sentimentul de apartenenţă şi securitate a fost mai puternic.

Mecanismele evadării din libertate/de restabilire a securităţii

Există trei mecanisme, parţial analoge celor descrise de Horney, prin care anxietatea poate fi evitată: autoritarismul, tendinţa de distrugere şi conformarea automată.

- ***Autoritarismul*** se poate manifesta în formă sadică sau masochistă, umilindu-i pe ceilalţi sau pe tine însuţi (mecanismul cuprinde câte ceva din tipul agresiv şi cel conformist la Horney). Individul masochist se crede inferior, este dependent şi vrea să se supună cuiva (persoană sau instituţie) şi să dobândească astfel securitate. Individul sadic se manifestă prin dorinţa de putere asupra altora, făcându-i dependenţi de el, exploatându-i, luându-le tot ce au, sau făcându-i să sufere (Fromm, 1998, p. 125–127).
- ***Tendinţa de distrugere***, opusă autoritarismului se manifestă prin eliminarea obiectelor, spre deosebire de autoritarism, care presupune interacţiuni cu ceilalţi. Ca să scape de sentimentul de nesiguranţă, individul distruge totul în jurul său. Tendinţa de distrugere se poate manifesta în forme deghizate sau raţionalizate (Fromm, 1998, p. 155).
- ***Conformarea automată*** este un mecanism cameleonic, de pierdere în anonimatul lui "ca oricare", de ştergere a oricăror caracteristici individuale. Sentimentul de securitate şi apartenenţă este plătit cu preţul eului. Nu mai există eul distinct de alţii. Persoana devine ei, alţii, înlocuindu-şi eul adevărat cu unul fals, ceea ce îl aruncă într-o stare de noi îndoieli şi nesiguranţe, devine doar o reflectare a ceea ce se aşteaptă de la el. Noua identitate cere, pentru a fi menţinută, eforturi permanente (Fromm, 1998, p. 160).

Prin faptul că este modelat social şi istoric, individul trebuie să menţină echilibrul între securitate şi libertate astfel încât să-şi poată forma eul, fără a dobândi nesiguranţă şi alienare. Astfel, omul încearcă să evite libertatea deoarece se teme de ea: costurile rupturii totale de natură şi de ceilalţi sunt prea mari, iar beneficiile prea puţin însemnate.

Să ne reamintim ...

- Libertatea şi securitatea sunt două condiţii umane antitetice: cu cât indivizii sunt mai liberi, cu atât se simt mai nesiguri şi, cu cât sunt mai în siguranţă, cu atât se simt mai puţin liberi.
- Istoria umană este un continuu progres spre dobândirea libertăţii individuale, dar acesta presupune pierderea sentimentului de securitate de către individ şi înstrăinarea lui de natură.
- Întrucât alienarea şi lipsa de securitate sunt dificil de suportat, oamenii utilizează trei mecanisme de restabilire a securităţii, prin evadarea din libertate: autoritarismul, tendinţa de distrugere şi conformitatea automată.

[2] Aici concepţia lui Fromm se deosebeşte radical de cea a lui Freud, care considera că dezvoltarea personalităţii rezultă din modul în care această natură determinată biologic (instinctele) se modifică, într-o oarecare măsură, sub presiunea socialului (limitările impuse de societate satisfacerii instinctelor), dar ele rămân permanente, atotputernice, o capcană a biologicului din care omul nu are cum să scape.

1. Daţi exemple de manifestare a celor trei mecanisme de restabilire a securităţii în societatea contemporană.
2. Argumentaţi în ce măsură aceste manifestări pot fi explicate cu ajutorul teoriei lui Fromm.

6.2. DEZVOLTAREA PERSONALITĂŢII

Mecanismele dezvoltării ontogenetice

Fromm era de părere că ontogeneza repetă filogeneza şi în sens psihologic, adică dezvoltarea personalităţii repetă dezvoltarea societăţii omeneşti. Pe măsură ce copilul creşte, el dobândeşte independenţă şi libertate. Cu cât este mai dependent în legăturile sale cu mama (primele legături), cu atât se va simţi mai puţin sigur. Maxima securitate aparţine perioadei de completă dependenţă a copilului de mamă.

Formele de interacţiune ale copilului cu părinţii sunt esenţiale pentru formarea personalităţii. Fromm distinge patru astfel de forme de relaţionare: fuziune simbiotică, evitare, distrugere, dragoste. Procesul de maturare este însoţit într-o oarecare măsură de izolare şi neajutorare şi copilul va putea să redobândească securitatea iniţială. Mecanismele prin care copilul încearcă să evite libertatea sunt oarecum analoge celor descrise mai sus (tendinţă de distrugere, conformitate automată).

Fuziunea simbiotică Copilul încearcă să restabilească legătura strânsă de odinioară *"lăsându-se înghiţit"* sau *"înghiţind"* o altă persoană. Este o *fuziune simbiotică* prin care, în manieră masochistă (pasivă) sau sadică (activă), restabileşte intimitatea (este supus părinţilor sau îi terorizează, în ambele cazuri are nevoie de securitate pe care o aduce cu sine intimitatea). Astfel, prin manipularea şi exploatarea părinţilor, copilul redobândeşte sentimentul de securitate. Aceeaşi persoană se poate manifesta sadic faţă de un obiect şi masochist faţă de altul. Persoana sadică domină, exploatează, răneşte, umileşte, pe când cea masochistă se supune, se lasă exploatată şi umilită, dar sunt amândouă la fel de dependente de partenerul de fuziune, nu pot exista fără el. Mecanismul prin care se formează diada relaţională este acelaş in ambele cazuri: *fuziunea prin renunţare la integritate* (Schultz, 1986, p. 152).

Evitarea şi tendinţa spre distrugere sunt acţiuni care presupun distanţarea, separarea. Ele sunt forme pasive, respectiv active ale aceleiaşi forme de relaţionare cu părinţii. De părinte depinde ce variantă va adopta copilul. De exemplu, dacă părintele adoptă o atitudine distructivă faţă de copil în scopul de a-l supune, acesta va dezvolta o atitudine de evitare.

Dragostea este forma cea mai dezirabilă a interacţiunii părinte–copil, favorizând dezvoltarea eului printr-un echilibru între securitate şi responsabilitate. Astfel copilul nu va simţi nevoia să evite libertatea şi va putea să se iubească pe sine şi pe ceilalţi. Fromm considera că primii ani ai copilăriei sunt hotărâtori, dar nu credea că personalitatea este deja formată la vârsta de cinci ani. Experienţe ulterioare acestei vârste sunt la fel de importante pentru dezvoltarea personalităţii. Ca primul şi cel mai apropiat mediu social, familia are un rol hotărâtor în dezvoltarea trăsăturilor de personalitate şi a modalităţilor de adaptare socială. Deşi există o mare variabilitate a relaţionării de la o familie la alta, la nivelul unei societăţi se pot regăsi trăsături comune indivizilor care o compun, trăsături ca definesc modalitatea optimă de comportare pentru acea cultură.

Societate şi personalitate

Aspectele individuale şi sociale ale personalităţii se dezvoltă în contextul unui set particular de interacţiuni, unice pentru fiecare copil, dintre potenţialul său genetic şi mediul familial. Chiar dacă aceste prime relaţii sociale sunt extrem de importante pentru modul în care este structurată personalitatea adultă, ele nu sunt singurele, şi alte relaţii sociale putând-o influenţa. Asemănările dintre indivizi se datorează preponderent mediului cultural comun (caracterul social), iar deosebirile dintre ei—diferenţelor de fond ereditar. Datorită caracterului social comun, indivizii din acelaşi spaţiu cultural reacţionează relativ uniform la evenimente, prin comportamente considerate ca fiind *"normale"* în acea cultură.

Scopul educaţiei este de a crea indivizi care să poată funcţiona în societate: asigurarea unei relative uniformităţi la nivelul trăsăturilor de personalitate şi al comportamentelor facilitează interacţiunea socială, relaţionarea interpersonală, funcţionarea societăţii în ansamblul său. Fiecare societate îşi educă cetăţenii *"după chipul şi asemănarea sa"*: societăţile totalitare (feudalismul, fascismul, comunismul) au nevoie de cetăţeni obedienţi şi pasivi, în timp ce societăţile democratice vor stimula activismul, independenţa, responsabilitatea individuală.

Exemplu: uniformizarea indivizilor în societăţile totalitare sau democratice

În orice tip de societate este nevoie de asigurarea unui oarecare grad de conformism al indivizilor. Maniera în care se realizează conformarea şi *"uniformizarea"* indivizilor diferă, chiar dacă fenomenul este, în esenţă, acelaşi: societăţile totalitare folosesc preponderent autoritarismul, represiunea, pentru a impune conformismul, în timp ce cele democratice folosesc persuasiunea şi propaganda pentru a-l menţine. "*Există, ce-i drept, o mare diferenţă între cele două sisteme. În democraţii, noncomformismul este posibil şi, de fapt, nu este întru totul absent; în sistemele totalitare, doar de la câţiva rari eroi şi martiri ne putem aştepta să refuze supunerea. Dar în ciuda acestei diferenţe, societăţile democratice prezintă un mare grad de conformism. Motivul constă in faptul că trebuie să se găsească o soluţie pentru nevoia de uniune, iar dacă o cale mai bună nu există, atunci uniunea prin conformism cu turma devine calea predominantă"* (Fromm, 1995, p. 19). În felul acesta procesul de uniformizare a indivizilor se bazează pe frica lor că o diferenţiere prea mare de ceilalţi ar aduce cu sine izolarea.

Orice societate care încearcă să realizeze o uniformizare excesivă a indivizilor, prin impunerea unor cerinţe contrare nevoilor fundamentale ale fiinţei umane, este o societate bolnavă. Fromm era extrem de critic la adresa societăţii de consum occidentale, care îl alienează pe individ şi considera că există posibilităţi de a schimba această stare de lucruri. În viziunea lui, societatea ideală—*socialismul comunitar umanist*—va permite împlinirea potenţialului uman prin dragoste, frăţie şi solidaritate, caracteristici implicite ale relaţiilor interumane.

Să ne reamintim ...

- Întrucât, o dată cu înaintarea în vârstă, libertatea dobândită aduce cu sine scăderea sentimentului de securitate, individul va încerca să-l restabilească în interacţiunea sa cu părinţii, prin fuziune simbiotică, evitare sau tendinţă de distrugere.
- Ca şi Horney, Fromm consideră că singura modalitate de a reduce în mod real anxietatea legată de libertatea sporită a copilului este manifestarea dragostei autentice de către părinţi, printr-o educaţie care să-l înveţe să-şi asume responsabilităţi şi să nu se teamă de libertate.
- Deşi primii ani ai copilăriei sunt hotărâtori pentru formarea personalităţii, aceasta nu se încheie în primii cinci ani (cum susţinea Freud), ci continuă de-a lungul vieţii.

3. Identificaţi în cercul dumneavoastră de cunoştinţe un exemplu de fuziune simbiotică în relaţia copil–părinte şi daţi exemple de comportamente care ilustrează fenomenul fuziunii.

6.3. TREBUINŢELE PSIHOLOGICE ALE PERSOANEI

Omul are o multitudine de trebuinţe de natură biologică, asemeni oricărei alte fiinţe, dar el se deosebeşte de animal sub două aspecte: îşi satisface trebuinţele fiziologice într-o manieră flexibilă, eliberată de pecetea instinctelor şi posedă o a doua categorie de trebuinţe, psihologice, de natură socială şi foarte variabile de la un individ la altul. Trebuinţa de securitate (evitarea singurătăţii) vine în conflict cu trebuinţa de libertate (crearea eului). Acest cuplu de trebuinţe este universal. Alegerea între progresul spre libertate şi regresia spre securitate este inevitabilă. Din această dihotomie rezultă şase categorii de trebuinţe:

- ***Trebuinţa de apartenenţă*** Prin facultăţile sale de cunoaştere, individul devine conştient de neputinţa sa, de caracterul arbitrar al vieţii şi al morţii. Modul ideal de satisfacere a trebuinţei de apartenenţă este *dragostea productivă*, care implică grijă, responsabilitate, cunoaştere, respect; orientarea poate fi realizată spre acelaşi sex (dragoste frăţească), spre cel opus (dragoste erotică) sau spre copii (dragoste părintească). Scopul ei ultim este *dezvoltarea persoanei iubite*. Eşecul satisfacerii acestei trebuinţe este *narcisismul*: singura realitate a narcisicului este propria fiinţă interioară. Fiind centrat pe propria sa persoană, narcisicul nu îşi poate satisface trebuinţa de apartenenţă neputându-se relaţiona cu ceilalţi.

Exemplu: originile trebuinţei de apartenenţă
Trebuinţa de apartenenţă este rezultată în urma ruperii legăturilor iniţiale cu natura şi transferarea acestor legături asupra oamenilor. "*Sentimentul izolării duce la anxietate; sentimentul acesta este, de fapt, obârşia oricărei anxietăţi. Să fiu izolat înseamnă să fiu dat la o parte, scos din funcţiune, lipsit de posibilitatea de a-mi folosi puterile umane. Deci, să fiu izolat înseamnă să fiu neajutorat, incapabil să înfrunt lumea—lucrurile şi oamenii—în mod activ; înseamnă că lumea mă poate invada fără ca eu să pot riposta. Astfel izolarea duce la o intensă anxietate. În plus, ea produce ruşine şi sentimente de vinovăţie*" (Fromm, 1995, p. 15).

- ***Trebuinţa de transcendenţă*** Raţiunea şi imaginaţia îl fac pe om conştient de condiţia sa şi îl fac să dorească să şi-o depăşească. Izolarea, singurătatea resimţită în urma conştientizării condiţiei umane duce la trebuinţa de dez-izolare, de obţinere a uniunii cu lumea, cu ceilalţi, de transcendere a vieţii individuale.

Exemplu: satisfacerea trebuinţei de transcendenţă
O modalitate simplă de a obţine transcendenţa este provocarea stării orgiastice: "*Stările aceste pot avea forma unor transe autoinduse, uneori cu ajutorul drogurilor. Multe ritualuri ale triburilor primitive oferă o imagine vie a acestui tip de soluţie. Într-o stare trecătoare de exaltare, lumea exterioară dispare şi totodată dispare şi sentimentul izolării de ea. În măsura în care aceste ritualuri sunt practicate în comun, ele sunt însoţite de o trăire a fuziunii cu grupul, ceea ce face soluţia şi mai eficientă. Foarte apropiată de această soluţie orgiastică – şi adesea făcând parte din ea – este şi trăirea sexuală. Orgasmul sexual poate produce o stare similară cu cea produsă de transă sau cu cea provocată de anumite droguri*" (Fromm, 1995, p. 17).

Satisfacerea trebuinţei de transcendenţă se realizează prin *actul creaţiei* de orice fel (urmaşi, idei, obiecte, opere de artă), act prin care individul uman iese din starea pasiv–animalică pentru a deveni o fiinţă liberă, care trăieşte cu un sens în viaţă. Alternativa creaţiei este tendinţa de distrugere, care este şi ea intrinsecă fiinţei umane.

- ***Trebuinţa de înrădăcinare*** Ruperea relaţiilor primare cu natura produce omului un sentiment de detaşare şi singurătate. Avem nevoie de noi rădăcini în relaţiile noastre cu

ceilalţi, să ne simţim înfrăţiţi cu ei. Sentimentele de frăţie faţă de semenii noştri sunt cea mai adecvată cale de a ne împlini această trebuinţă. Forma iniţială de satisfacere este menţinerea relaţiei incestuoase cu părinţii, dar individul poate extinde tentativa de a restabili sentimentul de securitate pe care îl aduce înrădăcinarea până la naţiune: *"Naţionalismul este forma noastră de incest*"—scria Fromm în 1955 (p. 58), afirmând că naţionalismul restrânge înrădăcinarea la un grup restrâns şi-l lipseşte pe individ de simţul solidarităţii cu umanitatea.

- ***Trebuinţa de identitate*** de a se simţi unic ca individ, poate fi satisfăcută în diverse moduri, prin dezvoltarea aptitudinilor proprii identificarea cu un grup sau cu o religie până la conformitate. Totuşi conformitatea este un mod de satisfacere neadecvat pentru că schematizează eul şi îi dă o formă nenaturală, împrumutată. Definirea de sine este făcută prin raportare la caracteristicile grupului de referinţă şi nu la însuşirile proprii individului.

Exemplu: iluzia identităţii

"*Majoritatea oamenilor nici nu sunt conştienţi măcar de nevoia lor de a se conforma. Ei trăiesc cu iluzia că îşi urmează propriile idei şi înclinaţii, că sunt individualişti, că au ajuns la opiniile lor prin propria lor gândire şi că doar dintr-o pură întâmplare ideile lor coincid cu cele ale majorităţii. Şi, mai mult, consensul tuturor serveşte drept o dovadă a corectitudinii 'propriilor' lor idei.*" (Fromm, 1995, p. 19). Totuşi trebuinţa de diferenţiere, de identitate, subzistă la majoritatea oamenilor, de aceea, susţinea Fromm, cuvinte magice ca "iată ceva deosebit" folosite în reclame, au un impact sugestiv atât de mare.

- ***Trebuinţa de repere de orientare şi de a avea un obiect al devoţiunii*** derivă din raţiune şi imaginaţie. Informaţiile pe care le prelucrează acestea trebuie să capete un sens, trebuie să avem o imagine coerentă a lumii. Reperele sunt *raţionale*, provenite dintr-o percepţie obiectivă a lumii, sau *iraţionale*, derivate dintr-o percepţie a lumii care este uneori atât de subiectivă încât ne limitează contactul cu realitatea. Oamenii au nevoie de un ţel suprem căruia să se devoteze, prin care să dobândească un sens al vieţii, o orientare spre viitor.
- ***Trebuinţa de excitare şi stimulare*** se referă la permanenta trebuinţă de stimulare externă care să ne menţină un nivel ridicat de alertă şi activitate. Funcţionarea creierului impune cu necesitate stimulare externă pentru a se menţine în parametri funcţionali optimi.

Modul în care sunt satisfăcute aceste trebuinţe depinde de condiţiile sociale şi culturale, în raport cu care individul se adaptează prin compromisuri succesive. Acest proces de adaptare structurează personalitatea.

Să ne reamintim ...

- Pe lângă trebuinţele biologice, omul este animat de şase categorii de trebuinţe psihologice, care sunt de natură socială: de apartenenţă, de transcendenţă, de înrădăcinare, de identitate, de repere şi de stimulare.
- Structurarea personalităţii în ontogeneză depinde de modul în care aceste trebuinţe psihologice sunt satisfăcute.

4. Daţi exemple de comportamente (altele decât cele din carte) care sunt asociate satisfacerii fiecărei categorii de trebuinţe psihologice ale persoanei.

6.4. TIPURILE DE PERSONALITATE

Trăsăturile de personalitate care stau la baza oricărui comportament sunt modalităţile stabile de relaţionare cu mediul, întâlnite într-o configuraţie unică la fiecare individ. Ele se împart în trăsături productive şi neproductive, în funcţie de orientarea dominantă (atitudinea) individului faţă de sine şi faţă de ceilalţi. Tipurile neproductive de personalitate (nevrotice) sunt dominate de modalităţi nesănătoase de relaţionare, dar fiecare trăsătură are o variantă pozitivă şi una negativă.

Indivizii cu orientare receptivă aşteaptă totul (dragoste, plăcere, naştere) de la surse exterioare: persoane, sisteme sociale, autoritate. Ei sunt receptori aşteptând mai degrabă să fie iubiţi, decât să iubească, să capete decât să creeze sau să dea, sunt dependenţi şi lipsiţi de iniţiativă, cu tendinţa de a mânca şi de a bea excesiv. Dependenţa lor faţă de ceilalţi îi face să se simtă neajutoraţi atunci când au de făcut ceva singuri (există puncte comune ale acestui tip cu tipul oral–încorporativ al lui Freud şi cu tipul compliant din tipologia lui Horney). Societăţile autoritare produc, prin învăţare, în mod frecvent, indivizi cu orientare receptivă.

Tab. 6.1. Aspecte pozitive şi negative ale orientării receptive
(**Sursa**: Maddi, 1976, p. 333)

Orientarea receptivă	
Aspecte pozitive	*Aspecte negative*
Acceptant, responsiv	Pasiv, lipsit de iniţiativă, credul
Devotat, modest	Lipsit de opinii personale, nerealist
Fermecător, politicos	Submisiv, parazitar
Adaptat social, idealist	Lipsit de mândrie, lipsit de principii
Sensibil, tandru	Servil, lipsit de încredere în sine
Optimist, încrezător	Lipsit de verticalitate morală (demnitate), laş
	Gândire dominată de afectivitate, sentimental

Indivizii cu orientare exploatativă se orientează, de asemenea, spre ceilalţi pentru a dobândi ceea ce vor, dar luându-le prin forţă sau viclenie ceea ce aceştia au. Dacă primesc ceva li se pare de la sine înţeles; îşi doresc tot ce constituie valoare pentru ceilalţi: ideea, soţia, averea semenului lor. Ceea ce se dobândeşte cu dificultate are mai mare importanţă decât ce li se dă de bună voie (are similarităţi cu tipul oral–agresiv din tipologia lui Freud şi cu tipul agresiv din tipologia lui Horney). Tipul exploatativ poate fi întâlnit în orice societate şi în orice perioadă istorică.

Tab. 6.2. Aspecte pozitive şi negative ale orientării exploatative
(**Sursa**: Maddi, 1976, p. 334)

Orientarea exploatativă	
Aspecte pozitive	*Aspecte negative*
Activ	Exploatativ
Capabil de iniţiativă	Agresiv
Îşi manifestă deschis cerinţele	Egocentric
Mândru	Îngâmfat
Impulsiv	Nesăbuit
Încrezător în sine	Arogant
Captivant	Seductiv

Indivizii cu orientare posesivă îşi satisfac tendinţa de securitate acumulând nu numai bunuri şi bani, ci şi emoţii şi gânduri, ei acumulează şi îşi protejează astfel persoana izolându-se de ceilalţi (similarităţi cu tipul anal–retentiv din tipologia lui Freud şi tipul detaşat din tipologia lui Horney). Fromm era de părere că acest tip este specific secolelor 18 şi 19 în ţările dominate de morala protestantă, în care spiritul de economie, conservatorismul şi cumpătarea claselor mijlocii s-au impus ca trăsături caracteristice ale personalităţii adaptate.

Tab. 6.3. Aspecte pozitive şi negative ale orientării posesive
(**Sursa**: Maddi, 1976, p. 335)

Orientarea posesivă	
Aspecte pozitive	*Aspecte negative*
Pragmatic	Lipsit de imaginaţie
Econom	Zgârcit
Grijuliu	Suspicios, rece
Rezervat, răbdător	Letargic, anxios
Prudent, tenace	Încăpăţânat
Imperturbabil	Indolent
Ordonat, metodic	Pedant, obsesiv
Loial	Posesiv

Indivizii cu orientare prospectivă Într-o cultură de piaţă, succesul sau eşecul individului depinde de felul în care ştie să se vândă. Oamenii, asemeni mărfurilor, au o valoare intrinsecă şi o valoare de piaţă. Nu valoarea intrinsecă—calităţile personale, competenţa, integritatea, sunt cele care contează, ci ambalajul, aparenţa agreabilă.

Tab. 6.4. Aspecte pozitive şi negative ale orientării prospective
(**Sursa**: Maddi, 1976, p. 337)

Orientarea prospectivă	
Aspecte pozitive	*Aspecte negative*
Ghidat de scopuri clare	Oportunist
Capabil de schimbare	Inconsistent
Spirit tineresc	Copilăros
Minte deschisă	Lipsit de valori şi principii
Sociabil	Incapabil să stea singur
Lipsit de dogmatism	Versatil
Eficient	Hiperactiv
Curios	Lipsit de tact
Tolerant, generos	Indiferent, risipitor

O asemenea orientare nu produce satisfacerea trebuinţelor de securitate şi de apartenenţă, pentru că relaţia firească cu alţii este distrusă, ba dispare chiar şi sentimentul identităţii. *"Rolul–ambalaj"* eclipsează însuşirile autentice ale individului, provocându-i alienarea. Fromm era deosebit de critic la adresa modului în care societatea de consum formează astfel de personalităţi complet alienate, incapabile de relaţii adevărate şi satisfăcătoare cu ceilalţi.

Tipul productiv reprezintă forma ideală de dezvoltare umană—calităţile individului sunt folosite pentru actualizarea potenţialului; productivitatea nu este similară cu creativitatea (la Fromm, în sensul de creativitate artistică), ea este specifică oricărei societăţi. Scopul productivităţii nu este numai producerea unor bunuri materiale şi spirituale, ci, în mod special

dezvoltarea eului individului. Productivitatea este accesibilă oricărui individ, dar nu este neapărat specifică unei societăţi anume.

Calea ideală de realizare a personalităţii în condiţiile societăţii contemporane este o combinaţie de orientări productive şi neproductive, influenţa primelor transformându-le pe cele din urmă (de exemplu, agresivitatea influenţată de productivitate poate deveni iniţiativă, tendinţa spre acumulare şi posesiune poate avea efecte sociale favorabile). Numai prin schimbare socială se poate impune predominarea orientării productive.

Exemple: noi criterii pentru o tipologie a personalităţii

Ulterior, Fromm a introdus încă o pereche de orientări în tipologia sa de personalitate:

- *Necrofilia* (atracţia pentru moarte, distrugere, murdărie, boală) cu orientare spre trecut, spre forţă şi obiecte neînsufleţite (maşini), se manifestă prin tendinţa de a transforma viaţa în lucruri, inclusiv pe sine. Astfel de persoane au o pasiune pentru tehnologie şi se înconjoară cu tot felul de gadget-uri sofisticate, se simt bine vorbind despre moarte, boală, distrugere, mortifică totul în jurul lor.
- *Biofilia* (atracţia pentru viaţă) luptă împotriva morţii şi a distrugerii; orientarea este congruentă cu cea productivă; persoana este orientată spre dezvoltarea sa şi a altora.

Tipurile descrise mai sus nu se întâlnesc în stare pură, putând exista în configuraţii de trăsături diverse la nivelul individului. Influenţa societăţii se manifestă prin modelarea trăsăturilor de personalitate în direcţia necesităţilor societăţii: societatea fascistă creşte cetăţeni fanatici şi supuşi, cea capitalistă—consumatori nesăţioşi. Deşi Fromm era de părere că fiecare cultură produce personalităţi tipice ei, totuşi fiecare personalitate este unică.

Chiar dacă societatea *"presează"* indivizii înspre conformare, influenţa modelatoare a socialului nu este nelimitată. Persoana nu este o *tabula rasa*, complet maleabilă, pe care cultura scrie orice text. Nu suntem total dependenţi nici de instincte, nici de experienţele copilăriei timpurii, nici de presiunea socială. În fiecare individ există capacitatea de a influenţa destinul lui şi al altora: tendinţa de creştere, de dezvoltare a potenţialului propriu, de identitate.

Personalitatea este, în ultimă instanţă, un produs al acestui impuls spre creştere. De asemenea, individul posedă o tendinţă înnăscută spre adevăr şi dreptate. Dacă aceste tendinţe nu-şi găsesc împlinirea, rezultatul este nefericirea şi boala mintală. Nu suntem dintr-un început buni sau răi. Devenim răi în măsura în care nu reuşim să ne dezvoltăm potenţialul acesta de creştere şi împlinire. Individul este cel care are libertatea şi responsabilitatea de a-şi alege drumul.

Să ne reamintim ...

- Formarea personalităţii este influenţată în cea mai mare măsură de factori sociali—interacţiunile familiale şi cultura.
- Tipologia personalităţii se aseamănă cu cea a lui Adler sau Horney şi este bazată pe criteriul orientării individului: orientare receptivă, exploatativă, posesivă, prospectivă (orientări neproductive social, considerate nevrotice) şi orientarea productivă, prosocială (matură, normală).
- Fiecare tip de personalitate are aspecte pozitive şi aspecte negative, adaptarea perfectă la realitatea socială realizându-se printr-o combinaţie de trăsături aparţinând diferitelor tipuri.

5. Alegeţi o persoană cunoscută şi încercaţi să o încadraţi într-unul din tipurile de personalitate propuse de Fromm.
6. Argumentaţi alegerea cu trăsături şi comportamente ale persoanei care vă fac să credeţi că ea aparţine tipului respectiv.

6.5. VIZIUNEA LUI FROMM ASUPRA NATURII UMANE ŞI A PERSONALITĂŢII

Modelul de personalitate pe care îl propune Fromm este unul optimist. Prin natura sa, omul tinde să-şi împlinească potenţialităţile. Această tendinţă poate fi regăsită nu numai la nivel individual, în ontogeneză, ci şi la nivelul întregii societăţii umane. De-a lungul istoriei, omenirea s-a dezvoltat în sensul perfecţionării continue a indivizilor şi a societăţii în ansamblul său. Cultura joacă un rol important atât în procesul de dezvoltare al societăţii, cât şi al fiecărui individ în parte. Funcţia socializatoare a culturii are două aspecte diametral opuse: pe de-o parte, ea face posibilă adaptarea indivizilor la societatea în care trăiesc, dar, pe de altă parte îi deformează, modelându-i într-o direcţie contrară însăşi naturii lor. De-a lungul istoriei, societăţile au constrâns indivizii să se conformeze cerinţelor lor, frustrând satisfacerea trebuinţelor de împlinire a potenţialului uman.

Fromm distingea natura umană de natura animală: omul, ca animal, are proprietatea specială de a fi conştient de sine, proprietate prin care el se separă de natură şi de alte organisme. Libertatea şi independenţa dobândită în acest mod îi produc un sentiment de singurătate şi teamă pe care alte animale superioare nu-l au. Deşi influenţat de cultură în sensul conformării la tipul de societate în care trăieşte, fiecare individ este capabil să decidă pentru sine însuşi ce cale alege în viaţă. Stă în puterea lui să se perfecţioneze continuu. Din acest punct de vedere, concepţia lui Fromm se aseamănă mult cu cea a lui Allport despre funcţionarea propriată a Eului: personalitatea matură se caracterizează prin tendinţa constantă de evoluţie conştientă, intenţionată spre o formă ideală şi nu printr-o manifestare spontană a unor trebuinţe bazale (Maddi, 1976, pp. 122–123). Rolul liberului arbitru este esenţial în devenirea omului şi, în această privinţă, Fromm în contrazice total pe Freud: omul, în esenţa sa, este bun, capabil de autodeterminare, guvernat de raţiune şi nu de impulsuri oarbe. Modul în care el îşi poate dezvolta deplin umanitatea este prin iubirea de semeni.

Să ne reamintim ...

- Fiecare societate dezvoltă personalităţi ale indivizilor care să se potrivească specificului ei istoric şi cultural, acţionând de multe ori contrar tendinţei naturale a omului spre creştere, împlinire şi libertate.
- În ciuda presiunilor sociale spre conformare, omul dispune de liber arbitru şi este capabil să să-şi împlinească potenţialul prin propria voinţă.
- Condiţia umană este caracterizată de conştienţă, libertate, independenţă, dar preţul acestor atribute este sentimentul de însingurare, alienare şi pierderea securităţii. Din acest motiv, el trebuie să-şi asume riscul alegeri între libertate şi securitate.

7. Care sunt efectele libertăţii dobândite după 1989 asupra modului în care se formează personalitatea tinerilor din societatea românească? Argumentaţi răspunsul cu exemple şi eventuale deosebiri de personalitate între generaţii.

Rezumat

- Omul este confruntat cu o dilemă existenţială fundamentală: alegerea dintre securitate şi pierderea libertăţii, respectiv libertate şi pierderea securităţii.
- Întrucât alienarea şi lipsa de securitate din societatea contemporană sunt dificil de suportat, oamenii utilizează trei mecanisme de restabilire a securităţii, prin evadarea din libertate: autoritarismul, tendinţa de distrugere şi conformitatea automată.
- Formarea personalităţii are loc în prima copilărie sub influenţa factorilor din mediul social apropiat, în special prin interacţiunea cu părinţii, interacţiuni ce pot reduce anxietatea

produsă de libertatea sporită prin fuziune simbiotică, evitare sau tendinţă de distrugere.

- Tipologia personalităţii este bazată pe criteriul orientării individului: orientare receptivă, exploatativă, posesivă, prospectivă (orientări neproductive social, considerate nevrotice) şi orientarea productivă, prosocială (matură, normală). Fiecare tip de personalitate are aspecte pozitive şi aspecte negative, adaptarea perfectă la realitatea socială realizându-se printr-o combinaţie de trăsături aparţinând diferitelor tipuri.
- Pe lângă trebuinţele biologice, omul este animat de şase categorii de trebuinţe psihologice, care sunt de natură socială: de apartenenţă, de transcendenţă, de înrădăcinare, de identitate, de repere şi de stimulare. Structurarea personalităţii în ontogeneză depinde de modul în care aceste trebuinţe psihologice sunt satisfăcute.
- Prin educaţie, societatea dezvoltă personalităţi care să se potrivească specificului ei istoric şi cultural, acţionând de multe ori contrar tendinţei naturale a omului spre creştere, împlinire şi libertate. În ciuda presiunilor sociale spre conformare, omul dispune de liber arbitru şi este capabil să să-şi împlinească potenţialul prin propria voinţă.
- Condiţia umană este caracterizată de conştienţă, libertate, independenţă, dar preţul acestor atribute este sentimentul de însingurare, alienare şi pierderea securităţii. Din acest motiv, el trebuie să-şi asume riscul alegeri între libertate şi securitate..

6.6. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 6, pp. 182–202.
2. Fromm, E. (1998). *Frica de libertate*. Bucureşti: Teora.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Fromm, E. (1995). *Arta de a iubi.* Bucureşti: Anima.
- Fromm, E. (2012) *Arta de a fi.* Bucureşti: Editura Trei.
- Fromm, E. (2013). *A avea sau a fi*. Bucureşti: Editura Trei.

6.7. Test de verificare a cunoştinţelor

1. În ce constă sistemul de personalitate la Fromm?
2. Care sunt mecanismele dezvoltării ontogenetice?
3. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Fromm despre dezvoltarea personalităţii.
4. Argumentaţi concepţia lui Fromm despre motivaţia umană.
5. Analizaţi specificul tipurilor de personalitate şi relaţia lor cu motivaţia.
6. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Fromm şi teoria lui Freud în privinţa tipologiei personalităţii.
7. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Fromm faţă de psihanaliza clasică şi faţă de psihologia feminină (K. Horney)?
8. Evaluaţi viziunea lui Fromm despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
9. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii.
10. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 7

NEOPSIHANALIZA—DEVIANŢII TÂRZII (3). HENRY MURRAY: PERSONOLOGIA

Cuprins

7.1. Principiile fundamentale ale personologiei şi structura personalităţii ... 70
7.2. Aspectele motivaţionale ale comportamentului 71
7.3. Complexe asociate dezvoltării psihosexuale şi tipuri de personalitate .. 73
7.4. Viziunea lui Murray asupra naturii umane şi a personalităţii 75
7.5. Bibliografie recomandată..... 77
7.6. Test de verificare a cunoştinţelor 77

Introducere

Henry Alexander Murray (1893–1988) s-a născut în familia unor newyorkezi înstăriţi şi a făcut studii de medicină şi un doctorat în biochimie. Interesul pentru psihologie s-a dezvoltat mai târziu, după ce l-a citit pe Adler, pe care ulterior l-a cunoscut personal. A lucrat la Clinica Psihologică Harvard, specializată în studiul personalităţii. Împreună cu C. Morgan a creat TAT (Testul de Apercepţie Tematică), test proiectiv utilizat şi azi.

În perioada războiului, Murray a lucrat în cadrul OSS (Departamentul pentru Servicii Speciale), unde s-a ocupat de selecţia psihologică a spionilor şi a agenţilor de diversiune. Unele dintre metodele de evaluare a personalităţii (testele situaţionale, de exemplu) utilizate atunci sunt folosite si acum în centrele de evaluare. Experienţa acumulată în timpul războiului a contribuit la dezvoltarea personologiei, pe care a predat-o şi a dezvoltat-o ca profesor la Harvard.

Cele mai importante contribuţii ale lui Murray sunt legate de dezvoltarea teoriei lui Freud şi de identificarea unor noi complexe asociate stadiilor de dezvoltare ontogenetică (complexul claustral şi complexul uretral). Teoria motivaţiei umane pe care o propune explică funcţionarea personalităţii pornind de la trebuinţele psihogene, direcţie care va fi urmată şi de alţi teoreticieni, printre care Maslow şi McClelland.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele teoriei lui Murray.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze relaţiile dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Murray pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

7.1. PRINCIPIILE FUNDAMENTALE ALE PERSONOLOGIEI ŞI STRUCTURA PERSONALITĂŢII

Henry Murray a fost cel care a introdus termenul de "personologie" pentru a desemna ramura psihologiei care se ocupă de studiul personalităţii. Lucrările sale teoretice şi aplicative au constituit eşafodajul pe care dorea să construiască o nouă teorie a personalităţii. Asemeni lui Jung, el a pornit de la patru principii pe care le considera fundamentale pentru explicarea personalităţii:

Principiul dependenţei proceselor psihologice de cele fiziologice stă la baza construcţiei sale teoretice: *"nu există creier, nu există nici personalitate"*. Fiziologia cerebrală guvernează personalitatea, nimic nu există în personalitate (stări afective şi de conştiinţă, memorie, credinţe, atitudini, valori) fără suport fiziologic. Alterarea funcţionării creierului determină modificări în personalitate (aici era în concordanţă cu Freud).

Principiul trebuinţei de inducere a tensiunii În contradicţie cu principiul reducerii tensiunii (Freud) Murray considera că, departe de a tinde spre starea de non-tensiune fiziologică sau psihologică, omul tinde să inducă tensiunea, pentru că procesul însuşi şi nu rezultatul îi produce plăcerea. Ca atare va genera tensiuni pentru plăcerea de a le reduce. Fiinţa umană are nevoie permanentă de stimulare, activitate, progres, mişcare, iar acest ţel presupune mai degrabă tensiune crescută decât absenţa ei.

Principiul naturii longitudinale a personalităţii Personalitatea se dezvoltă continuu de-a lungul vieţii, construindu-se în funcţie de evenimente şi ca atare este greu de fixat şi de descris. Este important să studiem evenimentele din trecutul persoanei pentru a înţelege modul în care s-a constituit ea şi modul în care funcţionează.

Principiul unicităţii Deşi există similarităţi între oameni, fiecare individ este unic (Schultz, 1986, pp. 170–171).

Structura personalităţii

Murray păstrează topica freudiană din modelul structural al personalităţii, inclusiv idealul eului pentru a descrie şi explica personalitatea (Murray, 1953, pp. 137-144).

- ***Sinele*** (id) este rezervorul tuturor impulsurilor înnăscute; el furnizează energie şi direcţionează comportamentul (forţă motivaţională). Sinele conţine, pe lângă impulsurile primitive amorale, şi pe cele socialmente dezirabile, de exemplu: tendinţa spre empatie, imitare, identificare, dragoste, tendinţa de a-şi stăpâni mediul. Forţa sinelui este variabilă, ca atare problema controlului şi stăpânirii impulsurilor sale nu este la fel de importantă pentru toţi oamenii.
- ***Supraeul*** (superego) constituie cultura, valorile, normele internalizate, care acţionează ca evaluator al conduitei proprii şi a altora. Forma şi conţinutul său sunt impuse de adulţi din mediul apropiat în prima copilărie. Supraeul include şi influenţele grupului de copii, ale literaturii şi mitologiei. Supraeul nu este în conflict permanent cu sinele, pentru că acesta nu conţine numai forţe rele. Atunci când acţionează trebuinţele socialmente acceptabile ale sinelui, supraeul este cel care determină modul în care ele vor fi satisfăcute şi scopurile spre care vor fi dirijate.
- ***Idealul eului*** (ego-ideal) se dezvoltă în paralel cu supraeul şi conţine aspiraţiile cele mai înalte ale omului, direcţiile de dezvoltare pentru auto-perfecţionare. Idealul eului poate veni în contradicţie cu supraeul atunci când persoana are un ideal negativ (criminalul

perfect doreşte să fie cel mai bun în domeniul său—ideal al eului său, şi, în felul acesta el contrazice normele morale ale societăţii, pe care s-ar presupune că le-a internalizat).

- ***Eul*** (ego) este stăpânul raţional al existenţei, care încearcă să modifice sau să amâne impulsurile inacceptabile ale sinelui, dar şi direcţionează comportamentul pozitiv (arbitru între sine şi supraeu). Eul planifică acţiunile şi caută oportunităţile de satisfacere a trebuinţelor; rostul lui nu este numai de a reprima plăcerile sinelui, ci şi de a produce plăcere, organizând şi direcţionând exprimarea impulsurilor acceptabile. Eul puternic poate media conflictele între sine şi supraeu, dar Murray nu considera că aceste conflicte sunt inevitabile.

Să ne reamintim ...

- Personologia—disciplina care studiază personalitatea—are la bază patru principii: principiul dependenţei proceselor psihologice de cele fiziologice; principiul trebuinţei de inducere a tensiunii; principiul naturii longitudinale a personalităţii; principiul unicităţii.
- Structura personalităţii cuprinde: sinele, eul, supraeul şi idealul eului.

1. Comparaţi principiile personologiei (Murray) cu principiile funcţionării psihice (Jung) şi evidenţiaţi punctele comune şi deosebirile.
2. Comparaţi structura personalităţii din teoria lui Murray cu modelul lui Freud şi evidenţiaţi punctele comune şi deosebirile.

7.2. ASPECTELE MOTIVAŢIONALE ALE COMPORTAMENTULUI

Contribuţia cea mai importantă a lui H. Murray la teoria şi cercetarea personalităţii a fost conceptul de trebuinţă, ca bază explicativă a motivaţiei şi direcţionării comportamentului. Motivaţia constituie partea centrală a teoriei sale despre personalitate, realizată prin analiza informaţiilor furnizate de introspecţie, investigaţii asupra unor pacienţi aflaţi în tratament şi, mai ales asupra unor subiecţi normali. Trebuinţa este în concepţia lui H. Murray un construct ipotetic necesar explicării unor fapte obiective şi subiective, are o bază fiziologică şi poate proveni atât din activităţi interne, biologice (foame, sete), cât şi din evenimente externe. Indiferent de provenienţă, trebuinţa energizează şi direcţionează comportamentul.

Lista originală a lui H. Murray cuprinde 20 de trebuinţe specific umane: dominanţă (*dominance*), deferenţă (*deference*), autonomie (*autonomy*), agresivitate (*aggression*), supunere (*abasement*), realizare (*achievement*), stimulare senzorială (*sentience*), exhibare (*exhibition*), joc (*play*), afiliere (*affiliation*), rejectare (*rejection*), a primi ajutor (*succorance*), a ajuta pe altul (*nurturace*), a evita umilinţa (*infavoidance*), apărare (*defendance*), contra-acţiune (*counteraction*), ordine (*order*), evitarea pericolului (*harmavoidance*), înţelegere (*understanding*), sex (Murray, 1953, pp. 82-86). Există persoane care au toate trebuinţele, altele numai o parte din ele. Unele trebuinţe sunt congruente şi le întăresc pe celelalte, iar altele sunt contradictorii. Trebuinţele pot fi clasificate după câteva criterii:

a. După ordinea apariţiei în ontogeneză:

- *trebuinţe primare,* legate de homeostazia corporală, de a căror satisfacere depinde viaţa însăşi;

- *trebuinţe secundare,* provenite indirect din cele primare, dar nu mai puţin importante decât acestea, sunt legate de procesele cognitive şi afective şi conţin majoritatea trebuinţelor amintite mai sus, pe lista celor 20 de trebuinţe specific umane.

b. După origine:

- *trebuinţe reactive*, care apar ca răspuns la un stimul din exterior şi numai sub acţiunea acestuia (evitarea pericolului apare numai în prezenţa unui eveniment ameninţător şi există numai dacă există un pericol);
- *trebuinţe proactive,* generate intern, spontane, independente de mediu, ele împing individul spre acţiune (şi foamea este proactivă).

c. După forma de satisfacere:

- *trebuinţe focale*, satisfăcute de un număr limitat de obiecte;
- *trebuinţe difuze*, care pot fi satisfăcute de un evantai larg de obiecte.

d. După forma de manifestare:

- *trebuinţe latente* care se exprimă într-o formă mascată (de exemplu: visul, fanteziile cu conţinut agresiv pentru trebuinţe de agresivitate);
- *trebuinţe manifeste,* exprimate deschis atunci când societatea aprobă manifestarea lor, ba chiar le recompensează (de exemplu: trebuinţa de realizare).

e. După efect:

- *trebuinţe centrate pe efect*, duc la sau produc un efect care duce la obiect în mod direct şi imediat (plăcerea satisfacţiei provine din efect);
- *trebuinţe centrate pe proces*, în care satisfacţia derivă din procesul însuşi de a atinge un scop, de a face ceva, sau de a face ceva bine, performant, de aceea Murray le-a mai denumit *trebuinţe modale* pentru că plăcerea derivă din modul în care se desfăşoară un comportament (ap. Schultz, 1986, pp. 172–174).

Caracteristicile trebuinţelor

- *Prepotenţa* Trebuinţele diferă în privinţa urgenţei lor (caracter imperativ), a modului în care impulsionează comportamentul. Trebuinţele vitale sunt cele mai prepotente, pentru că deficitul, în cazul lor, împinge individul spre un comportament irepresibil. Satisfacerea unor trebuinţe imperative lasă loc pentru manifestarea altor trebuinţe cu o prepotenţă mai mică.
- *Fuziunea* Există trebuinţe care pot fi satisfăcute prin acelaşi scop sau comportament (de exemplu realizarea profesională satisface simultan şi trebuinţele de autonomie şi de dominanţă). Astfel de trebuinţe au tendinţa de a se asocia şi de a se manifesta concomitent în determinarea comportamentului.
- *Subsidierea* Satisfacerea unei trebuinţe presupune activarea altei trebuinţe, care îi este subsidiată primei. De exemplu, pentru satisfacerea trebuinţei de afiliere este necesară activarea altor trebuinţe, cum sunt cea de deferenţă (a arăta respect şi consideraţie altora), cea de a da ajutor şi a arăta simpatie etc.
- *Presiunea* Factori de mediu (persoane sau evenimente) pot influenţa, în prima copilărie, dezvoltarea unor trebuinţe specifice, care se vor manifesta, ulterior, în mod imperios la vârsta adultă. Această influenţă este o presiune, pentru că ea împinge comportamentul individului într-o anumită direcţie. Percepţia mediului înconjurător este marcată de subiectivism, imaginea pe care ne-o formăm despre un obiect, persoană, eveniment nefiind neapărat conformă cu realitatea. Şi presiunea exercitată de factorii externi poate fi reprezentată distorsionat în mintea individului, putându-se distinge o presiune obiectivă, reflectată realist—*presiunea alfa* şi una subiectivă, distorsionată—*presiunea beta*.

- *Cathexis*[1] Murray a împrumutat de la Freud termenul pentru a exprima capacitatea unei presiuni externe de a exercita asupra individului atracţie sau respingere. Individul are o reacţie emoţională (pozitivă sau negativă) la aceste presiuni, se investeşte în trebuinţele create de ele. Dacă individul este atras de bani, spunem că are un cathexis pozitiv cu aceştia.
- *Tema* Amalgamul de trebuinţe, cele preexistente în interiorul individului şi cele generate sub influenţa presiunilor externe, creează o configuraţie motivaţională unică, ce reflectă particularităţile individului şi ale mediului social în care se dezvoltă în prima copilărie. Tema conferă, prin funcţionarea sa, coerenţă, consistenţă şi unicitate comportamentului individual, de aceea mai este numită şi *temă unificatoare*.

Exemple: Ulterior H. Murray înlocuieşte conceptul de trebuinţă cu cel de *vector–valoare*. *Vector* = direcţia şi intensitatea imboldului care produce un comportament: achiziţie, evitare, constricţie, distrugere, expulzare. *Valoare* = ideal al individului referitoare la ceea ce este semnificativ pentru el. Vectorul-valoare determină modul în care individul se comportă în raport cu valorile. Corelarea valorilor cu modul în care individul se comportă în raport cu ele are, în viziunea lui Murray, rolul de a da descrieri obiective ale comportamentelor, evitându-se, astfel, descrierile teoretice vagi, legate de utilizarea conceptelor de trebuinţă şi presiune (Schultz, 1986, pp. 175–176).

Să ne reamintim ...

- Murray a identificat 20 de trebuinţe general umane. Există persoane care au toate trebuinţele, altele numai o parte din ele. Unele trebuinţe sunt congruente şi le întăresc pe celelalte, iar altele sunt contradictorii.
- Criteriile de clasificare a trebuinţelor sunt: ordinea apariţiei în ontogeneză, origine, forma de satisfacere, forma de manifestare, centrarea pe efect/proces.
- Caracteristicile trebuinţelor sunt: prepotenţa, fuziunea, subsidierea, presiunea, cathexis-ul şi organizarea în teme.

3. Comparaţi sistemul trebuinţelor umane al lui Murray cu cel al lui Fromm şi identificaţi similarităţile.
4. Care sunt principalele diferenţe de viziune dintre cele două modele ale motivaţiei umane?

7.3. COMPLEXE ASOCIATE DEZVOLTĂRII PSIHOSEXUALE ŞI TIPURI DE PERSONALITATE

În elaborarea teoriei sale despre personalitate, Murray porneşte de la concepţia psihanalitică clasică, acordând o mare importanţă istoricului dezvoltării individuale. Prima copilărie, trăirile şi evenimentele care marchează personalitatea în această perioadă constituie nucleul explicativ în concepţia sa despre personalitate. Această vârstă este divizată în cinci stadii, caracterizate, fiecare, printr-o modalitate specifică de satisfacere libidinală care va trebui

[1] **Cathexis**—termen inventat de Freud pentru a traduce în engleză conceptul de *Besetzung* (în germană—investire), care exprimă cantitatea de energie ataşată oricărei reprezentări a obiectului / structurii mintale. Asemeni unei sarcini electrice, Cathexisul poate migra de la o structură mintală la alta, putându-se vorbi despre decathexis (dezinvestire) şi hipercathexis (suprainvestire).

abandonată sub influenţa presiunii sociale. Fiecare stadiu îşi pune amprenta asupra personalităţii sub forma unor *complexe* care dirijează inconştient dezvoltarea ulterioară.

Complexele asociate stadiilor de dezvoltare

Persoana parcurge toate stadiile şi dezvoltă toate complexele, aceasta fiind evoluţia normală, dar există cazuri în care unul din complexe se manifestă într-o formă extremă. În aceste cazuri, persoana rămâne fixată într-un anumit stadiu şi nu se poate dezvolta în continuare spontan, spre o personalitate matură, echilibrată, adaptabilă. Aceste complexe asociate unei modalităţi specifice de satisfacţie libidinală sunt:

- Existenţa sigură în uterul matern—complexul claustral.
- Plăcerea senzorială a suptului în alăptare—complexul oral.
- Plăcerea defecaţiei—complexul anal.
- Plăcerea urinării—complexul uretral.
- Plăcerea genitală—complexul de castrare.

Complexul claustral Existenţa intrauterină este caracterizată prin siguranţă şi dependenţă, stare pe care ne-o dorim, uneori, şi la vârsta adultă. Complexul specific al perioadei este *complexul claustral simplu*, manifestat prin dorinţa şi plăcerea de a fi în spaţii mici, calde, întunecate, izolate şi sigure, care să ascundă, să izoleze, să protejeze (camere izolate fonic, rămânerea în aşternut dimineaţa, traiul în sihăstrie, pe o insulă, plăcerea de a folosi o barcă sau o limuzină). Persoanele marcate de complexul claustral simplu se caracterizează prin dependenţă, pasivitate, orientarea spre comportamente verificate deja ca fiind sigure.

Exemple: forme alternative ale complexului claustral

Complexul claustral se poate centra însă pe sentimentul de nesiguranţă, neajutorare şi lipsă de sprijin (din uter) şi poate provoca fobia de spaţii deschise (agorafobie), de cădere, de înec, incendiu, cutremur sau orice eveniment imprevizibil şi incontrolabil. Această formă este denumită de Murray *complex* de *neajutorare*. A treia formă îmbrăcată de complexul claustral este de fapt un complex anticlaustral, format în jurul fricii de sufocare, de captivitate—*complexul de evadare,* manifestat prin preferinţa pentru spaţii deschise, aer curat, mişcare, schimbare, noutate, dar şi prin claustrofobie.

Complexul oral Există trei forme ale complexului oral: de succţiune, de agresiune şi de rejecţie. *Complexul oral de succţiune* este o combinaţie de activităţi orale, pasivitate şi nevoia de a fi sprijinit şi protejat. Se manifestă prin a suge, a bea, a mânca, a săruta excesiv şi o formă de afecţiune, simpatie, protecţie. *Complexul oral de agresiune* este o combinaţie de activităţi orale şi agresive: a lovi, a muşca, la modul propriu sau verbal (agresivitate verbală—sarcasm). *Complexul oral de rejecţie* include sila de mâncare, vomismente frecvente, teama de contaminare orală (prin sărut), nevoie de separare şi de evitare a dependenţei de alţii.

Complexul anal există în două forme distincte: de rejecţie şi de retenţie. *Complexul anal de rejecţie* se manifestă prin preocuparea pentru defecaţie şi interes pentru materiale asemănătoare fecalelor (murdărie, noroi, argilă), însoţite uneori de tendinţe agresive. Tipul acesta de personalitate este de obicei murdar şi dezorganizat. *Complexul de retenţie* se manifestă prin comportamente de tip retentiv—a acumula, a salva, a colecţiona şi preocupare excesivă pentru ordine şi curăţenie.

Complexul uretral Este o noţiune specifică teoriei lui Murray şi este asociată cu ambiţie excesivă, auto-stimă distorsionată, enurezis în antecedente şi egoism. Mai este numit *complexul lui Icar* pentru că, asemeni eroului mitologic, persoana ţinteşte prea sus, are ambiţii exagerate care îl duc, paradoxal, spre eşec.

Complexul de castrare Spre deosebire de Freud, Murray nu credea că anxietatea adultului este determinată de teama de castrare, căreia îi dă un sens mai larg şi mai puţin cauzativ, legat mai degrabă de activitatea masturbatorie infantilă şi de pedepsele părinteşti care încearcă să o curme (Schultz, 1986, pp. 176–178).

Tipuri de personalitate

La vârsta adultă, la fel ca în teoria lui Freud, personalitatea este marcată de investirea libidinală într-un stadiu şi dezvoltarea unui complex. Personalitatea matură este caracterizată prin depăşirea stadiilor de dezvoltare psihosexuală şi funcţionarea fără mecanisme de apărare iraţionale ale eului la vârsta adultă. Personalităţile marcate de unul din complexele de mai sus utilizează la vârsta adultă mecanismele de reducere a tensiunii specifice stadiului respectiv, având trăsături de personalitate distincte, similar cu tipurile de personalitate din teoria lui Freud.

Să ne reamintim ...

- Murray identifică cinci stadii de dezvoltare, caracterizate, fiecare, printr-o modalitate specifică de satisfacere libidinală.
- Fiecare stadiu îşi pune amprenta asupra personalităţii sub forma unor complexe care dirijează inconştient dezvoltarea ulterioară: claustral, oral, anal, uretral şi de castrare.
- Personalitatea adultă nevrotică este marcată de investiţia libidinală excesivă într-un stadiu infantil şi reducerea anxietăţii cu mecanisme specifice acelui stadiu.
- Personalitatea matură este caracterizată prin funcţionarea fără mecanisme de apărare iraţionale ale eului la vârsta adultă.

5. Care sunt conflictele specifice celor 5 stadii de dezvoltare psihosexuală la Murray?
6. Identificaţi cel puţin două caracteristici pentru fiecare tip de personalitate matură/ nevrotică şi puneţi-le în legătură cu complexele specifice stadiilor de dezvoltare.

7.4. VIZIUNEA LUI MURRAY ASUPRA NATURII UMANE ŞI A PERSONALITĂŢII

Faţă de preceptele psihanalizei clasice, teoria lui H. Murray aduce o viziune mult modificată: deşi consideră că ţelul final al vieţii este reducerea tensiunii, scopul nu este atingerea unei stări detensionate, ci satisfacţia derivată din *procesul de reducere a tensiunii*. Personalitatea este parţial determinată de instincte, parţial de mediu, iar omul poate să intervină voluntar în propria lui schimbare. Deşi persoana este unică, există elemente comune în personalitatea tuturor oamenilor.

Datorită complexităţii formaţiei sale ştiinţifice, Murray ia în considerare, în teoria lui, atât elemente biologice şi ereditare ale persoanei, cât şi pe cele sociale şi culturale. Viziunea sa despre om este optimistă: nu suntem prizonierii trecutului nostru, ai primelor experienţe. Prin creativitate şi raţiune putem înfrunta toate problemele cu care venim în contact, putem să ne dezvoltăm în mod continuu. Personalitatea este influenţată în mare măsură şi de evenimentele prezente şi de ceea ce intenţionăm să devenim.

Exemplu: aplicaţii ale teoriei lui Murray

Pornind de la această orientare, el a propus modalităţi de schimbare a societăţii în ansamblul ei (visa o lume fără războaie, cu un stat global unic). Contribuţia sa este valoroasă atât din punct de vedere teoretic (a studiat persoane normale, în formare—studenţi la Harvard şi

candidaţi pentru acţiuni periculoase în spatele frontului—spioni şi diversionişti în stagii de formare), cât şi prin impactul pe care l-au avut cursurile ţinute la Universitatea Harvard asupra formaţiei ştiinţifice a unei pleiade de psihologi (Schultz, 1986, pp. 178–179).

Viziunea sa asupra structurii şi funcţionării personalităţii este foarte asemănătoare cu cea a lui Freud, dar este mai puţin pesimistă. Sinele, eul şi supraeul sunt considerate de Murray ca fiind caracteristici general umane, dar există unele diferenţe de concepţie în privinţa naturii eului şi a supraeului: nu toate procesele eului au o funcţie defensivă şi valorile şi tabu-urile nu sunt fixate în copilărie. Diferenţe se remarcă şi în felul în care Murray vede funcţionarea motivaţiei: deşi admite existenţa mecanismelor de reducere a tensiunii, consideră că nu toate procesele au ca scop reducerea tensiunii, existând chiar mecanisme de inducere a tensiunii. În privinţa dezvoltării personalităţii, el este de părere că aceasta este de natură longitudinală (viziune care îl apropie de Erikson). Tipologia de personalitate propusă de el este parţial similară cu cea a lui Freud, dar cuprinde încă două categorii (tipul claustral şi tipul uretral).

Deşi Murray a fost cel care a dat un nume domeniului personalităţii (personologia) şi a contribuit mult la dezvoltarea studiului personalităţii normale, psihologia contemporană mai păstrează din moştenirea sa doar Testul de apercepţie tematică (TAT), utilizat ca tehnică proiectivă şi conceptele de motivaţie de realizare, motivaţie de afiliere şi motivaţie de putere, care au fost amplu dezvoltate de McClelland, Winter şi McAdams.

Să ne reamintim ...

- Viziunea lui Murray despre natura umană este una optimistă moderată, prin creativitate, raţiune, orientarea spre scopuri, omul poate rezolva conflictele inerente dintre pulsiunile de natură biologică şi constrângerile sociale.
- Organizarea motivaţiei umane permite atât funcţionare mecanismelor de reducere a tensiunii, cât şi a celor de menţinere şi amplificare a tensiunii. Nu toate procesele eului au o funcţie defensivă, deoarece sinele conţine şi pulsiuni socialmente acceptabile.

7. Care sunt principalele deosebiri între viziunea lui Murray asupra naturii umane şi cea a lui Freud?
8. Identificaţi alte deosebiri dintre teoria lui Murray şi ce a lui Freud în privinţa stadiilor de dezvoltare şi a tipurilor de personalitate.

Rezumat

- Funcţionarea personalităţii se bazează pe patru principii: principiul dependenţei proceselor psihologice de cele fiziologice; principiul trebuinţei de inducere a tensiunii; principiul naturii longitudinale a personalităţii; principiul unicităţii.
- Structura personalităţii cuprinde: sinele, eul, supraeul şi idealul eului.
- Murray a identificat 20 de trebuinţe general umane, organizate ierarhic şi funcţionând în interdependenţă, prin procese de: prepotenţă, fuziune, subsidiere, presiune, cathexis şi organizare în teme.
- Trebuinţele pot fi grupate în funcţie de mai multe criterii: ordinea apariţiei în ontogeneză, originea, forma de satisfacere, forma de manifestare, centrarea pe efect/ proces.
- Dezvoltarea este structurată în cinci stadii, caracterizate fiecare printr-o modalitate specifică de satisfacere libidinală.
- Fiecare stadiu îşi pune amprenta asupra personalităţii sub forma unor complexe care dirijează inconştient dezvoltarea ulterioară: claustral, oral, anal, uretral şi de castrare.
- Personalitatea adultă nevrotică este marcată de investiţia libidinală excesivă într-un stadiu infantil şi reducerea anxietăţii cu mecanisme specifice acelui stadiu.
- Personalitatea matură este caracterizată prin funcţionarea fără mecanisme de apărare iraţionale ale eului la vârsta adultă.

7.5. Bibliografia recomandată

1. Preda, V. (1997). *Testul tematic de apercepţie (TAT)*. Cluj–Napoca: Fundaţia Culturală Forum.

7.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. În ce constă sistemul de personalitate la Murray?
2. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Murray despre dezvoltarea personalităţii.
3. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Murray şi teoria lui Freud în privinţa tipologiei personalităţii (criterii tipologice şi tipuri de personalitate).
4. Marcaţi specificul tipurilor de personalitate în viziunea lui Murray.
5. Care sunt elementele originale ale viziunii lui Murray asupra motivaţiei?
6. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Murray faţă de psihanaliza clasică şi faţă de teoriile celorlalţi neopsihanalişti?
7. Ce influenţă au exercitat principiile pe care le-a enunţat el în domeniul personologiei asupra dezvoltării altor teorii?
8. Evaluaţi viziunea lui Murray despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
9. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii.
10. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Tema de control nr. 2

Neopsihanalizele (devianţii târzii): Horney, Fromm, Murray

13. Ce relaţii există între trebuinţele fundamentale ale fiinţei umane, anxietate şi nevroze în teoria lui Horney?
14. Pe ce criterii este construită tipologia personalităţii la Horney? Descrieţi principalele tipuri de personalitate la Horney şi punctaţi deosebirile dintre tipurile mature şi cele imature.
15. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Horney despre dezvoltarea personalităţii. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în psihologia feminină faţă de psihanaliza clasică, de exemplu?
16. Care sunt criteriile pe care se bazează tipologia personalităţii în teoria lui Fromm? Descrieţi principalele tipuri de personalitate şi punctaţi deosebirile dintre tipurile mature şi cele imature.
17. Comparaţi concepţia lui Murray despre stadiile de dezvoltare a personalităţii cu cea a lui Freud.
18. Comparaţi concepţiile devianţilor târzii (Horney, Fromm, Murray) despre influenţa factorilor biologici şi sociali în determinarea personalităţii cu cea a lui Freud.
19. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoriile devianţilor târzii faţă de teoria lui Freud?
20. Comparaţi modul în care este prezentată natura motivaţiei umane la Horney, Fromm şi Murray.

Unitatea de învăţare nr. 8

TEORIILE TRĂSĂTURILOR (1). GORDON ALLPORT: ABORDAREA STRUCTURALĂ A PERSONALITĂŢII

Cuprins

8.1. Natura personalităţii 79
8.2. Formarea personalităţii 81
8.3. Trăsăturile de personalitate 84
8.4. Personalitate şi motivaţie 89
8.5. Viziunea lui Allport despre natura umană 91
8.6. Bibliografie recomandată 93
8.7. Test de verificare a cunoştinţelor 93

Introducere

Gordon Willard Allport (1897–1967) s-a născut într-un orăşel din statul Indiana, SUA, într-o familie din clasa mijlocie. Experienţa de predare a limbii engleze la un colegiu din Istanbul l-a făcut să dorească să studieze psihologia şi să devină profesor. Teza sa despre trăsăturile de personalitate a deschis drumul unei noi abordări a personalităţii prin trăsături. Cărţile sale "Personalitatea—o interpretare psihologică" (1937) şi "Structura şi dezvoltarea personalităţii" (1961) constituie repere importante pentru domeniul personalităţii până azi.

Allport considera că înţelegerea personalităţii trebuie să se bazeze pe studiul persoanelor adulte normale şi nu nevrotice şi că nu există legături între personalitatea adultă şi conflictele şi traumele copilăriei.

A predat psihologia personalităţii şi psihologia socială la Harvard, unde, la fel ca Murray, a avut mulţi discipoli de marcă. Teoria lui despre personalitate ţine cont de stadiul cunoaşterii de până la acel moment, dar se delimitează net atât de psihanaliză, cât şi de behaviorism, punând acceptul pe unicitatea persoanei şi pe determinismul social.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele teoriei lui Allport.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze relaţiile dintre stadiile de dezvoltare şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Allport pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 2 ore şi 30 de minute.

8.1. NATURA PERSONALITĂŢII

Constituirea teoriei despre personalitate parcurge la Allport un lung drum de analiză critică a teoriilor elaborate până la el şi delimitarea propriei concepţii. Într-o perspectivă pozitivistă, Allport defineşte personalitatea ca fiind "*organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psihofiziologice care determină gândirea şi comportamentul său caracteristic*" şi explică fiecare element al definiţiei (Allport, 1981, p. 47).

Organizare dinamică—personalitatea creşte şi se dezvoltă, se schimbă permanent, prin integrarea, într-o structură unitară, a aspectelor intelectuale şi a deprinderilor care ghidează comportamentul; organizarea implică şi opusul ei – dezorganizarea: personalităţile anormale sunt marcate de dezorganizare progresivă.

Sisteme psihofiziologice—personalitatea reuneşte, într-un tot inextricabil, aspecte fiziologice (de natură nervoasă şi endocrină) şi psihologice – nu există nici psihic fără creier, nici creier fără psihic. În geneza personalităţii, ereditatea constituie suportul, materia primă, asupra căreia se exercită acţiunea modelatoare a mediului. Unicitatea persoanei este dată de varietatea infinită a combinaţiilor genetice şi a variabilelor biografice (evenimente, interacţiuni de natură socială şi culturală). Trăsăturile comune oamenilor din aceeaşi societate sau epocă istorică sunt date de influenţele relativ uniforme pe care le exercită factorii sociali (cultura).

Determinism—personalitatea este o entitate internă care face ceva. Sistemele psihofiziologice latente motivează sau/şi direcţionează gândirea, trăirile şi activitatea atunci când intră în funcţiune. Toate sistemele care compun personalitatea trebuie considerate ca tendinţe determinative, deoarece influenţează actele adaptative şi expresive prin care personalitatea se face cunoscută.

Comportament şi gândire—prin intermediul lor ne adaptăm mediului, reflectăm asupra mediului şi a noastră, stăpânim mediul (şi pe noi înşine), creştem în sens psihologic. Ele sunt moduri de adaptare care sunt întotdeauna dependente de sistemele psihofiziologice unice pentru fiecare individ.

Caracteristic—orice comportament şi orice act de gândire sunt specifice persoanei. Cultura influenţează, în anumite limite, structura de personalitate, dar mai rămâne o marjă individuală de libertate care este dată de unicitatea receptării.

Allport era de părere că personalitatea are un *caracter discontinuu* (discret)—între personalitatea adultului şi cea a copilului nu există legătură, pentru că ele operează în mod diferit. Copilul este mânat de instincte (inconştient), comportamentul lui este predeterminat—el reacţionează în mod reflex la factorii de mediu. Adultul operează la alt nivel, comportamentul lui, dominat de conştienţă, având mai multe grade de libertate (raţiune, liber arbitru), ceea ce presupune o altă structurare a personalităţii. La vârsta adultă, trecutul este mort: funcţionarea personalităţii nu mai este condiţionată de trecut. În această privinţă, Allport are o viziune opusă psihanalizei freudiene: el pune accentul pe aspectele conştiente ale personalităţii, pe prezent, pe individualitate, pe normalitate, în timp ce psihanaliza clasică se centrează pe inconştient, pe trecut, pe aspectele biologice general–umane, pe anormalitate.

Criticând poziţia lui Freud şi a unei mari părţi a psihologilor în interpretarea normalităţii ca o chestiune de grad al intensităţii tendinţelor nevrotice[1] şi de orientare preponderentă a eului, Allport admite faptul că orice persoană are poate avea unele manifestări nevrotice, dar ceea ce

[1] În concepţia lui Freud, psihanaliza oferea un sistem explicativ complet al personalităţii, normale şi patologice, întrucât aceleaşi pulsiuni animă ambele tipuri de personalitate, rezolvările conflictelor fac diferenţa.

contează în definirea normalităţii este orientarea de ansamblu. Dar aceasta nu înseamnă că fiecare avem un grad mai mare sau mai mic de anormalitate, că toţi suntem "puţin nebuni". El consideră nevrozele ca reflectări ale unei centrări necontrolate asupra eului: *"nevroticul face orice ca să fie iubit, cu excepţia faptului de a se face pe sine atrăgător"* (Allport, 1981, p. 159).

Exemplu: diferenţa dintre nevroză şi normalitate
Ceea ce deosebeşte personalitatea normală de cea nevrotică este raportul dintre cele trei niveluri de funcţionare psihică: conştient, preconştient şi inconştient. Nevroza adevărată este dominată de inconştient—actele inadecvate persistă, persoana negăsind o modalitate de adaptare realistă şi eficace. Comportamentele persoanei nevrotice au, de obicei, un caracter defensiv şi sunt rezultatul unei percepţii inadecvate a realităţii (Exemplu: mama posesivă care, prin comportamentul ei sufocant, reuşeşte să-şi îndepărteze copiii, nu să le câştige dragostea). Persoana normală îşi poate controla în mod conştient impulsurile şi se poate adapta flexibil cerinţelor realităţii prin "*adaptarea actului său la timp şi spaţiu adecvate, utilizarea unor mijloace adecvate şi raportarea actului la standardele propriei sale conştiinţe* (aici în sensul de supraeu, n.n.) *şi la interesele altora*"(Allport, 1981, p. 160).

Cele trei niveluri de funcţionare (conştient, preconştient, inconştient) există la toate tipurile de personalitate, dar preponderenţa lor diferă şi, ca atare, diferă modul de influenţă asupra manifestărilor comportamentale. Preconştientul[2], prezent la toţi oamenii, rezervor al amintirilor accesibile, este implicat în creativitate în mod diferit. Creativitatea persoanei normale depinde în mai mare măsură de interacţiunea dintre acesta şi conştient decât cea a persoanei nevrotice, la care preponderenţa inconştientului este mai mare. Dominarea conştientului determină la persoana normală o conduită realistă, adaptată situaţiei, în timp ce dominarea inconştientului la persoana alienată produce receptarea distorsionată a realităţii, absenţa flexibilităţii în conduită, inadaptarea.

Tab. 8.1. Comparaţia normalitate/anormalitate—procesele specifice
(**Sursa**: Allport, 1981, p. 162)

Procese care contribuie intrinsec la:	
ANORMALITATE	***NORMALITATE***
Evazionism (fuga de realitate)	Înfruntare (testarea realităţii)
Reprimare ineficientă	Reprimare eficientă
Autoamăgire	Autointuiţie
Disociere	Integrare
Îngustarea ariei gândirii la adaptări concrete	Abstractizare (aptitudinea de a gândi despre lucruri)
Impulsivitate necontrolată	Toleranţă la frustrare
Fixaţie infantilă	Autonomie adecvată vârstei şi experienţei

Procesele care contribuie la normalitate şi la anormalitate sunt legate de modul în care persoana rezolvă conflictele dintre sine şi mediu sau pe cele interne. A înfrunta problemele (coping) este un mod sănătos de rezolvare, a evada din realitate—unul maladiv. Şi omul normal are momente de evadare, dar în majoritatea situaţiilor el înfruntă în mod constructiv şi realist obstacolele. La psihotici şi la nevrotici, procesul dominant este evadarea.

[2] La fel ca Freud, Allport face distincţia între **subconştient** (orientare însoţitoare a conştientului, ex. "*cine sunt eu şi ce fac în acest moment*") şi **preconştient** (sediul memoriei), vezi Allport, 1981, pp. 148-158.

Să ne reamintim ...

- Allport defineşte personalitatea ca o structură de caracteristici psihofiziologice şi psihologice organizate dinamic, care determină modul de receptare a realităţii şi comportamentul.
- Diferenţele dintre normalitate şi anormalitate (nevroză, boală psihică) constau în preponderenţa celor trei niveluri de funcţionare psihică: inconştient, preconştient şi conştient.
- În ultimă instanţă, diferenţele se manifestă la nivelul modalităţilor de rezolvare a problemelor existenţiale, a conflictelor dintre sine şi mediu şi a conflictelor interne, prin înfruntarea lor sau prin evadarea din realitate..

1. Argumentaţi termenii definiţiei pe care Allport o dă personalităţii prin exemple din viaţa cotidiană.
2. Pornind de la comparaţie normalitate/anormalitate din Tabelul 8.1, exemplificaţi cu comportamente manifestările fiecăreia dintre caracteristicile comparate.

8.2. FORMAREA PERSONALITĂŢII

O primă problemă a formării personalităţii o constituie, în concepţia lui Allport *raportul dintre ereditate şi învăţare*. Personalitatea, ca organizare a structurilor adaptative nu este dată la naştere, ci ea începe odată cu naşterea. Somaticul, temperamentul şi inteligenţa constituie materiile prime ale personalităţii care sunt modelate prin educaţie (Allport, 1981. p. 92). Influenţa educaţiei este evidentă, de exemplu, în cazul aptitudinilor, care se structurează "personalizat", în funcţie de interesele şi trăsăturile dobândite. În funcţie de datul înnăscut şi de influenţa factorilor sociali în prima copilărie se pot face unele predicţii referitoare la configuraţia personalităţii mature, dar nu se poate spune că structura de personalitate este definitiv fixată de experienţele copilăriei, procesul devenirii întinzându-se de-a lungul întregii vieţi. Dintre factori de natură socială, cei mai importanţi în modelarea personalităţii sunt cultura, situaţiile trăite şi rolurile jucate.

Cultura constituie cadru de raportare şi totodată factor de modelare a personalităţii. Ea oferă individului repere valorice, modele comportamentale, reţete de adaptare cu eficienţă verificată, un "proiect preelaborat de viaţă", un vast inventar de răspunsuri la posibile întrebări. Devenirea însăşi a personalităţii este un proces de enculturaţie, de asimilare a modelelor culturale, prin care individul îşi însuşeşte moduri a fi, de a simţi, de a se comporta, prestabilite la nivel de societate şi relativ comune pentru toţi membrii unei culturi. În acest sens, Allport este întru totul de acord cu Kardiner, care spunea că tradiţiile culturale determină o educaţie uniformă, ceea ce, la nivel de societate se soldează cu o "personalitate de bază[3]" specifică culturii respective care, la rândul ei, va influenţa tradiţiile culturale. Într-o primă etapă, toate modelele culturale sunt "în afara" copilului, el depinzând în întregime de cultură. Ulterior, el parcurge etape de internalizare progresivă, în care, succesiv, el imită modelul, se revoltă împotriva lui şi, în final, îl încorporează într-o manieră personalizată (adaptată în funcţie de elementele structurale ale personalităţii deja constituite în acel moment).

[3] **Personalitate de bază**—totalitatea trăsăturilor de personalitate comune membrilor unei societăţi, vezi în: Kardiner, A. (1945). *The psychological frontiers of society*. New York: Columbia University Press, citat de Allport.

Situaţia Reacţia la situaţie diferă în funcţie de vârstă: copilul este mai dependent de situaţie decât adultul, care este creator de situaţii. Reacţia la situaţie depinde de structura de personalitate constituită până în acel moment, de mecanismele de apărare a eului, de modul în care persoana percepe situaţia şi aşteptările sale faţă de situaţie. Persoana este ea însăşi factor în situaţie. Situaţia modifică comportamentul numai în limitele potenţialului oferit de structura de personalitate. În această perspectivă, trăsăturile ar putea fi privite ca serii de comportamente posibile, care sunt activate în grade variate, în funcţie de cerinţele situaţiei. Personalitatea poate fi definită, aşadar, şi ca un sistem complex de serii potenţiale de comportamente care pot fi provocate (în limitele posibilităţilor persoanei), de situaţiile cu care ea se confruntă.

Rolul Ca mod structurat de participare la viaţa socială, rolul constituie un sistem de aşteptări sociale faţă de un individ aflat într-o situaţie dată. Rolul este un set de comportamente învăţate care, în timp, exercită influenţe formative asupra personalităţii. Viaţa individului este o succesiune de roluri prin care individul se raportează la o serie complicată de relaţii sociale. Ţinând cont de influenţa lor formativă, se poate afirma că latura socială a personalităţii este sinteza tuturor rolurilor pe care le-a deţinut persoana.

Stadiile de dezvoltare şi elaborarea eului

Allport leagă dezvoltarea personalităţii de elaborarea eului, pe care îl consideră "miezul" personalităţii, conştiinţa de sine achiziţionată treptat, pe măsura dezvoltării capacităţilor cognitive. Importanţa proceselor cognitive şi al experienţei în constituirea eului este probată de faptul că simţul identităţii altuia apare înaintea celui al identităţii proprii: copilul recunoaşte de la cea mai fragedă vârstă persoanele din jurul lui, dar nu-şi recunoaşte propria imagine în oglindă sau în poze, tocmai pentru că posedă mai multe cunoştinţe despre ceilalţi decât despre sine. Stadialitatea constituirii eului este determinată de structurarea cunoştinţelor despre sine şi lume, de trăirile afective şi atitudinale asociate lor şi nu de conflictele dintre pulsiunile instinctuale şi restricţiile sociale (Allport, 1981, pp. 127–147):

Eul corporal Primele impresii despre sine de natură senzorială—tactile, gustative, olfactive, de disconfort sau durere, sunt legate de corpul propriu. Simţul eului corporal se dezvoltă, în primul an de viaţă, din aceste senzaţii şi din limitările pe care mediul le impune satisfacerii nevoilor sale fiziologice. Eul corporal rămâne, pe toată durata vieţii, ancora conştiinţei de sine: ceea ce este intern este perceput ca fiind cald şi apropiat, ceea ce este extern ca fiind rece şi străin.

Identitatea de sine În al doilea an de viaţă, dezvoltarea experienţei perceptive cu propriul corp şi cu obiectele şi persoanele din mediul înconjurător, dezvoltarea memoriei şi a limbajului, contribuie la dezvoltarea conştiinţei propriei identităţi. Copilul realizează că el, cel de azi, este acelaşi cu cel de ieri. Îmbrăcămintea îl ajută pe copil să se delimiteze de mediul înconjurător. Numele său, auzit repetat în comunicarea cu cei din jur, este asociat eului corporal şi acestei conştientizări a identităţii proprii. El va rămâne, de-a lungul întregii vieţi, simbolul identităţii proprii, element al personalităţii cu o intensă rezonanţă afectivă.

Respectul de sine Experienţa mediului înconjurător şi capacitatea crescută de coordonare a propriului corp îi conferă copilului un sentiment de independenţă—respectul de sine. *"Impulsul explorator"*, curiozitatea, îl împing, după vârsta de 2 ani, spre o intervenţie din ce în ce mai activă în mediu, căreia adulţii îi răspund cu tot mai mute limitări. Reacţia copilului la frustrările produse de aceste adevărate interferenţe în calea satisfacerii curiozităţii sale se manifestă prin *negativism*. Orice propunere a adultului este percepută ca o ameninţare la adresa integrităţii sale şi singurul mod în care respectul de sine poate fi salvgardat este opoziţia. Comportamentele negativiste specifice acestei vârste se menţin la multe persoane adulte sub forma unor dispoziţii personale.

Spiritul de competiţie, ca mod de afirmare a respectului de sine, apare abia după vârsta de 3 ani. Respectul de sine este o componentă importantă a eului şi la vârsta adultă, alături de *dragostea de sine* şi de *egoism,* care constituie, şi ele, achiziţii ale acestui stadiu. Atitudinile, cuvintele, gesturile celorlalţi referitoare la el, expresii ale modului în care aceştia îl percep—"*eurile-oglindă*" care contribuie la conturarea simţului eului. Copilul le imită şi le internalizează, ele constituie reflexii ale rolurilor sale de viaţă. Modul în care copilul se vede pe sine depinde de aceste roluri şi relaţia se va păstra de-a lungul întregii vieţi. Concepţia despre eu ca produs social nu este una originală la Allport, majoritatea psihologilor sociali împărtăşind această viziune.

Extensia eului şi ***imaginea eului*** sunt două aspecte specifice perioadei de la 4 la 6 ani. Copilul consideră că lumea este o prelungire a persoanei sale, că ea există în folosul său. Gândirea, marcată de subiectivism, este centrată pe modul în care el interpretează lumea. Copilul este incapabil să înţeleagă că ceilalţi pot gândi altfel, de aceea putem spune că gândirea lui este egocentrică. Simţul proprietăţii apare ca o manifestare a extensiei eului (mama mea, jucăria mea, casa mea) sunt resimţite ca părţi calde, apropiate ale eului. "*Un om este ceea ce el iubeşte*", spune Allport. Şi la vârsta adultă se poate defini personalitatea cuiva în funcţie de eul său extins. O definire de sine clară—*imaginea eului*—este încă inexistentă la această vârstă, dar copilul, reflectând aşteptările şi feedback-ul social, îşi defineşte scopuri, intenţii, îşi dezvoltă simţul responsabilităţii morale, îşi conturează o primă concepţie despre sine.

Eul raţional De la 6 la 12 ani, intrarea în şcoală îl pune pe copil în postura de a primi feedback-uri sociale extrem de brutale din partea colegilor, mai ales în privinţa evidenţierii slăbiciunilor şi a aspectelor dezagreabile ale personalităţii sale. Testarea realităţii poate fi o lecţie foarte aspră după mediul menajant de acasă. Normele morale impuse de adulţi şi normele grupului pot fi în contradicţie şi copilul trebuie să decidă când şi cum se conformează fiecărui tip de normă, dar el încă nu se consideră ca fiind un factor moral independent. Simţul eului său este confortabil numai dacă el este conformist faţă de norme externe. Copilul este moralist şi legalist: normele impuse de alţii trebuie urmate în mod rigid, apartenenţa la ceea ce constituie extensia eului său fiind condiţionată de această loialitate. O altă caracteristică importantă este dobândită la sfârşitul perioadei, odată cu dezvoltarea operaţiilor formale ale gândirii. Puberul devine capabil să gândească reflexiv asupra propriilor sale acte de cunoaştere.

Efortul personal central Adolescenţa este marcată de o căutare asiduă a identităţii, dar imaginea despre sine depinde de ceilalţi şi tânărul se teme de ostracizare (nevroza de popularitate). Identităţile de probă, *"măşti"* provizorii (persona) pe care adolescentul le experimentează, constituie roluri prin care el îşi conturează, treptat, o identitate. Planul de viaţă, în care profesia va ocupa un loc important, este influenţat de mult idealism, chiar dacă ulterior aşteptările nu vor fi toate împlinite şi planul de viaţă se va dovedi nerealist. Orientarea imaginii de sine spre viitor, spre ideal, adaugă o nouă dimensiune simţului identităţii—efortul personal central. În această etapă, scopurile sunt cele care structurează personalitatea.

Proprium Toate cele şapte *stadii ale eului* constituie aspecte importante ale vieţii emoţionale a individului. Allport propunea înlocuirea termenului de eu cu acela de *proprium,* care este constituit din interese, sentimente, valori, atitudini, intenţii, imagine de sine, stil de viaţă. Această structură a personalităţii, unică şi originală pentru fiecare individ, determină percepţia lumii, stocarea informaţiei, comportamentul.

Allport nu a fost preocupat în mod deosebit de stadialitate şi de mecanismele dezvoltării personalităţii, etapizarea de mai sus fiind mai degrabă o descriere a aspectelor eului. Acest lucru este parţial explicabil prin faptul că elaborarea teoriei sale s-a bazat pe studiul personalităţii normale adulte, dar se pare că şi detaşarea sa critică faţă de psihanaliza clasică a jucat un rol important în acest sens.

Personalitatea matură

Definirea personalităţii mature nu este numai o problemă a psihologiei, considera Allport. A afirma despre o persoană că este matură pentru că este sănătoasă mintal şi logică presupune să dăm definiţii psihologice pentru sănătatea mintală şi pentru gândirea logică. Caracteristicile personalităţii mature sunt: extensiunea simţului eului (păstrată de-a lungul întregii vieţi); raportarea caldă la ceilalţi; securitatea emoţională; autoacceptarea; percepţia realistă; obiectivarea eului; filosofia unificatoare a vieţii; simţul responsabilităţii; curajul de a fi. Deşi în viaţa oricărei persoane adulte se întâlnesc episoade în care nu toate caracteristicile personalităţii mature sunt funcţionale, organizarea de ansamblu este una de tip matur, eficientă şi adaptată realităţii.

Exemplu: maturitatea personalităţii şi normalitatea

"O persoană sănătoasă (matură) îşi stăpâneşte activ mediul, manifestă o anumită unitate a personalităţii şi este capabilă să perceapă în mod corect lumea şi pe ea însăşi. O asemenea persoană stă pe propriile ei picioare fără să aibă pretenţii excesive faţă de ceilalţi" (Allport, 1981, p. 280).

Să ne reamintim ...

- Formarea personalităţii se realizează prin *prelucrarea culturală* a datului ereditar. Educaţia, situaţiile de învăţare la care este expus, rolurile pe care individul le joacă în interacţiunea socială, structurează temperamentul şi inteligenţa.
- Experienţele copilăriei nu sunt singurele responsabile de personalitatea adultă, determinarea strictă propusă de psihanaliza clasică nefiind reală, deoarece structurarea personalităţii continuă de-a lungul întregii vieţi.
- Dezvoltarea eului este axul dezvoltării personalităţii. Eul matur (proprium) este cel care gestionează funcţionarea persoanei în lumea sa.
- Personalitatea matură este caracterizată de unitatea de funcţionare şi de perceperea realistă de sine şi de lume.

3. Enumeraţi stadiile de dezvoltare a eului şi particularităţile de funcţionare ale personalităţii în fiecare stadiu.
4. Pornind de la caracteristicile personalităţii mature, daţi exemple de comportamente din viaţa cotidiană prin care se manifestă aceste caracteristici.

8.3. TRĂSĂTURILE DE PERSONALITATE

Considerând personalitatea ca pe un sistem de trăsături şi dispoziţii personale care are o anumită constanţă în timp şi determină comportamentul, Allport se înscrie într-o direcţie nouă de abordare a personalităţii. Dacă psihanaliştii şi neopsihanaliştii erau preocupaţi să ofere o teorie completă a personalităţii şi au insistat mult asupra caracteristicilor general–umane şi asupra dezvoltării, Allport s-a preocupat preponderent de structura şi funcţionarea personalităţii la vârsta adultă. Spre deosebire de alţi teoreticieni ai trăsăturilor care au încercat să stabilească tipologii, în sistemul teoretic al lui Allport găsim mai degrabă o abordare structurală şi funcţională a personalităţii. El se focalizează pe analiza modului de organizare (asociere, ierarhizare) şi a modului de funcţionare a trăsăturilor (influenţa trăsăturilor asupra comportamentului), pe care le consideră ca fiind componentele de bază ale personalităţii (Schultz, 1986, p. 199).

Caracteristicile trăsăturilor

Permanenţa, durata în timp şi coerenţa trăsăturilor fac posibilă predicţia acceptabilă a celor mai complexe comportamente, în ciuda variabilităţii situaţiilor. În concepţia lui Allport, trăsăturile de personalitate au următoarele caracteristici:

- *Trăsăturile de personalitate* sunt reale şi nu constructe teoretice sau etichete menite să explice comportamentele. Ele există la nivel psihic ca structuri stabile.
- *Trăsăturile determină sau cauzează comportamentul*. Ele nu apar doar ca reacţie la anumiţi stimuli, ci există în permanenţă şi determină căutarea unor stimuli.
- *Trăsăturile pot fi demonstrate empiric*: deoarece sunt reale, existenţa şi natura lor poate fi pusă în evidenţă prin evaluarea consistenţei şi coerenţei comportamentelor în timp, în situaţii diferite, chiar dacă trăsăturile ca atare nu pot fi văzute. Actele (comportamentele) care se repetă cu regularitate în situaţii diverse pot fi considerate indicatori ai trăsăturilor.
- *Trăsăturile nu sunt separate, ci organizate în configuraţii consistente caracteristice* (ostilitatea şi agresivitatea, emotivitatea şi timiditatea sunt trăsături distincte, dar au tendinţa de a se grupa constant în perechile menţionate mai sus).

Acest sistem de constante psihice are o dublă determinare: pe de-o parte există un ansamblu de caracteristici de natură ereditară (temperamentul, unele aptitudini), care constituie potenţialul, punctul de plecare în dezvoltarea personalităţii, iar pe de altă parte factorii sociali, care modelează acest potenţial şi determină formarea trăsăturilor de personalitate, ca predispoziţii relativ constante spre comportamente consistente. Personalitatea adultă este aşadar rezultatul interacţiunii dintre factorii ereditari şi cei de mediu social, trăsăturile fiind formate în procesul de dezvoltare a potenţialului ereditar prin învăţare.

Tipuri de trăsături

Comportamentul este considerabil determinat de situaţie (aspect variabil), dar trăsătura este cea care dă nota distinctivă actului (aspect constant). De obicei, un act nu este determinat doar de o singură trăsătură, ci de un mănunchi de trăsături asociate, dar una dintre ele, cea mai legată de răspunsurile la tipul respectiv de situaţie, îşi impune caracteristica ei proprie. Actul însuşi modifică trăsătura/trăsăturile în viitoarele ei/lor manifestări. Există două feluri de trăsături: trăsături comune şi trăsături individuale**.**

Trăsăturile comune sunt abstracţii rezultate din generalizări empirice ale manifestărilor comportamentale ale mai multor indivizi dintr-o populaţie. Ele se întâlnesc la persoane aparţinând aceleiaşi culturi, reflectând valorile, normele şi convenţiile sociale şi dau nota de uniformitate personalităţilor lor. Oameni normali dintr-o arie culturală dată tind în mod necesar să dezvolte unele moduri de adaptare comune, prescrise de modelele culturale. Trăsăturile comune sunt rezultatul enculturaţiei[4] şi eventual al aculturaţiei[5]: indivizi educaţi similar, în medii similare, dezvoltă scopuri şi modalităţi de atingere a lor asemănătoare.

Se pune problema dacă trăsăturile comune sunt *reale* sau *nominale*: sunt ele entităţi cu o existenţă independentă, obiectivă, sau sunt simple categorii, simplificări artificiale şi arbitrare pe care le folosim pentru a organiza cunoaşterea? Chiar dacă răspunsul este în favoarea caracterului nominal, trebuie să admitem că nici un act de cunoaştere de natură generală nu poate evita acest artificiu. Trăsăturile comune sunt numai aspecte superficiale ale personalităţii, nefiind adânc

[4] Proces de formare (iniţială) a trăsăturilor de personalitate în ontogeneza individului, prin asimilarea elementelor culturii de origine.

[5] Proces de modificare a trăsăturilor de personalitate (iniţiale, formate prin enculturaţie) sub acţiunea unor factori culturali modificaţi. De exemplu, adaptarea imigranţilor la cultura ţării de adopţie presupune procesul de aculturaţie.

implicate în adaptarea specifică a individului la mediul social. Dovada acestui fapt este că trăsăturile comune sunt cel mai uşor de modificat în condiţiile schimbărilor în mediul social. Stabilirea trăsăturilor comune se bazează pe parametri cuantificabili şi manevrabili statistic, cum ar fi frecvenţa manifestării ei în populaţie, evantaiul situaţiilor în care se adoptă acelaşi mod de acţiune, intensitatea reacţiilor comportamentale (modelul preferat de comportament).

Exemple: importanţa adaptativă a trăsăturii

La cei trei parametri de definire a trăsăturilor comune ar mai putea fi adăugat un al patrulea parametru—*importanţa adaptativă a trăsăturii* într-o anumită cultură. *Punctualitatea*, ca trăsătură de personalitate, este diferit valorizată în culturile în care *"timpul înseamnă bani"* faţă de culturile în care atitudinea faţă de timp este mai relaxată.

O statistică asupra preciziei ceasurilor din locurile publice a demonstrat mari şi constante diferenţe de la o ţară la alta, ca o expresie a atitudinii faţă de timp în cultura respectivă. Modul în care este definită punctualitatea diferă de la o cultură la alta: dacă popoarele anglo–saxone, germanii sau japonezii sunt obsedaţi de *"just in time"* (în timp util) şi *"just on time"* (la fix), la alte popoare punctualitate poate însemna că poţi să întârzii măcar 15 minute (români) sau chiar ore (arabi). În aceste din urmă culturi, prea multă punctualitate, în unele situaţii (cum ar fi vizita la locuinţa cuiva) este o lipsă de politeţe.

Prezenţa punctualităţii ca trăsătură este esenţială pentru eficienţa adaptării în prima categorie de culturi, dar neesenţială în cea de-a doua categorie. Ca atare, ea va fi intens cultivată prin educaţie şi feedback social în primul caz, regăsindu-se cu o frecvenţă mai mare la nivelul populaţiei, în timp ce în al doilea caz incidenţa ei va fi mai mică, dacă nu va constitui chiar o *"abatere de la normă"*...

Allport propune următoarea definiţie: "*Trăsătura comună este o categorie pentru clasificarea formelor funcţional echivalente de comportament dintr-o populaţie generală de oameni. Deşi influenţată de consideraţii nominaliste şi artificiale, o trăsătură comună reflectă, într-o anumită măsură, dispoziţii veridice şi comparabile ale mai multor personalităţi care, datorită naturii umane comune şi unei culturi comune, dezvoltă moduri similare de adaptare la mediul lor, deşi în grade variate*" (Allport, 1981, p. 350).

Măsurarea trăsăturilor se poate realiza cu ajutorul unor chestionare sau inventare de personalitate ce cuprind descrieri ale manifestărilor trăsăturilor. Pentru fiecare trăsătură există un număr de itemi care permite situarea răspunsurilor pe o scală uni- sau bipolară. Formularea itemilor este astfel realizată încât să surprindă cei trei parametri cuantificabili enumeraţi mai sus (frecvenţa cu care apar comportamentele aferente fiecărei trăsăturii, gama de situaţii în care ele apar şi intensitatea cu care se manifestă). Abordarea studiului personalităţii la nivelul trăsăturilor comune este una *nomotetică*.

Exemplu: modalităţi de măsurare a trăsăturilor comune într-o populaţie

Dovada statistică pentru existenţa unei trăsături este dată de obţinerea, la aceeaşi persoană, a unor scoruri similare la test–retest (*fidelitate de repetare*) şi dacă, pe o perioadă lungă de timp, la nivelul unei populaţii, itemii corelează între ei şi fiecare cu scorul total (*fidelitate internă*). Toate marile inventare de personalitate utilizează un număr oarecare de astfel de trăsături comune. Important este ca prin ele să se demonstreze constanţa manifestării trăsăturii la nivelul persoanei şi al populaţiei. Din cauza variabilităţii comportamentelor la nivelul unei populaţii, vom asista la o distribuţie gaussiană (normală) a scorurilor individuale pentru fiecare trăsătură. Situarea fiecărui individ pe scala unei trăsături permite compararea inter-individuală în privinţa trăsăturii comune

Deprinderile sunt tendinţe determinante înguste şi limitate, componente relativ automatizate, incluse în trăsături, au o influenţă mai mică decât acestea (trăsăturile) şi au caracter inflexibil. Sunt răspunsuri specifice la stimuli specifici. Trăsăturile pot fi considerate, într-o

oarecare măsură, grupări de deprinderi care au în comun reacţii la aceleaşi funcţii adaptative. De exemplu, trăsătura de personalitate pe care am putea-o numi "curăţenie personală" se bazează iniţial pe deprinderi formate sub presiunea părinţilor (spălat pe mâini, pe dinţi, baia zilnică, haine curate, mediu ambiental curat), dar cu timpul devine un determinant major şi generalizat al comportamentului, în absenţa controlului extern. Deprinderile nu se integrează automat în trăsături, ci doar atunci când ele concordă cu imaginea de sine a persoanei, ceea ce produce fuziunea lor într-o organizare superioară. Prezenţa unor factori predispozanţi de natură ereditară (temperament, aptitudini) poate favoriza sau împiedica formarea unor deprinderi. De exemplu deprinderile de autocontrol sunt mai uşor de format la persoanele cu un temperament echilibrat decât la cele cu un temperament neechilibrat (timizii şi impulsivii).

Atitudinile sunt poziţii subiective pe care le adoptăm faţă de ceva ce devine obiect al atitudinii. Structura atitudinilor este (bi)polară—atracţie, respingere, pro şi contra, deoarece includ evaluări globale ale acelui obiect. O atitudine are întotdeauna un obiect de referinţă, în timp ce trăsătura este activată de stimuli multipli, având, aşadar, un caracter mai general. Atitudinile sunt întotdeauna (bi)polare, în timp ce unele trăsături pot fi unipolare. Datorită funcţiei lor de orientare a individului în mediul social şi cultural (poziţia subiectivă a individului faţă de lume, de sine însuşi, semeni, idei, valori) atitudinile au devenit obiect de studiu al psihologiei sociale şi sunt mai puţin folosite în înţelegerea personalităţii.

Trăsăturile individuale (dispoziţiile personale) Modul particular în care trăsătura comună se manifestă la nivelul individului prezintă o variabilitate relativ mare în raport cu trăsătura comună. "*O dispoziţie personală este o structură neuropsihică generalizată (specifică individului), având capacitatea de a interpreta mulţi stimuli funcţional echivalenţi şi de iniţia şi orienta forme constante (echivalente) de comportament adaptativ şi stilistic"* (Allport, 1981, p. 374). Atât trăsătura comună, cât şi cea individuală se referă la un nivel complex de organizare a modalităţilor (răspunsurilor) adaptative, au caracter general (guvernează o gamă largă de comportamente), dar numai trăsăturile comune sunt unităţi de analiză cu un grad acceptabil de abstractizare pentru a permite comparaţii, diferenţieri şi categorizări între indivizi.

Trăsăturile comune sunt nişte aproximări acceptabile, în care individul este introdus cu forţa, în timp ce cunoaşterea reală a personalităţii se poate realiza numai la nivel de trăsături individuale. Nu se poate vorbi de o distribuţie statistică a trăsăturilor individuale pentru că ele sunt prezente, în formă specifică, la fiecare individ în parte, abordarea studiului personalităţii la nivelul trăsăturilor individuale fiind de natură *idiografică*. De altfel, arăta Allport, inventarul trăsăturilor individuale este un *"adevărat coşmar semantic"*, limba engleză dispunând de 18 000 de termeni care descriu astfel de trăsături.

Pentru a evita confuziile, Allport a propus ulterior utilizarea termenului de *trăsătură* pentru trăsătura comună şi a celui de *dispoziţie personală* pentru trăsătura individuală. Dispoziţiile personale prezintă o serie de caracteristici:

- Sunt *interdependente* în determinarea comportamentului – în fluxul activităţii, acţiunile nu sunt determinate de o singură trăsătură, ci de mai multe.
- Prezintă o relativă *constanţă*—recurenţa unui comportament este indicatorul trăsăturii.
- Sunt organizate în focare (*dispoziţii focalizate*)—individul are interese şi valori, modalităţi stilistice de exprimare, care fac posibile răspunsuri relativ similare la o gamă largă de stimuli. Între dispoziţiile focalizate nu există delimitări precise.

Nu toate trăsăturile au aceeaşi intensitate şi importanţă în structura de personalitate. Ele pot fi:

- *Trăsături cardinale* sunt generale, foarte influente şi dominante (1–2), au o semnificaţie majoră pentru o anumită persoană, îşi *"pun pecetea"* asupra întregii sale personalităţi.

- *Trăsături centrale* au un grad de generalitate mai redus (până la 10–15).
- *Trăsături secundare* sunt periferice, particulare, multiple şi relativ dependente de situaţie, mai puţin active, mai puţin constante.

Comportamentul

Orice activitate adaptativă—jocul, comunicarea, munca, chiar şi somnul, presupune două laturi distincte:

- ***Comportamentul de înfruntare*** reprezintă ceea CE FACE persoana. De exemplu, jocul copilului are un conţinut specific—succesiunea de acte orientate spre un scop; el face apel la reflexe, deprinderi, cunoştinţe, abilităţi, procese psihice.
- ***Comportamentul expresiv*** constituie aspectul stilistic, CUM FACE acel lucru. Modul în care copilul se joacă, preferinţele, trăirile sunt o expresie a personalităţii sale, în ceea ce are ea unic şi original. Chiar şi actele adaptative cele mai simple (tusea, strănutul, aşezatul pe scaun) poartă pecetea individualităţii, dar ponderea celor două laturi diferă de la un act la altul—unele comportamente sunt predominant expresive, altele predominant de înfruntare (Allport, 1981, pp. 459–463).

Factorii de personalitate

Tendinţa trăsăturilor de personalitate comune de a se grupa în mănunchiuri consistente a fost pusă în evidenţă nu numai la nivel empiric, ci şi în urma prelucrării statistice a măsurătorilor variabilelor personalităţii. Corelaţiile şi analizele factoriale a demonstrat că această tendinţă de agregare a trăsăturilor este semnificativă la nivelul unei populaţii şi de aici s-a născut ideea găsirii unor caracteristici de personalitate cu un grad de generalitate mai mare decât cel al trăsăturilor—factorii de personalitate[6].

Exemplu: discuţia critică a conceptului de factor

Abordarea factorială a personalităţii ridică o serie de întrebări şi probleme:

- Posedă toţi oamenii aceleaşi componente de bază ale personalităţii?
- Sunt aceste componente de bază organizate la fel la toţi oamenii?
- Abstractizarea şi impunerea artificială a unor descrieri nu produce oare o inacceptabilă îndepărtare de individul concret?
- Pot fi găsite dovezi că elementele factoriale corespund unor "*trăsături sursă*" – determinate de caracteristici biologice general umane?
- Ce denumire ar trebui să se dea fiecărui factor?
- Factorii de personalitate nu au acelaşi grad de generalitate.
- Din analiza factorială nu rezultă nimic în plus faţă de datele de intrare.
- Concepţia factorială este tributară metodei (eşantionare, validitatea şi fidelitatea testelor aplicate, modul de aplicare, situaţia în care probele au fost aplicate, erorile de interpretare).

Criterii ştiinţifice ale unei bune tipologii a personalităţii

Ca formă superioară a abordării nomotetice, o bună tipologie a personalităţii trebuie să folosească un număr redus de concepte care să permită ordonarea, descrierea şi explicarea (tuturor) fenomenelor studiate (caracterul parcimonios al tipologiei). Pornind de la un număr mare de variabile şi de măsurători într-o populaţie dată, trebuie să se poată ajunge, prin calcule de corelaţie şi analiză factorială, la un număr redus de factori de ordin secund, cu un grad de generalitate mai mare, care să grupeze mai multe trăsături.

[6]Astfel Guilford şi Zimmerman au ajuns de la un număr iniţial de 70 de factori la 10, Cattell la 16 (12 + 4) factori, Costa şi McCrae la 5, Eysenck la 3.

Să ne reamintim ...

- Trăsăturile de personalitate sunt predispoziţii constante de a acţiona şi de a reacţiona care determină comportamentul.
- Trăsăturile de personalitate sunt organizate în configuraţii consistente care includ trăsături cu grade diferite de generalitate subordonate unele altora (trăsături cardinale, centrale şi secundare).
- Trăsăturile comune (factorii de personalitate) sunt concepte abstracte, rezultate din generalizarea manifestării lor într-o populaţie.
- Comportamentul se manifestă într-o situaţie concretă şi are o latură de înfruntare şi o latură expresivă

5. Identificaţi la propria personalitate trăsătura cardinală, două trăsături centrale şi două trăsături secundare.
6. Exemplificaţi fiecare trăsătură secundară cu comportamente ce survin în două situaţii diferite.
7. Pentru unul din comportamentele exemplificate mai sus, evidenţiaţi latura de înfruntare şi latura expresivă.

8.4. PERSONALITATE ŞI MOTIVAŢIE

Problema motivaţiei este piatra de încercare a oricărei teorii despre personalitate. În încercarea de a realiza o teorie care să sintetizeze cunoaşterea realizată până la el, Allport face în permanenţă delimitări ale concepţiilor sale teoretice în raport cu aceste teorii şi mai ales cu cea psihanalitică. El este de părere că nici o teorie a personalităţii nu a răspuns acceptabil la cerinţa de a da o explicaţie completă a modului de funcţionare a motivaţiei umane. O bună teorie a motivaţiei trebuie să îndeplinească patru cerinţe:

Contemporaneitatea motivaţiei—explicarea comportamentului actual prin motive actuale. Motivele trecute nu explică nimic (anacronism), dacă nu sunt şi motive actuale. Nu există *motive secundare* în sens dinamic. Unele motive sunt secundare în timp, ca ordine de apariţie şi derivare din motive anterioare; se poate vorbi şi de motive de importanţă secundară în ansamblul motivaţiei, dar în raport cu comportamentul, toate motivele sunt primare, întrucât provoacă direct comportamentul.

Pluralismul—să includă multitudinea motivelor. Reducţionismul biologist al psihanalizei nu explică în mod acceptabil toate motivele prezente la vârsta adultă. Nici alte explicaţii ale cauzalităţii comportamentale oferite de neopsihanaliză (căutarea puterii, autorealizarea) nu sunt mai complete.

Rolul proceselor cognitive Majoritatea teoriilor motivaţiei omit problema motivaţiei de natură cognitivă şi caracterul propulsiv al proceselor cognitive, în esenţă rolul planificării şi al intenţiei. Conceptul de *intenţie* descrie o formă a motivaţiei care include procesele cognitive şi afective, fuzionate într-o tendinţă integrală. Această tendinţă se manifestă în prezent, dar este orientată spre viitor (furnizează informaţii despre ce fel de viitor încearcă o persoană să realizeze. Termenul are conotaţia de *"tensiune reţinută"* şi exprimă *"adevărata condiţie a motivelor pe termen lung"*.

Unicitatea concretă a motivelor Motivele abstracte se potrivesc unui sistem teoretic şi derivă din clasificările ce se doresc a fi general umane şi fundamentale, dar corespondenţa lor cu cazul concret este imprecisă. Obiecţiei care s-ar putea aduce tendinţei de a supraevalua motivele concrete şi anume aceea că fără generalizare nu există cunoaştere ştiinţifică, Allport îi răspunde

că rolul motivelor abstracte este doar acela de a facilita înţelegerea motivelor concrete. Aflat în permanentă contestare a psihanalizei, Allport admite totuşi că mecanismele de apărare ale eului (refulare, reprimare, negare, sublimare, raţionalizare etc., vezi Allport, p. 163 şi u.) au funcţia motivaţională de a salvgarda imaginea de sine.

Autonomia funcţională a motivelor

Chiar dacă la începuturile vieţii motivaţia este legată mai mult de latura biologică a fiinţei umane, la vârsta adultă motivele sunt variate, sistemice şi autosusţinute. Ele derivă din sistemele motivaţionale infantile, dar sunt funcţional independente de acestea. Munca susţinută, în prima etapă a carierei este determinată de nevoi economice, dar odată *"intrată în sânge"*, persoana nu poate să nu muncească. Autonomia funcţională se referă la "*orice sistem dobândit de motivaţie în care tensiunile implicate nu sunt de acelaşi tip ca tensiunile antecedente din care sistemul dobândit s-a dezvoltat*" (Allport, 1981, p. 233). În măsura în care un motiv actual caută scopuri noi (adică manifestă un tip diferit de tensiune faţă de motivele din care s-a dezvoltat), el este funcţional autonom.

Exemplu: manifestarea autonomiei funcţionale a motivelor

Autonomia funcţională a motivelor este specifică personalităţii mature, sănătoase: *"Un sistem nevrotic de motivaţie este orb, în mare măsură inconştient, automat şi fără legătură cu restul vieţii. Originile sale se află probabil în perioada timpurie a vieţii şi, deşi efectele sale se prelungesc în anii următori, el are o nuanţă infantilă. În opoziţie, motivaţia normală este flexibilă, în general conştientă şi 'în acord cu vârsta'. Motivaţia normală rupe legăturile cu perioada timpurie a vieţii. Ea este 'funcţional autonomă'. Structura id-ului arhaic nu mai predomină"* (Allport, 1981, p. 160).

Există două niveluri de autonomie funcţională:

- ***Autonomia funcţională perseverativă,*** bazată pe repetare, obişnuinţă şi asociere cu trebuinţe organice, explică producerea recurentă a unor comportamente cum sunt reflexele condiţionate (la animale şi oameni), viciile (alcool, fumat), reacţiile circulare la copii în primul an de viaţă, perseverarea în sarcină, familiaritatea şi rutina în satisfacerea unor impulsuri.

Exemplu: Efectul Zeigarnick—expresia perseverării în sarcină

Fenomenul a căpătat numele cercetătoarei Bliuma Zeigarnic, care l-a descoperit în 1927. Sarcina nerezolvată este mai bine ţinută minte decât cea rezolvată. Acele lucruri pe care nu am reuşit să le *"încheiem"*, întrebările la care nu am primit răspuns rămân în mintea noastră ca *structuri lacunare,* care acţionează la nivelul trierii experienţei în sensul închiderii, selectând orice informaţie care are legătură cu lacuna. Ele se menţin astfel aproape de pragul de conştientizare (sunt uşor de reamintit).

Explicaţiile fenomenului pot fi diverse. Gestaltiştii, de exemplu, considerau că orice obiect mintal tinde spre o *formă bună*, închisă, congruentă şi că o structură lacunară acţionează, de la nivelul preconştientului, ca o structură tensionată, activ implicată în procesarea informaţiei şi gata să devină conştientă în momentul în care s-a "*închis*", adică a acumulat informaţiile necesare atingerii *bunei forme*...

- ***Autonomia funcţională esenţială*** Personalitatea matură este post-instinctuală. Abilitatea se poate transforma în interes, interesele şi valorile dobândite au o putere selectivă asupra modului în care percepe, gândeşte şi reacţionează o persoană. Pe măsură ce interesul creşte şi se consolidează, el creează o tensiune durabilă care acţionează orientativ şi selectiv la nivel comportamental. Imaginea de sine şi stilul de viaţă au o puternică funcţie

motivaţională pentru că unifică raporturile persoanei cu viaţa. Modul în care o persoană se vede pe ea însăşi determină toate comportamentele sale cotidiene.

Autonomia funcţională este însăşi esenţa naturii teleologice a omului. Adultul inventează noi motive—"*lucruri neesenţiale, dar nepreţuite*", lărgindu-şi astfel sfera homeostaziei; el dobândeşte măiestrie şi competenţă care se constituie în motive autonome; toate motivele funcţional autonome sunt foarte personale (propriate) şi ancorate în eu.

Conduita omului nu este un simplu şir de acte de răspuns cu caracter adaptativ, ci ea "*este într-o mare măsură proactivă, intenţională şi unică pentru el*" (Allport, 1981, p. 257). Astfel omul este o fiinţă în continuă devenire, el având posibilitatea de a fi creativ şi de a-şi croi un stil de viaţă satisfăcător. Mecanismele motivaţionale cele mai importante nu acţionează în sensul reducerii tensiunii, ci al amplificării şi căutării de noi tensiuni. Impulsul spre creştere, unitate, individualitate, unicitate, semnificaţie, autonomie este inerent naturii umane. Intenţiile de viitor sunt conştiente şi deliberate, rolul lor în împlinirea impulsului de creştere este esenţial.

Să ne reamintim ...

- Orice teorie a personalităţii trebuie să explice şi modul de funcţionare a motivaţiei.
- O bună teorie a motivaţiei îndeplinească furnizeze explicaţii centrate pe patru cerinţe: contemporaneitatea, pluralismul, implicarea proceselor cognitive şi unicitatea concretă a motivelor.
- Motivele adultului au autonomie funcţională, adică sunt variate, sistemice şi autonome, fiind funcţional independente de motivele infantile.
- Autonomia funcţională este esenţa naturii teleologice a omului, a funcţionării sale proactive în lume. Există două niveluri de autonomie funcţională: perseverativă şi esenţială.

8. Comparaţi explicaţiile date motivaţiei de Freud cu cele date de Allport, utilizând cel puţin două criterii de comparaţie, de exemplu contemporaneitatea şi pluralismul, sau altele pe care le consideraţi relevante.
9. Daţi exemplu de intenţie comportamentală din viaţa cotidiană şi evidenţiaţi aspectele ei cognitive, afective şi acţionale.

8.5. VIZIUNEA LUI ALLPORT DESPRE NATURA UMANĂ

În elaborarea teoriei sale despre personalitate, Allport a pornit de la o inventariere a concepţiilor teoretice existente, o metaanaliză am spune azi, la care a adăugat experienţa sa de cercetare pe subiecţi maturi şi normali psihic. Această diferenţă de perspectivă se reflectă şi în concepţia lui despre personalitate şi natura umană. Explicarea personalităţii, aşa cum o concepe el, porneşte nu de la patologia psihică, de la cazuri particulare, ca în cazul psihanaliştilor şi neopsihanaliştilor, ci de la aspectele structurale general-umane ale personalităţii—trăsăturile de personalitate, aşa cum pot fi identificate la nivelul personalităţii normale. De asemenea, Allport considera că tendinţa spre creştere şi unicitate sunt inerente fiinţei umane.

Dezvoltarea personalităţii are loc până la vârsta tinereţii, când are loc constituirea proprium-ului—forma pe deplin actualizată a potenţialului uman. Desigur există indivizi care nu ajung personalităţi mature, Allport considerând personalitatea nevrotică drept o personalitate infantilă, incomplet dezvoltată şi diferenţiată, dominată de funcţionarea oportunistă a eului. Odată parcurse cele şapte stări ale eului şi dezvoltarea încheiată, personalitatea adultă este

oarecum ruptă de personalitatea infantilă, ea bazându-se pe o funcţionare propriată a eului. Conflictele copilăriei nu influenţează funcţionare personalităţii mature.

Stadialitatea, în viziunea lui Allport, nu este determinată numai de rezolvarea unor conflicte, aşa cum susţine Freud, ci este legată de dezvoltarea capacităţii de cunoaştere şi de complexitatea adaptării pe care această capacitate de cunoaştere o susţine. Personalitatea este rezultatul dezvoltării datului ereditar, general uman, prin procese de învăţare mediate social. Prin configuraţia particulară de trăsături, fiecare persoană este unică. Scopul ultim al dezvoltării nu este reducerea tensiunii, ci găsirea unor noi surse de tensiune care să propulseze fiinţa înspre găsirea unor noi comportamente adaptative, înspre o organizare mai complexă a subsistemelor sale (Maddi, 1976, pp. 661–662).

Viziunea lui despre natura umană este una optimistă: omul este capabil de autodeterminare. La maturitate, legătura cu conflictele copilăriei nu se mai păstrează şi indivizii sunt liberi să decidă în conformitate cu scopurile şi idealurile pe care şi le propun. Conştientul este cel care domină adaptarea şi nu inconştientul. Allport nu a fost preocupat de o tipologie a personalităţii, ci doar de distincţia dintre personalitatea matură şi cea imatură.

Să ne reamintim ...

- Allport este considerat un teoretician al trăsăturilor deoarece şi-a centrat sistemul explicativ pe modul în care se structurează şi funcţionează trăsăturile de personalitate.
- Deşi nu neagă rolul experienţelor copilăriei, Allport consideră că funcţionarea personalităţii adulte nu este influenţată de conflictele primei copilării.
- Dezvoltarea personalităţii este un proces de evoluţie şi integrare progresivă a eului.
- Diferenţele dintre personalitatea matură şi cea nevrotică rezidă în modul de funcţionare a eului: propriată/oportunistă.

10. Comparaţi manifestările funcţionării propriate şi a celei oportuniste a eului şi evidenţiaţi principalele deosebiri.
11. Argumentaţi de ce viziunea lui Allport despre natura umană este una optimistă şi comparaţi aspectele sub care contrazice psihanaliza clasică.

Rezumat

- Trăsăturile de personalitate sunt predispoziţii constante de a acţiona şi de a reacţiona care determină comportamentul.
- Trăsăturile sunt organizate în configuraţii consistente care includ trăsături cu grade diferite de generalitate subordonate unele altora (trăsături cardinale, centrale şi secundare).
- Dezvoltarea personalităţii se bazează pe caracteristicile înnăscute şi se realizează prin învăţare în context cultural.
- Experienţele copilăriei nu sunt singurele responsabile de personalitatea adultă, deoarece structurarea personalităţii continuă de-a lungul întregii vieţi.
- Dezvoltarea personalităţii este un proces de evoluţie şi integrare progresivă a eului. Eul matur (proprium) este cel care gestionează funcţionarea persoanei în lumea sa.
- Personalitatea matură este caracterizată de unitatea de funcţionare şi de perceperea realistă de sine şi de lume.
- Diferenţele dintre personalitatea matură şi cea nevrotică rezidă în preponderenţa celor trei niveluri de funcţionare psihică: inconştient, preconştient şi conştient şi în modul de funcţionare a eului: propriată/oportunistă.
- Motivele adultului au autonomie funcţională, adică sunt variate, sistemice şi autonome, fiind funcţional independente de motivele infantile.

8.6. Bibliografia recomandată

1. Allport, G.W. (1981). *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti: EDP.
2. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 12, pp. 343–373.

8.7. Test de verificare a cunoştinţelor

1. În ce constă sistemul de personalitate la Allport?
2. Argumentaţi rolul motivaţiei în funcţionarea personalităţii.
3. Identificaţi în teoria lui Allport mecanismele şi determinanţii dezvoltării ontogenetice.
4. Argumentaţi relaţiile dintre trăsătură şi comportament
5. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Allport despre dezvoltarea personalităţii.
6. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Allport şi teoriile psihanalitică şi neopsihanalitice în privinţa tipologiei personalităţii.
7. Comparaţi trăsătura de personalitate comună şi cea individuală (dispoziţie personală).
8. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Allport faţă de psihanaliza clasică şi faţă de teoriile celorlalţi neopsihanalişti?
9. Evaluaţi viziunea lui Allport despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
10. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 9

TEORIILE TRĂSĂTURILOR (2). RAYMOND CATTELL: ABORDAREA FACTORIALĂ A PERSONALITĂŢII

Cuprins

9.1. Trăsăturile de personalitate 95
9.2. Organizarea dinamică a personalităţii 97
9.3. Dezvoltarea personalităţii 99
9.4. Viziunea lui Cattell despre natura umană 103
9.5. Bibliografie recomandată 104
9.6. Test de verificare a cunoştinţelor 105

Introducere

Raymond Bernard Cattell (1905–1998) s-a născut în Anglia, într-o familie relativ modestă, în care el a fost primul care a făcut studii superioare. La vârsta de 16 ani a fost admis la Universitatea din Londra, unde a obţinut o licenţă în fizică şi chimie la numai 19 ani. La 24 de ani a obţinut o diplomă de doctor în psihologie la aceeaşi universitate. După 1937 s-a mutat în SUA la Universitatea Columbia, iar mai apoi la Harvard, la invitaţia lui Allport.

Având o formaţie în ştiinţe exacte, era preocupat de claritate şi rigoare în cunoaşterea ştiinţifică şi, nemulţumit fiind de mulţimea de concepte suprapuse şi de teorii contradictorii existente la acea vreme, a încercat ca, prin activitatea sa, să apropie domeniul psihologie de exigenţele unei ştiinţe coerente. Preocuparea pentru tratarea statistică a datelor, din timpul doctoratului îndrumat de Spearman în domeniul aptitudinilor, l-a dus la dezvoltarea unor noi tehnici de analiză statistică, aplicate în domeniul personalităţii, dintre care analiza factorială este cea mai importantă.

Contribuţiile lui Cattell la dezvoltarea psihologiei personalităţii constau din modelul cu 16 factori–sursă de personalitate la care a ajuns în urma analizei factoriale realizate pe trei categorii de date: date L, date Q şi date T. Alte contribuţii notabile sunt conceptele de inteligenţă fluidă şi inteligenţă cristalizată, studii în domeniul motivaţiei şi al neuroticismului, conceperea unor teste inteligenţă neafectate de cultură.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele teoriei lui Cattell.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze relaţia dintre trăsăturile de personalitate şi comportament.
- Să explice natura diferenţelor individuale prin prisma factorilor de personalitate.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Cattell pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 2 ore.

9.1. TRĂSĂTURILE DE PERSONALITATE

Cattell era un spirit riguros, format în stilul ştiinţelor exacte. Ca şi Allport, el a studiat personalitatea la nivelul trăsăturilor dar, prin intermediul analizei factoriale, a reuşit să dea nu numai o analiză, ci şi o clasificare detaliată a acestora, realizând o abordare nomotetică mai riguroasă. Allport schiţase o clasificare a trăsăturilor bazată pe generalizarea datelor de observaţie şi a măsurătorilor realizate cu inventare de personalitate. Cattell a folosit, în demersurile sale, analiza statistică a unui mare volum de date referitoare la observaţii în situaţii reale de viaţă *(date L—life data*), răspunsuri la chestionare (*date Q—questionnaire data*), inclusiv rezultate ale testelor obiective de personalitate şi măsurători de parametri fiziologici (*date T—test data*). După două decenii de analiză factorială a datelor din categoriile de mai sus, Cattell era convins că cei *16 factori sursă* pe care i-a identificat pe această cale, constituie componentele de bază ale personalităţii, identificabile la toţi oamenii.

Personalitatea este concepută ca o configuraţie de *predispoziţii reactive* permanente ale individului, rostul cunoaşterii ei detaliate fiind acela de a elabora predicţii valide asupra comportamentului într-o situaţie dată. Trăsăturile nu au o existenţă reală în interiorul psihic al persoanei, ele sunt considerate *trăsături nominale* (aici este o altă mare deosebire de concepţie între el şi Allport), ele fiind doar constructe ipotetice, bazate pe rezultatele analizei factoriale, cu o valoare explicativă pentru comportament. Trăsăturile pot reuni caracteristici de natură diferită, dar sunt asociate în configuraţii relativ stabile. Gradul de generalitatea (influenţă asupra comportamentului), conţinutul configuraţiei (setul de caracteristici) sunt variabile, dar există posibilitatea clasificării lor folosind câteva criterii.

Criterii de clasificare a trăsăturilor

După gradul de comunalitate (frecvenţa cu care sunt întâlnite la nivelul unei populaţii, se pot distinge (Schultz, 1986, pp. 223–227):

- ***Trăsăturile comune*** sunt trăsături prezente, în ponderi diferite, la toţi oamenii, fie datorită eredităţii comune, fie presiunii culturale uniforme. Introversia, inteligenţa, gregaritatea sunt astfel de trăsături general umane.
- ***Trăsăturile unice,*** de natură atitudinală şi motivaţională complexă (interese) sunt responsabile pentru diferenţele interindividuale. Modul în care ele se manifestă este unic la nivelul unui individ, sau le putem găsi doar la câţiva oameni.

După modalitatea de manifestare, trăsăturile pot fi clasificate în:

- ***Trăsăturile aptitudinale*** sunt responsabile de eficienţa în realizarea unor activităţi (inteligenţa, aptitudinea tehnică sau muzicală).
- ***Trăsăturile temperamentale*** definesc alura generală, tempo-ul activităţii. Ele intervin în eficienţă în manieră energetică şi nu instrumentală, ca aptitudinile: modul în care reacţionează emoţional persoana în diferite situaţii, gradul de sociabilitate, iritabilitatea, dominanţa.
- ***Trăsăturile dinamic–motivaţionale*** sunt responsabile de orientarea motivaţională a individului (interese), de capacitatea lui de a se strădui pentru atingerea unui scop (ambiţie, perseverenţă), de tendinţa de a acumula valori materiale (materialismul).

După nivelul de acţiune, distingem:

- ***Trăsăturile superficiale*** sunt seturi de caracteristici care corelează între ele, dar nu realizează un factor, pentru că nu sunt determinate de o singură sursă. La persoana normală, această asociere de caracteristici produce o trăsătură superficială, dar în cazul

personalităţii anormale putem vorbi de un *sindrom*. De exemplu, anxietatea, indecizia, frica iraţională formează *nevrotismul*, pe care Cattell îl consideră o trăsătură superficială de personalitate, deoarece este mai puţin permanentă şi nu este esenţială. Această configuraţie de caracteristici comportamentale diferă de la o persoană nevrotică la alta, neexistând o sursă comună care să dea unitate trăsăturii. Trăsăturile superficiale au un grad de stabilitate mai redus, sunt mai puţin generale şi, ca atare, au o importanţă mai redusă în înţelegerea personalităţii.

- ***Trăsăturile sursă***—sunt compuse din factori unitari, având aceeaşi sursă, stabilită prin analiză factorială. Ele constituie componentele de bază ale personalităţii care, prin combinările dintre ele, sunt responsabile pentru unele dintre trăsăturile de suprafaţă. De exemplu alcoolismul (trăsătură superficială) are legătură cu nepăsarea/neglijenţa, limbuţia, care sunt trăsături sursă. În funcţie de natura lor, trăsăturile sursă pot fi:
  - *constituţionale*—când depind de condiţiile interne, în special de fiziologia organismului (pot fi înnăscute sau dobândite).
  - *modelate prin învăţare*—sunt imprimate de mediu şi devin deprindere comportamentală.

În concepţia lui Cattell, personalitatea matură poate fi descrisă pe baza a 16 factori de personalitate–sursă, pentru care a construit un inventar de personalitate: 16 PF *(Sixteen Personality Factor Questionnaire).* El cuprinde 16 factori sursă, comuni tuturor oamenilor – constructe bipolare care încearcă să surprindă, sintetic, multitudinea de manifestări specifice fiecărei dimensiuni. Primii 12 factori sunt măsuraţi direct, iar ultimii 4 factori (Q1, Q2, Q3, Q4) sunt calculaţi pe baza altor factori, deci ei sunt de ordin secund, supraordonaţi primilor.[1]

Tab. 9.1. Factorii de personalitate măsuraţi de chestionarul 16 PF
(**Adaptat** după: Schultz, 1986, p. 226–227 şi Minulescu, 1996, pp. 244–246)

INDI-CA-TIV	DENUMIREA FACTORULUI PRIMAR	NOTE MICI	NOTE MARI
A	**Schizotimie vs. ciclotimie**	Rezervat, detaşat, critic, distant	Deschis, suflet cald, participativ
B	**Abilitate rezolutivă generală**	Inteligenţă slabă, gândire concretă	Inteligenţă strălucită, gândire abstractă
C	**Instabilitate vs. stabilitate emoţională (forţa eului)**	Afectat de emoţii, relativ instabil emoţional, schimbător	Stabil emoţional, matur, înfruntă realitatea
E	**Supunere vs. dominanţă**	Blând, modest, uşor de condus, docil, se acomodează	Afirmativ, agresiv, dominator, încăpăţânat, competitiv
F	**Nonexpansivitate vs. expansivitate**	Moderat, prudent, taciturn, sobru, serios	Uşuratic, entuziast, impulsiv, vesel
G	**Supraeu slab vs. supraeu puternic**	Nepăsător, indiferent, oportunist, expeditiv, nu ia în seamă regulile	Conştiincios, persistent, moralist, stăruitor, cu simţul datoriei
H	**Threctia vs. parmia**	Timid, ruşinos, sensibil la ameninţare, nesigur de sine	Cutezător, întreprinzător, aventuros, sigur de sine
I	**Harria vs. premsia**	Dur, se bazează pe sine, realist	Delicat, tandru, sensibil, dependent afectiv de ceilalţi
L	**Alexia vs. protension**	Încrezător, înţelegător, acceptă condiţiile, cooperant	Suspicios, greu de prostit, , neîncrezător, îndărătnic.

[1] Chestionarul este construit pentru adulţi, dar există şi o variantă pentru adolescenţi (HSPQ—*High School Personality Questionnaire*).

INDI-CA-TIV	DENUMIREA FACTORULUI PRIMAR	NOTE MICI	NOTE MARI
M	**Praxernia vs. autia**	Pragmatic, formalist, conformist	Imaginativ, boem, visător
N	**Naivitate vs. subtilitate**	Drept, naiv, sentimental, firesc	Abil, şiret, perspicace, lucid
O	**Încredere în sine vs. culpabilitate**	Placid, senin, încrezător în sine, îndrăzneţ	Neliniştit, îngrijorat, depresiv, se îngrijorează şi se autoculpabilizează
Q1	**Conservatorism vs. nonconformism**	Respectă ideile tradiţionale	Experimentează, gândeşte liber, deschis
Q2	**Dependenţa de grup vs. independenţa personală**	Se alătură şi urmează grupul	Suficient sieşi, preferă să decidă singur
Q3	**Sentiment de sine slab vs. puternic**	Imagine de sine nestructurată, laxă, îşi urmează impulsurile fără grija regulilor sociale	Controlat, cu voinţă puternică, prudent faţă de regulile sociale
Q4	**Tensiune ergică slabă vs. ridicată**	Relaxat, liniştit, fără frustrări, calm	Tensionat, frustrat, neliniştit

Denumirea factorilor este aleasă de Cattell astfel încât să elimine ambiguităţile legate de conotaţiile termenilor din limbajul curent. Termenii sunt definiţi riguros, codaţi şi sistematizaţi, conform unui index universal (UI). Fiecărui factor îi este atribuit un indicativ de cod. În funcţie de punctajul obţinut la itemii aferenţi fiecărui factor, prin marcarea pe scala bipolară, se poate exprima intensitatea cu care caracteristicile extreme ale dimensiunii respective se manifestă la nivelul personalităţii fiecărui individ, obţinându-se astfel profilul de personalitate (Minulescu, 1996, p. 246).

Să ne reamintim ...

- Cattell este un teoretician al trăsăturilor, alături de Allport, dar el susţine că trăsăturile de personalitate nu sunt reale, ci nominale.
- Personalitatea este o configuraţie de predispoziţii reactive, înnăscute sau rezultate din învăţare, organizate în trăsături aptitudinale, temperamentale şi dinamic–motivaţionale. Ele pot avea grade de generalitate şi comunalitate diferite (comune/ unice).
- Trăsăturile de personalitate se organizează în factori de personalitate general umani, pentru care Cattell propune un model cu 16 factori, ce stă la baza unui inventar de personalitate larg utilizat şi astăzi.

1. Identificaţi principalele deosebiri între modelul de personalitate propus de Cattell şi cel al lui Allport.
2. Argumentaţi de ce consideră Cattell că trăsăturile sunt nominale.

9.2. ORGANIZAREA DINAMICĂ A PERSONALITĂŢII

Trăsăturile dinamice sunt direct legate de motivaţie. Cattell considera că motivaţia este problema centrală a oricărei teorii despre personalitate, fără ea nici o teorie nu poate fi completă. În sistemul său de personalitate există două categorii de trăsături dinamice: ergii şi sentimentele. Ambele se manifestă în atitudini.

Ergul (*ergon*, în greceşte, înseamnă muncă, energie), folosit în locul termenului de instinct, este sursa energetică comportamentală, este înnăscut şi legat de constituţia somatică.

Fiind o unitate de bază a personalităţii, ergul este orientat spre scopuri specifice. Cattell identifică 11 ergi: curiozitate, gregaritate (instinct de turmă), dezgust, protecţie, atracţie, autoafirmare, supunere, securitate, foame, sex, furie. Ergul este o trăsătură–sursă dinamică, energetică, o structură permanentă care, deşi are variaţii de intensitate, nu dispare niciodată.

Sentimentul este o trăsătură-sursă provenită din mediu, învăţată, este supusă modelării culturale. Sentimentul este orientat spre elemente importante ale vieţii individuale: ţară, religie, soţ etc. şi poate să dispară odată cu dispariţia obiectului respectiv.

Atitudinea are o semnificaţie mai largă decât cea atribuită curent termenului (pro sau contra ceva), pentru că include toate emoţiile şi acţiunile cuiva faţă de un anumit obiect.

Subsidierea este conceptul care face legătura între erg, sentiment şi atitudine. Unele elemente ale sistemului sunt subsidiare (subordonate, alăturate în poziţie secundară) altora: atitudinile sunt subsidiare sentimentelor care, la rândul lor sunt subsidiare ergilor. La un nivel mai puţin general, o atitudine poate fi subsidiară alteia şi, aceasta din urmă este subsidiară unei a treia atitudini.

Exemplu: reţeaua dinamică
Relaţia dintre erg, sentiment şi atitudine este exprimată de o *reţea dinamică*, care nu este atât de riguroasă cum pare la prima vedere. Fiecare sentiment poate fi subsidiat mai multor ergi. De exemplu, sentimentul faţă de soţ (soţie) poate fi subsidiat ergilor de sex, gregaritate, protecţie, afirmare de sine (Schultz, 1986, pp. 227–229).

Fiecare atitudine este subsidiată unuia sau mai multor sentimente, ceea ce înseamnă că poate fi expresia oricăruia dintre ele. Configuraţia de sentimente a fiecărei persoane este organizată consistent în jurul sentimentului de sine.

Sentimentul de sine este concepţia fiecăruia despre sine, reflectată virtual în toate atitudinile sale. El conferă stabilitate, coerenţă şi organizare tuturor trăsăturilor-sursă şi este direct legat de expresia ergilor şi sentimentelor. Sentimentul de sine este printre ultimele sentimentele dobândite pe parcursul dezvoltării. El funcţionează ca un controlor şi reglator al structurilor personalităţii pentru că el contribuie la satisfacerea tuturor ergilor şi sentimentelor.

Anxietatea cronică este importantă datorită consecinţelor dăunătoare pe care le are asupra fizicului şi psihicului. Anxietatea cronică este totodată stare psihică şi trăsătură de personalitate. Fiecare om parcurge *anxietatea ca stare* în situaţii stresante sau ameninţătoare, dar există persoane *cronic anxioase*, la care starea se permanentizează sub forma trăsăturii anxioase sau a unui factor de personalitate. Prin cercetare factorială, anxietatea a fost identificată ca o entitate care cuprinde alţi cinci factori: dominarea emotivităţii, suspiciunea faţă de alţii, neîncrederea în sine şi autocritica, o imagine de sine inadecvată, tensiune şi excitabilitate (Schultz, 1986, p. 229).

Să ne reamintim ...

- Personalitatea presupune două categorii de trăsături motivaţionale: ergul şi sentimentul, care se manifestă dinamic în atitudine (termenul de atitudine are la Cattell o semnificaţie diferită de cea actuală).
- Componentele sistemului de personalitate se subsidiază unele altora (sentimentele se subsidiază ergilor, o atitudine poate fi subsidiată altei atitudini), formând nu o structură ierarhică, ci o reţea dinamică.
- Sentimentul de sine, dobândit mai târziu în dezvoltare, conferă coerenţă şi stabilitate sistemului de personalitate

3. Definiţi şi exemplificaţi subsidierea ca mecanism de organizare dinamică a personalităţii.

9.3. DEZVOLTAREA PERSONALITĂŢII

Rolul eredităţii şi al mediului

Profund preocupat de ponderea eredităţii şi a mediului în ansamblul influenţelor determinante asupra personalităţii, Cattell a pus la punct o metodă de investigare specifică: MAVA (multiple abstract variances analysis)—analiza varianţelor abstracte multiple, prin care se măsoară amplitudinea asemănărilor dintre: gemeni crescuţi împreună, gemeni crescuţi separat, fraţi crescuţi în aceeaşi familie, fraţi crescuţi separat, pentru a estima gradul în care diferenţele în trăsături sunt datorate diferenţelor genetice sau ambientale. Contribuţiile la constituirea personalităţii sunt definite de Cattell astfel (Cattell, 1966, pp. 33–34):

- *Ereditare*—predictibile prin contribuţia părinţilor (genotipul format în momentul fecundării).
- *Înnăscute*—rezultate din modificarea datului ereditar în perioada intrauterină, prin mutaţii şi segregări de gene.
- *Congenitale*—incluzând ansamblul modificărilor produse în uter (altele decât cele de factură genetică) şi prezente în momentul naşterii.
- *Constituţionale*—baza somatică şi fiziologică de funcţionare a personalităţii rezultată din modificările post-natale.

Ereditatea este hotărâtoare pentru cel puţin câteva trăsături: 80% din inteligenţă, 80% din îndrăzneală/timiditate, 30% din dezechilibrul emoţional. În ansamblul determinării personalităţii, ponderea factorilor ereditari este de aproximativ 33%. O trecere în revistă a lucrărilor realizate până în anii ’60 în domeniul gradului de transmitere ereditară a însuşirilor psihice l-a convins pe Cattell că există predispoziţii ereditare spre boli psihice şi delincvenţă, predispoziţii legate de trăsături sursă. Astfel, forţa eului (ego strenght), în combinaţie cu un nivel scăzut de inteligenţă, este responsabilă de comportamentul delincvent. Aceste date de cercetare vin în contradicţie cu teoriile sociologice ale devianţei, care pun comportamentul antisocial exclusiv pe seama factorilor sociali.

Exemplu: factori asociaţi delincvenţei

Citând o lucrare amplă a lui Burt, *"The Young Delinquent"*, în care sunt analizate caracteristicile de personalitate ale delincvenţilor, Cattell pune în evidenţă faptul că şi acest autor a găsit, în populaţia cercetată, frecvenţe semnificative ale unui nivel scăzut atât al inteligenţei, cât şi al forţei eului, trăsături sursă transmise ereditar, care mediază comportamentul antisocial.

O altă trăsătură cu un grad mare de eritabilitate, numită de Cattell "comentia" (a gândi cu grupul, a fi dependent de grup) şi codificată ca UI 20 a fost evidenţiată ca fiind prezentă în populaţii delincvente cu o frecvenţă şi intensitate mai mare decât în populaţia normală (Cattell, 1966, p. 34).

Concluzia lui este următoarea: "*Regulile care sunt încălcate de delincvent au, în mod firesc, o relativitate culturală şi variază de la o ţară la alta şi de la o infracţiune la alta. Dar o persoană cu un nivel de inteligenţă mai scăzut şi cu o impulsivitate temperamentală mai ridicată va avea o mai mare dificultate în a se adapta la orice reguli dintr-o societate complexă"* (id., p. 44).

Deşi tezele lui Lombroso şi ale lui Kretschmer au fost îndelung criticate, Cattell, sprijinindu-se şi pe cercetările mai recente ale lui Sheldon, consideră că există legături indiscutabile între constituţia corporală şi unele trăsături sursă de natură temperamentală, cum sunt ciclotimia şi schizotimia, care au un grad mare de eritabilitate (Cattell, 1966, pp. 45–46). El a analizat cu MAVA studii ale altor psihologi referitoare la ponderea ereditate/mediu, cum este studiul lui Kallman despre genetica schizofreniei şi a schizoidiei şi a ajuns la concluzia ca ereditatea joaca un rol important în determinarea acestor trăsături de personalitate.

Tab. 9.2. Frecvenţa schizofreniei şi a personalităţii schizoide in familiile schizofrenicilor (**Adaptat** după Cattell, 1966, p. 47)

	Copii cu ambii părinţi normali	**Copii cu un părinte schizofrenic**	**Copii cu ambii părinţi schizofrenici**	**Fraţi vitregi**	**Fraţi după un părinte**	**Fraţi după ambii părinţi**	**Gemeni dizigoţi de acelaşi sex**	**Gemeni monozigoţi crescuţi separat**	**Gemeni monozigoţi crescuţi împreună**
Schizofrenie	0,9%	16,4%	68,1%	1,8%	7,0%	14,3%	17,6%	77,6%	91,5%
Schizotimie	2,9%	32,6%	17,1%	2,7%	12,5%	31,5%	24,6%	20,7%	8,5%

În coloanele tabelului de mai sus pot fi distinse trei criterii de comparaţie pentru prezenţa tulburării (schizofrenia), respectiv a trăsăturii (schizoidia): similitudinea părinte–copil, similitudinea dintre fraţi şi similitudinea dintre gemeni, care pun în evidenţă faptul că, cu cât similaritatea genetică este mai mare, cu atât este mai mare frecvenţa tulburării/trăsăturii la indivizii aflaţi în relaţie de rudenie, indiferent de tipul relaţiei.

Mediul acţionează asupra personalităţi atât prin factori de mediu apropiat, cât şi prin factori sociali largi, de ordin cultural. Pentru a explica modul în care mediul social modelează trăsăturile comune, Cattell utilizează termenul de *sintalitate*. Aşa cum individul poate fi definit în termeni de trăsături de personalitate, societatea şi cultura pot fi descrise şi ele, la rândul lor în termeni de trăsături obiective. Sintalitatea este ansamblul caracteristicilor relevante ale unui grup social sau ale unei societăţi, sub forma unor trăsături obiective (în sensul de exterioare individului), care influenţează formarea personalităţii individuale.

Interacţiunea ereditate–mediu Trăsătura existentă la naştere ca predispoziţie este activată, *"ajutată"*, de mediu prin procese de învăţare. Tipurile de învăţare care duc la dezvoltarea trăsăturilor sunt următoarele (Cattell, 1966, pp. 28–32 şi 48–52):

- *Impregnare*—în perioada intrauterină, în momentul naşterii sau în primii ani de viaţă, copilul învaţă mai ales predispoziţii afective. În acest sens, Cattell considera că este posibil ca psihanaliştii să aibă dreptate în privinţa importanţei traumei naşterii şi a experienţelor din primii ani de viaţă în geneza tendinţei nevrotice.
- *Încercare şi eroare*—un mediu bogat în stimulări, care oferă "ajutoare" în a descoperi relaţii între obiecte şi fenomene în prima copilărie va favoriza dezvoltarea structurilor inteligenţei, dezvoltare de care individul va beneficia în toate procesele de învăţare ulterioare ca de un avantaj, comparativ cu un alt individ provenit dintr-un mediu sărac în stimulări.
- *Condiţionare clasică*—specifică primei copilării, este responsabilă mai ales de formarea atitudinilor şi aspectelor emoţionale ale trăsăturilor de personalitate. Fobiile dobândite în această perioadă pot fi vindecate prin terapie comportamentală bazată pe stingerea reflexului condiţionat.

- *Condiţionare operantă*—recompensele şi pedepsele joacă un rol important în dezvoltarea trăsăturilor de personalitate. Prin recompensarea comportamentelor dezirabile social şi pedepsirea celor indezirabile, părinţii, educatorii, grupul de prieteni forjează trăsăturile de personalitate în concordanţă cu tipul de personalitate promovat de societate.
- *Învăţarea integrativă*—pe măsură ce individul achiziţionează tot mai multe categorii de comportamente prin formele de învăţare menţionate mai sus, el devine capabil să le integreze într-o ierarhie de răspunsuri care servesc adaptării în ansamblul său, nu doar satisfacerii unui singur tip de trebuinţă.

Exemplu: controlul impulsurilor şi perspectiva temporală în motivaţie
"În mare măsură, ceea ce deosebeşte omul de animal este această reţinere şi subordonare a unui impuls în vederea satisfacerii altor impulsuri—controlul impulsurilor în interesul unei satisfacţii pe termen lung a întregii persoane (subl. ns.). *Există dovezi că învăţarea integrativă este asociată cu dezvoltarea lobilor frontali şi, desigur, un bun nivel al inteligenţei ajută în a înţelege integrarea recompensatoare"* (Cattell, 1966, p. 30).

În practică, un nivel superior al inteligenţei este asociat cu echilibrul emoţional, iar nevrotismul este asociat cu niveluri sub medie ale inteligenţei. Explicaţia dată de Cattell este aceea că persoana inteligentă înţelege mai uşor situaţia, are răspunsuri adecvate şi este astfel mai puţin expusă frustrărilor care i-ar deteriora, de-a lungul dezvoltării personalităţii, echilibrul emoţional. Totuşi, învăţarea emoţională, prin impregnare şi condiţionare, formarea a ceea ce Cattell numea atitudini, predominantă în primii ani de viaţă, scapă controlului raţional şi este în bună măsură de natură inconştientă. În cazurile nevrotice, această învăţare emoţională stă la baza unei integrări defectuoase a patternurilor de răspuns, integrare care, de multe ori, nu poate fi corectată prin psihoterapie, fiind mult prea puternică.

Procese de învăţare mediate social modelează indivizii în sensul concordanţei cu ceea ce este socialmente dezirabil, conform unei legi pe care Cattell o numeşte *"legea constrângerii spre media bio-socială*": copilul dominator din fire va fi presat în direcţia supunerii, iar cel timid va fi încurajat să fie mai asertiv, rezultând o regresie spre medie a trăsăturii manifeste, în ciuda datului congenital. În privinţa altor trăsături, cum este conştiinciozitatea, este de aşteptat ca dezirabilul să fie situat nu la nivelul mediei, ci deasupra ei, ceea ce nu se întâmplă în fapt. În cazul inteligenţei ar fi de aşteptat acelaşi lucru, dar se constată că cei cu un nivel mai scăzut de inteligenţă primesc mai multe stimulări din partea mediului decât cei cu un nivel ridicat.

Predispoziţia nativă favorizează anumite achiziţii şi nu altele. Ea este responsabilă de intensitatea prezenţei trăsăturii, pe când învăţarea este responsabilă de conţinutul patternului comportamental. Paradoxul generat de acest mecanism este următorul: cu cât educaţia membrilor societăţii este mai uniformă, cu atât diferenţele individuale de natură înnăscută sunt mai importante în determinarea diferenţelor de personalitate.

Stadiile de dezvoltare a personalităţii.
Cattell distinge şase stadii, care se întind pe toată durata vieţii, de la naştere la moarte, în acest sens având o concepţie foarte apropiată de a lui Erikson.

- ***Prima copilărie (0–6 ani)*** este perioada cea mai importantă pentru formarea personalităţii. Influenţa părinţilor şi fraţilor este hotărâtoare. Rezultatul acestor influenţe pe care le exercită mediul familial apropiat este formarea atitudinilor sociale primare: eul, supraeul, sentimentul de securitate/insecuritate, atitudinea faţă de autoritate. Deşi nu era un adept al lui Freud, Cattell considera că originea nevrozelor se află tot în această

perioadă şi că trebuinţele orale şi anale, ca şi conflictele legate de ele, pot afecta personalitatea.

- ***Copilăria propriu-zisă (6–14 ani)*** are mai puţine probleme psihologice; în această perioadă se consolidează independenţa faţă de părinţi şi identificarea cu cei de aceeaşi vârstă.
- ***Adolescenţa (14–23 ani)*** este stadiul cel mai stresant şi bulversant; este perioada în care pot surveni episoade psihotice şi delincvenţiale. Tendinţele de independenţă, de afirmare şi sexualitate sunt foarte puternice. Trezirea instinctului sexual prilejuieşte noi tipuri de învăţare, de aceea perioada poate să ducă la modificări şi reaşezări în configuraţia trăsăturilor de personalitate.
- ***Maturitatea (23–50 ani)*** este o perioadă de activism, productivitate şi relativ calm; personalitatea îşi pierde fluiditatea şi se cristalizează, creşte stabilitatea emoţională, atitudinile şi interesele devin constante, persoana îşi consolidează cariera, îşi întemeiază o familie.
- ***Maturitatea târzie (50–65 ani)*** presupune schimbări şi readaptări ale personalităţii la modificările psihice, fizice, sociale. Sănătatea este adesea în declin şi atractivitatea la fel, ceea ce afectează nu numai relaţiile intime, ci şi pe cele sociale în general. Copiii sunt deja maturi şi viaţa este golită de sensurile de până acum. Valorile vechi trebuie înlocuite, persoana are mai multă disponibilitate pentru sine.
- ***Bătrâneţea (după 65 ani)*** este o fază dificilă, marcată de pierderea celor apropiaţi—soţ/ soţie, colegi de generaţie. Pensionarea este un moment critic, mai ales pentru persoanele active, dinamice, cu un eu profesional bine conturat (exemplu: directori pensionaţi).

Exemple: evoluţia trăsăturilor de personalitate de-a lungul vieţii

Din punctul de vedere al evoluţiei trăsăturilor, există variaţii de-a lungul stadiilor de viaţă, variaţii care sunt expresia echilibrului dinamic dintre tendinţa biologică şi modelarea prin învăţare. Astfel, factorul B (inteligenţă) înregistrează o creştere până în jurul vârstei de 20–25 de ani şi un uşor declin după 40 de ani, în ciuda acumulării de cunoştinţe şi răspunsuri adaptative, probabil din cauza scăderii plasticităţii ţesutului neuronal şi a scăderii inteligenţei fluide; factorul F (expansivitate) scade constant de-a lungul vieţii, probabil pe seama declinului resurselor energetice, dar şi a creşterii prudenţei odată cu experienţa; factorul H (cutezanţă) creşte constant – explicaţia fiind legată de scăderea timidităţii pe măsura dobândirii de experienţă în relaţiile cu ceilalţi; factorul C (forţa eui) creşte constant de-a lungul vieţii.

Trăsături mai puţin generale cum ar fi UI 17 (inhibiţie) înregistrează o creştere de-a lungul pubertăţii şi adolescenţei datorată creşterii capacităţii de autocontrol dobândită prin învăţare; trăsătura UI 21 (exuberanţă) scade în aceeaşi perioadă, în concordanţă cu modificările metabolice ale acestei vârste; trăsătura UI 28 (supraeu rigid) scade din copilărie în mod constant pe măsură de judecata morală a tânărului devine mai flexibilă; trăsătura UI 24 (anxietate) înregistrează o creştere în perioada adolescenţei (explicabilă prin modificările fiziologice), urmată de o scădere până la un nivel minim la 35 de ani, urmată de o nouă creştere după 65 de ani. Această din urmă creştere ar putea avea cauze sociale şi nu biologice (Cattell, 1966, pp. 278–282).

Să ne reamintim ...

- Dezvoltarea personalităţii este influenţată atât de ereditate, cât şi de factori de mediu fizic şi social (apropiat sau general).
- Interacţiunea ereditate–factori de mediu social este realizată de procesele de învăţare prin impregnare, încercare şi eroare, condiţionare clasică, condiţionare operantă şi învăţare integrativă. Predispoziţia nativă favorizează un anumit tip de învăţare.
- Procesele de învăţare mediate social realizează concordanţa dintre trăsăturile persoanei şi cerinţele sociale (ceea ce este dezirabil social).

- Stadiile de dezvoltare a personalităţii sunt determinate de creşterea biologică (vârsta cronologică), trăsăturile de personalitate variind ca intensitatea de-a lungul stadiilor, în funcţie de dezvoltarea fizică, de solicitările sociale şi de experienţele de învăţare.

4. Descrieţi stadiile de dezvoltare a personalităţii din teoria lui Cattell prin prisma evoluţiei trăsăturilor de personalitate.
5. Comentaţi afirmaţia lui Cattell că nevrotismul este asociat cu un nivel mai redus al inteligenţei şi identificaţi punctele slabe ale acestei ipoteze.

9.4. VIZIUNEA LUI CATTELL DESPRE NATURA UMANĂ

Spre deosebire de alţi teoreticieni care erau preocupaţi de a găsi scopul ultim al vieţii şi al evoluţiei umane, Cattell era mulţumit să explice structura şi mecanismele dezvoltării personalităţii într-o manieră riguros ştiinţifică. În lucrările sale se pot regăsi puţine enunţuri de natură filosofică despre natura umană. Viziunea sa este una deterministă, dar de o altă factură decât cea a lui Freud. Perioadele timpurii ale existenţei au o mare influenţă asupra funcţionării personalităţii mature, dar acest lucru se datorează faptului că atunci se conturează, în linii mari sentimentele şi atitudinile, dar nu suntem prizonierii structurilor de personalitate formate în copilărie, în sensul postulat de psihanaliză. Deşi el nu excludea rolul întâmplării şi al liberului arbitru, credea în necesitatea legităţilor. Era de părere că ar fi posibil ca într-o zi psihologii să ajungă la concluzia că aceste legităţi sunt eronate, dar până atunci, ei nu vor înceta să creadă în raportul cauză–efect şi în necesitatea legităţilor.

În privinţa raportului ereditate/mediu, Cattell era de părere că ereditatea joacă un rol foarte important în determinarea structurii şi funcţionalităţii personalităţii adulte, tulburate sau normale. Din acest motiv considera *măsurile eugenice*[2] ca fiind utile societăţii. Din păcate, era el de părere, specia umană se reproduce prea lent pentru a permite cercetătorilor să urmărească efectele selecţiei la fel ca în cazul altor animale cu ciclu reproductiv mai scurt. Generalizarea rezultatelor obţinute pe animale este nesigură la nivelul speciei umane, dar studiile corelaţionale realizate pe loturi mari de oameni referitoare la eritabilitatea diferitelor însuşiri fizice şi psihice pledează pentru o atentă considerare a principiilor eugenice.

Exemplu: descoperirile psihologiei şi problema eugeniei
La un moment dat, Cattell a pledat chiar pentru un program de împerechere selectivă (selective breeding) a cuplurilor, program care să îmbunătăţească nivelul de inteligenţă al societăţii, considerând că educaţia poate doar să modeleze datul ereditar, nu să meargă împotriva acestuia. "*...este clar faptul că... capacitatea de a dobândi o puternică conştiinţă morală şi un bun echilibru emoţional este în parte determinată genetic. Teoretic, există speranţa că eugenia poate, în timp, să creeze o societate care nu numai că va fi mai inteligentă, dar şi mai responsabilă şi mai altruistă*" (Cattell, 1966, p. 45). Această opinie este astăzi mai mult decât discutabilă…

[2] **Eugenie** (din gr. *eu*—bine şi *gennan*—a zămisli)—ramură a biologiei care se ocupă cu ameliorarea speciei umane prin măsuri genetice (încrucişare selectivă, sterilizarea indivizilor taraţi). Eugenia, iniţiată de Galton, a fost compromisă în prima jumătate a secolului XX prin utilizarea ei de către ideologiile rasiste şi de către naziştii în justificarea genocidului. În multe ţări există în prezent legislaţie eugenică şi servicii de consiliere genetică. Pentru detalii, vezi: Salvat (1972), Larmat (1977) şi David, Benga & Rusu (2007).

Pentru psihoterapeut, este important să cunoască ce factori sunt constituţionali şi ce factori sunt generaţi preponderent de învăţare, deoarece "*dacă el cunoaşte care trăsături sunt înnăscute şi care sunt susceptibile de schimbare prin terapie, va putea acţiona mai eficient, fără a-şi risipi efortul pentru a schimba ceea ce este limitat la nivel biologic şi profitând de avantajul resurselor care pot fi modificate*" (Cattell, 1966, p. 51). Pentru educator sau părinte, este la fel de important să cunoască aceste lucruri, deoarece numai astfel poate ajuta copilul să aleagă în viaţă un drum care să-i dezvolte potenţialul pe care îl are şi nu să-i producă frustrări.

Să ne reamintim ...

- Ereditatea joacă un rol foarte important deoarece ea este datul iniţial asupra căruia se exercită influenţele sociale. Cattell considera că, dată fiind importanţa eredităţii, măsurile eugenice sunt necesare pentru a păstra un fond genetic sănătos al populaţiei.
- Experienţele copilăriei sunt importante deoarece atunci se conturează sentimentele şi atitudinile care influenţează toate procesele de învăţare ulterioare.

6. Comentaţi actualitatea argumentelor pe care Cattell le aducea în favoarea eugeniei.
7. Analizaţi principalele deosebiri dintre teoria lui Cattell despre importanţa experienţelor din prima copilărie şi teoria lui Freud despre stadiile de dezvoltare psihosexuală.

Rezumat

- Personalitatea este o configuraţie de predispoziţii reactive, înnăscute sau rezultate din învăţare, organizate în trăsături aptitudinale, temperamentale şi dinamic–motivaţionale. Ele pot avea grade de generalitate şi comunalitate diferite (comune/ unice).
- Trăsăturile de personalitate se organizează în 16 factori de personalitate general–umani.
- Personalitatea presupune două categorii de trăsături motivaţionale: ergul şi sentimentul, care se manifestă dinamic în atitudine. Componentele sistemului de personalitate se subsidiază unele altora (sentimentele se subsidiază ergilor, o atitudine poate fi subsidiată altei atitudini), formând nu o structură ierarhică, ci o reţea dinamică.
- Ereditatea joacă un rol foarte important deoarece ea este datul iniţial asupra căruia se exercită influenţele sociale. Cattell considera că, dată fiind importanţa eredităţii, măsurile eugenice sunt necesare pentru a păstra un fond genetic sănătos al populaţiei.
- Interacţiunea ereditate–factori de mediu social este realizată de procesele de învăţare prin impregnare, încercare şi eroare, condiţionare clasică, condiţionare operantă şi învăţare integrativă. Predispoziţia nativă favorizează un anumit tip de învăţare.
- Stadiile de dezvoltare a personalităţii sunt determinate de creşterea biologică (vârsta cronologică), trăsăturile de personalitate variind ca intensitatea de-a lungul stadiilor, în funcţie de dezvoltarea fizică, de solicitările sociale şi de experienţele de învăţare.

9.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 13, Raymond B. Cattell şi alţii. Teoria analitic–factorială a trăsăturilor (pp. 374–408).
2. Minulescu, M. (1996). *Chestionarele de personalitate în evaluarea psihologică*. Bucureşti: Garell Publishing House, Capitolul V. Chestionarele de personalitate construite de R.B. Cattell, selectiv (pp. 215–263).

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- David, D., Benga, O., & Rusu, A.S. (2007). Fundamente de psihologie evoluţionistă şi consiliere genetică. Iaşi: Polirom, pp. 179–202.
- Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenţei.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică (selectiv).
- Salvat, H. (1972). *Inteligenţă, mituri şi realităţi*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică (selectiv).

9.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. În ce constă sistemul de personalitate la Cattell?
2. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Cattell şi teoria lui Allport în privinţa structurii personalităţii.
3. Analizaţi natura diferenţelor individuale în viziunea lui Cattell.
4. Care sunt elementele originale ale viziunii lui Cattell asupra motivaţiei?
5. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Cattell faţă de psihanaliza clasică?
6. Argumentaţi în ce măsură ideea lui Cattell de a formaliza descrierea şi interpretarea personalităţii în maniera ştiinţelor exacte este aplicabilă în practică.
7. Evaluaţi viziunea lui Cattell despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
8. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii.
9. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 10

ABORDAREA ONTOGENETICĂ. ERIK ERIKSON: CONTINUA DEVENIRE A PERSONALITĂŢII

Cuprins

10.1. Constituirea personalităţii în ontogeneză 107
10.2. Crizele şi forţele bazale în procesul dezvoltării personalităţii 111
10.3. Viziunea lui Erikson asupra naturii umane 112
10.4. Bibliografie recomandată 114
10.5. Test de verificare a cunoştinţelor 114

Introducere

Eric Erikson (1902–1994) s-a născut la Frankfurt, în Germania, din părinţi danezi. Înainte de naşterea sa, mama sa a fost părăsită de tatăl lui, iar apoi s-a recăsătorit cu un medic german, care a adoptat copilul. Adolescentul Eric a aflat că Homburger nu era tatăl lui biologic şi această dezvăluire i-a provocat o criză de identitate, accentuată şi de faptul că, deşi el se considera german, colegii lui germani îl considerau evreu, dar colegii evrei îl respingeau deoarece avea trăsături nordice (era înalt şi blond).

Problema identităţii a început să-l preocupe intens şi, după o adolescenţă tulburată şi studii de artă, a ajuns să fie interesat de psihanaliza freudiană şi să se formeze ca psihanalist la Viena, cu Anna Freud. Odată cu ascensiunea nazismului în 1933 a emigrat în Statele Unite. În 1937, odată cu dobândirea cetăţeniei americane, el şi-a schimbat în mod simbolic numele, adoptând numele tatălui său biologic.

Experienţa americană în terapia copiilor şi adolescenţilor şi studiile sale despre creşterea copiilor în tribul Sioux l-au făcut să se îndoiască de unele dintre explicaţiile pe care le dădea psihanaliza pentru unele simptome, pe care Erikson le-a numit "confuzie de identitate". Pornind de la aceste date, a construit o teorie a personalităţii centrată pe ideea de identitate de sine şi pe rolul crizelor în stadiile de dezvoltare întinse pe toată durata vieţii. Teoria lui Erikson a avut o influenţă considerabilă asupra teoriilor dezvoltării umane şi asupra concepţiilor despre rezolvarea crizelor de identitate.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice funcţionarea personalităţii utilizând conceptele teoriei lui Erikson.
- Să explice mecanismele dezvoltării ontogenetice.
- Să analizeze efectul relaţiilor interpersonale din copilărie şi al altor factori sociali asupra funcţionării personalităţii la vârsta adultă.
- Să analizeze rolul crizelor de dezvoltare şi al forţelor bazale rezultate din ele în construirea identităţii.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Erikson pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

10.1. CONSTITUIREA PERSONALITĂŢII ÎN ONTOGENEZĂ

Pornind de la teoria lui Freud, E. Erikson a dezvoltat o teorie proprie asupra stadialităţii. În viziunea sa, dezvoltarea psihologică nu se opreşte la vârsta de cinci ani, ci continuă pe toată durata vieţii, cuprinzând opt stadii *psihosociale* sau *vârste psihice ale omului*, care sunt concordante cu vârstele biologice. Primele patru stadii sunt oarecum similare celor freudiene (oral, anal, falic, de latenţă), dar E. Erikson pune accent mai mare pe corelatele psihosociale ale acestor stadii, decât pe cele biologice. La aceste stadii se adaugă încă patru: adolescenţă, adult tânăr, adult, maturitate.

Procesul de dezvoltare este guvernat de *principiul epigenetic*[1] *al maturării* (succesiunea şi durata stadiilor sunt prescrise de factori ereditari). Factorii psihosociali influenţează modul în care se realizează maturarea, deci dezvoltarea este determinată atât de factori înnăscuţi, cât şi de factori învăţaţi. Dezvoltarea umană este efectul rezolvării unui şir de conflicte, la fiecare stadiu persoana este confruntată cu un conflict specific. Fiecare conflict există la naştere sub forma unei predispoziţii înnăscute, dar ajunge la apogeu numai într-un anumit stadiu, când mediul impune anumite cerinţe. Această confruntare este *criza*, care implică o schimbare în perspectivă. Este o perioadă de vulnerabilitate şi de noi forme de comutare a energiei instinctuale de pe un aspect pe altul.

Fiecare stadiu implică un punct de cotitură, în care individul are de ales între două moduri de înfruntare a situaţiei: modul dezadaptativ (sau maladaptativ) şi modul adaptativ. Dacă fiecare criză este rezolvată pozitiv, dezvoltarea este normală şi individul este capabil să se confrunte cu următorul moment critic. Atât modul adaptativ de rezolvare, cât şi cel dezadaptativ, vor fi încorporate în identitatea de sine. De exemplu, dacă la un anumit punct variantele de rezolvare a conflictului sunt încredere/neîncredere, încrederea este varianta adaptativă, dar varianta dezadaptativă trebuie păstrată şi ea parţial; puţină neîncredere este necesară, altfel am fi creduli şi lesne de înşelat; numai astfel criza este complet rezolvată.

Tab. 10.1. Stadiile dezvoltării psihosociale după Erikson
(**Sursa**: Schultz & Schultz, 1994, p. 254)

Stadiul	Perioada	Modalităţi specifice de adaptare	Forţe bazale
1. Senzorial–oral	0–1 an	Încredere vs. neîncredere	Speranţa
2. Muscular–anal	1–3 ani	Autonomie vs. şovăială, ruşine	Voinţa
3. Locomotor–genital	3–5 ani	Iniţiativă vs. vinovăţie	Orientarea spre scop
4. Latenţă	6–11 ani	Hărnicie, străduinţă vs. inferioritate	Competenţa
5. Adolescenţă	12–18 ani	Identitate vs. confuzie de rol	Fidelitatea
6. Adult tânăr	18–35 ani	Intimitate vs. izolare	Dragostea
7. Adult	35–55 ani	Generativitate vs. stagnare	Grija
8. Maturitate	55 + ani	Integritate a eului vs. deznădejde	Înţelepciunea

Stadiile dezvoltării şi modalităţile specifice de adaptare (rezolvare a conflictelor) sunt următoarele:

[1] **Epigeneză** (din gr. *epi*—deasupra şi *genesis*—devenire)—concept biologic desemnând devenirea organismului prin creştere succesivă a complexităţii, de-a lungul unor stadii de dezvoltare prescrise ereditar. Fiecare stadiu decurge din cel precedent şi îl determină pe următorul, într-o interacţiune globală cu mediul. Ritmurile endogene se reglează în funcţie de factori exteriori. Epigeneza este un principiu valabil atât pentru a explica *embriogeneza* (dezvoltarea embrionară a organismului, din celula–ou până în momentul naşterii), cât şi *etogeneza* (dezvoltarea fenotipului comportamental din momentul naşterii până la maturitate; în concepţia lui Erikson, *etogeneza* este extinsă de-a lungul întregii vieţii).

I. Stadiul senzorial–oral (0–1 an)

Modalităţi specifice de adaptare: încredere/neîncredere (parţial similar cu stadiul oral la Freud):

- Copilul este complet neajutorat la naştere, dependent de altcineva în ceea ce priveşte supravieţuirea, securitatea, afecţiunea. Gura este de o importanţă vitală în stadiul senzorial–oral: copilul trăieşte prin gură, iubeşte cu gura. Relaţia copilului cu lumea nu este numai biologică, ci şi psihosocială. De natura ei va depinde atitudinea ulterioară faţă de lume (încredere/neîncredere).
- Dacă mama are o atitudine afectuoasă şi protectoare, copilul va avea expectanţe de consistenţă şi continuitate faţă de lume (aici se află sursa identităţii de sine), va avea încredere în sine şi ceilalţi. Dacă mama îl respinge sau îl neglijează, copilul va fi temător şi suspicios în toate relaţiile sale ulterioare (mediul va fi perceput ca inconsistent şi imprevizibil). Chiar dacă relaţia iniţială a fost bună, pierderea mamei poate duce la pierderea încrederii.
- Neîncrederea dobândită dintr-o relaţie rece cu mama poate fi remediată ulterior printr-o relaţie caldă cu un profesor sau un prieten. Erikson vedea o pondere mai mare a factorilor psihosociali, chiar şi în acest stadiu, decât a celor biologici (Erikson, 1963, pp. 247–251).

II. Stadiul muscular–anal (1–3 ani)

Modalităţi specifice de adaptare: autonomie/şovăială (parţial similar cu stadiul anal la Freud):

- După un an, copilul îşi dezvoltă o serie de abilităţi fizice şi intelectuale, care îi măresc libertatea de acţiune şi de comunicare, de care el este mândru şi pe care ar dori să le exercite cât mai mult. Importante sunt abilităţile de a reţine şi de a da drumul, ca manifestări ale capacităţii de a alege. Copilul învaţă să apuce şi să dea drumul obiectelor la momentul şi în modul potrivit: apucarea poate fi făcută într-o manieră benignă sau într-una ostilă, distructivă. Similar, gestul de a da drumul la ceva poate fi făcut în maniera unei relaxări pasive sau, dimpotrivă, cu furie distructivă. Ambele prototipuri comportamentale se pot manifesta pozitiv sau negativ (de exemplu a reţine devine ulterior orientat spre a iubi sau a fi distructiv; a da drumul se poate manifesta prin furie distructivă sau indiferenţă pasivă).
- Copilul învaţă să-şi manifeste autonomia, voinţa, să se perceapă pe sine ca persoană. Problema este în ce măsură mediul (părinţii) permit manifestarea acestei autonomii. "*Dresajul la oliţă*" este exemplul tipic de situaţie în care copilul este antrenat să reţină şi să dea drumul fecalelor în funcţie de anumite ore şi locuri. Dacă părinţii lasă copilul să acţioneze în ritm propriu sau, dimpotrivă, sunt nerăbdători şi furioşi, aceasta va influenţa atitudinea ulterioară a copilului. Împiedicând copilul să-şi manifeste propria voinţă, părintele îi va imprima o nesiguranţă de sine şi jenă în relaţiile cu ceilalţi. Deşi zona anală este "centrul" acestui stadiu, conflictele nu sunt de natură biologică, ci psihosocială (Erikson, 1963, pp. 251–254).

III. Stadiul locomotor–genital (3–5 ani)

Modalităţi specifice de adaptare: iniţiativă/vinovăţie (similar cu stadiul falic la Freud):

- După vârsta de 3 ani, abilităţile copilului se dezvoltă mult, este iniţiative şi doreşte să facă tot felul de lucruri de unul singur, fără ajutor. Una din manifestările de fantezie şi iniţiativă este dorinţa imaginară a copilului de a poseda părintele de sex opus, însoţită de gelozie şi rivalitate faţă de părintele de acelaşi sex.

- În funcţie de reacţia părinţilor la aceste activităţi şi fantezii iniţiate de copil, el va avea şi alte iniţiative sau se va teme de ele şi se va simţi vinovat dacă le are. Referitor la *complexul Oedip*, dacă părinţii vor adopta o atitudine înţelegătoare şi iubitoare, efectul iniţiativei (complexul Oedip) va duce la consolidarea unui sentiment moral faţă de ceea ce este voie şi ce nu este voie. Copilul îşi şi va reorienta iniţiativele spre scopuri mai realiste şi mai acceptabile social, care devin sursa dezvoltării eului şi a sentimentului de responsabilitate (Erikson, 1963, pp. 255–258).

IV. Stadiul de latenţă (6–11 ani)

Modalităţi specifice de adaptare: străduinţă/inferioritate (similar cu stadiul de latenţă la Freud):

- Lumea copilului devine mai largă, mai complexă, odată cu intrarea în şcoală: copilul învaţă să lucreze, să se străduiască, la început pentru a face recunoscut şi apreciat efortul său, iar apoi pentru plăcerea lucrului bine făcut. Începe să gândească prin categorii şi legităţi, nu prin asociaţii întâmplătoare. Jocurile sale sunt preponderent constructive şi dezvoltă concentrarea atenţiei.
- Imaginea de sine este influenţată de modul în care adultul apreciază rezultatul activităţii sale: dacă va fi încurajat să se străduiască să-şi îmbunătăţească abilităţile şi părintele îşi va manifesta încrederea în el, se va simţi competent sau, dacă, dimpotrivă, părintele îşi va manifesta neîncrederea sau deprecierea, se va simţi inferior.

Aceste patru stadii sunt paralele cu cele ale lui Freud, dar modul de rezolvare a crizei este mai degrabă psihosocial. Deşi independenţa copilului se dezvoltă de la naştere până la 11 ani, dezvoltarea lui este dependentă în foarte mare măsură de adulţi (părinţi, profesori care reprezintă *"alter-i semnificativi"*, asupra cărora copilul nu are control). În următoarele patru stadii, lucrurile se schimbă, în sensul că individul dobândeşte un control din ce în ce mai mare asupra mediului său (îşi alege cariera, prietenii, soţul/soţia), dar aceste alegeri sunt influenţate de caracteristicile dezvoltate în primele stadii: va fi încrezător, autonom sau invers (Erikson, 1963, pp. 258–261).

V. Stadiul adolescenţei (12–18 ani)

Modalităţi specifice de adaptare: identitate/confuzie de rol

- Adolescenţa este esenţială pentru identitatea eului. Eul, imaginea de sine, este o integrare a ceea ce credem despre noi, ce cred alţii, ce am dori să fim. Modelarea şi acceptarea propriei identităţi este o sarcină dificilă şi generatoare de anxietate. Erikson vedea adolescenţa ca pe un *"moratoriu psihologic"* între copilărie şi vârsta adultă, care permite experimentarea mai multor euri şi roluri.
- Cei care dobândesc în acest stadiu un puternic sentiment al identităţii vor fi adulţi încrezători în ei înşişi, iar cei ce nu realizează aceasta vor parcurge o criză de identitate numită *"confuzie de rol"*, ceea ce se va solda cu eşecuri în viaţa adultă. Adolescentul va tinde să se identifice cu un anume grup sau model, pentru a-şi consolida propria identitate; dacă ţinta identificării este socialmente negativă, acesta va afecta inserţia socială ulterioară (Erikson, 1963, pp. 261–263).

VI. Stadiul de adult tânăr (18 – 35 ani)

Modalităţi specifice de adaptare: intimitate/izolare

- Este un stadiu lung, în care individul îşi consolidează independenţa faţă de părinţi şi de instituţiile parentale (şcoala), devine matur şi responsabil. Începe să desfăşoare o activitate productivă, stabileşte relaţii strânse cu parteneri de acelaşi sex (prietenie) sau de sex opus (dragoste).
- Intimitatea nu este restrânsă la relaţia sexuală, ea se manifestă şi printr-un sentiment al grijii faţă de celălalt, al obligaţiei şi angajării afişate fără *"şmecherii"* autoprotective şi fără teama de a-şi pierde identitatea în relaţie—fuziunea propriei identităţi într-o relaţie intimă nu duce la negarea ei. Persoanele incapabile să stabilească o astfel de intimitate sunt izolate, evită contactele cu ceilalţi şi percep ca ameninţătoare încercările celorlalţi de apropiere (Erikson, 1963, pp. 263–266).

VII. Stadiul de adult (35–55 ani)

Modalităţi specifice de adaptare: generativitate/stagnare

Este stadiul în care individul are nevoie nu numai de intimitate, ci şi de implicare în creşterea şi educarea copiilor. Această nevoie poate fi largă, în sensul orientării spre societate în ansamblul ei. Instituţiile sociale—afacerile, armata, învăţământul, întăresc şi garantează generativitatea, în sensul că realizează un mediu social în care are loc ghidarea fiecărei tinere generaţii.

- Dacă individul nu are astfel de trebuinţe, el este copleşit de un sentiment de stagnare, plictiseală şi sărăcire interpersonală, regresează la un stadiu de pseudo–intimitate, în care se răsfaţă copilăreşte, poate deveni neajutorat social pentru că este absorbit total de propriile sale plăceri (Erikson, 1963, pp. 266–268).

VIII. Stadiul de maturitate (55+ ani)

Modalităţi specifice de adaptare: integritate a eului/deznădejde.

- Modul de rezolvare al crizei depinde de atitudinea persoanei faţă de propria sa viaţă. Majoritatea problemelor sale existenţiale (statut social şi profesional, bunăstare economică, responsabilităţi faţă de creşterea copiilor) sunt rezolvate.
- Dacă sentimentul (retrospectiv) este de împlinire şi satisfacţie, individul îşi acceptă rolul şi trecutul, posedă *"integritatea eului"*.
- Dacă viaţa este privită cu un sentiment de frustrare şi ranchiună, dacă are regrete pentru ce n-a făcut, individul este într-o stare de deznădejde, de dezgust faţă de viaţă (Erikson, 1963, pp. 268–269).

Să ne reamintim ...

- Dezvoltarea personalităţii are loc de-a lungul întregii vieţi, putând fi evidenţiate opt stadii, dintre care primele trei se suprapun peste stadiile din psihanaliza clasică.
- Fiecare stadiu are un conflict specific, ce poate fi rezolvat într-o modalitate matură (adaptativă), respectiv imatură (dezadaptativă).
- Rezolvarea matură a conflictelor din fiecare stadiu duce la o personalitate matură, dar conflictele nerezolvate în stadiile anterioare pot fi rezolvate în stadii ulterioare, fără a împiedica dezvoltarea.

1. Analizaţi conflictele fiecăruia din cele opt stadii de dezvoltare şi identificaţi asemănările şi deosebirile în raport cu conflictele psihosexuale din teoria freudiană.
2. Argumentaţi ce aduce nou stadializarea lui Erikson faţă de psihanaliza clasică în privinţa rolului conflictelor şi al concepţiei despre maturitatea personalităţii.

10.2. CRIZELE ŞI FORŢELE BAZALE ÎN PROCESUL DEZVOLTĂRII PERSONALITĂŢII

Fiecare stadiu are propria sa criză de identitate şi fiecare criză constituie o oportunitate de dezvoltare a unei forţe bazale. Iniţial, Erikson a denumit aceste tendinţe evolutive *"virtuţi"*, dar a renunţat la termen din cauza conotaţiei sexiste[2] a termenului, pentru că a considerat că ele sunt general–umane, nu au nici o legătură cu sexul persoanei. Aceste forţe bazale, deşi constituie un rezultat al învăţării şi nu sunt înnăscute, sunt evolutive prin natura lor, dezvoltându-se atât în ontogeneza individuală, cât şi în istoria omenirii. Fiecare forţă bazală joacă un rol activ în viaţă. Ele apar în urma rezolvării satisfăcătoare a crizei specifice fiecărui stadiu, sunt interdependente (o anumită forţă bazală nu se poate dezvolta dacă cea precedentă nu s-a consolidat).

- *Speranţa* derivă din încredere: este credinţa persistentă că dorinţele pot fi satisfăcute în ciuda unor adversităţi temporare.
- *Voinţa* se dezvoltă din autonomie: constă din hotărârea de a-şi exercita libertatea şi de a alege; formează baza acceptării autorităţii şi a legii.
- *Orientarea* spre scop (finalismul) derivă din iniţiativă: constă din curajul de a-şi imagina şi de a urmări ţinte importante.
- *Competenţa* este rezultatul sârguinţei: constă din sentimentul conferit de exercitarea eficientă a abilităţilor şi a inteligenţei în finalizarea unei sarcini.
- *Fidelitatea* derivă din identitatea de sine: implică menţinerea unor loialităţi fundamentale, a simţului datoriei, a sincerităţii şi naturaleţei în relaţiile cu ceilalţi.
- *Dragostea* provine din intimitate şi este considerată ca cea mai importantă forţă bazală: constă din devotamentul reciproc într-o identitate comună, împărtăşită cu o altă persoană (soţ/soţie).
- *Grija* provine din generativitate: se manifestă prin solicitudine faţă de alţii, prin dorinţa de a îndruma şi instrui, nu numai de dragul acestor activităţi în sine, ci şi pentru împlinirea propriei identităţi.
- *Înţelepciunea* provine din integritatea eului: se manifestă printr-o atitudine detaşată şi acceptantă faţă de toate neîmplinirile trecute, prin împăcare cu sine şi cu viaţa (Schultz, 1986, pp. 258–259).

Teoria lui Erikson este numai parţial deterministă deoarece acordă o mai mare pondere învăţării decât eredităţii. Experienţele psihosociale sunt cele care modelează personalitatea. Scopul lor ultim este dezvoltarea unei identităţi de sine pozitive. Erikson extrapolează teoria lui Freud, în sensul că acordă termenului de dezvoltare o semnificaţie mai largă, care include întreaga viaţă, dar admite în principiu importanţa crucială a primelor patru stadii.

Accentul în teoria sa este pus pe eu (ego), care nu este un servitor al sinelui (id), ci o instanţă independentă a personalităţii. Eul este influenţat nu numai de părinţi, ci şi de mediul apropiat şi de cadrul istoric. Eul se dezvoltă pe toată durata vieţii. Erikson extinde teoria psihanalitică în sensul acceptării culturii, societăţii şi istoriei ca factori determinanţi ai personalităţii totale. Tema centrală a teoriei este dezvoltarea personalităţii ca drum către identitatea de sine.

[2] În latină **virtus**—bărbăţie.

Să ne reamintim ...

- Dezvoltarea personalităţii este un proces de dezvoltare a eului, conceput ca centru al identităţii personale.
- Mecanismul dezvoltării îl constituie conflictele sau crizele de identitate.
- Fiecare criză este un prilej pentru dezvoltarea unei forţe bazale, rezultate din rezolvarea matură, adaptativă a crizei, având un rol activ în viaţa individului.

3. Comparaţi modelul de dezvoltare propus de Erikson cu cel al lui Freud şi identificaţi principalele asemănări în privinţa următoarelor aspecte:
   - concepţia despre conflicte ca motor al dezvoltării personalităţii;
   - concepţia despre natura conflictelor;
   - concepţia despre modul de rezolvare a acestor conflicte;
   - relaţia dintre modul de rezolvare şi personalitatea matură.

10.3. VIZIUNEA LUI ERIKSON ASUPRA NATURII UMANE

Teoria lui Erikson este o dezvoltare a psihanalizei clasice de pe o poziţie mai flexibilă, mai optimistă şi mai orientată spre analiza influenţelor sociale. Experienţele personale de la care a pornit Erikson sunt foarte diferite de cele ale lui Freud, la fel şi modul în care şi-a dezvoltat teoria—prin cercetări de teren şi nu prin practică clinică. Studiile transculturale realizate pe grupuri de persoane normale şi cu tulburări patologice, de vârste diferite, din societăţi diferite, aveau ca scop iniţial validarea conceptelor freudiene, dar treptat, au dus la reformulări în care cadrul social şi cultural capătă o importanţă sporită faţă de psihanaliză.

Modelul de personalitate pe care îl propune Erikson este tot un model al conflictului psihosocial, dar care plasează conflictul în zona relaţiilor dintre copil şi cei apropiaţi şi atribuie acestora un rol important în modul de rezolvare a conflictului. Cultura unei anume societăţi, modul în care membrii ei văd rostul lor în lume şi în societate, practicile de creştere a copiilor, variabile de la societate la alta, de la o cultură la alta pot fi considerate responsabile pentru predominanţa unui tip de personalitate în cultura respectivă. De exemplu, preocuparea obsesivă a mamelor pentru menţinerea curăţeniei şi dresajul la oliţă sunt responsabile de frecvenţa mai mare a tipurilor anale retentive în societăţile occidentale decât în cele primitive, cum este cea a indienilor Sioux. Aşadar nu conflictul în sine asociat zonei erogene a unui stadiu este cel care determină tipul de personalitate, ci forţele sociale implicate în rezolvarea lui.

Tendinţele general umane de funcţionare a personalităţii sunt concepute într-o manieră asemănătoare cu cea a lui Freud, dar Erikson considera că ele nu sunt neapărat legate de evitarea conflictului, deoarece conflictul, prin forţele pe care le activează, generează modalităţi adaptative superioare stadiului anterior şi constituie, în ultimă instanţă, un factor de progres. Dintre caracteristicile general–umane, cea mai importantă este eul, în jurul căruia gravitează, de fapt, întreaga evoluţie a personalităţii. Conţinutul eului, în viziunea lui Erikson, este unul preponderent cognitiv, raţional; el este o structură parţial înnăscută, nu rezultată din conflictul dintre sine şi societate (Maddi, 1976, pp. 652–653).

Exemplu: dezvoltarea personalităţii şi identitatea de sine

Dezvoltarea personalităţii este o continuă creştere în complexitate a modalităţilor adaptative ale persoanei şi a conţinutului identităţii de sine. Achiziţiile fiecărui stadiu sunt încorporate în stadiul ulterior, iar conflictele nerezolvate într-un stadiu îşi pot afla rezolvarea într-un stadiu ulterior (Erikson, 1963, pp. 272–273).

Erikson nu a fost preocupat de tipologiile de personalitate, teoria lui fiind centrată pe dezvoltarea personalităţii şi structura ei la vârsta adultă. O contribuţie importantă a sa este sublinierea importanţei cadrului social şi a modelelor culturale în definirea normalităţii şi anormalităţii: ceea ce este normal într-o societate, cum ar fi episoadele halucinatorii la indienii Yurok, poate fi considerat anormal în alta (Erikson, 1963, p. 183). Fiecare societate îşi are propriile sale modele de personalitate normală, dar există caracteristici comune tuturor culturilor, cum ar fi funcţionarea plenară a tuturor forţelor bazale. Criteriul normalităţii nu este depăşirea fixaţiilor libidinale (ca la Freud), ci concordanţa dintre modul propriu de rezolvare a crizei specifice stadiului de viaţă şi ceea ce constituie modalitate adaptativă pentru acea vârstă şi criză (Maddi, 1976, p. 652).

În ultimă instanţă, finalitatea dezvoltării o constituie adaptarea individului la împrejurările concrete de viaţă şi la modelele culturii în care trăieşte. În acest sens, concepţia lui Erikson este apropiată de cea a lui Fromm: fiecare societate îşi modelează membrii după chipul şi asemănarea ei, în concordanţă cu istoria sa şi tradiţiile derivate din ea. Modul în care se realizează această compatibilizare dintre individ şi societate este însă explicat diferit de cei doi teoreticieni.

În problema ereditate/mediu, Erikson se situează pe poziţia unui determinism social, nefiind preocupat de aspectele biologice ale persoanei. Este probabil ca cercetările transculturale în care a fost implicat să fi amplificat, în concepţia sa importanţa socialului, tocmai datorită unei viziuni mai ample asupra asemănărilor şi deosebirilor dintre culturi. Individul este liber să-şi decidă calea în viaţă, este capabil de alegere, dar alegerea în sine este condiţionată de evoluţia anterioară şi de forţele sociale care guvernează această evoluţie.

Să ne reamintim ...

- Influenţele sociale joacă un rol mai important decât ereditatea în dezvoltarea personalităţii, personalitatea fiind în cea mai mare măsură dependentă de influenţele sociale.
- Întrucât finalitatea dezvoltării o constituie adaptarea individului la societate, fiecare cultură formează personalităţi concordante cu valorile şi cutumele ei, ceea ce explică preponderenţa unor tipuri de personalitate specifice fiecărei culturi.
- Dezvoltarea personalităţii creează modalităţi adaptative de complexitate progresivă şi o conturare tot mai clară a identităţii de sine.

4. Identificaţi principalele asemănări şi deosebiri dintre concepţia lui Erikson despre raportul individ-societate şi cea a lui Fromm.
5. Argumentaţi originalitatea teoriei lui Erikson despre dezvoltarea personalităţii.

Rezumat

- Dezvoltarea personalităţii are loc de-a lungul întregii vieţi, putând fi evidenţiate opt stadii, dintre care primele trei se suprapun peste stadiile din psihanaliza clasică. Fiecare stadiu are un conflict specific, ce poate fi rezolvat într-o modalitate matură (adaptativă), respectiv imatură (dezadaptativă).
- Rezolvarea matură a conflictelor fiecărui stadiu duce la o personalitate matură, dar conflictele nerezolvate în stadiile anterioare pot fi rezolvate în stadii ulterioare, fără a împiedica dezvoltarea.
- Dezvoltarea personalităţii este un proces de dezvoltare a eului, conceput ca centru al identităţii personale, identitatea de sine fiind ţelul final al dezvoltării personalităţii.
- Mecanismul dezvoltării îl constituie conflictele sau crizele de identitate. Fiecare criză este un prilej pentru dezvoltarea unei forţe bazale, rezultate din rezolvarea matură, adaptativă a crizei, având un rol activ în viaţa individului.

- Dezvoltarea personalităţii creează modalităţi adaptative de complexitate progresivă şi o conturare tot mai clară a identităţii de sine. Influenţele sociale joacă un rol mai important decât ereditatea în dezvoltarea personalităţii, personalitatea fiind în cea mai mare măsură dependentă de influenţele sociale.
- Întrucât finalitatea dezvoltării o constituie adaptarea individului la societate, fiecare cultură formează personalităţi concordante cu valorile şi cutumele ei, ceea ce explică preponderenţa unor tipuri de personalitate specifice fiecărei culturi.

10.4. Bibliografia recomandată

1. Erikson, E. (2001). *Psihanaliză şi istorie*. Bucureşti: Editura Trei.
2. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 8, Erik Erikson. Psihologia eului, pp. 230–262.

10.5. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Care sunt factorii care determină succesiunea stadiilor de dezvoltare şi apariţia crizelor de dezvoltare?
2. Argumentaţi este importanţa crizelor în mecanismul dezvoltării.
3. Ce factori influenţează dezvoltarea identităţii de sine?
4. Care este importanţa stadiilor adulte de dezvoltare a personalităţii?
5. Evaluaţi viziunea lui Erikson despre dezvoltarea personalităţii şi argumentaţi orientarea sa.
6. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Erikson şi teoria lui Freud în privinţa stadialităţii şi a conflictelor fiecărui stadiu.
7. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Erikson faţă de psihanaliza clasică?
8. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate/mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii.
9. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Tema de control nr. 3

Teoriile trăsăturilor (Allport şi Cattell) şi abordarea ontogenetică a personalităţii (Erikson)

21. Analizaţi structura şi funcţionarea personalităţii în teoria lui Allport: natura factorilor şi a trăsăturilor de personalitate, organizarea lor, relaţiile dintre componentele personalităţii, raportul personalitate/ comportament.
22. Analizaţi viziunea lui Allport asupra motivaţiei umane şi punctaţi principalele deosebiri faţă de psihanaliza clasică.
23. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Allport faţă de psihanaliza clasică şi faţă de teoriile neopsihanalitice?
24. Analizaţi structura şi funcţionarea personalităţii în teoria lui Cattell: natura factorilor şi a trăsăturilor de personalitate, organizarea lor, relaţiile dintre componentele personalităţii, raportul personalitate/comportament.
25. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Cattell şi teoria lui Allport în privinţa tipologiei personalităţii.
26. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Cattell faţă de psihanaliza clasică şi faţă de teoriile celorlalţi neopsihanalişti?
27. Comparaţi viziunea lui Allport cu cea a lui Cattell în privinţa raportului ereditate/ mediu în determinarea personalităţii adulte.
28. Comparaţi modul în care este explicată anxietatea în teoria lui Cattell cu

explicaţiile din teoriile neopsihanalitice şi din psihanaliza clasică.

29. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Erikson şi teoria lui Freud în privinţa stadialităţii.
30. Argumentaţi originalitatea viziunii lui Erikson asupra dezvoltării ontogenetice din perspectiva funcţionării personalităţii.
31. Prin ce se aseamănă şi prin ce diferă viziunea asupra personalităţii mature în teoria lui Erikson faţă de psihanaliza clasică şi faţă de teoriile celorlalţi neopsihanalişti?
32. Identificaţi în teoriile lui Allport, Cattell şi Erikson criteriile de stadializare a dezvoltării umane, stadiile rezultate şi importanţa lor pentru explicarea personalităţii mature.

Unitatea de învăţare nr. 11

ABORDAREA UMANISTĂ (1). CARL ROGERS: ACTUALIZARE ŞI UNICITATE

Cuprins

11.1. Actualizarea—trebuinţă umană fundamentală 117
11.2. Dezvoltarea eului—problema centrală a devenirii personalităţii 118
11.3. Personalitatea matură..... 119
11.4. Viziunea lui Rogers asupra naturii umane şi a personalităţii 121
11.5. Bibliografie recomandată..... 123
11.6. Test de verificare a cunoştinţelor 123

Introducere

Carl Ransom Rogers (1902–1987) s-a născut în Chicago, într-o familie foarte religioasă, al patrulea copil din şase. După ce a făcut studii incomplete de agronomie şi teologie decide să urmeze facultatea de pedagogie. La 31 de ani îşi ia doctoratul în domeniul consilierii copiilor. El este considerat, alături de Abraham Maslow, fondator al umanismului american în psihologie.

Experienţa de terapeut şi cea de profesor la mai multe universităţi americane l-au determinat să formuleze o teorie originală despre personalitate, a cărei idee centrală este tendinţa naturală a fiinţei umane spre autoactualizare, spre creştere şi împlinire. Această tendinţă se manifestă însă în funcţie de interacţiunea cu mediul social şi în special cu părinţii, iar structurile de personalitate sunt rezultatul acestor interacţiuni.

Psihoterapia născută din concepţia lui despre personalitate "terapia centrată pe persoană" se bazează pe folosirea resurselor de actualizare a personalităţii pacientului, considerat ca cel mai bun cunoscător al propriei personalităţi, rolul terapeutului fiind acela de a ghida fără să impună nimic. Persoana matură, echilibrată emoţional are o atitudine faţă de sine pozitivă şi necondiţionată şi îşi manifestă libertatea interioară prin asumarea deplinei responsabilităţi asupra propriei vieţi.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele propuse de Rogers.
- Să analizeze rolul interacţiunilor cu mediul social apropiat pentru formarea eului şi supraeului.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Rogers pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

11.1. ACTUALIZAREA—TREBUINŢĂ UMANĂ FUNDAMENTALĂ

Adaptarea umană este susţinută de o tendinţă fundamentală, de natură înnăscută—actualizarea. Ea este orientată spre menţinerea şi dezvoltarea propriei fiinţe, incluzând toate trebuinţele fiziologice şi psihologice. Chiar şi cele mai simple trebuinţe instinctuale de natură homeostatică (de apă, aer, hrană) sunt incluse în această trebuinţă generalizată spre dezvoltare. Tendinţa spre actualizarea utilizează aceste trebuinţe homeostatice pentru a susţine creşterea şi organizarea din ce în ce mai complexă. Maturarea, ca dezvoltare genetică predeterminată, este susţinută în împlinirea ei, de această tendinţă.

Deşi maturarea este genetic determinată, parcurgerea stadiilor sale nu se face fără tensiuni şi crize. Actualizarea favorizează şi susţine depăşirea crizelor, dezvoltarea şi creşterea în sens larg, a tot ceea ce este organ sau funcţie fiziologică. În sens metaforic, Rogers o numea *tenacitatea vieţii*. Învăţarea mersului, de exemplu, presupune eşecuri şi suferinţe fizice care ar putea fi evitate prin stagnare în stadiu anterior de mers de-a buşilea, dar copilul nu renunţă din cauza tendinţei de actualizare care este mai puternică decât tendinţele de regresie ivite în aceste *crize de creştere*.

Toate fiinţele au în ele această forţă vitală, dar la om ea cunoaşte o evoluţie de la biologic (în primele stadii) la psihologic, fiind tot mai mult influenţată de învăţare. În decursul ontogenezei, omul manifestă ceea ce Rogers numea proces de *valorizare organismică*: întreaga cunoaştere este valorizată în funcţie de utilitatea ei pentru actualizare—ceea ce serveşte tendinţa de actualizare este perceput ca bun, dezirabil şi este valorizat pozitiv, în timp ce cunoştinţele şi comportamentele care nu servesc actualizarea sunt percepute ca negative. Aceste percepţii influenţează comportamentul în sensul evitării experienţelor indezirabile şi al repetării celor favorabile (Schultz, 1986, pp. 277–278).

Universul cunoaşterii

Cadrul de referinţă propriu fiecărui individ (sau contextul în care el trăieşte) influenţează personalitatea. Realitatea fiecăruia dintre noi este compusă din ceea ce selectăm din multitudinea stimulilor banali sau neobişnuiţi, favorabili sau ameninţători. Ca atare, realitatea fiecăruia este profund subiectivă, diferită de realitatea obiectivă. Subiectivitatea evoluează în timp şi spaţiu. Toate acestea nu sunt nici noi, nici originale. Original este accentul pe care Rogers îl pune pe *caracterul privat al subiectivităţii* fiecăruia, pe faptul că nimeni nu cunoaşte mai bine decât individul acest univers. El nu este limitat numai la stimulările actuale, ci şi la experienţa anterioară în ansamblul ei. Pe măsură ce copilul creşte, universul cunoaşterii se lărgeşte, modul în care el interpretează faptele trăite devine din ce în ce mai complex. Înţelegerea persoanei se poate face numai prin prisma acestei experienţe individuale (Rogers, 1968, pp. 22–25).

Să ne reamintim ...

- Actualizarea este o trebuinţă umană fundamentală de dezvoltare plenară a propriei fiinţe, care susţine depăşirea crizelor.
- Întreaga cunoaştere este valorizată în funcţie de utilitatea ei pentru actualizare: comportamentele favorabile dezvoltării sunt repetate, cele defavorabile sunt abandonate.
- Universul cunoaşterii constă din totalitatea aspectelor selectate din realitatea individului, prin prisma subiectivităţii proprii individului.

1. Daţi două exemple din viaţa cotidiană care să probeze caracterul privat al subiectivităţii.

11.2. DEZVOLTAREA EULUI—PROBLEMA CENTRALĂ A DEVENIRII PERSONALITĂŢII

Premisele dezvoltării eului

Treptat, prin interacţiuni repetate cu ceilalţi şi cu lumea înconjurătoare, copilul începe să diferenţieze ceea ce este al său şi înlăuntrul său, de ceea ce este diferit de sine şi în afara sa. Eu, mie, al meu, sunt cuvinte folosite în raport cu ceea ce este apropiat şi cald. Conceptul de sine (self–concept) este concepţia sau reprezentarea pe care individul o are despre ce şi cine este el, cum i-ar plăcea să fie, cum ar putea să fie. Toate aspectele eului (enumerate mai sus) au tendinţa de a deveni coerente şi consistente, în ciuda unor contradicţii pasagere. Deşi fluid, conceptul de sine este o structură consistentă, un întreg organizat, care ghidează comportamentul în direcţii concordante cu el (Schultz, 1986, p. 279).

Atitudinea pozitivă

Pe măsura dezvoltării eului se dezvoltă şi ceea ce Rogers numeşte atitudine pozitivă (positive regard). Sursa ei (dacă este o atitudine înnăscută sau învăţată) este mai puţin importantă, dar ea este generală şi persistentă. Atitudinea mamei în prima copilărie şi a celor din jur influenţează atitudinea pozitivă. Este frustrant să fii lipsit de acceptare, aprobare, afecţiune din partea celorlalţi. Dacă ceilalţi nu încurajează atitudinea pozitivă, tendinţa spre actualizare şi dezvoltare a eului este frânată.

În mod normal afecţiunea mamei şi a celor din jur, atitudinea lor pozitivă faţă de copil nu ar trebui să fie influenţate de mici greşeli sau de nerealizări. În caz contrar, copilul nu dobândeşte încredere în sine. O caracteristică importantă a trebuinţei de atitudine pozitivă este aspectul de reciprocitate: însuşi faptul de a satisface trebuinţa de atitudine pozitivă a celuilalt devine recompensatoare în sine. Pentru a învăţa să-şi manifeste atitudinea pozitivă în raport cu ceilalţi, copilul are nevoie de manifestări ale atitudinii pozitive a celor din jur faţă de el (Schultz, 1986, p. 280).

Formarea supraeului

Versiunea lui Rogers pentru formarea supraeului, ca instanţă de valorizare este că aceasta depinde de *atitudinea pozitivă condiţionată*—copilul învaţă că atitudinea pozitivă a părinţilor este legată de comportamentele sale *pozitive*. Evaluarea acesteia se face de către instanţe externe personalizate (părinţii). Ulterior aceste instanţe sunt internalizate sub forma supraeului—copilul se auto-recompensează şi se auto-pedepseşte: se dezaprobă, aşa cum făcea înainte mama, când face *"prostii"* sau se aprobă şi se apreciază, atunci când se *"poartă bine"*.

Propria persoană este astfel valorizată condiţionat prin intermediul atitudinii pozitive condiţionate. Internalizând normele părinţilor săi, individul se valorizează pe sine, în sens pozitiv sau negativ, în concordanţă cu acestea. Dacă nu renunţă la acest sistem de referinţă, individul va fi incapabil să aibă o atitudine pozitivă (necondiţionată) faţă de sine însuşi. Toate comportamentele sale vor fin îngrădite de condiţionarea valorizării, ceea ce îi restrânge libertatea de a-şi satisface trebuinţele şi, ca atare, dezvoltarea completă sau actualizarea eului este limitată (Schultz, 1986, p. 281).

Anxietatea

Copilul trebuie nu numai să-şi inhibe anumite comportamente, ci şi să reprime conştientizarea anumitor percepţii din universul său de cunoaştere, sau măcar să le distorsioneze până la o

percepţie neclară. Astfel se dezvoltă *incongruenţa* între imaginea de sine şi anumite aspecte ale experienţei sale. Experienţele incongruente cu eul sunt percepute ca ameninţătoare şi sunt trăite ca anxietate, producând, uneori, sentimente de înstrăinare de sine. Experienţele sunt evaluate şi, ca atare acceptate sau respinse, în funcţie de atitudinea pozitivă condiţionată (supraeu) şi nu de importanţa lor pentru o deplină actualizare a eului. Singura modalitate de a scăpa de anxietate pare să fie distorsionarea sau negarea aspectelor incongruente, deci o manieră rigidă de a reacţiona. Nivelul de adaptare, gradul de normalitate, este dat de măsura compatibilităţii dintre eu şi experienţă. Personalitatea sănătoasă este capabilă să-i perceapă pe ceilalţi şi pe sine însăşi în mod realist şi are o atitudine pozitivă necondiţionată faţă de sine. Ea utilizează toate trăirile pentru a-şi dezvolta forţele eului şi a-şi împlini potenţialităţile—este liberă să se autoactualizeze (Schultz, 1986, p. 282).

Exemplu: rolul psihoterapiei în concepţia lui Rogers
Există o paralelă între dezvoltarea personalităţii şi remodelarea personalităţii prin psihoterapie, scopul amândoura fiind acela de a-l învăţa pe individ sa fie liber. Societatea pare să fie interesată să formeze indivizi din ce în ce mai puţin liberi, dar mai controlabili, care să poată fi mai uşor guvernaţi. Scopul educaţiei, ca şi al psihoterapiei, este de a forma indivizi care să treacă de la faza în care există *numai pentru a satisface aşteptările celorlalţi* la faza în care au propriile lor scopuri, trăiri, sentimente idei, au deplina responsabilitatea propriei lor vieţi, caracteristici inalienabile ale unei personalităţi plenare (Rogers, 1963, p. 41).

Să ne reamintim ...

- Conceptul de sine este o structură organizată, coerentă, care cuprinde eul, imagiea de sine şi eul ideal, având rolul de a ghida comportamentul.
- Formarea eului este condiţionată de afecţiunea şi de atitudinea pozitivă a mamei şi a celor din jur faţă de copil.
- Atitudinea pozitivă manifestată de adulţi faţă de copil va duce la formarea unei atitudini pozitive a acestuia faţă de sine şi faţă de ceilalţi.
- Supraeul, ca instanţă valorizatoare a propriilor acţiuni se formează prin internalizarea valorilor părinţilor şi a atitudinii pozitive condiţionate a părinţilor, dar el poate veni în contradicţie cu eul, bazat pe acceptare de sine necondiţionată.
- Anxietatea este generată de incongruenţa trăirilor cu supraeul şi de rigiditatea supraeului.

2. Care sunt caracteristicile comune educaţiei şi psihoterapiei în concepţia lui Rogers?
3. Daţi două exemple de situaţii care generează anxietate din cauza faptului că trăirile unei persoane nu sunt congruente cu imaginea de sine sau vin în contradicţie cu valorizările supraeului.

11.3. PERSONALITATEA MATURĂ

Idealul de dezvoltare şi de evoluţie socială este personalitatea matură, caracterizată prin conştientizarea plenară a trăirilor, absenţa inhibărilor şi a distorsiunilor. Caracteristicile definitorii ale personalităţii mature sunt următoarele:

- *Nu prezintă apărări* (mecanisme de apărare a eului) pentru că nu are de ce să se apere—imaginea de sine nu este ameninţată. Persoana este deschisă spre orice fel de trăiri

pozitive/negative, este mai emoţională decât personalitatea defensivă, trăieşte din plin fiecare moment, fiecare eveniment este receptat cu prospeţime.

- O altă caracteristică a personalităţii mature este *flexibilitatea*, absenţa rigidităţii. Organizarea personalităţii mature este fluidă, mulată pe evenimente, în timp ce persoana nevrotică îşi organizează trăirile în mod rigid, distorsionându-le pentru a se potrivi cu structura sa.
- Personalitatea matură este *încrezătoare în propriile posibilităţi*, se bazează mai mult pe propria-i judecată, decât pe a altora, sau pe norme exterioare. Modul de a reacţiona la o anumită situaţie este în concordanţă cu situaţia. Persoana are impresia că decizia a fost luată intuitiv, ca o reacţie a întregului organism, nu neapărat ca urmare a unui raţionament logic. Aceasta nu înseamnă că persoanele mature sunt iraţionale şi că se lasă ghidate de emoţii, ci că datele de cunoaştere şi judecăţile raţionale sunt congruente cu imaginea de sine.
- *Simţul libertăţii* Persoanele autoactualizate se simt în mod firesc libere în alegeri, debarasate de constrângeri şi inhibiţii. Ca atare, au un sentiment al puterii personale (control) asupra propriei vieţi, al puterii de a-şi determina viitorul, fără influenţa împrejurărilor, a normelor, a trecutului sau a celorlalţi.
- Persoana matură este *creativă*, trăieşte constructiv şi adaptativ chiar dacă mediul se schimbă. Asociată cu creativitatea, *spontaneitatea* permite adaptarea şi căutarea de noi experienţe. Actualizarea ca atare este limita superioară, idealul niciodată atins, de aceea C. Rogers nici nu foloseşte termenul de personalitate *actualizată*. Personalitatea matură presupune proces continuu de creştere, adaptare, modificare, mai degrabă o direcţie de dezvoltare decât o destinaţie (Rogers, 1968, pp. 138–152).

Rogers vede personalitatea ca fiind *conştientă şi raţională*, guvernată de perceperea conştientă a mediului înconjurător şi a propriei persoane, şi respinge ideea influenţei trecutului asupra comportamentului actual. Dinamica personalităţii este influenţată de prezent şi trăirile actuale. Personalitatea poate fi înţeleasă numai prin prisma trăirilor proprii, a experienţei interne, nu prin condiţionări realizate de factori sociali, aşa cum susţin behavioriştii, nici prin funcţionare unor mecanisme de apărare generate de conflicte psihosexuale din prima copilărie, cum susţin psihanaliştii. Este adevărat că persoana este determinată la nivel biologic de ereditate, prin inteligenţă şi trăsături temperamentale, iar la nivel social prin influenţele culturale şi prin educaţie. Aceste două tipuri de determinări îi limitează, într-o oarecare măsură libertatea, dar ajuns la maturitate, el este capabil să-şi hotărască drumul, să aleagă în funcţie de propriile motive şi scopuri.

Tendinţa fundamentală, înnăscută, a oricărei fiinţe este de a se dezvolta, de a-şi împlini potenţialităţile, de a-şi structura identitatea de sine. Deşi această tendinţă este înnăscută, procesul de actualizare, în sine, este influenţat mai mult de mediul social decât de factorii biologici. Copilăria este importantă pentru structurarea personalităţii, dar nu este definitorie, experienţele ulterioare putând fi la fel de importante. Rostul ultim al dezvoltării personalităţii este personalitatea plenară[1] (matură), iar modul de structurare şi funcţionare al acesteia este general uman. Regresia este posibilă, la fel ca şi comportamentele anormale, dar acestea sunt excepţia, nu regula. Persoana aflată într-o astfel de situaţie poate depăşi impasul prin terapie centrată pe persoană[2], adică folosind resursele de actualizare ale propriei personalităţi.

[1] Fully functioning person (în engl).
[2] **Terapia centrată pe persoană**—numele metodei terapeutice asociate teoriei rogersiene.

Exemplu: rolul psihoterapiei—a reface drumul spre maturitate

"În terapie, persoana adaugă experienţei obişnuite conştientizarea deplină şi nedeformată a experienţelor sale—a senzaţiilor sale senzoriale şi viscerale. Ea încetează să mai deformeze experienţa când o conştientizează, sau cel puţin reduce deformările. ...individul ajunge să 'fie'—la nivel de conştientizare—ceea ce 'este'—la nivel de experienţă. Altfel spus, este un organism uman întreg şi cu funcţionare deplină.... E capabil de autocontrol realist şi e socializat incorigibil în dorinţele sale. Nu există fiară în om. În om există doar om, şi asta e ceea ce am putut să eliberăm" (Rogers, 2008, p. 160).

Să ne reamintim ...

- Personalitatea matură este o structură conştientă şi raţională, rezultată din trăirea subiectivă a interacţiunilor copil–mediu social apropiat, nu din condiţionare directă sau prin funcţionarea unor mecanisme de apărare generate de conflicte psihosexuale.
- Personalitatea matură prezintă următoarele caracteristici: nu prezintă apărări, este flexibilă, încrezătoare în propriile posibilităţi, este spontană, creativă, are simţul libertăţii.

4. Exemplificaţi fiecare dintre caracteristicile personalităţi mature cu câte un comportament din viaţa cotidiană.

11.4. VIZIUNEA LUI ROGERS ASUPRA NATURII UMANE ŞI ASUPRA PERSONALITĂŢII

Modelul de personalitate propus de Rogers este unul al împlinirii prin actualizarea potenţialităţilor. Tendinţa de actualizare este considerată ca fiind nu numai o tendinţă general–umană, ci o tendinţă biologică. Potenţialităţile individuale nu sunt neapărat în conflict cu societatea, multe dintre ele ducând la progresul societăţii. Totuşi, Rogers nu precizează care este natura acestor potenţialităţi de împlinire: sunt ele de natură fiziologică sau psihologică? Există diferenţe interindividuale în privinţa lor? (Schultz, 1986, p. 291)

Supraeul, ca instanţă autovalorizatoare este important pentru funcţionarea personalităţii dar, dintre componentele personalităţii, cea mai importantă este eul, definit de Rogers ca *structură conştientă, modelată social*. Trebuinţele eului de atitudine pozitivă şi de imagine favorabilă constituie pârghia prin care se realizează socializarea persoanei. Dacă, în interacţiunile cu alter-ii semnificativi (în primul rând părinţii), individul primeşte preponderent aprobări necondiţionate, este iubit şi valorizat pentru ceea ce este, el se va împlini ca personalitate, va avea o imagine de sine favorabilă, va dezvolta un eu congruent cu potenţialităţile sale. Personalitatea matură astfel formată va fi adaptată împrejurărilor sale de viaţă liberă, flexibilă, deschisă spre experienţe, încrezătoare în sine şi în ceilalţi, individuată, creativă, receptivă şi responsabilă (Rogers, 1963, p. 43).

Dacă în educaţia copilului au predominat aprobările condiţionate[3], individul va fi incapabil să-şi dezvolte o imagine de sine favorabilă, să se accepte (incongruenţă între eu şi potenţialităţi), se va conforma aşteptărilor sociale la nivel superficial (aici Rogers se apropie mult de concepţia lui Fromm referitoare la conformitatea automată), dar va fi, în realitate, un

[3] Părinţii, fie din dorinţa de a forma *caracterul* copiilor (supraeul), fie din cauză că nu-i iubesc în mod autentic, exagerează cu condiţionarea atitudinii pozitive.

neadaptat şi un imatur. Concepţia lui despre educaţie a influenţat un curent de gândire care are azi o largă răspândire: educaţia centrată pe elev/învăţăcel.

Raportul ereditate/mediu ocupă un loc mai puţin important în concepţia teoretică a lui Rogers: dincolo de importanţa fiecăruia dintre aceşti doi determinanţi, există voinţa individului de a se autodetermina şi libertatea lui interioară. În acest sens el se apropie mult de concepţia lui Jung (individuarea), de ce a lui Adler (finalismul ficţional, puterea creativă a eului), de cea a lui Allport (funcţionarea propriată a personalităţii).

În problema determinism/liber arbitru, Rogers era de părere că omul este, în esenţa lui, o fiinţă raţională, dotată cu liber arbitru. *Ucenicia libertăţii*[4] nu este lipsită de riscuri, impasuri şi anxietăţi, nici în procesul maturizării persoanelor normale, nici pe parcursul psihoterapiei persoanelor nevrotice, dar individul trebuie să-i asume în mod conştient, deliberat acest risc pentru a-şi împlini potenţialul.

Exemple: controversă între Rogers şi Skinner
La o conferinţă la care s-au întâlnit, Rogers a făcut o remarcă incisivă asupra concepţiei lui Skinner asupra rolului condiţionării în determinarea comportamentului: "*Din ceea ce am înţeles că a spus d. Skinner rezultă că, deşi s-ar fi putut gândi că 'a ales' să vină la această întrunire, sau că are ca scop să ţină această cuvântare, astfel de gânduri sunt total iluzorii. În fapt el a făcut nişte semne pe hârtie şi a emis unele sunete aici numai din cauză că fondul său genetic şi mediul din trecutul său i-au condiţionat operant comportamentul astfel încât emiterea acestor sunete să fie recompensatoare şi că el, ca persoană, nu este inclus aici. Dacă am înţeles corect concepţia lui, din punctul* (lui) *de vedere strict ştiinţific, el, ca persoană, nu există"* (Rogers, 1971, p. 44).

Atât societatea occidentală, cât şi societăţile comuniste au dezvoltat tehnologii de manipulare sistematică a maselor, de condiţionare, în sensul propriu al termenului, tehnologii care reduc libertatea indivizilor. Individul devine produsul mediului social în care trăieşte şi comportamentul său este determinat de cultura în care s-a format. Chiar dacă omului i se ia tot ce se poate lua, nu i se poate lua libertatea interioară de a-şi alege atitudinea sau modul de acţiune într-o situaţie dată şi responsabilitatea asociată ei. Experienţa libertăţii interioare nu este în contradicţie cu cauzalitatea, aşa cum o explică ştiinţa, ci o completare a ei: "*Libertatea, corect înţeleasă, este împlinirea, de către persoană, a succesiunii ordonate* (ordered sequence) *a vieţii sale*" (Rogers, 1971, p. 46).

Să ne reamintim ...

- Tendinţa umană fundamentală este de autoactualizare a potenţialităţilor persoanei, de creştere şi dezvoltare continuă.
- Această tendinţă de autoactualizare nu este neapărat în contradicţie cu societatea, ea contribuind, în fapt, la progresul societăţii.
- Formarea principalelor structuri ale personalităţii, eul şi supraeul este determinată de interacţiunile sociale la care este expus individul.
- Individul are liber arbitru deoarece este o fiinţă conştientă şi raţională, cu toate acestea el nu poate scăpa unor determinări sociale majore (cultura, educaţia).
- Rolul psihoterapiei este de a remodela personalitatea, de a reface drumul spre libertatea interioară şi spre o personalitate plenară, atunci când acesta a fost deturnat printr-o educaţie greşită.

5. Argumentaţi principalele deosebiri dintre teoria lui Rogers şi cea a lui Freud în privinţa formării eului şi supraeului.
6. Identificaţi două aspecte ale personalităţii care ar putea fi remodelate prin psihoterapie.

[4] În engleză, în original—*learning to be free* (Rogers, 1963).

Rezumat

- Actualizarea este o trebuinţă umană fundamentală de dezvoltare plenară a propriei fiinţe, care susţine depăşirea crizelor. Această tendinţă de autoactualizare nu este neapărat în contradicţie cu societatea, ea contribuind, în fapt, la progresul societăţii.
- Formare principalelor structuri ale personalităţii, eul şi supraeul, este determinată de interacţiunile sociale la care este expus individul.
- Conceptul de sine este o structură organizată, coerentă, care cuprinde eul, imagina de sine şi eul ideal, având rolul de a ghida comportamentul.
- Formarea eului este condiţionată de afecţiunea şi de atitudinea pozitivă a mamei şi a celor din jur faţă de copil. Atitudinea pozitivă manifestată de adulţi faţă de copil va duce la formarea unei atitudini pozitive a acestuia faţă de sine şi faţă de ceilalţi.
- Supraeul, ca instanţă valorizatoare a propriilor acţiuni, se formează prin internalizarea valorilor părinţilor şi a atitudinii pozitive condiţionate a părinţilor, dar el poate veni în contradicţie cu eul, bazat pe acceptare de sine necondiţionată.
- Anxietatea este generată de incongruenţa trăirilor cu supraeul şi de rigiditatea supraeului.
- Personalitatea matură este o structură conştientă şi raţională, care prezintă următoarele caracteristici: nu prezintă apărări, este flexibilă, încrezătoare în propriile posibilităţi, este spontană, creativă, are simţul libertăţii.
- Individul are liber arbitru deoarece este o fiinţă conştientă şi raţională, cu toate acestea el nu poate scăpa unor determinări sociale majore (cultura, educaţia).
- Rolul psihoterapiei este de a remodela personalitatea, de a reface drumul spre libertatea interioară şi spre o personalitate plenară, atunci când acesta a fost deturnat printr-o educaţie greşită.

11.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 9, pp. 267–293.
2. Rogers, C. (2014). *A deveni o persoană*. Bucureşti: Editura Trei.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 14, pp. 487–497.
- Rogers, C. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin, pp. 31, 33–36. În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw–Hill (310–314).

11.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Analizaţi concepţia lui Rogers despre formarea şi funcţiile eului şi supraeului.
2. Argumentaţi principalele deosebiri dintre teoria lui Rogers şi cea a lui Freud în privinţa formării eului şi supraeului şi a funcţionării acestor structuri în viaţa cotidiană.
3. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Rogers de spre sursele anxietăţii în viaţa cotidiană şi modalităţile de reducere a ei?
4. Comparaţi caracteristicile personalităţii mature la Rogers cu cele postulate de o altă teorie (Freud, Adler, Horney etc., la alegere)
5. În ce constă originalitatea concepţiei lui Rogers despre personalitatea matură?
6. Evaluaţi viziunea lui Rogers despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu.
7. Comparaţi rolul educaţiei cu cel al psihoterapiei în modelarea personalităţii, utilizând cel puţin două criterii de comparaţie.

Unitatea de învăţare nr. 12

ABORDAREA UMANISTĂ (2). ABRAHAM MASLOW: PSIHOLOGIA DEVENIRII (BEING PSYCHOLOGY)

Cuprins

12.1. Sistemul trebuinţelor umane 125
12.2. Metamotivaţia 129
12.3. Personalitatea matură..... 130
12.4. Viziunea lui Maslow asupra naturii umane..... 135
12.5. Bibliografie recomandată..... 136
12.6. Test de verificare a cunoştinţelor 136

Introducere

Abraham Harold Maslow (1908-1970) a fost primul născut, dintr-un şir de 7 copii, din familia unui imigrant evreu. A studiat psihologia la Universitatea din Wisconsin, unde a şi obţinut doctoratul în 1934 şi a predat la Universitatea Columbia şi la Colegiul Brooklyn, unde s-a întâlnit cu E. Fromm, K. Horney, Max Wertheimer, A. Adler, Ruth Benedict.

Al doilea război mondial i-a inspirat orientarea spre o psihologie care să-l facă pe om mai bun, capabil de acte şi sentimente nobile, nu numai de ură şi violenţă. A studiat carierele unor oameni cu realizări excepţionale pe care îi considera modele ale împlinirii umane, încercând să găsească similarităţi, la nivelul personalităţilor lor, care să poată explica excelenţa.

Teoria lui Maslow despre motivaţie şi rolul ei în funcţionarea personalităţii a cunoscut o foarte mare popularitate datorită faptului că era expusă într-o manieră accesibilă, dar tocmai din această cauză a fost intens criticată ca fiind lipsită de rigoare. Viziunea lui despre om ca fiinţă care este animată de nevoia de autoactualizare a dat însă o nouă orientare a abordării motivaţiei umane şi a funcţionării personalităţii. Este considerat, alături de Carl Rogers, fondatorul psihologiei umaniste.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele şi modelele teoretice propuse de Maslow.
- Să analizeze organizarea sistemică a trebuinţelor umane.
- Să explice relaţiile dintre motivaţie şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Maslow pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 2 ore.

12.1. SISTEMUL TREBUINŢELOR UMANE

Făcând din teoria sa asupra trebuinţelor aspectul central al viziunii sale asupra naturii umane, Maslow răspunde unei problematici–cheie din domeniul psihologiei personalităţii. El admite existenţa unor trebuinţe general–umane, de natură instinctoidă[1], care activează şi direcţionează comportamentul individului. Comportamentele prin intermediul cărora satisfacem aceste trebuinţe sunt însă de natură învăţată, dependentă de factorii de mediu social. Diversitatea acestor factori sociali explică marea variabilitate interindividuală a aspectelor comportamentale. Trebuinţele sunt *înnăscute***,** au finalităţi adaptative, orientări diferite.

Caracteristici comune ale trebuinţelor:
Individul funcţionează ca un tot unitar şi organizat: când îi este foame, percepţiile, memoria, gândurile, trăirile emoţionale, modificările fiziologice sunt influenţate de această stare de tensiune indusă de trebuinţa nesatisfăcută. În acel moment el se manifestă diferit faţă de alte momente. Activarea fiecărui motiv produce astfel de modificări sistemice.

- Motivaţia (cauzele) unui comportament pot fi multiple.
- Unele trebuinţe sunt conştiente dar, sub ele, putem găsi alte trebuinţe, neconştientizate. O analiză aprofundată a comportamentelor ne duce până la urmă la trebuinţe fundamentale, dincolo de care nu se poate avansa cu analiza.
- Indiferent dacă este vorba de comportamente preparatorii sau consumatorii, există o diferenţă între ceea ce individul crede, la nivel conştient, a fi mobilurile acţiunilor sale şi ceea ce aceste mobiluri sunt de fapt.
- Modalităţile concrete de satisfacere a aceleiaşi trebuinţe (de afirmare, de exemplu) diferă de la o societate la alta, de la un individ la altul, dar trebuinţa este aceeaşi.
- Satisfacerea unor trebuinţe face loc altora, individul nefiind niciodată liber de tensiuni.
- Motivaţia este complexă, continuă, fluctuantă. Trebuinţele şi motivele sunt interdependente. Este imposibil de făcut o listă atomistică a trebuinţelor.

Nu toate comportamentele au ca scop satisfacerea unei trebuinţe: spre deosebire de comportamentele de înfruntare, cele expresive nu au, la origine, o stare de tensiune (trebuinţă) care să orienteze şi să propulseze comportamentul (Maslow, 1970, pp. 19–33). Problema direcţionării comportamentului spre satisfacerea unei/unor trebuinţe se pune şi în cazul comportamentului nevrotic.

Exemplu: viziunea despre etiologia nevrozelor
Freudienii au pus problema naturii motivaţionale a simptomelor nevrotice, dar nu au clarificat-o suficient: "*Majoritatea tendinţelor şi trebuinţelor nevrotice, echivalente cu impulsurile orientate spre gratificaţia* (satisfacerea, n.n.) *trebuinţelor bazale, au fost blocate, prost direcţionate, confundate cu alte trebuinţe, sau fixate pe mijloace*[2] *greşite. Alte trebuinţe însă nu mai tind spre gratificaţie, ci sunt pur şi simplu protective sau defensive*[3]*. Ele nu au alt scop decât acela de a preveni suferinţe, ameninţări sau frustrări viitoare. Diferenţa este similară cu aceea a luptătorului care mai speră să învingă şi cel care nu mai speră să învingă, dar încearcă să fie înfrânt cât mai puţin dureros posibil"* (Maslow, 1970, p. 30).

[1] **Instinctoid**—care acţionează automat, reflex, asemeni instinctului.
[2] N.n. termenul **mijloace** este folosit aici cu sensul de comportamente de atingere a scopului.
[3] Termenul de **motivaţie defensivă** este folosit de Maslow ca echivalent al celui de motivaţie homeostatică.

Posibilitatea atingerii unor scopuri propuse de mediu activează la nivel conştient trebuinţe care, în alte condiţii, ar rămâne latente (omul îşi doreşte să atingă scopuri tangibile). Pentru Freud, impulsurile sinelui sunt entităţi motivaţionale fără legătură cu realitatea şi chiar fără legătură între ele. Maslow consideră că, în măsura în care ele sunt controlate, modificate sau reprimate de la satisfacere de condiţiile realităţii, aceste impulsuri devin mai degrabă o parte a eului, decât a sinelui.

Datele despre motivaţie provin preponderent din domeniul patologiei. Deşi constituie o sursă utilă de informaţii, cazurile nevrotice şi psihotice induc distorsiuni considerabile în înţelegerea motivaţiei persoanelor normale. De aceea Maslow considera că studiul motivaţiei umane ar trebui să includă personalităţi sănătoase, normale (obişnuite) şi personalităţi care au o adaptare înalt–performantă la mediul lor (eminente). Numai astfel se poate realiza o teorie completă a motivaţiei umane.

Piramida trebuinţelor umane

Baza înţelegerii motivaţiei sunt trebuinţele. Ele pot fi ierarhizate în funcţie de prepotenţa lor şi de ordinea apariţiei în ontogeneză, într-un sistem piramidal. Iniţial, teoria lui Maslow a fost structurată pe cinci niveluri: trebuinţe fiziologice, trebuinţe de securitate, trebuinţe de apartenenţă şi afecţiune, trebuinţe de stimă şi afirmare, trebuinţe de autoactualizare.

O parte din aceste trebuinţe (primele patru) sunt bazale, de natură biologică, au o funcţie homeostatică (trebuinţe de deficit—nesatisfacerea lor produce un deficit) şi sunt comune omului şi animalelor. Trebuinţele superioare, de autoactualizare sunt specific umane, au o natură psihologică şi apar mai târziu nu numai în ontogeneză, ci şi în istoria omenirii. Rolul lor nu este de a menţine parametrii funcţionali ai organismului, ci de a produce schimbări şi de a propulsa dezvoltarea (trebuinţe evolutive, de creştere).

Trebuinţele bazale (fiziologice) sunt înnăscute şi inerente naturii umane pentru că, atunci când nu sunt satisfăcute, produc disfuncţii majore la nivelul organismului, iar satisfacerea lor produce o stare de bine. Trebuinţele fiziologice se manifestă din primele clipe ale vieţii, rolul lor fiind acela de a asigura homeostazia organismului. Ele se impun în mod imperativ şi nesatisfacerea lor creează stări de tensiune extremă, pe când satisfacerea trebuinţelor superioare poate fi amânată fără a declanşa stări de criză (Maslow, 1970, pp. 36–37).

Deşi aparent supravieţuirea şi sănătatea sunt asigurate de trebuinţele bazale, se constată că persoanele care sunt animate de trebuinţe evolutive trăiesc mai mult şi sunt mai sănătoase şi mai pline de vitalitate. Satisfacerea trebuinţelor evolutive este mult mai complexă de cât a celor homeostatice, presupune condiţii externe preexistente, scopuri şi comportamente mai sofisticate. Condiţiile externe (sociale, economice, politice) joacă un rol important în satisfacerea trebuinţelor superioare: de exemplu, pentru satisfacerea trebuinţelor de autoactualizare sunt necesare libertatea de expresie şi oportunitatea, dar ele joacă un rol nesemnificativ în satisfacerea trebuinţei de securitate.

Două principii guvernează sistemul trebuinţelor: *satisfacerea ierarhizată* (o trebuinţă de ordin superior nu se manifestă în plan psihic până ce trebuinţele de ordin inferior nu au fost satisfăcute) şi *reducerea tensiunii prin satisfacerea trebuinţei* (odată trebuinţa satisfăcută, tensiunea se reduce şi trebuinţa dispare din planul psihic, lăsând loc altor trebuinţe). Aceste principii explică satisfăcător doar modul de acţiune al trebuinţelor homeostatice, dar nu şi pe cel al trebuinţelor evolutive. Dezvoltarea personalităţii este legată de apariţia şi acţiunea succesivă a celor cinci categorii de trebuinţe, ultima apărând la maturitate.

Trebuinţele fiziologice (foame, sete, somn, sex) au cea mai mare prepotenţă—pot bloca orice alte trebuinţe dacă nu sunt satisfăcute. Odată satisfăcute, trebuinţele fiziologice nu mai apar în câmpul de conştiinţă pentru o perioadă de timp—sunt trebuinţe ciclice. Dacă individul trăieşte

într-o societate bogată, în care satisfacerea trebuinţelor fiziologice nu mai este o problemă, ponderea pe care o are această categorie de trebuinţe în ansamblul motivaţiei este mică. În cazul persoanelor care se luptă pentru supravieţuire, ponderea trebuinţelor fiziologice este incomparabil mai mare, în raport cu alte trebuinţe, dintre care unele nici nu se mai manifestă (de exemplu trebuinţele de nivel superior).

Trebuinţele de securitate (stabilitate, protecţie, siguranţă, ordine, libertate, absenţa anxietăţii) sunt cele mai importante, consideră Maslow, la copii şi la persoanele nevrotice. Adulţii normali şi-au satisfăcut deja în mod acceptabil toate aceste trebuinţe, deşi ele se mai manifestă într-o oarecare măsură şi la ei.

Importanţa acestei categorii de trebuinţe la copii este evidentă în modul în care aceştia reacţionează la împrejurări şi persoane noi, la evenimente direct ameninţătoare, spre deosebire de adulţi, care au învăţat să-şi domine sau să-şi inhibe teama. Un alt indicator al ponderii trebuinţelor de securitate în motivaţia copiilor este preferinţa lor pentru activităţi structurate, ordonate, de rutină—ei au nevoie de o lume ordonată şi previzibilă. Libertatea trebuie acordată copiilor numai în măsura în care ei pot să-i facă faţă: prea multă libertate şi permisivitate—adică absenţa ordinii şi a predictibilităţii, produc anxietate pentru că împiedică satisfacerea trebuinţelor de securitate.

La persoanele nevrotice trebuinţele de securitate sunt satisfăcute prin comportamentul compulsiv, care îi asigură individului o lume predictibilă şi sigură. Orice schimbare sau eveniment imprevizibil sunt percepute ca ameninţătoare pentru că distrug ordinea care este atât de reconfortantă pentru nevroticul compulsiv (Maslow, 1970, pp. 39–42).

Trebuinţele de apartenenţă şi afecţiune apar după ce trebuinţele fiziologice şi de securitate au fost satisfăcute. Ele pot fi satisfăcute printr-o relaţie apropiată şi caldă cu o altă persoană (prieten, iubit, soţ) sau prin apartenenţa la un grup şi statutul ocupat de individ în acest grup. Adolescenţa este perioada de viaţă în care trebuinţele de apartenenţă acţionează cel mai intens. Într-o societate din ce în ce mai mobilă, oamenii îşi schimbă tot mai des domiciliul, şcoala, locul de muncă, cercul de cunoştinţe, ceea ce îi face să se simtă din ce în ce mai singuri şi mai dezrădăcinaţi. Trebuinţa de afecţiune presupune a primi şi a da afecţiune, dar acest lucru este posibil numai într-o relaţie durabilă. Maslow nu echivala trebuinţa de afecţiune cu sexul, dar accepta strânsa asociere a acestor două trebuinţe (Maslow, 1970, pp. 43–45).

Exemplu: o explicaţie pentru personalitatea psihopatică
Pornind de la observaţii clinice, Maslow a intuit că, în cazul personalităţii psihopatice, este vorba despre o dereglare timpurie a funcţionării trebuinţei de afecţiune. *"Aceşti oameni, după informaţiile pe care le avem, au fost privaţi de dragoste în primele luni ale existenţei şi şi-au pierdut pur şi simplu dorinţa şi capacitatea de a oferi şi de a primi afecţiune (la fel ca animalele care şi-au pierdut reflexul de supt sau de ciugulit dacă nu a fost exersat imediat după venirea pe lume)." (Maslow, 1970, p. 52).* Deşi azi există explicaţii mai complexe pentru etiologia psihopatiei, trebuie să recunoaştem că a avut dreptate, chiar dacă nu în totalitate.

Trebuinţele de stimă apar numai după ce primele trei categorii de trebuinţe sunt deja satisfăcute în manieră acceptabilă. Trebuinţele de stimă se manifestă în două forme distincte—*stima de sine* (a ne considera pe noi înşine ca fiind valoroşi) şi *stimă din partea altora* (recunoaştere, statut social, succes). Avem nevoie de respectul celorlalţi pentru a ne forma stima de sine şi, odată formată, aceasta ne face mai încrezători în noi înşine, mai competenţi şi mai productivi. Lipsa stimei de sine îl face pe individ să se simtă inferior, neîncrezător, descurajat. Stima de sine trebuie să se bazeze pe o autoevaluare realistă (Maslow, 1970, pp. 45–46).

Trebuinţele de autoactualizare constituie ultima formă de trebuinţe care se dezvoltă, după satisfacerea celorlalte categorii de trebuinţe. Maslow subliniază că apariţia şi acţiunea acestor trebuinţe este condiţionată de absenţa limitărilor impuse de nesatisfacerea celorlalte categorii de trebuinţe (un om nu este disponibil pentru a-şi dezvolta potenţialităţile dacă este preocupat să-şi asigure ziua de mâine sau dacă nu are un sentiment de apartenenţă), dacă nu se stimează pe el însuşi şi dacă nu se cunoaşte. Forţa motivaţională a trebuinţelor de autoactualizare împinge individul spre dezvoltarea propriului potenţial, spre împlinirea de sine (Schultz & Schultz, 1994, pp. 283–284).

Trebuinţele de cunoaştere Maslow a adăugat ulterior acestor trebuinţe pe cele de cunoaştere, pe care le vedea oarecum separate de piramida trebuinţelor, într-o mică ierarhie proprie (de exemplu trebuinţa de a şti este mai puternică decât cea de a înţelege). Ele se manifestă prin curiozitate, nevoia de a afla, de a înţelege, de a experimenta, de a explica. Deşi curiozitatea este un impuls comun omului şi animalelor, la om el îmbracă forme mult mai complexe şi mai intense. Satisfacerea trebuinţei de cunoaştere se realizează uneori cu mari sacrificii, sau chiar cu preţul vieţii, ceea ce contrazice oarecum legităţile de funcţionare a sistemului trebuinţelor. Munca şi viaţa care nu stimulează cognitiv devin alienante, persoane sănătoase dezvoltând simptome nevrotice legate de monotonie şi plictiseală. Maslow numea această situaţie *"inaniţie intelectuală"* (Maslow, 1970, pp. 48–49).

Trebuinţele estetice Deşi pentru psihologie această categorie este greu de conceptualizat, din studiul clinic Maslow a constatat că, la copiii sănătoşi şi la unii adulţi, există trebuinţe estetice incontestabile: nevoia de frumuseţe, de armonie, de ordine şi simetrie, incapacitatea de a tolera urâtul, dezordinea (Maslow, 1970, p. 51).

Piramida trebuinţelor formează un sistem care este caracteristic tuturor oamenilor şi permite explicarea dezvoltării şi funcţionării personalităţii lor, dar ponderea diferitelor categorii variază de la un individ la altul şi principiile nu se aplică în toate cazurile: există numeroase cazuri de oameni care şi-au urmărit satisfacerea unor trebuinţe de ordin superior în detrimentul celor bazale.

Să ne reamintim ...

- Pentru Maslow, explicarea personalităţii se bazează pe explicarea motivaţiei şi, în special a sistemului de trebuinţe umane. Aceste trebuinţe sunt înnăscute, dar modalităţile de satisfacere a lor sunt învăţate. Stimulii din mediu activează trebuinţe latente.
- Funcţionarea sistemului motivaţional se bazează pe caracteristici comune trebuinţelor: tensiunea care induce comportamente de satisfacere, apariţia continuă în conştiinţă a noi trebuinţe, satisfacere ierarhizată, începând cu cele fiziologice şi terminând cu cele de autoactualizare.
- Sistemul trebuinţelor umane este format din: trebuinţe fiziologice, de securitatea, de apartenenţă şi afecţiune, de stimă, de autoactualizare. La acestea se adaugă trebuinţele cognitive.

1. Exemplificaţi fiecare categorie de trebuinţe cu modalităţi de satisfacere a lor şi evidenţiaţi influenţa factorilor sociali asupra acestor modalităţi.
2. Exemplificaţi diferenţe de funcţionare a personalităţii la două persoane cunoscute sau la aceeaşi persoană la vârste diferite, prin diferenţa în prioritatea satisfacerii unor trebuinţe .

12.2. METAMOTIVAŢIA

Pornind de la premisa că motivaţia persoanelor sănătoase, cu realizări de excepţie, este cel puţin la fel de interesantă şi valoroasă ca aceea a persoanelor cu tulburări psihice, Maslow s-a preocupat de înţelegerea modului în care aceste persoane ajung să fie motivate intrinsec în activitatea lor, înscriindu-se într-o spirală ascendentă a autoperfecţionării. *Autoactualizarea* este o motivaţie de creştere care se găseşte în interiorul fiecărei persoane, o trebuinţă a organismului însuşi de a-şi dezvolta potenţialul propriu (Maslow, 1970, p. 134 şi u).

Studiul său a cuprins persoane eminente din diferite domenii ale vieţii sociale contemporane lui, care au acceptat să participe la cercetare sub rezerva confidenţialităţii, figuri istorice despre care existau date biografice extinse, cazuri studiate de alţi psihologi. Factorul comun tuturor acestor personalităţi este de natură motivaţională: toţi cei studiaţi erau animaţi de trebuinţe pe care Maslow le-a numit metatrebuinţe (*B–needs*), care constituie o formă aparte de motivaţie—*metamotivaţia*. "*Indivizii care se autoactualizează (mai maturi, mai plenar umani), prin definiţie şi-au satisfăcut în mod acceptabil trebuinţele bazale şi sunt acum motivaţi în modalităţi superioare, care pot fi numite metamotivaţii*" (Maslow, 1993, p. 289). Maslow diferenţiază foarte clar două categorii de forţe motivaţionale:

- ***D–needs*** (deficiency needs)—***trebuinţe de deficit***, în cazul cărora nesatisfacere produce stări de tensiune, iar satisfacerea produce reducerea tensiunii (au rol homeostatic);
- ***B–needs*** (being needs)—***trebuinţe de devenire/creştere***, în cazul cărora satisfacerea produce noi tensiuni, propulsând astfel fiinţa într-un proces ascendent de autoperfecţionare, proces care se soldează cu realizări deosebite în plan social sau profesional.

Această diferenţiere se păstrează şi la nivelul cunoaşterii (*B–cognition* şi *D–cognition)* şi se extinde asupra funcţionării întregii personalităţi (afectivitate, activitate). Psihologia personalităţii, aşa cum o propune el, este o *psihologie a devenirii* (Being Psychology[4]). Nesatisfacerea metamotivelor produce o *metapatologie*, care este diferită de tulburările care însoţesc patologia asociată deprivărilor în cazul trebuinţelor de tip D.

Metatrebuinţele sunt prezente la persoane a căror viaţă a fost marcată de experienţe culminale (peak experiences), experienţe în decursul cărora aceste persoane au realizat integritatea eului, sentimentul de identitate şi completitudine personală. Din ansamblul de metamotive identificate la persoanele auto-actualizatoare—valori–B, se desprind câteva mai importante (vezi Tabelul 12.1).

Tab. 12.1. Valori B şi metapatologii specifice (**Adaptat** după Maslow, 1993, pp. 308–309)

Valori–B	Metapatologie specifică
Adevăr	Neîncredere, cinism, suspiciune, scepticism
Bunătate	Egoism, ură, repulsie, dezgust, nihilism
Frumuseţe	Vulgaritate, pierderea gustului, tensiune, oboseală, filistinism, mohoreală
Unitate/integritate	Dezintegrare, sentimentul că lumea se năruie, domnia arbitrarului
Transcendenţă	Gândire simplistă (alb/negru, sau/sau), viziune simplistă asupra vieţii (viaţa ca o junglă)

[4] **Psihologia devenirii** (Being Psychology) ar mai putea fi denumită, în opinia lui Maslow şi ca Onto-psihologie, Psihologie transcendentală, Psihologia perfecţiunii, Psihologia finalităţilor. Ea se ocupă de finalităţi mai degrabă decât de mijloace sau instrumente, cu stări şi experienţe ca finalităţi (satisfacţie intrinsecă), cu persoana ca finalitate în sine (unică, incomparabilă, la fel de valoroasă ca oricare altă persoană. Pentru detalii, vezi Maslow, 1993, p. 121 şi u.

Valori–B	Metapatologie specifică
Vivacitate	Mortificare, robotificare, a se simţi în întregime constrâns, plictiseală, sentiment de pustiire interioară
Unicitate	Pierderea simţului individualităţii, sentimentul de a fi anonim şi devalorizat, nedorit
Perfecţiune	Descurajare, deznădejde, lipsa scopurilor
Necesitate	Haos, imprevizibilitate, pierderea siguranţei
Finalism/ completitudine	Sentimente de incompletitudine, perseverare inutilă, deznădejde, încetarea strădaniilor şi a înfruntării, sentiment de inutilitate
Dreptate	Insecuritate, furie, cinism, neîncredere, egoism, nelegiuire (viaţa ca o junglă)
Ordine	Nesiguranţă, îngrijorare, totul este imprevizibil, nevoie de vigilenţă, tensiune, a fi permanent în gardă
Simplitate	Complexitate excesivă, confuzie, conflict, pierderea reperelor
Bogăţie/multiplicitate	Depresie, sentimentul de a fi constrâns, pierderea interesului pentru lumea înconjurătoare
Suficienţă de sine	Dependenţa de celălalt, pasarea responsabilităţii
Semnificare	Sentiment de inutilitate şi "fără rost", viaţă fără sens, disperare
Uşurinţă	Oboseală, constrângere, stângăcie, neîndemânare, lipsă de graţie, rigiditate
Vioiciune	Depresie, sălbăticire, lipsa simţului umorului, pierderea plăcerii de a trăi, absenţa voioşiei, incapacitatea de a se bucura.

Dacă se admite că deprivarea acestor trebuinţe–valori (metatrebuinţe) produce metapatologie şi că umanizarea deplină a potenţialului uman este astfel diminuată, dacă se admite că gratificarea metatrebuinţelor împlineşte potenţialul uman, atunci trebuie să admitem că aceste valori culminale şi intrinseci fiinţei umane sunt de natură instinctoidă şi pot fi plasate în aceeaşi ierarhie cu trebuinţele bazale şi în continuarea/completarea lor (Maslow, 1993, p. 309). Deşi metatrebuinţele se deosebesc de trebuinţele bazale prin unele particularităţi, ele trebuie studiate de psihologi cu aceleaşi metodologii ca şi cele bazale. Dacă până acum plasarea valorilor de natură spirituală în zona filosofiei, religiei sau artei a fost un lucru de la sine înţeles, este timpul ca ele să devină obiect de studiu psihologic şi chiar psihofiziologic.

Să ne reamintim ...

- Trebuinţele umane se pot grupa în două mari categorii: trebuinţe de deficit (homeostatice) şi trebuinţe de creştere (metamotivaţie). Această diferenţiere se păstrează şi la nivelul trebuinţelor cognitive.
- Nesatisfacerea metatrebuinţelor cauzează metapatologie.

3. Exemplificaţi la nivel comportamental manifestarea fiecărei categorii de trebuinţe, inclusiv a celor cognitive.
4. Explicaţi de ce nesatisfacerea trebuinţelor de autoactualizare poate produce metapatologie, utilizând descrierile din Tabelul 12.1.

12.3. PERSONALITATEA MATURĂ

Apărare şi dezvoltare

Viaţa presupune activităţi adaptative care sunt orientate în direcţii contrare: pe de-o parte înspre menţinerea parametrilor actuali de stare şi funcţionare (dobândirea siguranţei, a autoprotecţiei, absenţa fricii—*motivaţie defensivă*), iar pe de altă parte înspre ruperea echilibrului şi restabilirea

lui la un nivel funcţional mai complex (unitatea şi unicitatea eului, funcţionarea plenară a tuturor capacităţilor, acceptare de sine, încredere în sine—*motivaţie de creştere/împlinire).* Fiecare fiinţă are în constituţia sa mecanisme motivaţionale care direcţionează comportamentele în ambele sensuri, mecanisme care sunt conflictuale şi inerente existenţei umane: primele trag fiinţa înapoi, înspre trecut, cele din urmă o împing înainte, înspre viitor.

Daca viaţa individului este dominată de motivaţia defensivă, el va evita să-şi asume riscul pierderii a ceea ce are deja, se va teme de independenţă, libertate şi va fi incapabil să-şi dezvolte plenar potenţialul. Schema de mai jos ilustrează modul de acţiune al celor două categorii de motivaţii:

Fig. 12. 1. Caracterul antagonic al motivaţiilor de siguranţă şi de creştere
(**Adaptat** după: Maslow, 1968, p. 46)

Mecanismele de creştere pot avea următoarele efecte:

- Întărirea vectorilor orientaţi spre creştere, făcând creşterea mai atractivă şi mai satisfăcătoare.
- Minimizarea temerilor legate de creştere.
- Minimizarea vectorilor orientaţi spre siguranţă, făcând siguranţa mai puţin atractivă.
- Maximizarea temerilor legate de siguranţă, autoprotecţie, patologie şi regresie.

Putem astfel adăuga schemei de mai sus patru categorii de valenţe: sporirea pericolelor, minimizarea atracţiilor, sporirea atracţiilor, minimizarea pericolelor (vezi Figura 12. 2.)

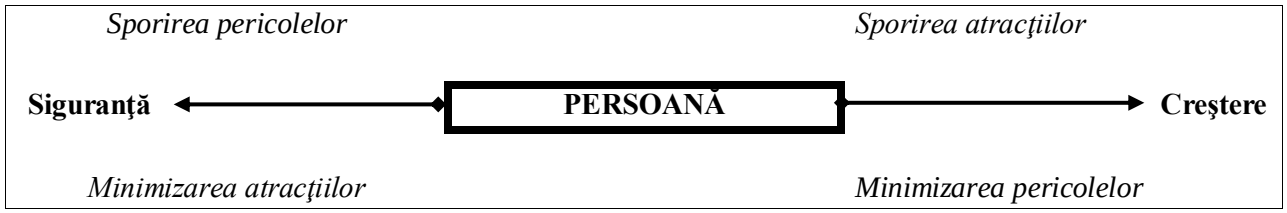

Fig. 12. 2. Caracterul antagonic al motivaţiilor de siguranţă şi de creştere,
cu valenţele specifice fiecărei orientări (**Adaptat** după: Maslow, 1968, p. 47)

Procesul de creştere normală, sănătoasă, devine astfel un şir neîntrerupt de situaţii care presupun alegeri între siguranţă şi creştere, dependenţă şi independenţă, imaturitate şi maturitate. Atât siguranţa, cât şi creşterea au şi satisfacţii şi anxietăţi. Putem progresa numai atunci când satisfacţiile creşterii şi anxietăţile siguranţei sunt mai puternice decât satisfacţiile siguranţei şi anxietăţile creşterii (Maslow, 1968, p. 47). Creşterea se realizează în paşi mici. Fiecare pas înainte poate fi făcut numai atunci când individul (copilul) îndrăzneşte să experimenteze pentru că retragerea este posibilă, pentru că există siguranţa reîntoarcerii la ceea ce este cunoscut şi sigur.

În procesul alegerii dintre a renunţa la siguranţă şi a alege creşterea, respectiv a renunţa la creştere şi a alege siguranţa, întotdeauna trebuinţa de siguranţă va fi mai puternică (aici este valabil principiul satisfacerii ierarhizate). Numai atunci când trebuinţele de siguranţă (securitate) sunt satisfăcute este posibilă emergenţa trebuinţelor evolutive şi putem spune că alegerea individului este în întregime liberă.

Caracteristicile persoanei care se autoactualizează—caracteristicile personalităţii mature
Persoana matură din punct de vedere psihologic este o persoană la care sunt preponderente metatrebuinţele, care abandonează certitudinile siguranţei pentru riscurile creşterii. Personalităţile cu realizări remarcabile în diferite domenii ar trebui să fie prototipul normalităţii, deoarece ele reprezintă culmi ale adaptării, modele ideale ale dezvoltării complete ale potenţialului uman. Pornind de la caracteristicile comune ale personalităţilor eminente, Maslow schiţează următoarele caracteristici definitorii ale personalităţii normale şi mature:

- ***Perceperea corectă a realităţii***—percepe obiectiv realitatea (cogniţie de tip B), nedistorsionat de mecanisme de apărare, preconcepţii sau tendinţe subiective.
- ***Acceptarea de sine, acceptarea celorlalţi***—în relaţia cu ceilalţi, persoanele mature nu sunt normative, ci comprehensive, îi acceptă pe ceilalţi şi sunt acceptate de ceilalţi.
- ***Spontaneitate, simplitate, naturaleţe***—sofisticarea, premeditarea excesivă le sunt străine, sunt persoane deschise şi sincere, nu se prefac, se comportă cu naturaleţe, chiar dacă asta presupune să nu fie întotdeauna pe placul celorlalţi.
- ***Centrarea pe probleme şi nu pe sine***—pentru persoana matură important este ceea ce este de făcut şi nu dacă o acţiune o pune pe ea în evidenţă. Persoanele mature sunt dedicate unei munci, unei datorii, unei vocaţii, în care îşi găsesc satisfacţia metatrebuinţelor. Este practic imposibil să devii matur rămânând centrat pe sine.
- ***Nevoia de privacitate şi independenţă***—personalităţile mature nu au o nevoie nevrotică de prezenţa celorlalţi; deşi sunt sociabili, nu sunt aderenţi şi pot să stea izolaţi. Faptul ca se descurcă singuri în majoritatea situaţiilor îi face să fie relativ independenţi de ceilalţi şi să se simtă siguri de sine fără a avea nevoie de confirmări din partea celorlalţi.
- ***Prospeţimea aprecierii şi a receptării***—văd lumea aşa cum este, nu prin prisma prejudecăţilor lor şi nu aplică tipare procustiene realităţii.
- ***Experienţa culminală/mistică***—multe persoane eminente au, sau au avut, momente de transcendenţă a eului, nu neapărat de natură religioasă, în decursul cărora s-au simţit puternice, încrezătoare. Genul acesta de trăire poate fi produs de orice experienţă a excelenţei, a perfecţiunii reale, a dreptăţii depline, în decursul căreia individul simte ca atins o culme a evoluţiei sale.
- ***Interese sociale foarte dezvoltate***—Maslow a împrumutat de la Adler conceptul pentru a descrie empatia şi înţelegerea pe care aceste persoane o arată umanităţii în general: ele lucrează pentru ceilalţi, sunt lipsite de egoism.
- ***Relaţiile interpersonale echilibrate***—persoana matură se acceptă pe sine şi pe ceilalţi. Cercul său de prieteni nu este prea larg (aceste persoane sunt îndeobşte selective în a-şi alege prietenii) şi de regulă este constituit din persoane similare ca nivel de maturitate şi compatibile.
- ***Creativitate***—subiecţii din cercetarea lui Maslow erau foarte creativi, neinhibaţi, spontani, acceptau riscul de a greşi, şi, deşi nu creaseră nici o operă de artă, întreaga lor viaţă era marcată de creativitate.
- ***Structură democratică a caracterului***—sunt toleranţi, nu au prejudecăţi rasiale sau religioase, acceptă cu uşurinţă părerile celorlalţi, nu-şi impun punctul de vedere.
- ***Rezistenţă la aculturaţie***—autonomia, independenţa şi structura fermă a personalităţii mature o fac rezistentă la presiunile sociale. Principiile ferme după care se conduc persoanele mature, discernământul, le facilitează evaluarea critică a acestor presiuni şi adoptarea unei poziţii personale fără a trăi anxios disonanţa. Deşi nu se revoltă în mod deschis împotriva normelor culturale şi sociale şi nu sunt nişte nonconformişti de paradă,

aceste persoane se simt auto-determinate şi oarecum detaşate de presiunea spre conformare.

Deficienţele în autoactualizare

Deşi trebuinţa de autoactualizare este înnăscută (nu trebuie învăţată), ea nu se manifestă la toţi oamenii. O explicaţie a acestui fapt ar fi aceea că, cu cât o trebuinţă este mai înalt socializată şi spiritualizată, cu atât ea are o prepotenţă mai redusă. Trebuinţele de rang inferior sunt mult mai puternice decât trebuinţa de autoactualizare, de aceea îşi vor impune priorităţile în competiţia cu aceasta. Orice limitare exterioară a dezvoltării ei o inhibă mult mai uşor decât pe cele de rang inferior, împiedicând-o să se dezvolte şi să se manifeste plenar.

- ***Răsfăţul şi supraprotecţia*** sunt factori inhibitori importanţi: copilul este împiedicat să-şi dezvolte iniţiativa şi autonomia, să dobândească abilităţi de explorare, să-şi dezvolte aptitudinile.
- ***Modelul cultural de gen***[5] care este impus băieţilor şi fetelor în decursul educaţiei, implică importante limitări în dezvoltarea spontaneităţii, creativităţii, independenţei şi empatiei: băieţii sunt educaţi *"să fie bărbaţi"* (să nu-şi exteriorizeze emoţiile, să fie dominatori, duri, agresivi), fetele sunt educate să fie *"feminine"* (să fie blânde, supuse, pasive, drăgălaşe) indiferent dacă au sau nu, structural, aceste trăsături[6].
- ***Dragostea părinţilor,*** manifestată în mod constructiv, este esenţială în manifestarea şi dezvoltarea trebuinţei de autoactualizare. Atât excesul de dragoste (manifestat prin răsfăţ şi supraprotecţie), cât şi deficitul de dragoste (neglijare) sunt esenţiale pentru dezvoltarea acestei trebuinţe. Dacă trebuinţele de ordin inferior nu sunt satisfăcute adecvat (inclusiv cele de siguranţă şi apartenenţă), persoana nu va avea disponibilităţi pentru a se angaja în traiectoria evolventă a dezvoltării.

Complexul Iona

Pornind de la conceptul de "*evaziune din creştere*" (evasion of growth) lansat de Angyal, pentru a exprima mecanismele prin care unele persoane evită să-şi asume riscurile dezvoltării, Maslow dezvoltă această temă în conceptul său de "*complex al lui Iona*" (Maslow, 1993, pp. 34–39). Impulsul spre dezvoltarea tuturor potenţialităţilor, spre împlinire, este înnăscut fiecărei fiinţe umane, dar procesul satisfacerii lui presupune o permanentă schimbare. Există persoane care au aptitudini, îşi percep propria valoare, dar se îndoiesc de ele şi nu le place să rişte.

Exemplu: frica de succes, frica de eşec

Ideile acestea au fost dezvoltate în anii ’70 şi ’80 de o serie de cercetători care au lansat în psihologie conceptele de "*fear of succes*" FOS (frica de succes) şi "*fear of failure"* FOF (frica de eşec), constatându-se diferenţieri între genuri: femeile prezintă mai frecvent FOS decât bărbaţii, mai ales în cazul succesului de tip competitiv (Sassen, 1980). Dacă frica de eşec este normală, legată de consecinţele negative ale eşecului (pierderea unor avantaje, a stimei de sine, afecte negative etc.), frica de succes (mai ales în cazul succesului profesional) este explicabilă prin consecinţele negative în planul feminităţii (este lipsit de feminitate să

[5] **Modelul cultural/social** (lat. *modus*—măsură)—reprezentare socială considerată, de către o societate sau un grup social, drept cadru de referinţă; în cazul de faţă, tipar de conduită, atitudini, trăsături de personalitate dezirabile, normale, valorizate. În cultura acelui grup, modelul joacă un rol reglator pentru conduitele indivizilor şi interacţiunile sociale. E. Durkheim vorbea despre *modele colective*, care au un caracter *prescriptiv* (normează conduita), *funcţional* (reglează funcţionarea individului în societate) şi *axiologic* (constituie un etalon pentru toţi membrii grupului). Ele se bazează pe tradiţii, creează tradiţii şi au rolul de a asigura coeziunea grupului social.

[6] N.n. Agresivitatea, dominanţa sunt trăsături de natură temperamentală, având un caracter înnăscut.

câştigi în competiţia cu bărbaţii, aceasta va diminua atractivitatea sexuală şi va antrena pierderi în viaţa sentimentală, în plan familial etc.).

Autoactualizarea înseamnă curaj, efort, asumarea riscului, uneori suferinţă. Multor persoane le este frică să rişte, pentru că fiecare acţiune în direcţia schimbării se poate solda cu un succes sau cu un eşec. Fiecare individ este pus, la un moment dat, în viaţa sa, în faţa unei alegeri între creştere şi stagnare. Angajarea pe prima cale este plină de riscuri şi persoanele care nu au dobândit motivaţia, curajul şi abilităţile de a-şi asuma riscuri pe parcursul formării lor, vor alege calea stagnării "nu vor ieşi niciodată din burta balenei"[7]). Dacă planificăm scopuri care sunt sub nivelul potenţialului nostru, riscăm să fim nefericiţi şi tensionaţi pentru restul vieţii noastre tocmai pentru că am evadat de pe traiectoria împlinirii personale.

Exemple: ambivalenţa faţă de succes şi eşec

Omul este ambivalent faţă de succes, al său sau al altora: *"Desigur, iubim şi admirăm oamenii deosebiţi, sfinţii, oamenii virtuoşi... Dar oare poate cineva care a scrutat profunzimile naturii umane să nu-şi dea seama de sentimentele noastre amestecate şi adesea ostile faţă de oamenii neprihăniţi? Sau faţă de bărbaţii foarte frumoşi, sau femeile foarte frumoase? Sau faţă de marii creatori? Sau faţă de geniile intelectuale? Nu e nevoie să fii psihoterapeut pentru a vedea acest fenomen, pe care l-am putea numi 'contravalorizare'.... În mod cert iubim şi admirăm orice persoană care întrupează adevărul, bunătatea, frumuseţea, dreptatea, perfecţiunea, în fine, succesul. Şi totuşi, aceste persoane ne fac să ne simţim stânjeniţi, anxioşi, confuzi, poate puţin geloşi şi invidioşi, puţin cam inferiori şi stângaci. Ei ne fac să ne pierdem aplombul, stăpânirea de sine şi respectul de sine. Nietzsche este încă cel mai bun profesor în acest domeniu"* (Maslow, 1993, p. 35).

Să ne reamintim ...

- În dezvoltarea sa, persoana are mereu de ales între a-şi satisface prioritar trebuinţele de creştere sau pe cele de siguranţă (defensive).
- Mecanismele de creştere pot fi clasificate în funcţie de efectul pe care îl produc: maximizarea atracţiilor legate de creştere/minimizarea lor, respectiv maximizarea temerilor legate de creştere/ minimizarea lor.
- Personalitatea matură este o personalitate a cărei funcţionare este animată de trebuinţele de creştere, se autoactualizează, împlinindu-şi potenţialităţile. Ea are următoarele caracteristici: perceperea corectă a realităţii, centrarea pe probleme şi nu pe sine, spontaneitate, interese sociale dezvoltate, creativitate etc.
- Deficienţele de autoactualizare sunt datorate în principal influenţelor mediului social: răsfăţul şi supraprotecţia, respectiv neglijarea din partea părinţilor şi modelul cultural de gen.
- Complexul Iona se manifestă prin minimizarea atracţiilor creşterii şi sporirea temerilor legate de creştere şi a atracţiilor siguranţei.

5. Exemplificaţi prin două comportamente cotidiene manifestarea antagonică a motivaţiilor de siguranţă/creştere.
6. Analizaţi deciziile luate (rezolvarea concretă a antagonismului) şi influenţa deciziilor asupra stării de echilibru emoţional a unei persoane.

[7] **Iona**—profet evreu din secolul 8 î.e.n., a predicat la Ninive. Potrivit Vechiului Testament a fost înghiţit de o balenă, din pântecele căreia a ieşit teafăr după 3 zile (**Sursa**: Mic Dicţionar Enciclopedic. (1986), ediţia a 3-a. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

12.4. VIZIUNEA LUI MASLOW ASUPRA NATURII UMANE ŞI A PERSONALITĂŢII

Definirea normalităţii pune mai multe probleme, de natură statistică, tradiţională şi convenţională, culturală, de adaptare (în ultimă instanţă tot de natură culturală—omul este pus în faţa sarcinii de a se adapta la un anume spaţiu cultural). Fiecare dintre aceste aspecte ale definirii poate fi contestabil ca validitate:

- Plasarea unui comportament în zona mediană a unei distribuţii statistice la nivelul unei populaţii de referinţă—poate fi considerată statistica un criteriu ultim?
- Adaptarea la un grup—care grup, cu ce norme?.
- Raportarea la tradiţie, convenţie, normă într-o societate dată—societatea însăşi poate fi *"anormală"*.
- Asimilarea pasivă a normelor culturale considerate *"bune"* într-o cultură—dar cât de normală este cultura însăşi?
- Absenţa bolii mintale şi a dereglărilor psihice constatabile cu mijloacele medicale existente la un moment dat—este limitată de nivelul metodelor de cunoaştere folosite.

Sunt oare, toate aceste aspecte, criterii de evaluare a normalităţii? Nu cumva normalitatea ar trebui judecată în funcţie de idealul de om al fiecărei epoci istorice/culturi, în funcţie de modul în care o societate defineşte idealul său de adaptare (Maslow, 1970, pp. 265–280)? După dominarea modelului de om spiritual în epoca renaşterii, a celui de om economic în epoca modernă şi a eroului în secolul al XX-lea, Maslow este de părere că doar gradul de împlinire a trebuinţei de autoactualizare (inerentă naturii umane) ar fi un criteriu valid.

Exemplu: orientarea teoriei lui Maslow
Maslow propune un model de personalitate axat pe împlinirea potenţialităţilor umane, foarte aproape ca viziune de Rogers, Allport, Fromm, Adler. Motivaţia este cheia înţelegerii personalităţii, deoarece trebuinţele, înnăscute sau învăţate acţionează ca propulsori ai comportamentului. Tendinţele general–umane sunt de satisfacere a trebuinţelor homeostatice (în această privinţă concepţia lui este asemănătoare cu a psihanaliştilor) şi de actualizare a potenţialităţilor individului. Trebuinţele evolutive sunt responsabile de dezvoltarea umană, cele mai importante în acest sens fiind cele de autoactualizare.

Dezvoltarea personalităţii este mai puţin abordată de Maslow, ca de altfel şi raportul ereditate/mediu. Criteriile pentru tipologia personalităţii sunt legate de motivaţie: tipul de personalitate este dat de predominanţa unui anumit tip de trebuinţe. Persoana normală este animată de *metamotivaţie—valorile B* şi este caracterizată prin funcţionarea la nivelul cel mai înalt al potenţialului său. Această funcţionare este semnul sănătăţii psihice şi nu criteriile discutate mai sus. Patologia psihică este dată de limitarea şi distorsionarea satisfacerii acestor trebuinţe de devenire (valori–B). Dacă definim persoana normală ca fiind adaptată, în termeni de dezvoltare plenară a capacităţilor sale, o facem prin raportare la un ideal—*omul eupsihic*, care, de fapt este omul natural şi sănătos. În ultimă instanţă, persoana normală este personalitatea matură, care se autoactualizează.

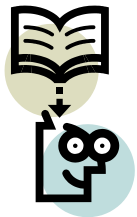

Să ne reamintim ...

- Prin teoria sa, Maslow contestă orientările predecesorilor săi în privinţa definirii normalităţii şi a bolii psihice.
- Personalitatea matură este personalitatea care se autoactualizează, funcţionând preponderent prin motivaţia de creştere. Statistic, această normalitate nu reprezintă zona medie a distribuţiei în populaţie a acestei categorii de motivaţie, ci capătul ei

superior, făcând din maturitate o excepţie statistică.
- Înseşi criteriile de definire a personalităţii normale de până atunci sunt discutate într-o manieră critică.

7. Argumentaţi afirmaţia lui Maslow despre caracterul discutabil al normalităţii normelor de grup în cazul adaptării adolescentului la un grup deviant.
8. Daţi două exemple de manifestare a motivaţiei de autoactualizare care sunt în contradicţie cu normele unui grup de apartenenţă.

Rezumat

- Sistemul trebuinţelor umane este format din: trebuinţe fiziologice, de securitate, de apartenenţă şi afecţiune, de stimă, de autoactualizare. La acestea se adaugă trebuinţele cognitive. Trebuinţe umane sunt înnăscute, dar modalităţile de satisfacere a lor sunt învăţate. Stimulii din mediu activează trebuinţe latente.
- Funcţionarea sistemului motivaţional se bazează pe caracteristici comune trebuinţelor: tensiunea care induce comportamente de satisfacere, apariţia continuă în conştiinţă a noi trebuinţe, satisfacere ierarhizată, începând cu cele fiziologice şi terminând cu cele de autoactualizare.
- Trebuinţele umane se pot grupa în două mari categorii: trebuinţe de deficit (homeostatice) şi trebuinţe de creştere (metamotivaţie). Această diferenţiere se păstrează şi la nivelul trebuinţelor cognitive. Nesatisfacerea metatrebuinţelor cauzează metapatologie.
- În dezvoltarea sa, persoana are mereu de ales între a-şi satisface prioritar trebuinţele de creştere sau pe cele de siguranţă (defensive). Personalitatea matură este o personalitate a cărei funcţionare este animată de trebuinţele de creştere, se autoactualizează, împlinindu-şi potenţialităţile.
- Deficienţele de autoactualizare sunt datorate în principal influenţelor mediului social: răsfăţul şi supraprotecţia, respectiv neglijarea din partea părinţilor şi modelul cultural de gen.

12.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 10, pp. 294–316.
2. Maslow, A. H. (2007). *Motivaţie şi personalitate*. Bucureşti: Editura Trei.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review, 50*, pp. 371–396. În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw–Hill (187–194).
- Maslow, A. H. (2013). *Motivaţie şi afaceri*. Bucureşti: Editura Trei.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 14, pp. 482–486.

12.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Explicaţi relaţiile dintre motivaţie şi funcţionarea personalităţii în teoria lui Maslow.
2. Analizaţi relaţiile sistemice dintre trebuinţele umane
3. Enumeraţi caracteristicile personalităţii mature în viziunea lui Maslow.
4. Argumentaţi originalitatea concepţiei lui Maslow despre personalitatea matură.
5. Definiţi metapatologia şi argumentaţi originalitatea viziunii lui Maslow asupra nevrozei.
6. Cum apare ideea libertăţii, ca expresie a maturităţii personalităţii, la Maslow?
7. Evaluaţi viziunea lui Maslow despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
8. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu.
9. Care este locul şi rolul educaţiei în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 13

ABORDAREA COGNITIVISTĂ. GEORGE KELLY: TEORIA CONSTRUCTELOR PERSONALE

Cuprins

13.1. Individul ca "savant naiv" şi adaptarea la realitate 138
13.2. Funcţionarea sistemului de constructe 139
13.3. Similarităţi şi diferenţe în configuraţia şi funcţionarea sistemului de constructe 142
13.4. Viziunea lui Kelly despre natura umană şi despre personalitate 143
13.5. Bibliografie recomandată 145
13.6. Test de verificare a cunoştinţelor 146

Introducere

George Alexander Kelly (1905–1967) s-a născut la o fermă în Kansas, copil unic şi înconjurat de atenţie de părinţii săi, care erau profund religioşi. A absolvit colegiul în 1926, cu o specializare în fizică şi matematică, urmată de studii masterale în domeniul sociologiei educaţiei la Universitatea din Kansas. Doctoratul în psihologie a fost obţinut la Universitatea din Iowa în 1931.

Kelly nu avea o concepţie teoretică "aliniată" vreunui curent al epocii, nu fusese psihanalizat în decursul formării sale ca psiholog. Poate din acest motiv s-a simţit liber să abordeze domeniul personalităţii în manieră personală, folosind atât metode împrumutate din curente diverse, cât şi metode proprii. Viziunea sa despre om în lumea socială este dominată de ideea de a anticipa şi controla evenimentele.

Individul acţionează asemeni unui savant naiv, formulând ipoteze despre cauzele unor evenimente şi despre efecte posibile şi testându-le la proba realităţii. Rezultatul acestui proces continuu de construire a realităţii este sistemul constructelor personale. Discipolii săi au propagat ideile sale novatoare asupra funcţionării psihismului uman, generând un curent cognitivist puternic în psihologia contemporană, care a stat la baza psihologiei cognitive clinice, a terapiei cognitiv–comportamentale şi a psihanalizei intersubiective.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să utilizeze postulatul fundamental şi cele 11 corolare pentru a explica funcţionarea cognitivă şi afectivă a personalităţii.
- Să compare sistemul de constructe personale cu alte modele structurale ale personalităţii (teoriile trăsăturilor).
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Kelly pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

13.1. INDIVIDUL CA "SAVANT NAIV" ŞI ADAPTAREA LA REALITATE

Kelly a pornit în elaborarea teoriei sale de la modul în care individul recepţionează şi interpretează informaţiile din lumea înconjurătoare şi a ajuns la concluzia că el procedează în mod asemănător omului de ştiinţă: anticipând, emiţând ipoteze despre evenimente, verificându-le în practică, interpretând datele, asemeni unui "savant naiv". El construieşte astfel realitatea în plan mintal, într-un mod unic şi personal, în funcţie de rezonanţa subiectivă a informaţiilor: "*Omul priveşte lumea prin nişte ... şabloane transparente pe care el le creează şi apoi aşteaptă ca realitatea... să fie conformă acesteia"* (apud Schultz, 1986, p. 327). Asemeni unor ochelari de soare de culori diferite, şabloanele influenţează viziunile individuale într-un sens sau altul. Fiecare vedem aceeaşi realitate prin lentile diferite.

Constructul este un mod personal de a percepe şi de a interpreta evenimentele lumii înconjurătoare. Individul emite o ipoteză asupra modului în care constructul se va potrivi cu realitatea şi apoi o verifică, acţionând în concordanţă cu ea, în situaţia respectivă. De-a lungul vieţii ne formăm noi şi noi constructe, cel puţin unul pentru fiecare situaţie nouă cu care suntem confruntaţi. Cu cât experienţa noastră este mai vastă cu atât *repertoriul de constructe* este mai bogat.

Dacă se produc schimbări în mediul ambiant al persoanei, acestea vor determina reformulări ale constructelor, cele vechi coexistând şi funcţionând uneori alternativ cu cele noi. Nu există constructe fixe, definitive, pentru că nimic nu poate fi anticipat cu precizie, nici nu pot fi prevăzute toate eventualităţile. Suntem liberi să ne revizuim sau să ne înlocuim constructele, ele nu ne dictează în mod rigid conduita. Kelly numeşte acest fenomen *constructivism alternativ*. Schimbarea constructelor trebuie să se bazeze pe datele experienţei. Teoria lui Kelly este organizată în forma unui postulat fundamental, cu 11 corolare:

Postulat fundamental: *Procesele (psihice) ale unei persoane sunt canalizate psihologic de modul în care ea anticipează evenimentele.*

Omul este, în esenţa sa, o fiinţă proactivă şi nu reactivă. Principala sa modalitate de adaptare la mediu presupune nu simple răspunsuri la stimuli externi, ci investigare, construire de modele mintale ale realităţii, anticiparea de efecte ale unor acţiuni viitoare sau posibile, experimentări în plan mintal. Aşadar esenţa adaptării o constituie înţelegerea şi anticiparea realităţilor înconjurătoare. Bannister, discipol al lui Kelly, spunea următoarele: "*după Kelly, nici un om nu reacţionează vreodată la un 'stimul', ci reacţionează la ceea ce interpretează el a fi un stimul. Dacă un om posedă constructul de 'vas grecesc', el poate să găsească unul aşezat pe pământ. Dacă îi lipseşte un astfel de construct, atunci ceea ce a găsit este 'un vas', dacă îi lipseşte şi acest construct, ceea ce a găsit este 'o oală de lut'; dacă îi lipseşte şi acest din urmă construct, ceea ce a găsit este un simplu 'lucru'* (Bannister, 1973, p. 426).

Această diferenţă în interpretarea celor mai simple fapte explică de ce doi oameni aflaţi în acelaşi spaţiu şi în acelaşi timp nu sunt totuşi în aceeaşi situaţie: fiecare dintre ei interpretează "stimulii" din realitate prin prisma sistemului propriu de constructe. Chiar dacă sistemul de constructe se schimbă în timp, aceste schimbări sunt limitate ca amplitudine, deoarece ele sunt organizate într-un sistem şi vor avea o configuraţie relativ constantă. Noţiunea de construct este anticipativă deoarece persoana foloseşte constructele sale pentru a emite predicţii asupra desfăşurării evenimentelor, în diferite variante de acţiune anticipate mintal (Kelly, 1991, pp. 32–33).

Postulatul fundamental este secondat de cele 11 corolare (adaptat după Kelly, 1991, pp. 35–72):

1. ***Corolarul construcţiei:*** *Persoana anticipează evenimentele, construindu-le în plan mintal.*

Nici un eveniment nu se repetă identic, pentru că trăirea diferă de la un moment la altul (exemplu: aceeaşi înregistrare ascultată în momente diferite). Construcţia nu înseamnă neapărat verbalizare: unele dintre constructe se produc în registrul fiziologic, ca de exemplu secreţiile glandulare, altele în registrul psihologic. Cu toate acestea, există similarităţi între evenimentele care se repetă şi persoana se bazează pe ele pentru a emite predicţii asupra modului în care se vor produce ele în viitor (*teme recurente*). Chiar dacă evenimentele viitoare nu sunt copii fidele ale celor trecute, există între ele un grad de asemănare care face posibilă anticiparea.

2. ***Corolarul individualităţii:*** *Persoanele se deosebesc prin felul în care realizează construirea evenimentelor.*

Diferenţele individuale se manifestă atât în perceperea, cât şi în interpretarea evenimentelor, deci constructele a două persoane despre acelaşi eveniment vor fi diferite, pentru că ele reflectă mai puţin realitatea obiectivă şi mai degrabă interpretarea pe care fiecare persoană o suprapune evenimentului. Există totuşi elemente comune în constructele mai multor persoane, oricât de individualizate ar fi aceste constructe. Atunci când indivizii au caracteristici comune (norme culturale şi de grup, obiceiuri, valori), părţile comune ale constructelor sunt mai numeroase. Cu toate acestea corolarul accentuează individualitatea, unicitatea constructelor personale (vezi şi postulatul fundamental).

Să ne reamintim ...

- Kelly abordează personalitatea prin prisma proceselor cognitive. În adaptarea la realitate, omul procedează asemeni unui savant naiv, care emite ipoteze despre relaţiile dintre fenomene, le testează şi reţine acele ipoteze care s-au confirmat.
- Constructul personal este rezultatul acestor procese de cunoaştere. Rolul lui este acela de a permite anticiparea unor evenimente, pornind de la experienţe trecute. Diferenţele individuale rezultă din sisteme de constructe diferite.
- Teoria se bazează pe un postulat fundamental şi 11 corolare care explică modul de organizare şi de funcţionare a sistemului de constructe.

1. Comparaţi modelul constructelor personale cu un alt model al personalităţii (cel al trăsăturilor, de exemplu) şi evidenţiaţi asemănările şi deosebirile în ceea ce priveşte explicarea asemănărilor şi a deosebirilor dintre indivizi.

13.2. FUNCŢIONAREA SISTEMULUI DE CONSTRUCTE

3. ***Corolarul organizării:*** *Fiecare persoană dezvoltă un sistem de constructe cuprinzând relaţii între constructe.*

Organizarea acestui sistem poartă la rândul său amprenta individualităţii pentru că relaţiile între constructe sunt văzute diferit de fiecare persoană. Chiar dacă doi oameni au constructe foarte asemănătoare, ele vor fi totuşi diferite prin ordonarea lor în sistem. Cineva poate rezolva conflictul dintre anticipări prin mijloace etice, altul printr-o strategie de

autoprotejare (cazul dilemelor etice, de exemplu). Acelaşi individ poate rezolva dilemele în împrejurări diferite în moduri diferite (Kelly, 1991, p. 39). Prin aceasta Kelly afirmă organizarea ierarhică a sistemului, existenţa unor constructe subordonate şi a altora supraordonate. Raporturile dintre constructe nu sunt rigide, un construct subordonat altui construct putând migra în subordinea unui al treilea construct atunci când experienţa invalidează prima construcţie.

4. ***Corolarul dihotomiei:*** *Sistemul de constructe al persoanei este compus dintr-un număr finit de constructe dihotomice.*

Principiul de organizare a cunoştinţelor noastre despre ceva anume este unul binar: da/nu, bun/rău, aproape/departe etc. Toate constructele, în viziunea lui G. Kelly, sunt dihotomice, din cauza necesităţii de a anticipa uşor şi corect evenimentele viitoare. Pentru definirea clară a evenimentului anticipat este suficient să-l delimităm de opusul său. De exemplu, dacă cineva este construit ca fiind "*corect*", anticipăm că şi în viitor se va comporta corect prin delimitarea de ceea ce înseamnă "*incorect*". Sistemul este compus dintr-un număr limitat de constructe deoarece experienţele noastre, deşi foarte numeroase, sunt limitate.

5. ***Corolarul alegerii:*** *Persoana alege pentru sine acea alternativă a constructului dihotomizat prin care ea anticipează maxima posibilitate de extensie şi definire a sistemului său.*

Din cele două alternative ale dihotomiei, persoana o alege pe cea care "*merge*" mai bine, adică îl ajută să anticipeze mai bine. Totuşi există o libertate de alegere limitată de o alternativă de fond, subsidiară (de exemplu, aventură/securitate). Întotdeauna alegerea este influenţată de riscul perceput. Dacă alegerea unei alternative a constructului este percepută ca neriscantă, predicţia va fi sigură în ceea ce priveşte rezultatul final, dar satisfacţia este scăzută. Atunci când alegerea presupune un risc, este mai "*aventuroasă*", rezultatul este incert, dar poate aduce o satisfacţie mai mare. Alegerea sigură, bazată pe experienţe anterioare are o eficienţă predictivă mai mare şi întăreşte sistemul de constructe existent. Cea nesigură duce la *extensia* sistemului existent, prin introducerea de noi experienţe şi evenimente. Alegerile se fac în funcţie de valoarea lor predictivă şi nu de ceea ce este mai confortabil pentru individ.

6. ***Corolarul categoriei (cuprinderii):*** *Un construct este util pentru anticiparea unei categorii finite de evenimente.*

Acest corolar se explică singur: prea puţine constructe personale se potrivesc pentru toate situaţiile. Exemplu: înalt/scund are un înţeles limitat, în funcţie de ceea ce trebuie apreciat—un om, un bou, o clădire, dar nu poate fi folosită la descrierea vremii (vreme înaltă/scundă?) sau a luminii sau a fricii (Kelly, 1991, p. 48). Unele constructe au o aplicabilitate largă, altele una îngustă (sferă de utilitate). Pentru a înţelege individul este important să aflăm ce exclude dintr-o anumită categorie şi ce include în ea de fapt.

7. **Corolarul experienţei:** *Sistemul de constructe al persoanei variază după modul în care ea construieşte reproducerea (mintală a) evenimentelor.*

Fiecare construct este asemeni unei ipoteze emise pe baza experienţei anterioare pentru a anticipa evenimentele viitoare. Ipoteza este verificată în funcţie de evenimentele reale. Procesul acesta se desfăşoară permanent pentru că suntem confruntaţi mereu cu noi situaţii. Constructul care nu este un predictor valid este reformulat sau înlocuit, în lumina unei noi experienţe. Cu cât experienţa individului este mai largă, cu atât el îşi reconstruieşte aşteptările într-un mod mai nuanţat. Constructele de la 40 de ani diferă de cele de la 16 ani, deoarece, prin învăţare, sistemul de constructe este continuu revizuit, amplificat, reorganizat.

8. ***Corolarul modulării:*** *Variaţia sistemului de constructe este limitată de permeabilitatea constructelor în a căror sferă de utilitate se află variantul*.

Un construct este permeabil atunci când permite pătrunderea de noi informaţii în sfera sa de utilitate, deci este deschis spre noi experienţe. Sistemul de constructe poate fi schimbat, modulat în funcţie de experienţele noi, iar noile achiziţii depind de permeabilitatea constructelor. Dacă acestea sunt impermeabile, învăţarea nu este posibilă. De fapt indivizii nu învaţă prin confruntarea cu evenimentele în sine, ci prin construirea acestor evenimente. Fiind evenimente ale vieţii lor, ele trebuie semnificate, trebuie să dobândească un înţeles în acord cu sistemul de constructe al individului. Învăţarea se produce numai atunci când sistemul existent de constructe permite atribuirea unei astfel de semnificaţii.

Exemplu: determinism vs. liber arbitru

Corolarul modulării este important prin implicaţiile pe care le are asupra conceptelor de determinism vs. liber arbitru. *"....am presupus că determinarea şi libertatea sunt două aspecte complementare ale structurii (de constructe). Ele nu pot exista una fără alta, aşa cum 'sus' nu poate exista fără 'jos', sau 'dreapta' fără 'stânga'. Nici libertatea, nici determinarea nu sunt absolute. Un lucru este liber în raport cu ceva şi este determinat în raport cu altceva"* (Kelly, 1991, p. 65).

9. ***Corolarul fragmentării:*** *O persoană poate folosi succesiv o varietate de subsisteme de constructe care sunt incompatibile din punct de vedere inferenţial între ele.*

Această contradicţie aparentă (cum pot exista incompatibilităţi între componentele unui sistem?) este rezultatul faptului că sistemul de constructe este în permanentă transformare, schimbare, în contact cu noile experienţe. Totuşi, chiar dacă sistemul de constructe se schimbă nu este necesar ca noile constructe să derive din cele vechi, cele noi pot să nu fie compatibile cu ele. La un moment dat, două constructe pot fi compatibile, pentru ca ulterior ele să devină incompatibile, atunci când situaţia se schimbă. Persoana poate tolera un număr de constructe subordonate contradictorii, fără a simţi nevoia să schimbe sistemul supraordonat de constructe.

Exemplu: fragmentare şi inconsistenţă?

Corolarul fragmentării pune problema consistenţei sistemului de constructe[1]. Cât de consistent rămâne acest sistem prin modificarea continuă a constructelor şi prin tolerarea contradicţiilor între ele? Kelly răspunde la această întrebare prin clarificarea definiţiilor: ce să fie concordant (necontradictoriu) cu ce? Răspunsul lui Kelly este: *"Nu am presupus că variaţia constructelor unei persoane este subordonată tuturor aspectelor antecedente (în timp) ale sistemului său. Presupunerea noastră este că avem de-a face cu consistenţa ca regulă, în contextul celor mai permeabile aspecte ale sistemului său (de constructe)."*(Kelly, 1991, p. 61)

Să ne reamintim ...

- Constructele sunt organizate în funcţie de relaţiile dintre ele.
- Sistemul de constructe este compus dintr-un constructe dihotomice, permeabile, ce pot fi folosite flexibil, persoana alegând alternativa cu maximă posibilitate de extensie a sistemului de constructe.
- Bogăţia sistemului de constructe depinde de experienţa persoanei, constructele fiind revizuite în mod continuu.

[1] Kelly însuşi face referire critică în acest paragraf la un întreg grup de teorii—teoriile consistenţei şi la măsura în care ele explică în mod satisfăcător acest paradox al consistenţei relative (Kelly, 1991, pp. 60-61).

2. Daţi două exemple de situaţii în care două persoane diferite anticipează diferit evenimentele şi deduceţi ce constructe le diferenţiază anticiparea realităţii.
3. Daţi două exemple din viaţa cotidiană în care un individ utilizează succesiv constructe incompatibile.

13.3. SIMILARITĂŢI ŞI DIFERENŢE ÎN CONFIGURAŢIA ŞI FUNCŢIONAREA SISTEMULUI DE CONSTRUCTE

10. ***Corolarul comunalităţii:*** *În măsura în care o persoană foloseşte o construire a realităţii similară cu a celorlalţi, procesele sale psihologice sunt similare cu ale altor persoane.*

Prin acest corolar, G. Kelly extinde teoria sa de la individ la relaţia interpersonală şi la procesele de grup. Aşa cum oamenii se deosebesc între ei prin diferenţele între constructe, ei se aseamănă prin similaritatea constructelor. Similaritatea răspunsului unor indivizi într-o situaţie dată îşi are rădăcinile în similaritatea constructelor lor despre acel tip de situaţie şi nu neapărat în similaritatea stimulilor, deoarece, în conformitate cu corolarul experienţei, fiecare individ interpretează evenimentele (construieşte mintal experienţele) în concordanţă cu constructele anterioare. Dar, oricât de subiective ar fi aceste constructe, ele au elemente comune, datorate unor moduri similare de a construi realitatea.

Exemplu: similarităţi între indivizii din aceeaşi cultură
Un grup mare de oameni care împărtăşesc aceleaşi norme culturale, obiceiuri, idealuri au anticipări şi expectanţe fi similare şi îşi vor construi experienţe asemănătoare. De aceea vor exista aspecte comune în modul în care se vor comporta, deşi foarte multe din aspectele concrete ale vieţii lor sunt diferite.

11. ***Corolarul socialităţii:*** *În măsura în care o persoană construieşte (modelează) procesele de construire ale altuia, ea poate juca un rol într-un proces social care implică cealaltă persoană.*

Faptul că membrii aceleaşi culturi tind să construiască evenimentele similar nu înseamnă că prin asta se stabileşte de la sine o relaţie interpersonală constructivă. Pentru a se produce acest lucru este nevoie ca persoana să construiască constructele celuilalt, deci să-l înţeleagă cum gândeşte şi cum anticipează evenimentele. De fapt suntem angajaţi în permanenţă în construirea constructelor celorlalţi.

Exemplu: înţelegerea intenţiilor şi comportamentelor celorlalţi în trafic
Circulând pe o şosea, viaţa noastră însăşi depinde de modul în care construim anticipările şi reacţiile celorlalţi. Numai dacă putem anticipa cu o acurateţe acceptabilă reacţiile celorlalţi ne putem adapta la ceilalţi şi comporta în concordanţă cu aşteptările lor.

Să ne reamintim ...

- Similaritatea dintre două persoane este datorată similarităţii constructelor pe care acele persoane le au despre evenimentele interpretate. Cultura este principala sursă a comunalităţii constructelor.
- Anticiparea reacţiilor celorlalţi presupune construcţia proceselor de construire ale celorlalţi.

4. Daţi două exemple din viaţa cotidiană de similaritate ale aşteptărilor unei persoane faţă de comportamentul altei persoane ca efect al unor constructe comune.
5. În ce măsură capacitatea de a construi constructele celuilalt este o cerinţă relaţionării cu ceilalţi? Daţi cel puţin două exemple.

13.4. VIZIUNEA LUI KELLY DESPRE NATURA UMANĂ ŞI DESPRE PERSONALITATE

Teoria constructelor personale a lui G. Kelly încearcă să aibă rigoarea unui sistem axiomatic-deductiv: toate inferenţele derivă din postulatul fundamental şi din cele 11 corolare, prin care se încearcă explicarea modului în care prelucrează individul informaţia (gândire), cum anticipează, pe baza constructelor raţionalizate, evenimentele viitoare şi cum verifică în practică valoarea judecăţilor sale, ajustându-şi permanent sistemul de constructe, în funcţie de concordanţa/neconcordanţa ipotezelor astfel formulate cu faptele, evenimentele din realitate.

În calitate de "*savant naiv*", individul, caută o potrivire dintre "*teoria*" despre realitate existentă în mintea lui (constructul sau sistemul de constructe, după caz) şi realitatea însăşi. Atunci când, prin natura împrejurărilor cu care este confruntat, două sau mai multe constructe devin contradictorii, el va tolera până la o anumită limită inconsistenţa (corolarul fragmentării), după care va încerca să restabilească echilibrul cognitiv. În vederea păstrării unei coerenţe interne la nivel cognitiv şi reducerii disonanţei cognitive, el va întreprinde modificări ale unor constructe sau chiar subsisteme de constructe.

Exemplu: teoria constructelor în contextul teoriilor consistenţei
Teoria disonanţei cognitive elaborată de Leon Festinger (1957) are puncte comune cu alte teorii din grupul teoriilor consistenţei. Disonanţa cognitivă este starea de tensiune produsă de două sau mai multe cogniţii contradictorii (idei, concepte etc.). Întâlnim disonanţă nu numai la nivel cognitiv, ci şi la nivel afectiv, interpersonal etc. În psihicul uman există o nevoie de consonanţă ce generează presiuni înspre reducerea disonanţei sau evitarea amplificării ei. Teza principală a teoriei lui Festinger este oarecum apropiată de concepţia lui Freud, dar dintr-o perspectivă cognitivistă: individul va acţiona în sensul reducerii tensiunilor existente între cunoştinţe contradictorii, deoarece starea de tensiune (cognitivă) îi este dezagreabilă. Uneori aceste demersuri de reducere a tensiunii pot fi de natură iraţională. Spre deosebire de Festinger, pentru care reducerea tensiunii este iraţională, Kelly vede aceste demersuri ca fiind de natură raţională (Maddi, 1976, pp. 155–158).

Fiind preocupat exclusiv de modul în care sistemul de constructe, ca structură de ordonare a experienţei, generează adaptarea individului la mediul său, într-o manieră oarecum de tip "încercare şi eroare", Kelly nu a fost preocupat de dezvoltarea personalităţii şi nici de tipologiile de personalitate. În concepţia lui, diferenţele individuale se datorează experienţelor diferite şi sistemelor de constructe diferite pe care aceste experienţe le-au generat.

Concepţia lui despre personalitate este derivată din concepţia asupra proceselor cognitive: personalitatea se formează în funcţie de aceste procese, în ansamblul lor, şi nu depinde de experienţele sexuale timpurii sau de formarea deprinderilor igienice. Evenimentele trecutului nu ne înrobesc pentru că interpretarea evenimentelor prezentului nu depinde de ele. Departe de a fi o configuraţie relativ stabilă de predispoziţii comportamentale, aşa cum este văzută personalitatea de către psihanalişti, neopsihanalişti şi teoreticienii trăsăturilor, personalitatea, în

concepţia lui Kelly, este o structură dinamică, în continuă schimbare şi adaptare la o realitate mereu schimbătoare.

Teoria lui Kelly "răstoarnă" organizarea clasică a sistemului conceptual în psihologie şi aceasta este una din limitele teoriei sale. Din sistemul său lipsesc, sau sunt definite dintr-o perspectivă intelectualistă, o serie de concepte fără de care înţelegerea fiinţei umane este dificilă, cum ar fi emoţie, motiv, impuls ş.a.m.d. Iată câteva definiţii "à la Kelly" (Bannister, 1973, pp. 427–428):

- ***Emoţia*** este "*neliniştea (derivată din) conştiinţa faptului că evenimentele cu care suntem confruntaţi se situează în afara zonei de oportunitate a sistemului nostru de constructe…. O putem considera drept conştiinţa* (conştientizarea, n.n.) *unei persoane care nu este complet capabilă să înţeleagă semnificaţia evenimentelor cu care se confruntă*". Am putea obiecta faptul că, în cazul persoanelor emotive, ele au o perfectă conştiinţă şi înţelegere a situaţiei în care se află, dar sunt incapabile să-şi stăpânească reacţia emoţională disproporţionată faţă de solicitările situaţiei.
- ***Vinovăţia*** "*este conştiinţa dislocării eului din structura esenţială de conduită a individului. Constructele esenţiale de conduită sunt acele constructe pe care le folosim pentru a ne conceptualiza pe noi înşine. Ele sunt dimensiunile cu care ne măsurăm şi prin aceasta modul prin care încercăm să anticipăm propriul nostru comportament. Dacă descoperim că facem lucruri pe care nu le-am prevăzut pe baza genului de imagine pe care o avem despre noi înşine, atunci aceste constructe esenţiale de conduită sunt infirmate şi întreaga reţea de constructe prin care ne vedem pe noi înşine se află în pericol. Putem să devenim imprevizibili pentru noi înşine – o soartă atât de redutabilă încât în jurul ei s-au construit religii şi sunt oameni care preferă să se sinucidă decât să-i facă faţă*".
- ***Ostilitatea*** constă din "*efortul continuu de a extrage dovezi justificative în sprijinul unui gen de predicţie socială care a fost recunoscut odată ca un eşec... Dacă dovezile ameninţă constructele care comandă întregul nostru sistem, suntem incapabili să renunţăm la aceste constructe pentru că am investi prea mult în ele. Putem prefera să devenim 'ostili', adică să continuăm să 'făurim' dovezi mai degrabă decât să riscăm prăbuşirea şi haosul pentru dimensiunile esenţiale ale imaginii noastre despre lume. Preferăm să ne agăţăm de nişte concepţii eronate despre viaţă decât să ajungem în situaţia ca viaţa să nu mai aibă sens pentru noi*".

Nimeni nu este legat de o anumită cale de urmat, trasată în copilărie sau în alt stadiu al vieţii. Nici un stadiu al dezvoltării nu este mai important decât altele. În fiecare moment individul este capabil să-şi reformuleze constructele în funcţie de experienţă şi să aleagă o cale de urmat în acţiunile sale. Ca fiinţă raţională, el este capabil să înţeleagă evenimentele în funcţie de anticipările sale asupra valorii pe care acestea o prezintă pentru el însuşi şi să acţioneze în funcţie de aceste anticipări. Umanitatea trăieşte în viitor: viaţa noastră este ghidată de predicţiile pe care le facem asupra viitorului şi de scopurile pe care alegerile noastre le vizează.

Inconştientul, instinctele nu sunt considerate ca fiind factori determinanţi ai vieţii psihice. Kelly nu foloseşte nici termenii de trebuinţă, motiv, motivaţie. În concepţia lui, nu avem nevoie de forţe energetice care să ne propulseze, pentru că însuşi faptul că suntem vii, adică în permanentă mişcare, ne motivează. *"Suntem 'livraţi' în lumea psihologică vii şi combativi"*. Omul este o fiinţă activă, independentă, responsabilă, personalitatea nu este rezultatul presiunilor mediului şi nici ale pulsiunilor instinctuale.

Kelly nu s-a preocupat de problema ereditate/mediu şi nici de rolul educaţiei. El considera că rolul principal în modelarea personalităţii/formarea sistemului de constructe revine individului

însuşi şi nu influenţelor sociale sau educative. Constructele se formează şi se organizează în sisteme pe baza experienţei directe a persoanei, în funcţie de valoarea lor anticipativă. Importanţa redusă acordată educaţiei în această teorie se datorează accentuării rolului activ al individului în "*construirea*" propriei personalităţi şi refuzului ideii de supunere pasivă la o modelare venită din exterior.

În problema unicitate–generalitate, Kelly explică asemănările şi deosebirile dintre oameni prin corolarul comunalităţii şi corolarul individualităţii: fiecare persoană are constructe comune cu alte persoane care evoluează în acelaşi mediu social şi cultural, dar configuraţia de ansamblu a sistemului său de constructe este unică.

Să ne reamintim ...

- Personalitatea este în esenţa sa o structură cognitivă care are rolul de a realiza adaptarea la realitate şi ea este explicată prin prisma proceselor cognitive subsumate acestei adaptări. Similitudinile şi diferenţele interindividuale rezidă în organizarea sistemului de constructe personale.
- Personalitatea se formează în funcţie de modul în care sunt construite mental experienţele şi sunt formulate aşteptările de viitor.
- Omul este o fiinţă proactivă, care dispune de liber arbitru şi care se restructurează continuu prin testarea constructelor în realitatea concretă. Aceasta face ca stadiile de dezvoltare să fie mai puţin importante, la fel ca şi motivaţia sau afectivitatea..

6. Comparaţi teoria despre personalitate a lui Kelly cu cea a lui Freud, utilizând următoarele criterii: viziunea despre natura umană, rolul proceselor conştiente/ inconştiente, rolul motivaţiei şi al proceselor afective.
7. Argumentaţi valoarea progresului implicat de teoria lui Kelly pentru explicarea personalităţii, dar şi limitele teoriei sale.

Rezumat

- Teoria lui Kelly se bazează pe un postulat fundamental şi 11 corolare care explică modul de organizare şi de funcţionare a personalităţii ca structură de adaptare la realitate aflată în permanentă ajustare.
- Kelly abordează personalitatea prin prisma proceselor cognitive. În adaptarea la realitate, omul procedează asemeni unui savant naiv, care emite ipoteze despre relaţiile dintre fenomene, le testează şi reţine acele ipoteze care s-au confirmat.
- Constructul personal este rezultatul acestor procese de cunoaştere. Rolul lui este acela de a permite anticiparea unor evenimente, pornind de la experienţe trecute. Diferenţele individuale rezultă din sisteme de constructe diferite. Constructele sunt organizate în funcţie de relaţiile dintre ele.
- Sistemul de constructe este compus din constructe dihotomice, permeabile, ce pot fi folosite flexibil, persoana alegând alternativa cu maximă posibilitate de extensie a sistemului de constructe. Bogăţia sistemului de constructe depinde de experienţa persoanei, constructele fiind revizuite în mod continuu.
- Omul este o fiinţă proactivă, care dispune de liber arbitru şi care se restructurează continuu prin testarea constructelor în realitatea concretă. Aceasta face ca stadiile de dezvoltare să fie mai puţin importante, la fel ca şi motivaţia sau afectivitatea.

13.5. Bibliografia recomandată

1. Bannister, D. (1973). O nouă teorie a personalităţii. Cap. 19 în vol. B. M. Foss, (1973). *Orizonturi noi în psihologie*. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, pp. 419–441. (Kelly).
2. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 15, pp. 453–481.

Lecturi suplimentare pentru cei pasionaţi

- Kelly, G. A. (1991). *The psychology of personal constructs. Volume I. A theory of personality*. London: Routledge.

13.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Explicaţi caracteristicile comune ale indivizilor utilizând postulatul fundamental şi cele 11 corolare din teoria lui Kelly.
2. Explicaţi diferenţele dintre indivizi utilizând postulatul fundamental şi cele 11 corolare din teoria lui Kelly.
3. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Kelly şi teoria lui Cattell în privinţa structurii personalităţii.
4. Analizaţi diferenţele dintre personalitatea matură şi cea nevrotică în termenii constructelor personale.
5. Argumentaţi avantajele şi dezavantajele abordării cognitiviste a personalităţii.
6. Evaluaţi viziunea lui Kelly despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
7. Unde se situează Kelly în disputa ereditate–mediu? Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Tema de control nr. 4

Psihologia umanistă (Rogers, Maslow) şi abordarea cognitivistă (Kelly)

33. Explicaţi importanţa Eului pentru funcţionarea personalităţii în teoria lui Rogers.
34. Argumentaţi viziunea lui Rogers asupra naturii umane şi a personalităţii, făcând apel la conceptele de Sine, Eu, Supraeu, la relaţiile dintre ele şi la concepţia asupra personalităţii mature.
35. Care este viziunea lui Rogers asupra personalităţii mature?
36. Explicaţi viziunea lui Maslow despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate - mediu.
37. Enumeraţi caracteristicile personalităţii mature în viziunea lui Maslow. În ce constă originalitatea concepţiei lui Maslow despre personalitatea matură?
38. În ce constă originalitatea lui Maslow în privinţa modului în care abordează problema motivaţiei în funcţionarea personalităţii?
39. În ce constă principala contribuţie a teoriilor umaniste (Rogers, Maslow) în schimbarea concepţiei despre personalitate şi natura umană?
40. Care este viziunea lui Kelly despre structura şi funcţionarea personalităţii?
41. Analizaţi asemănările şi deosebirile dintre teoria lui Kelly şi teoria lui Cattell în privinţa structurii personalităţii.
42. Ce tip de abordare a personalităţii reprezintă teoria lui Kelly? Care sunt avantajele şi dezavantajele ei comparativ cu teoriile trăsăturilor?

Unitatea de învăţare nr. 14

ABORDAREA COMPORTAMENTALISTĂ (1). BURRHUS SKINNER: CONDIŢIONAREA OPERANTĂ

Cuprins

14.1. Mecanismul condiţionării operante 148
14.2. Modelarea comportamentului 150
14.3. Condiţionarea operantă—aplicaţii în modificarea comportamentului 151
14.4. Viziunea lui Skinner asupra naturii umane şi a personalităţii 153
14.5. Bibliografie recomandată..... 155
14.6. Test de verificare a cunoştinţelor 155

Introducere

Burrhus Frederic Skinner (1904–1990) s-a născut într-o localitate din Pennsylvania, fiind fiul cel mare al unui avocat. Atmosfera din familie era foarte severă, impregnată de precepte morale rigide, de interdicţii şi prescripţii riguroase ale modului de comportare. Concepţia sa despre personalitate a fost influenţată de pasiunea din copilărie pentru mecanică şi de educaţia pe care a primit-o, marcată de limitări rigide şi de teama de oprobriul public.

Spre deosebire de psihologii studiaţi până acum, Skinner consideră că originile, cauzele comportamentului nu se află în structurile interne (psihologice, biologice) ale persoanei, ci în exterior. Fiinţa umană nu se comportă aleator, ea este, asemeni unei maşini, un sistem complex, care se comportă în mod logic. Persoana este produsul întăririlor trecute, furnizate de mediul social: comportamentele recompensate se vor repeta, cele nerecompensate sau pedepsite nu se vor repeta. Comportamentul uman este deci predeterminat, logic şi controlabil.

Teoria lui despre funcţionarea personalităţii a fost puternic influenţată de marii gânditori ai curentului behaviorist: Pavlov şi Watson. Skinner considera că personalitatea este un set de deprinderi comportamentale învăţate, bazate în special pe condiţionarea operantă. Educaţia şi psihoterapia utilizează condiţionarea pentru a forma deprinderile comportamentale dezirabile social.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice funcţionarea personalităţii utilizând conceptele propuse de Skinner.
- Să explice mecanismele modelării comportamentului.
- Să analizeze tipurile de personalitate (normale şi nevrotice) şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze utilitatea condiţionării operante pentru modificarea comportamentelor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Skinner pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

14.1. MECANISMUL CONDIŢIONĂRII OPERANTE

În bună tradiţie a behaviorismului, B. F. Skinner nu era preocupat de interiorul fiinţei umane, pe care, cu consecvenţă, o considera "*o cutie neagră*", inaccesibilă cunoaşterii. Viziunea lui despre comportament era simplă, pozitivistă: el poate fi controlat prin consecinţele (efectele) sale. Omul sau animalul poate fi învăţat să facă orice, atât timp cât sunt controlate întăririle comportamentului său. Abordarea sa este strict *nomotetică*; studiind comportamente variate ale omului şi animalelor, el încearcă să desprindă legitatea, invariantul, după modelul ştiinţelor exacte.

Comportamentul

Adaptarea la mediul înconjurător se realizează prin comportamente, care, în viziunea lui Skinner, pot fi de comportamente de răspuns şi comportamente operante (adaptat după Skinner, 1965).

- ***Comportamentul de răspuns*** presupune, aşa cum sugerează denumirea, răspunsul la un stimul din mediu. Cel mai simplu comportament de răspuns este *reflexul necondiţionat* (exemple: reflexul rotulian, reflexul de clipit), care presupune o reacţie instinctivă, neînvăţată şi de aceea, directă şi involuntară. Treapta următoare presupune deja învăţarea: prin asocierea repetată a unui *stimul necondiţionat* (hrană) cu un *stimul neutru* (sunetul paşilor îngrijitorului în varianta iniţială a experimentului lui Pavlov) se provoacă un comportament de răspuns—*reflexul condiţionat*. Analizând experimentul pavlovian, devenit clasic, Skinner a ajuns la concluzia că învăţarea (reflexul condiţionat) a fost posibilă deoarece asocierea a fost întărită prin efectul său: la capătul fiecărei secvenţe de asociere animalul a primit hrană. Odată format, răspunsul condiţionat poate fi menţinut tot prin întărire. În absenţa întăririi, frecvenţa răspunsului condiţionat va scădea, pentru ca în final reflexului condiţionat să se stingă[1].
- ***Comportamentul operant*** Spre deosebire de comportamentul de răspuns, care depinde de întărirea prin stimulii fizici imediaţi, specifici pentru fiecare tip de răspuns, comportamentul operant este voluntar, nespecific (nu există o legătură univocă stimul–răspuns) şi explică adaptări mai flexibile la mediu. Skinner era de părere că marea majoritate a comportamentelor au la bază condiţionarea operantă şi nu cea reflexă.

Atât omul, cât şi animalul acţionează de multe ori în mod spontan, comportamentul fiind mai degrabă activ, iniţiat dinlăuntru, decât reactiv, reflex. Întărirea în cazul condiţionării operante provine tot din efectul comportamentului dar, spre deosebire de condiţionarea reflexă, produce schimbări în mediul extern.

Exemplu: comportamente condiţionate în primele luni de viaţă

Copilul care plânge şi apoi primeşte mâncarea, jucăria etc., va folosi în viitor plânsul ca pe un instrument cu ajutorul căruia obţine ceea ce vrea. Iniţial plânsul este instinctiv dar, prin asocierea repetată cu o recompensă sau cu eliminarea unui disconfort (schimbatul scutecelor), el va fi folosit ulterior în mod deliberat, ca un *instrument* de obţinut reducerea disconfortului. Dacă plânsul nu produce astfel de efecte, cu timpul copilul va renunţa la el.

Skinner a conceput aparate de condiţionare operantă pentru animale, reuşind să demonstreze pe cale experimentală legităţile învăţării instrumentale (operante). Pornind de la experimentele de învăţare prin condiţionare operantă, a ajuns la concluzia că majoritatea

[1] **Stingerea reflexului condiţionat**—descreşterea frecvenţei de apariţie a reflexului condiţionat datorită întreruperii asocierii stimulului condiţionat cu stimulul necondiţionat.

comportamentelor, inclusiv cele umane sunt învăţate astfel. La început copilul are o serie de comportamente aleatoare, haotice, dintre care unele sunt întărite de părinţi. El va repeta comportamentele întărite şi le va abandona pe celelalte. Condiţionarea operantă va modela astfel comportamentul, aşa cum sculptorul modelează argila.

În cartea sa *Science and human behavior*, publicată pentru prima oară în 1953, Skinner nici nu vorbeşte de personalitate, ci de eu (self), într-un singur capitol (XVIII–The self). Personalitatea este construită ca o configuraţie (pattern) de comportamente operante şi nimic mai mult. Comportamentul nevrotic nu este decât rezultatul întăririi unor acţiuni greşite, care ajung astfel să se perpetueze. Comportamentul poate fi modificat prin schimbarea întăririlor sau prin modificarea ritmului sau gradului în care sunt acordate (Skinner, 1965, pp. 379–382).

Grafice de întărire

Pentru a realiza învăţarea nu este nevoie ca fiecare comportament să fie întărit. Este suficient ca întăririle să fie acordate la anumite intervale, pe care Skinner a încercat să le stabilească experimental la nivel optim. Graficele de întărire la care a ajuns sunt variate: cu interval fix, cu rată fixă, cu interval variabil şi cu rată variabilă (Skinner, 1965, pp. 98–106):

- ***Graficul cu interval fix***—întăririle se acordă la intervale de timp fixe, indiferent dacă se produce sau nu comportamentul (răspunsul). Rezultat: cu cât intervalul este mai scurt, cu atât răspunsul este mai întărit şi se va produce cu o probabilitate mai mare. Dacă intervalul se măreşte, frecvenţa răspunsurilor scade.
- ***Graficul cu interval variabil***—recompensa apare la intervale întâmplătoare (la pescuit nu ştii niciodată când prinzi un peşte—recompensa pentru comportament).
- ***Graficul cu rată fixă***—întărirea este acordată numai după ce individul a repetat comportamentul de un număr de ori, de exemplu la al 10-lea răspuns, sau la al 20-lea. Rezultat: condiţionarea depinde de numărul de răspunsuri, deci individul va creşte numărul răspunsurilor (frecvenţa) pentru a obţine mai des recompensa.
- ***Graficul cu rată variabilă***—recompensele apar aleator, după un număr variabil de încercări; subiectul nu poate anticipa când anume va primi recompensa şi este permanent motivat să repete comportamentul, în speranţa ca va obţine recompensa. Acest mod de administrare a întăririlor este cel mai eficient în obţinerea răspunsurilor stabile. Toate jocurile de noroc—ruletă, pariuri la curse, jocul de cărţi etc.—creează o dependenţă foarte greu de destructurat, deci permit un control eficient al comportamentului.

Stingerea condiţionării operante se poate produce ca urmare a faptului că rata încercărilor a depăşit o valoare limită—recompensa apare după un număr prea mare de încercări, pierzându-şi astfel valoarea de întărire. Organismul intră într-o stare pe care Skinner a denumit-o *abulie*. La fel se petrec lucrurile dacă, în graficul de întărire cu interval variabil, acesta se măreşte prea mult.

Exemplu: cum s-a ajuns la grafice de întărire

Iniţial şobolanii primeau întăriri (cocoloaşe de mâncare) după fiecare răspuns, cocoloaşe pe care laboranţii şi studenţii le fabricau cu ajutorul unei maşini. Era nevoie de 800 de cocoloaşe zilnic pentru a asigura bunul mers al cercetării. Într-o sâmbătă după-amiaza, Skinner şi-a dat seama ca nu-i vor ajunge cocoloaşele până luni, dar perspectiva de a-şi pierde tot restul zilei făcând cocoloaşe i-a dat o idee nouă: de ce trebuie să primească şobolanii câte un cocoloş după fiecare răspuns? Oare nu se poate realiza învăţarea acordând cocoloaşele la anumite intervale?! Această idee a lansat cercetarea într-o direcţie nouă, cea a graficelor de întărire. (Schultz & Schultz, 1994, p. 361).

- –

Să ne reamintim ...

- Comportamentul de răspuns survine ca reacţie la un stimul din mediu. La început comportamentele de răspuns sunt reflexe necondiţionate (instinctive, involuntare, specifice), dar prin procese de asociere, ele devin mai complexe (reflexele condiţionate).
- Menţinerea reflexelor condiţionate se face cu ajutorul întăririlor (recompense sau pedepse), absenţa întăririlor ducând, în timp, la stingerea reflexului condiţionat. Reflexele condiţionate nu pot explica însă toată gama de comportamente învăţate.
- Comportamentul operant este intenţionat, nespecific, survenit ca urmare a observării efectelor unui comportament proactiv aleator. Ulterior, individul va folosi comportamentul (schimbare provocată intenţionat în mediul înconjurător) pentru a obţine efectul observat la capătul secvenţei comportamentale.
- Pentru a realiza învăţarea de comportamente operante nu este nevoie ca fiecare comportament să fie întărit. Graficele de întărire cu interval fix/variabil, respectiv cu rată fixă/variabilă.

1. Daţi două exemple (altele decât cele din carte) pentru a ilustra învăţarea prin condiţionare operantă.
2. În cazul comportamentelor învăţate de mai sus, explicaţi mecanismul învăţării şi rolul întăririlor obţinute în menţinerea comportamentelor respective.

14.2. MODELAREA COMPORTAMENTULUI

Experimentul iniţial punea animalul (Skinner a folosit şobolani) în situaţia de a apăsa pe o pârghie pentru a obţine mâncarea. Animalul flămând era pus în cutia experimentală, unde începea să facă o serie de mişcări exploratorii, în decursul cărora apăsa din întâmplare pe pârghie, primea recompensa apoi, după un număr oarecare de asocieri, repeta, în mod intenţionat, tot mai des, mişcarea, pentru a primi mâncarea.

Metoda aproximărilor succesive

Totuşi schema iniţială nu poate explica în întregime modelarea (învăţarea) comportamentelor complexe. Skinner a pus la punct o metodă a *aproximării succesive*. Mişcările care duceau la obţinerea hranei în experimentele cu şobolani erau mişcări fireşti, cu o mare probabilitate de a surveni în mod întâmplător. Pentru a demonstra în mod indubitabil mecanismul condiţionării operante, Skinner a montat un experiment cu porumbei, în care mişcările animalului nu erau naturale, obişnuite în comportamentul său rutinier.

Exemplu: show cu porumbei în laborator

La început, porumbelul primea recompense de câte ori făcea o mişcare în direcţia unui punct, până când o făcea în mod direct. Apoi recompensa venea numai când se afla în apropierea punctului şi în ultima fază numai când era cu ciocul pe un anumit punct. Comportamentul este întărit, prin aproximări succesive, până realizează în forma dorită. Metoda este folosită cu succes în dresaj. Comportamentul complex este construit printr-un proces continuu de întărire diferenţiată (Schultz, 1986, p. 361).

Comportamentul superstiţios se condiţionează după aceeaşi schemă: comportamentul nu are o legătură funcţională cu recompensa, fiind rezultatul întăririi unui comportament întâmplător, care survine simultan cu recompensa aşteptată. De exemplu: purtând o haină oarecare (comportament aleator) la un examen dificil, s-a întâmplat să iau o notă mare

(recompensă aşteptată pentru un alt comportament—pregătirea pentru examen). Dacă asocierea se mai repetă, pot să atribui o legătură de natură "magică" între cele două evenimente şi să cred că haina îmi aduce noroc (Skinner, 1965, pp. 84–86).

Autocontrolul

Skinner era convins că întregul comportament este cauzat şi modificat de factori exteriori şi nu de forţe interne, de aceea putem interveni pentru a-l schimba prin controlul factorilor exteriori. Autocontrolul nu este realizat de un sine misterios, ci este mai degrabă efectul controlului variabilelor situaţionale care ne influenţează comportamentul, evitând situaţii, persoane, stimuli care provoacă răspunsuri nedorite.

Exemple: dobândirea autocontrolului

Skinner a propus o mulţime de tehnici simple pentru autocontrol, dintre care:

- ***Limitare fizică***—dacă ai tendinţa să-ţi rozi unghiile, le bagi în buzunar.
- ***Saturare***—comportamentul greşit este repetat până la plictis (fumat, băut) sau până la starea de rău fiziologic.
- ***Manipularea stării emoţionale***—pentru a ne redobândi calmul în situaţii de furie, numărăm până la zece.
- ***Stimulare aversivă***—îţi iei angajamentul (public) să nu mai bei, mănânci dulciuri etc., şi în cazul în care nu te poţi stăpâni, tragi consecinţele—oprobriul celorlalţi.
- ***Autoîntărire***—te răsplăteşti singur de câte ori faci ceva ce trebuie. Pentru ca aceste tehnici să aibă efect, ele trebuie asociate cu întăriri ca în controlul extern al comportamentului (selectiv, din Skinner, 1965, pp. 227–241).

Să ne reamintim ...

- Modelarea comportamentului poate fi realizată prin metoda aproximărilor succesive, adică întărirea, la intervale de timp, a progreselor pe care individul le face spre secvenţa de învăţare dorită.
- Autocontrolul poate fi învăţat prin controlul întăririlor comportamentului dorit sau nedorit utilizând următoarele tehnici: limitare fizică, saturare, manipularea stării emoţionale, stimulare aversivă şi autoîntărire.

3. Concepeţi o strategie prin care să învăţaţi un prieten/coleg să fie mai asertiv, mai tăcut sau mai vorbăreţ utilizând tehnicile de întărire a comportamentelor dorite şi de descurajare a celor nedorite.
4. Concepeţi o strategie de autocontrol pentru a vă dezbăra de un obicei stânjenitor (de exemplu de a fuma, de a fi superstiţios, de a vă roade unghiile etc.).

14.3. CONDIŢIONAREA OPERANTĂ—APLICAŢII ÎN MODIFICAREA COMPORTAMENTULUI

Teoria învăţării prin condiţionare operantă explică formarea unui număr mare de comportamente adaptative, la om şi la animale, de la învăţarea unor atitudini şi deprinderi, mecanismul menţinerii disciplinei în clasa de elevi sau al consolidării satisfacţiei în muncă, până la comportamentul superstiţios sau adictiv. Aplicaţiile acestei teorii sunt nu numai în formarea

unor deprinderi comportamentale, ci şi în învăţarea şcolară[2] şi în modificarea unor comportamente nevrotice sau indezirabile.

Economia bazată pe jetoane

Una din aplicaţiile cele mai spectaculare ale condiţionării operante a fost realizată în terapia unor paciente psihotice dintr-un spital psihiatric: celor 40 de femei internate li s-a oferit ocazia de a îndeplini diferite activităţi în schimbul unor jetoane, pe care le puteau folosi similar banilor, pentru a-şi procura diverse bunuri şi servicii (bomboane, ziare, ruj, vizionarea unui film, o plimbare de 20 de minute în afara spitalului, o rezervă cu un singur pat).

Dobândirea jetoanelor presupunea să-şi facă baia zilnică, să se spele pe dinţi, să se pieptene, să se îmbrace curat singure. Pentru fiecare dintre aceste activităţi, care înainte erau îndeplinite de îngrijitoarele spitalului, primeau câte un jeton. În scurt timp, au devenit mai puţin neajutorate şi dependente, dar este puţin probabil că modificările ar fi putut fi păstrate în afara spitalului şi a unui program strict de întăriri. În unele variante experimentale făcute după acest model, întreruperea programului de întărire a dus la revenirea la comportamente psihotice.

Aplicaţii ale *"economiei bazate pe jetoane"* au fost experimentate şi în descurajarea comportamentului disruptiv în şcoală, prin acordarea de recompense pentru comportamente dezirabile. La câteva săptămâni după întreruperea programului de întăriri, comportamentele pozitive obţinute încă mai persistau (Schultz & Schultz, 1994, pp. 366–367).

Modificarea comportamentului în industrie

Multe întreprinderi industriale au utilizat programe de modificare a comportamentului pentru a reduce absenteismul, întârzierile, concediile de boală şi pentru a spori performanţele şi securitatea muncii. Recompensele acordate au fost diverse: bani, recunoaşterea formală a meritelor, oportunităţi de avansare, etc.

Programele de modificare a comportamentului se bazau pe întăriri pozitive (recompense) şi nu pe întăriri negative (pedepse). Skinner era de părere că recompensa este mult mai eficientă decât pedeapsa, dacă se urmăreşte modificarea dinspre comportamente indezirabile sau anormale, spre cele dezirabile sau normale. Totuşi, experimente de laborator ulterioare au pus în evidenţă un mecanism similar de condiţionare operantă în cazul pedepselor.

Întărirea negativă este realizată cu stimuli aversivi sau nocivi (sunete asurzitoare sau şocuri electrice) care sunt administraţi până la obţinerea răspunsului dezirabil. Ca şi în cazul întăririlor pozitive, dacă întăririle negative încetează, comportamentul obţinut prin condiţionare este abandonat. Exemple de modificare a comportamentului prin întărire negativă sunt întâlnite frecvent în viaţa cotidiană, printre metodele educative sau în modul în care se realizează învăţarea în consum sau în alte domenii (Schultz & Schultz, 1994, pp. 367–368).

Să ne reamintim ...

- Recompensele au o valoare de întărire mai puternică decât pedepsele.
- Condiţionarea operantă poate fi folosită în formarea unor deprinderi comportamentale dezirabile şi în descurajarea celor indezirabile.
- Principiul economiei bazate pe jetoane constă în capitalizarea recompenselor simbolice obţinute de o persoană pentru a putea fi utilizate ulterior în satisfacerea unor trebuinţe, dorinţe, aspiraţii.
- Aplicaţiile modelării prin condiţionare operantă se regăsesc în psihoterapia comportamentală, în impunerea disciplinei la locul de muncă sau în clasa de elevi.

[2] Condiţionarea operantă a fost punctul de plecare în proiectarea *maşinilor de învăţat* (azi regăsim principiul în tutorialele on-line) şi a *instruirii programate* (Annett, 1973).

5. Imaginaţi o strategie de modificare a comportamentului social al unei persoane utilizând principiul economiei bazate pe jetoane: persoana poate dobândi mai multă putere personală/statut în grup în funcţie de recompensele obţinute de la ceilalţi pentru comportamente dezirabile.
6. Imaginaţi o strategie de menţinere a disciplinei într-o clasă cu elevi care manifestă comportamente disturbante utilizând fie principiul economiei bazate pe jetoane, fie altă tehnică mai simplă de condiţionare operantă.

14.4. VIZIUNEA LUI SKINNER ASUPRA NATURII UMANE ŞI A PERSONALITĂŢII

Skinner nu a fost propriu-zis un teoretician al personalităţii pentru că nici nu admitea existenţa personalităţii, concept pe care îl socotea lipsit de evidenţă empirică. În scrierile sale, el folosea termenul de *organism* pentru a se referi la individul care învaţă comportamente. Singurul concept acceptabil, în viziunea lui teoretică, pentru a explica influenţa învăţării asupra comportamentelor actuale, este cel de *pattern comportamental.* El recunoştea existenţa eredităţii, dar considera că învăţarea are un rol major în determinarea comportamentelor noastre. Ca urmare, factorii sociali sunt mai importanţi în funcţionarea umană decât cei ereditari, care constituie numai premisa, fondul pe care se realizează învăţarea.

Deoarece totul în natura umană este rezultatul învăţării, nu doar natura umană, în aspectele ei generale, ci şi diferenţele individuale pot fi explicate prin principiile învăţării, în special prin condiţionare operantă. Funcţionarea individului la nivel de grup şi la nivel social se supune aceloraşi legităţi şi, ca atare poate fi controlată şi dirijată prin utilizarea lor. Cultura însăşi este o formă de control exercitat de societate asupra individului. Funcţionarea societăţii, în esenţa ei, are ca scop ultim controlul deoarece se bazează pe existenţa unor "*agenţi de control*": educaţia, religia, legea şi guvernarea, controlul economic şi, în ultimă instanţă, psihoterapia (Skinner, 1965).

Exemplu: psihologie şi utopie

Skinner, deşi nu prea avea talent literar, a scris şi un roman utopic (şi tezist) *Walden Two* (1948)**,** despre o societate ideală, bazată pe principiile condiţionării operante, în care comportamentele indivizilor erau modelate în direcţia celei mai bune şanse de supravieţuire, a armoniei sociale şi a unei vieţi fericite şi prospere (Skinner, 1969).

Ideea aceasta a unor societăţi care funcţionează pe baze ştiinţifice nu este nouă în istorie. Socialismul şi comunismul, aşa cum au fost ele puse în practică în secolul XX, îşi trag seva din lucrările unor utopişti sociali de la începutul secolului XIX, cum au fost Fourier, Owen, urmaţi de Marx, Engels şi Lenin.

În paralel cu ce s-a întâmplat în lagărul socialist şi în ciuda eşecului ideologiei socialiste şi comuniste, azi în lume există o mulţime de comunităţi experimentale fondate pe ideea de societate ideală, în tradiţie owensiană[3], fourieristă[4] sau skinneriană[5].

[3] Robert Owen (1771–1858)—filantrop din Ţara Galilor, fondator al socialismului utopic şi al mişcării cooperatiste (vezi şi: http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Owen)

[4] Charles Fourier (1772–1837)—filozof francez, fondator al socialismului utopic. Ideile lui au stat la baza înfiinţării unor comunităţi bazate pe idei socialiste—falanstere, care proliferează şi azi în lume (vezi şi http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Fourier). Boierul român Theodor Diamant, a fondat (1835–1836) la Scăieni, în judeţul Prahova, un falanster bazat pe ideile lui Fourier (vezi şi http://en.wikipedia.org/wiki/Scăieni_Phalanstery).

Deoarece comportamentele fundamentale sunt învăţate în copilărie, se poate admite că aceasta este hotărâtoare, dar modificări comportamentale pot fi obţinute la orice vârstă. Fiind modelaţi de experienţă, patternurile noastre comportamentale sunt unice, aşa cum unice sunt situaţiile de viaţă prin care am trecut. Originea diferenţelor interindividuale este situată în zona învăţării (ceea ce susţinea, în mod indirect, şi de pe o altă poziţie, psihanaliza), dar învăţarea nu este legată de rezolvarea unor conflicte de natură intrapsihică sau psihosocială. De altfel, Skinner a fost un critic aspru al curentului psihanalitic, deoarece considera că orientează cunoaşterea într-o direcţie total neştiinţifică. Nu există o instanţă internă, un eu autonom, care să determine comportamentele noastre, nu există liber arbitru şi nici libertate a individului în general, suntem în întregime controlaţi de forţe externe, nu de forţe interne.

În această privinţă, Skinner este la fel de ferm în afirmarea determinismului extern pe cât era Freud în afirmarea determinismului intern al acţiunilor umane. Omul este controlat prin tot ceea ce este produs social—obiectele din mediul ambiant, cultura şi tehnologia, dar, la rândul său, este creator în societate şi, prin aceasta controlează mediul său şi pe ceilalţi. Suntem produse ale culturii în care trăim şi producem o cultură controlatoare. Schimbările pe care le producem, în mediul nostru sau în noi înşine, sunt orientate înspre obţinerea unor întăriri pozitive (recompense) cât mai consistente şi evitarea, pe cât posibil, a pedepselor[6]. În procesul de participare la viaţa socială, de creare, în ultimă instanţă, a culturii, comportamentul nostru se modifică în funcţie de acele aspecte care au produs întăriri pozitive, deci în funcţie de controlul extern.

Să ne reamintim ...

- Personalitatea este un produs social şi este în întregime învăţată şi, în măsura în care ea este cauză internă a comportamentelor, poate fi considerată un pattern comportamental modelat de istoricul întăririlor la care a fost expus.
- Comportamentul uman poate fi controlat prin controlul extern al întăririlor, ca atare nu există liber arbitru şi nici libertatea individului în general.

7. Daţi două exemple de consecinţe ale viziunii lui Skinner despre personalitate pentru modul în care concepem educaţia copiilor.
8. Comparaţi viziunea despre determinism şi liber arbitru la Skinner şi la Freud, utilizând cel puţin două criterii.

Rezumat

- Personalitatea este un produs social fiind în întregime învăţată şi, în măsura în care ea este cauză internă a comportamentelor, poate fi considerată un pattern comportamental modelat de istoricul întăririlor la care a fost expus.
- Comportamentul operant este intenţionat, nespecific, survenit ca urmare a observării efectelor unui comportament proactiv aleator. Ulterior, individul va folosi comportamentul (schimbare provocată intenţionat în mediul înconjurător) pentru a obţine efectul observat la capătul secvenţei comportamentale.
- Comportamentul uman poate fi controlat prin controlul extern al întăririlor, ca atare nu există liber arbitru şi nici libertatea individului în general.
- Modelarea comportamentului poate fi realizată prin metoda aproximărilor succesive,

[5] Comunităţile înfiinţate pornind de la ideile din romanul lui Skinner, Walden Two, sunt comentate critic în articolul "Skinner's Utopia: Panacea, or path to hell?" (1971).
http://www.wou.edu/~girodm/611/Skinner%27s_utopia.pdf

[6] N.n. Aici Skinner se apropie foarte mult, dar dintr-o altă perspectivă, desigur, de *principiul plăcerii* din psihanaliză…

adică întărirea, la intervale de timp, a progreselor pe care individul le face spre secvenţa de învăţare dorită.

- Pentru a realiza învăţarea de comportamente operante nu este nevoie ca fiecare comportament să fie întărit. Graficele de întărire pot fi cu interval fix/variabil, respectiv cu rată fixă/variabilă. Recompensele au o valoare de întărire mai puternică decât pedepsele.
- Autocontrolul poate fi învăţat prin controlul întăririlor comportamentului dorit sau nedorit utilizând următoarele tehnici: limitare fizică, saturare, manipularea stării emoţionale, stimulare aversivă şi autoîntărire.
- Aplicaţiile modelării prin condiţionare operantă se regăsesc în psihoterapia comportamentală, în impunerea disciplinei la locul de muncă sau în clasa de elevi.

14.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 14, B. F. Skinner. Behaviorismul radical, pp. 413–448.
2. Mook, D. (2009). *Experimente clasice în psihologie*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 23. B. F. Skinner şi condiţionarea operantă, pp. 201–206.

Lecturi suplimentare pentru pasionaţi

- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 11, pp. 351–364.
- Skinner, B.F. (1965). *Science and human behavior*. New York: Free Press, Capitolul VI, pp. 91–106.

14.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Explicaţi caracteristicile general-umane şi diferenţele individuale utilizând conceptele lui Skinner.
2. Analizaţi diferenţele dintre personalitatea normală şi cea nevrotică utilizând conceptele lui Skinner.
3. Argumentaţi avantajele şi dezavantajele abordării comportamentaliste a personalităţii postulate de Skinner.
4. Comparaţi graficele de întărire cu interval fix/variabil şi arătaţi avantajele şi dezavantajele fiecărei variante pentru modelarea comportamentului.
5. Comparaţi graficele de întărire cu rată fixă/variabilă şi arătaţi avantajele şi dezavantajele fiecărei variante pentru modelarea comportamentului.
6. Analizaţi utilitatea practică a teoriei condiţionării operante.
7. Evaluaţi viziunea lui Skinner despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
8. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu. Care este locul şi rolul educaţiei în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 15

ABORDAREA COMPORTAMENTALISTĂ (2). ALBERT BANDURA: ÎNVĂŢAREA OBSERVAŢIONALĂ

Cuprins

15.1. Învăţarea observaţională sau vicariantă 157
15.2. Implicarea eului în învăţare..... 161
15.3. Modificarea comportamentului prin modelare..... 164
15.4. Viziunea lui Bandura asupra naturii umane 165
15.5. Bibliografie recomandată..... 168
15.6. Test de verificare a cunoştinţelor 168

Introducere

Albert Bandura (1925–) s-a născut în provincia Alberta, Canada, fiind cel mai mic copil din şase, în familia unor emigranţi din Europa de Est. Deşi resursele financiare ale familiei erau modeste, ambiţia şi încurajarea din partea familiei au contribuit mult la dezvoltarea încrederii în forţele sale. După o licenţă în psihologie la Universitatea British Columbia, din Vancouver, a urmat studii de master şi doctorat la Universitatea Iowa până în 1952. A fost apoi cercetător şi profesor la Universitatea Stanford, consultant pentru diferite organizaţii.

După ce a marcat dezvoltarea psihologiei comportamentaliste cu o teorie a învăţării sociale prin publicarea, în 1986, a cărţii *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Bandura s-a rupt aproape total de behaviorism prin dezvoltarea teoriei referitoare la eficacitatea de sine, expusă iniţial într-un articol din 1977 publicat în Psychological Review: *Self efficacy: toward a unifying theory of behavioral change*. Conceptul lansat de el a avut un impact major asupra cercetătorilor din diverse domenii de activitate, ceea ce a permis autorului publicarea, în 1997, a unei monografii impresionante în care erau analizate progresele cercetării în studierea acestui concept.

Conform unui studiu din 2002 al Review of General Psychology, Badura este considerat, pe plan mondial, al patrulea cel mai citat psiholog (după Skinner, Freud şi Piaget) şi cel mai mare psiholog în viaţă.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice procesul învăţării observaţionale utilizând modelul teoretic propus de Badura.
- Să argumenteze rolul învăţării observaţionale în dezvoltarea şi funcţionarea personalităţii.
- Să analizeze sursele eficacităţii de sine şi rolul ei în funcţionarea personalităţii adulte.
- Să compare personalitatea normală şi cea nevrotică şi să identifice asemănări şi deosebiri la nivel comportamental.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Badura pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 2 ore şi 30 de minute.

15.1. ÎNVĂŢAREA OBSERVAŢIONALĂ SAUVICARIANTĂ[1]

Bandura a influenţat mult dezvoltarea behaviorismului în SUA atât prin lucrările publicate, cât şi prin activitatea didactică. În concepţia sa, tot ceea ce este comportament, normal sau anormal, este rezultatul învăţării. Dar acesta este unicul punct comun cu teoria lui Skinner. El era de părere că învăţarea trebuie studiată nu pe animale sau indivizi izolaţi, ci în condiţiile reale în care are loc şi anume în interacţiunea cu ceilalţi. Experimentele în afara acestui context social sunt nerelevante pentru viaţa reală.

Întărirea are un rol important în învăţare (în achiziţia, menţinerea şi schimbarea comportamentelor) deoarece modificarea comportamentului este influenţată de consecinţele lui, dar în viziunea lui Bandura nu este necesar ca ea să fie direct trăită de subiect. O mare parte din învăţare este rezultatul întăririi directe, dar există multe comportamente achiziţionate în absenţa unei întăriri directe. Această formă de învăţare observaţională este mai răspândită decât cea prin condiţionare operaţională. Omul învaţă observând comportamentul celorlalţi şi consecinţele sale, caz în care întărirea este substituită (vicariantă). Aici începe originalitatea behaviorismului lui Bandura.

Pentru Bandura învăţarea este socială în esenţa ei, el nu neagă rolul întăririi directe, ci absolutizarea ei (Bandura, 1986). Comportamentele se pot schimba prin întărire directă, dar procedeul este ineficient, consumând prea mult timp şi eforturi. Condiţionarea operantă presupune un şir de încercări şi erori până la găsirea unei secvenţe de acţiuni "bune", care sunt întărite prin efectul lor. La formarea unor deprinderi, de exemplu aceea de a înota sau de a conduce autovehiculul, condiţionarea operantă este chiar periculoasă, greşelile putând omorî subiectul înainte de a-l învăţa ce are de făcut (Schultz, 1986, p. 380–381).

Modelajul[2] comportamentului propriu după al altora (imitare) este mai eficientă: există o multitudine de achiziţii comportamentale majore, dintre care învăţarea limbajului este cea mai ilustrativă, care ar fi imposibil de învăţat prin condiţionare operantă. ***Modelajul*** este observarea comportamentului altora şi apoi imitarea lui; el face posibilă achiziţionarea de comportamente noi, întărirea sau slăbirea unora deja existente.

Exemple: învăţarea comportamentului agresiv

Experimentul clasic al lui Bandura este cel cu păpuşa Bobo: în faţa unor copii preşcolari, un adult (modelul) loveşte păpuşa şi strigă la ea cu multă violenţă. Lăsaţi singuri cu păpuşa, copiii imită comportamentul modelului, ceea ce la copiii din lotul de control, unde scena nu fusese prezentată, nu se întâmplă. Indiferent dacă modelul a fost prezentat pe viu, la televizor, sau într-un film de desen animat, intensitatea comportamentului agresiv este aceeaşi. În toate 3 cazurile, efectul modelului este de provoca acelaşi tip de comportament (Bandura, Ross, & Ross, 1963, pp. 138–140).

Studii ulterioare ale lui Bandura au arătat că părinţii copiilor inhibaţi sunt şi ei inhibaţi, iar ai copiilor agresivi sunt agresivi, şi că forme de comportament existente latent se pot manifesta sub influenţa unor modele (mai ales de natură agresivă). Fenomenul de

[1] **Învăţare observaţională/vicariantă** Bandura foloseşte termenul de *observational learning* pentru a exprima însăşi esenţa actului de învăţare de acest tip: observarea şi imitarea unui comportament, drept care am folosit un echivalent românesc acceptabil—învăţare observaţională. În alte surse bibliografice găsim termeni echivalenţi: *vicarious learning, apprentissage vicariant,* în sensul de învăţare prin intermediul experienţei altcuiva, prin substituire.

[2] **Modelaj**—Bandura a folosit termenul de *modelling* întrucât considera că prin procesul de imitare a comportamentului se realizează o mulare a comportamentului propriu după forma unui model, asemeni modelajului în argilă. Traducătorii Dicţionarului de psihologie al autorilor Doron şi Parot (1999) echivalează *modelling* cu modelaj (şi nu cu modelare), termen pe care îl vom folosi şi noi ca atare.

dezinhibiţie este provocat de slăbirea inhibiţiei sub influenţa modelului agresiv (de exemplu o persoană, în mulţime, săvârşeşte acte pe care de una singură nu le-ar face).

Alte experimente au demonstrat că influenţa modelului se exercită nu numai asupra comportamentului observabil, ci şi asupra răspunsurilor perceptuale la un obiect/stimul. Deci modelajul influenţează nu numai răspunsul, ci şi recepţionarea stimulilor, modul în care percepem lumea înconjurătoare.

O mare parte din repertoriul comportamental este învăţat prin imitare şi nu prin condiţionare operantă. Societatea oferă o multitudine de modele comportamentale care ne ghidează învăţarea, de la achiziţia limbajului, a deprinderilor motrice, până la concepţia de viaţă. *Individul deviant* de la normele culturale şi-a achiziţionat comportamente la fel ca toţi ceilalţi, dar modelele au fost altele—modele deviante. Bandura s-a ridicat împotriva violenţei promovate mai ales prin TV, chiar şi în filmele de desene animate pentru copii mici, susţinând că ele sunt, în bună măsură, cauza delincvenţei ridicate din societate şi a demonstrat, prin experimentele sale, cât de mare este influenţa acestor modele negative.

Influenţa modelului

Nu toate modelele au aceeaşi putere de influenţă, importanţa lor modelatoare depinzând de trei factori principali: caracteristicile modelului, caracteristicile subiectului observator şi întărirea pe care o produce rezultatul comportamentului.

- ***Caracteristicile modelului*** Suntem influenţaţi mai degrabă de comportamentul persoanelor *similare* nouă, decât de al celor care se deosebesc foarte mult de noi, de modelele vii, decât de cele animate. Influenţa depinde de *sexul* şi *vârsta* modelului relativ la cele ale subiectului (în sensul similarităţii pentru sex şi al diferenţei pentru vârstă, deşi nu în toate cazurile). Cu cât *statutul* şi prestigiul modelului sunt mai importante, cu atât au o influenţă mai puternică (de exemplu trecătorii trec strada pe roşu, dacă modelul care manifestă acest comportament este bine îmbrăcat şi nu-l urmează, dacă acelaşi model este prost îmbrăcat). Tipul de comportament manifestat de model influenţează diferit imitaţia, în sensul că cel simplu este imitat mai uşor decât cel complex, cel agresiv mai repede decât cel non-agresiv, mai ales în cazul copiilor.
- ***Caracteristicile observatorului*** influenţează, la rândul lor, eficienţa modelajului: sunt mai influenţabili indivizii cu o *autovalorizare* scăzută, decât cei cu o stimă de sine şi încredere în sine mai mare. De asemenea cei care au fost *răsplătiţi* (*întărire*) *în trecut* pentru că au imitat comportamentele altora sunt mai susceptibili la influenţa modelului.
- ***Consecinţele*** (întăritoare) ale comportamentului afectează modelajul comportamentului într-o măsură chiar mai mare decât a celor doi factori enumeraţi mai sus. De exemplu chiar dacă subiectul este influenţabil şi modelul are autoritate, fără anticiparea unor consecinţe convenabile (recompensă), comportamentul va fi mai puţin frecvent şi puterea influenţei modelului va scădea (Schultz, 1896, pp. 383–384).

Procesul învăţării observaţionale

În afara factorilor de influenţă în procesul învăţării, Bandura a studiat procesele psihice implicate în orice act de învăţare observaţională, şi le-a grupat în patru categorii: procese atenţionale, procese de stocare, procese de reproducere motorie şi procese motivaţionale/legate de întărire. În fiecare dintre aceste procese sunt implicaţi atât factori subiectivi: aptitudinile, competenţele şi structurile cognitive, nivelul de activare, preconcepţiile cognitive, preferinţele învăţate, inclusiv cele pentru anumite recompense, înclinaţia spre compararea socială, autorecompensele, cât şi factori obiectivi, cum sunt organizarea cognitivă a conţinuturilor propuse spre învăţare, natura

evenimentelor modelate, ghidarea reprezentaţională, recompensele externe, recompensele vicariante, ajustarea corectivă, repetarea (vezi Fig. 15.1.).

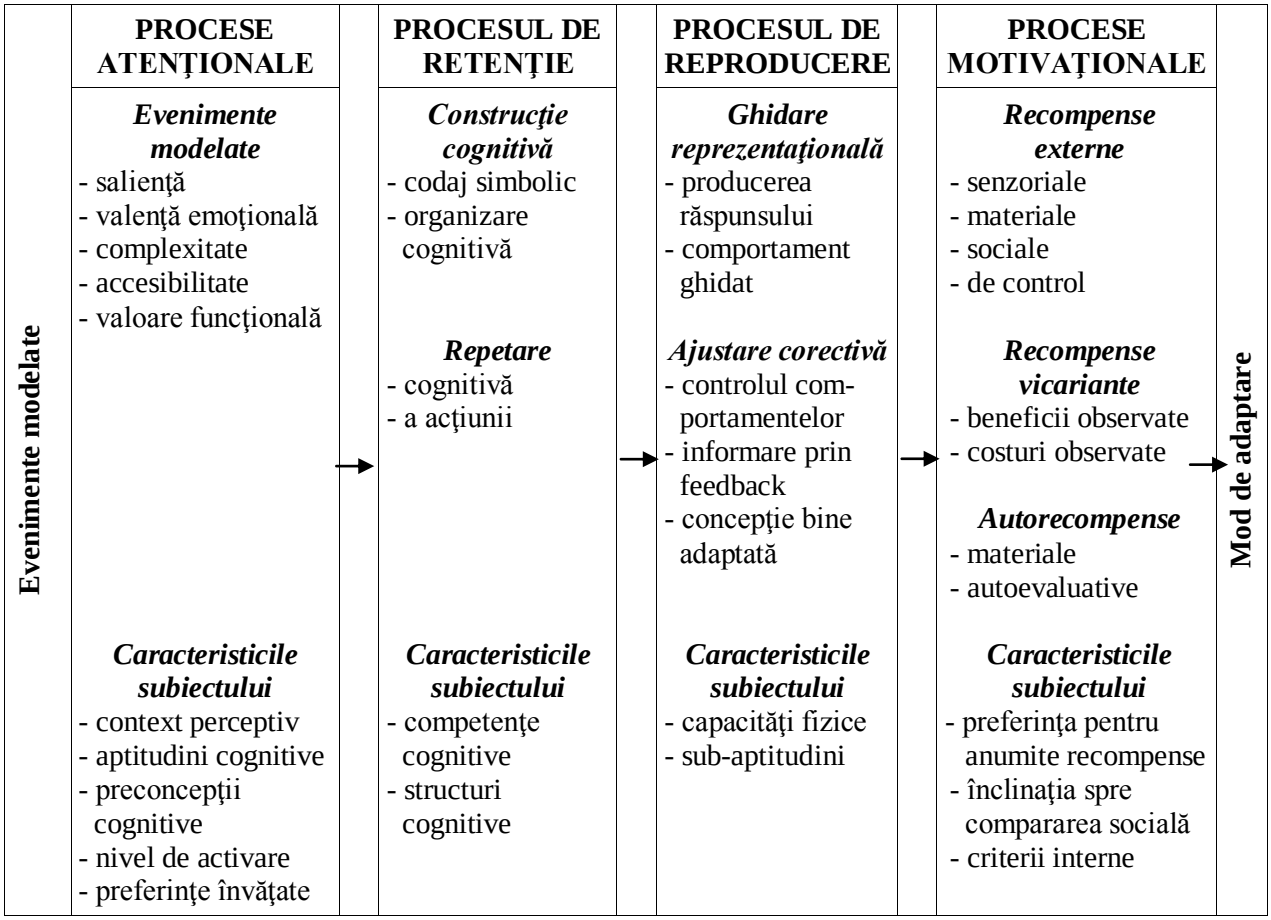

Fig. 15.1. Procesele implicate în învăţarea observaţională
(**Sursa**: Bandura, 2003, p. 139)

Procesele atenţiei sunt importante datorită funcţiei lor selective în recepţionarea informaţiei. Subiectul nu poate reproduce un comportament dacă nu şi-a fixat atenţia asupra lui. Atenţia favorizează formarea unei imagini perceptive clare, care să-i furnizeze informaţii suficiente pentru a putea reproduce comportamentul. Factorii amintiţi anterior (caracteristicile modelului, ale subiectului, consecinţele comportamentului) influenţează gradul concentrării atenţiei; orice set de caracteristici care fac modelul mai atractiv cresc probabilitatea focalizării atenţiei asupra lui şi a reproducerii ulterioare a comportamentului. Vedetele care apar la televiziune, stelele de cinema sunt modele atât de puternice încât spectatorul este atent la ce fac şi ce zic în absenţa oricărei întăriri (Schultz, 1986, p. 385).

Procesele de retenţie. Dacă subiectul nu imită comportamentul imediat după perceperea lui, reluarea ulterioară, la un interval oarecare de timp, necesită stocarea unei cantităţi suficiente de informaţie relevantă pentru o reproducere fidelă. Stocarea de informaţie presupune codificarea şi reprezentarea simbolică a ceea ce a fost perceput. Spre deosebire de Skinner, Bandura admite că procesele cognitive intervin în dezvoltarea şi modificarea comportamentului, deci accentul nu se mai pune pe aspectele exterioare, observabile ale comportamentului, ci pe comportament în întregul său, cu componente interne (procesele cognitive şi motivaţionale) şi externe (răspunsul).

Exemplu: rolul reprezentărilor în modelaj
Conceptele propuse de Bandura: reprezentările imagistice şi verbale explică formarea unor imagini mentale, uşor de evocat, despre ceea ce a fost perceput:

- ***Reprezentările imagistice*** conţin elementele perceptive relevante care permit actualizarea unor imagini percepute anterior în absenţa obiectului stimulat.
- ***Reprezentările verbale*** constau în codificarea verbală a ceea ce a fost perceput (echivalentul "interpretării" din fazele procesului perceptiv); în timpul observării, subiectul îşi descrie verbal, în gând, ce face modelul, conferind semnificaţie comportamentului observat. Prin acest proces de codificare verbală el raportează experienţa prezentă la nişte cadre de cunoaştere mai largi, existente deja în mintea sa. Aceste codificări verbale vor putea fi ulterior repetate (în gând) fără vreo manifestare exterioară, servind ca indici de coordonare a comportamentului atunci când va surveni imitarea propriu-zisă (Schultz, 1986, pp. 385–386).

Procesele de reproducere sunt implicate în mod indisolubil în învăţarea observaţională. Chiar dacă persoana a recepţionat clar comportamentul, şi-a format reprezentări imagistice şi verbale pe care le repetă în gând, reproducerea propriu-zisă a comportamentului va fi la început greoaie şi stângace. Realizarea efectivă a reproducerii este necesară pentru corijarea imperfecţiunilor comportamentului, numai repetiţia internă a reprezentărilor fiind insuficientă.

Procese de stimulare şi motivare Chiar dacă am observat cu atenţie comportamentul-model, ne-am format reprezentări adecvate, nu-l vom reproduce dacă nu avem motivaţie sau dacă nu suntem stimulaţi să o facem. Stimularea face mai eficientă învăţarea observaţională, influenţând atât rezultatul, cât şi procesele cognitive care intervin în învăţare. Anticiparea consecinţelor comportamentului constituie o sursă motivaţională care influenţează atenţia, stocarea şi reproducerea. Această anticipare se face pe baza observării consecinţelor comportamentului modelului, deci este vorba de o întărire prin substituţie/vicariantă (subiectul vede cum a acţionat întărirea asupra modelului). Deşi întărirea favorizează învăţarea, ea nu este neapărat necesară. Mai există şi alţi factori care acţionează favorizând învăţarea, ca de exemplu relevanţa aspectelor perceptive ale modelului. Copiii imită ceea ce văd la TV fără să anticipeze întărirea. Întărirea poate fi trăită substituit, poate fi administrată de ceilalţi sau de propriul eu.

Stadiile ontogenetice ale modelajului
În concepţia lui Bandura modelajul se dezvoltă în timp, parcurgând stadii legate de vârstă şi maturarea sistemului nervos central. În prima copilărie (pruncie) modelajul se limitează la *imitarea imediată*. Capacităţile cognitive insuficient dezvoltate (reprezentări imagistice şi verbale în special) fac să fie necesare un număr de repetări înainte ca un copil să poată reproduce comportamentul. În stadiul senzori-motor repertoriul de comportamente este limitat şi, abia după vârsta de doi ani, copilul este capabil să reproducă comportamentul la câtva timp după ce l-a văzut.

Tipul de întărire se schimbă şi el de-a lungul anilor: la vârste mici sunt eficiente întăririle fizice imediate (hrană, pedeapsă, afecţiune), iar ulterior ele vor fi asociate cu semne ale aprobării sau dezaprobării, acordate de modele importante (părinţi, alţi adulţi semnificativi din mediul apropiat al copilului). Repetarea acestor asocieri va conferi putere de recompensă/pedeapsă aprobării, respectiv dezaprobării sociale, care vor deveni stimulente ale comportamentului.

La stadii mai avansate de dezvoltare, comportamentele ideale sunt internalizate—modelele oferite de părinţi, cât şi recompensele/pedepsele asociate lor vor fi administrate de către eu. Standardele personale vor fi în concordanţă cu cele care au fost întărite de părinţi. Astfel, la vârsta adultă, comportamentele şi atitudinile stabile şi durabile care compun personalitatea noastră sunt rezultatul învăţării realizate de-a lungul stadiilor de dezvoltare (Schultz, 1986, p. 390).

Să ne reamintim ...

- Învăţarea comportamentelor adaptative are loc în context social şi ea survine atât ca rezultat al condiţionării operante, cât şi ca rezultat al imitării comportamentelor altora.
- Influenţa modelului depinde de caracteristicile modelului (similaritatea cu subiectul), prestigiul lui, complexitatea comportamentului de imitat), de caracteristicile observatorului (vârstă, simtă de sine, istoricul întăririlor) şi de consecinţele comportamentului observat.
- Procesul învăţării observaţionale depinde de evenimentele modelate, de procesele atenţionale ale observatorului, de modul în care este organizat procesul de retenţie, de reproducerea comportamentului observat şi de procesele motivaţionale.
- Capacitatea de a învăţa prin observare creşte în ontogeneză de la imitarea imediată a unor comportamente simple la internalizarea unor comportamente ideale, a atitudinilor şi a valorilor şi la adoptarea unor standarde de autorecompensare.

1. Daţi două exemple de comportamente care sunt învăţate prin observare şi analizaţi modul în care învăţarea este influenţată de caracteristicile modelului, de caracteristicile observatorului şi de consecinţele comportamentului observat.
2. În cazul comportamentelor de mai sus, evidenţiaţi procesele atenţionale, de retenţie, de reproducere şi procese motivaţionale asociate.

15.2. IMPLICAREA EULUI ÎN ÎNVĂŢARE

Problema *eului* (self) în concepţia lui Bandura constituie, pe lângă importanţa proceselor cognitive şi reglatorii, esenţa diferenţierii teoriei sale de a celorlalţi behaviorişti. Eul este definit ca *"set de subfuncţii legate de perceperea, evaluarea şi reglarea comportamentului*" sau "*structuri cognitive care furnizează mecanisme de referinţă*". Aşadar eul nu este o entitate internă autonomă, ci o configuraţie de structuri şi procese cognitive legate de percepţie şi gândire. Două aspecte ale eului sunt implicate direct în învăţare: autoîntărirea şi eficacitatea de sine.

Autoîntărirea (self-reinforcement) este legată de funcţionarea eului. În raport cu standardele proprii, create în ontogeneză, eul administrează recompensele şi pedepsele în funcţie de rezultatele comportamentelor, sub forma unor sentimente de satisfacţie şi mândrie/ruşine şi vinovăţie. O bună parte din comportament este reglată prin autoîntărire şi prin întăriri externe.

- Standardele iniţiale (externe) sunt preluate (internalizate) de la modelele de referinţă ale copilului—părinţi, profesori, fraţi mai mari, eroi literari—sub forma unui stil de comportament care, ulterior, va fi modificat prin autoevaluări şi autoîntăriri succesive.
- Comportamentele noastre nu sunt controlate prin întăriri externe, aşa cum susţinea Skinner. Noi înşine ne fixăm standarde interne în funcţie de care ne evaluăm comportamentele în mod constant şi ne administrăm întăriri.
- Comportamentul este raportat în permanenţă la un astfel de standard intern—dacă acesta este atins, survine sentimentul de satisfacţie urmat de ridicarea standardului, iar dacă rezultatul este o nereuşită, standardul este coborât până la un nivel a cărui atingere să producă satisfacţie, deci autoîntărire.
- Comportamentele trecute (şi rezultatele lor) constituie astfel standarde de referinţă[3] pentru comportamente viitoare, dar pot constitui totodată şi stimulente (întăriri) pentru comportamentele viitoare (Schultz, 1986, pp. 387–388).

[3] Ulterior, la alţi teoreticieni ai învăţării, vom întâlni un concept înrudit—nivelul de aspiraţie.

Eficacitatea de sine (self-efficacy) se referă la sentimentul de autovalorizare şi stimă de sine legate de adecvarea în confruntarea cu solicitările vieţii. Bandura defineşte eficacitatea de sine drept "*credinţa individului în capacitatea lui de a organiza şi executa linia de conduită necesară pentru a produce rezultatele dorite*" (Bandura, 2003, p. 12). Eficacitatea de sine este privită ca o capacitate de a provoca şi de a controla evenimentele din viaţa noastră.

Există o eficacitate de sine generală, ca ansamblu al credinţelor despre capacitate de a controla în general evenimentele şi de a face faţă situaţiilor, dar există şi segmente particulare ale eficacităţii de sine, referitoare la diferite aspecte ale vieţii. Indivizii au tendinţa de a persevera în activităţi pentru care au aptitudini şi, în bună măsură, eficacitatea lor generală de sine se bazează pe rezultatele obţinute în aceste activităţi. Menţinerea unor standarde personale, ca urmare a reuşitelor, întăreşte sentimentul de eficacitate, în timp ce nereuşita, urmată de diminuarea standardelor, provoacă slăbirea lui.

Adoptarea unor standarde nerealist de înalte de performanţă, după modelul unor personaje sau persoane extrem de eficiente, are drept consecinţe, adeseori nereuşite repetate. Nereuşitele sunt urmate de autopedepsire: depresie, descurajare, devalorizare de sine. Aceste sentimente negative autoadministrate vor determina ulterior comportamente nedorite: alcoolism, resemnare, refugiu în boală (Schultz, 1986, p. 388).

Un nivel de eficacitate de sine scăzut este trăit prin sentimente de neputinţă, de incapacitatea de a influenţa/controla evenimentele, incapacitate de mobilizare energetică în faţa obstacolelor, apatie şi resemnare. Nivelul ridicat al eficacităţii de sine se manifestă prin încredere şi mobilizare în faţa obstacolelor. În psihoterapie, cu cât demersul terapeutic este mai eficient (mai ales în cazuri de tulburări emoţionale), cu atât se va îmbunătăţi sentimentul eficacităţii de sine. În viaţa reală, întărirea eficacităţii rezultă din succes (consecinţa firească a comportamentului), pe câtă vreme terapia trebuie să creeze oarecum artificial situaţii de succes (Bandura, 2003, pp. 37–38).

		AŞTEPTĂRI REFERITOARE LA REZULTAT	
		–	**+**
CREDINŢE DESPRE EFICACITATE	**+**	1 Revendicări, reproşuri Militantism Schimbarea mediului	2 Angajare productivă Aspiraţii Satisfacţie personală
	–	3 Resemnare Apatie	4 Autodevalorizare Descurajare

Fig. 15.2. Efectele tipurilor de credinţe de eficacitate şi a tipurilor de aşteptări referitoare la rezultat asupra comportamentelor şi trăirilor afective (**Sursa**: Bandura, 2003, p. 38)

Concepte înrudite cu eficacitatea de sine

Autoevaluarea este analizată de mulţi autori în termeni de *concept de sine* (Rogers), cu semnificaţia ansamblu de atribute autoasumate ca rezultat al experienţei directe şi al evaluărilor formulate de alter-i semnificativi. Fiind o noţiune compozită, conceptul de sine include eul autoperceput, eul real, eul ideal. Conceptul de sine exprimă mai degrabă atitudinile individului faţă de sine însuşi, dar nu are o valoare explicativă prea mare în cazul predicţiei comportamentului uman. Cercetările bazate pe conceptul de sine nu au reuşit să explice varianţa

comportamentelor individuale, în aceeaşi situaţie, în cazul unor concepte de sine asemănătoare (Bandura, 2003, pp. 23–24).

Stima de sine este şi ea diferită de eficacitatea de sine: stima de sine constituie o valorizare globală a propriei personalităţi, în timp de eficacitatea de sine constituie o evaluare a aptitudinilor şi competenţelor specifice unui anumit tip de cerinţe. O persoană poate avea un nivel ridicat al stimei de sine, chiar dacă eficacitatea de sine într-un domeniu dat (de exemplu muzică, sport, calculatoare) este scăzută. Invers, persoane cu o eficacitate de sine ridicată într-un anumit domeniu pot să aibă un nivel redus al stimei de sine.

Evaluarea eficacităţii de sine se bazează pe patru surse de informare :

- *Performanţele* realizate în trecut sunt o măsură obiectivă a abilităţilor şi competenţelor noastre; dacă ele constituie succese/reuşite, vor întări sentimentul de eficienţă, iar dacă sunt eşecuri/nereuşite îl vor slăbi.
- *Experienţele substituite* (vederea altor persoane care realizează succese prin comportamentul lor) pot constitui o sursă a eficacităţii de sine dacă respectivele persoane sunt evaluate ca similare nouă în abilităţi şi competenţe (dacă poate X, pot şi eu). Pe lângă influenţa pe care o au asupra nivelului eficacităţii de sine, comportamentele semenilor noştri sunt totodată demonstraţii practice ale eficacităţii unor strategii în rezolvarea problemelor concrete.
- *Persuasiunea verbală* constă în întărirea sentimentului de eficienţă prin inculcarea convingerii că subiectul posedă abilităţile şi însuşirile necesare pentru a realiza ceea ce doreşte să realizeze. Persuasiunea este sursa cea mai frecventă a eficacităţii de sine: părinţii, profesorii, spun mereu copilului: "tu poţi face asta". Pentru a-şi atinge scopul de creştere a sentimentului de eficacitate de sine, persuasiunea trebuie să fie cât de cât realistă.
- *Stimularea fiziologică* în situaţii de stres este o informaţie despre abilitatea noastră în confruntarea cu situaţia: avem înclinaţia de a ne aştepta la succes atunci când nu survin stimulări fiziologice negative—agitaţie viscerală, tensiune. În activităţile care implică vigoare şi forţă fizică, durerea şi oboseala sunt percepute ca semne ale incapacităţii de a face faţă situaţiei (Schultz, 1986, pp. 389–390).

Să ne reamintim ...

- Eul este un set de subfuncţii legate de perceperea, evaluarea şi reglarea comportamentului, deci este de natură cognitivă. Două aspecte ale eului sunt implicate în învăţare: autoîntărirea şi eficacitatea de sine.
- Autoîntărirea este un mecanism prin care eul administrează recompense sau pedepse, pentru rezultatele comportamentelor, în concordanţă cu standardele internalizate.
- Eficacitatea de sine este sentimentul de valorizare de sine legat de capacitatea de a face faţă solicitărilor vieţii. Există o eficacitate de sine generală şi segmente particulare ale eficacităţii de sine.

3. Daţi două exemple din activitatea cotidiană de situaţii în are aţi folosit autoîntărirea după un succes.
4. Daţi două exemple de eşec în atingerea unor standarde autoimpuse şi analizaţi efectul lor în termeni de eficacitate de sine, respectiv autoîntărire.
5. În exemplele mai sus analizaţi sursele de evaluare a eficacităţii de sine.

15.3. MODIFICAREA COMPORTAMENTULUI PRIN MODELARE

Dacă principiile învăţării observaţionale sunt valabile pentru învăţarea iniţială a comportamentului, modificarea lui se supune aceluiaşi mecanism. Bandura nu credea că sursa comportamentelor nedorite este existenţa unor conflicte inconştiente, care trebuiesc descoperite şi rezolvate. Prin prisma teoriei învăţării sociale, sarcina de a modifica aspectele indezirabile ale comportamentului constă în a reduce influenţa modelelor care au produs respectivele comportamente.

Dacă Skinner era de părere că cine (factor extern) controlează întărirea, controlează comportamentul (control prin efectele comportamentului), Bandura considera că putem controla comportamentul prin intermediul modelului (factor extern, de asemenea), în esenţă că tratamentul tulburării constă în tratarea simptomelor (control prin modelul comportamentului). El a încercat să trateze diferite simptome nevrotice, în special fobiile, prin metoda modelării: subiectului îi erau oferite modele comportamentale pe viu, în proiecţii de film sau video, în care persoane similare lui ca vârstă şi sex, realizau comportamente de apropiere progresivă de obiectul fobiei (de exemplu un şarpe). Experimentele, devenite clasice, de tratare a fobiei de şerpi, au fost realizate în mai multe variante (Schultz, 1986, p. 383).

Fobia de şerpi—experimentul, devenit clasic, realizat cu copii, adolescenţi şi adulţi, implica vizionarea unui film în care, persoane similare subiecţilor ca sex şi vârstă, se jucau la început cu şerpi de plastic, apoi cu unii adevăraţi şi, în cele din urmă, îi lăsau să se mişte pe corpul lor. Subiecţii puteau opri filmul când scena era percepută ca ameninţătoare şi să-l deruleze până la scena cea mai puţin ameninţătoare. Prin repetare, filmul era oprit din ce în ce mai târziu, până la încheierea experimentului, când subiecţii puteau viziona întregul film fără a mai trăi afecte negative.

Exemplu: tratarea fobiei prin experienţă directă
Într-un alt experiment, realizat pe adulţi, subiecţii observau mai întâi manevrele modelului cu şerpi dintr-o cameră de observare, apoi pătrundeau şi ei acolo şi observau mai de aproape, apoi, prin participare direcţionată, atingeau mai întâi şarpele, cu mănuşi pe mâini, la mijlocul corpului în timp ce modelul îi ţinea capul şi coada; în faza finală, fără mănuşi, subiectul atingea tot mai multe porţiuni din corpul şarpelui (Schultz, 1986, p. 390).

Influenţa eficacităţii de sine. Folosirea filmelor în terapie este deosebit de avantajoasă deoarece pot fi văzute în ansamblul lor comportamentele complexe, se pot relua fazele pentru simptomul vizat, sunt mai ieftine, pot fi folosite de mai mulţi terapeuţi pentru tratarea individuală sau în grup. În tratamentul fobiilor, această componentă cognitivă contribuie la schimbarea sentimentelor şi atitudinilor, influenţând direct performanţa: subiectul devine, progresiv, mai capabil să interacţioneze cu obiectul care iniţial îi produsese frica. Ea a fost măsurată ulterior de o serie de experimente în care subiecţii învăţau comportamentul prin modelaj simplu, modelaj participativ (învăţare direcţionată) şi fără modelaj. În primele două situaţii eficacitatea de sine a crescut, în timp ce în a treia variaţiile au fost întâmplătoare (Schultz, 1986, p. 391).

Anxietatea subiecţilor legată de diferite situaţii (dentist, intervenţii chirurgicale, examene etc.) poate fi diminuată tot prin modelaj, în mod similar experienţelor descrise anterior. Unul din experimentele lui Bandura, având ca temă frica de examen, demonstrează acest lucru:

- Două grupuri de studenţi, unii cu un nivel ridicat de anxietate, ceilalţi cu un nivel scăzut, vizionau două variante ale unui film, una în care o fată relata simptomele şi strategiile de diminuare a anxietăţii (1) şi alta în care fata relata numai simptomele (2). Lotul martor viziona un film cu activităţile fetei la şcoală, fără nici un fel de comentarii.

- În etapa a doua, studenţii aveau de rezolvat sarcini de memorare (silabe fără sens): cei înalt anxioşi, care erau influenţaţi de modelul de comportament 1 (strategii de diminuare), aveau performanţe mai bune decât cei care fuseseră influenţaţi de modelul 2 (fără strategii de diminuare) şi de nici un model (lotul de control). Deci modelajul duce la modificarea comportamentului (anxietate şi performanţă).

Modelajul se poate realiza şi într-o formă camuflată (subiectul trebuie să-şi imagineze un personaj-model care se confruntă cu o situaţie ameninţătoare) în care nu se imită modelul altcuiva, ci propriul ideal de comportament. Aceste tehnici pot construi o alternativă terapeutică la psihanaliză. Terapia prin modelaj nu urmăreşte transformarea personalităţii, care este considerată prea abstractă, ci a comportamentului—manifestarea concretă a personalităţii (Schultz, 1986, p. 393).

Probleme etice ale terapiei comportamentale

Terapeuţii comportamentalişti au fost acuzaţi că ar folosi tehnici manipulative inacceptabile, din cauza incapacităţii subiectului de a le controla. Bandura a replicat tranşant că este incorect să-i oferi pacientului o terapie incertă şi costisitoare, întinsă pe ani întregi, care stânjeneşte viaţa normală, fără a avea certitudinea că rezolvă simptomatologia.

Terapia comportamentalistă se face la cererea pacientului, deci în deplină cunoştinţă de cauză. Pacientul este conştient şi îşi exercită liber autocontrolul. Modificarea survine numai dacă el înţelege ce şi de ce trebuie întărit. Deci terapeutul nu îl controlează pe pacient, ci doar îl învaţă cum să se controleze singur.

Relaţia nu este de stăpân–sclav, ci un contract între două persoane care consimt mutual să realizeze ceva. Terapia comportamentală îl face pe om liber, nu îl înrobeşte. Pacientul nevrotic este limitat în libertatea sa de propriul comportament. Înlăturând simptomele care îl constrâng la aceste limitări, terapia îi redă libertatea şi îi permite dezvoltarea ulterioară a potenţialului propriu (Schultz, 1986, p. 394).

Să ne reamintim ...

- Atât învăţarea iniţială, cât şi modificarea unui comportament pot fi realizate prin învăţare ocazională.
- Terapia comportamentală foloseşte mecanismele învăţării observaţionale (modelaj) pentru a modifica unele comportamente nevrotice (de ex. fobiile, anxietatea).
- Eficacitatea de sine contribuie la accelerarea efectelor terapiei prin modelaj.
- Terapia comportamentală presupune decizia conştientă a pacientului de a colabora cu terapeutul pentru a dobândi libertatea de acţiune ce a fost blocată de simptomele nevrotice.

6. Imaginaţi o strategie pentru creşterea eficacităţii de sine proprii asociate învăţării la o materie considerată dificilă.
7. Imaginaţi o strategie de modificare a anxietăţii sociale a unei persoane cunoscute în situaţii de tip interviu de angajare.

15.4. VIZIUNEA LUI BANDURA ASUPRA NATURII UMANE ŞI A PERSONALITĂŢII

Dintre toate verbele care ar putea caracteriza specia umană, două i se par lui Bandura mai importante: a anticipa şi a controla. Omul este o fiinţă capabilă de a-şi imagina realităţi viitoare, de a anticipa alternative de acţiune şi rezultate ale acţiunilor sale, de a face planuri şi strategii în

funcţie de posibilităţile pe care şi le cunoaşte într-o situaţie dată, de a urmări aceste planuri şi de a le corija în mod flexibil, în funcţie de evenimente neprevăzute. Capitalizarea experienţei, transmiterea ei pe cale culturală fac posibil controlul unui număr mare de evenimente şi anticiparea rezultatelor acţiunilor individuale sau colective. Pe măsura creşterii masei de "reţete adaptative reuşite", capacitatea indivizilor de a controla mediul a crescut, de asemenea şi capacitatea lor de raţionament cauzal. Incertitudinea este resimţită ca o stare neconfortabilă şi indivizii utilizează raţionamentul cauzal pentru a anticipa evenimentele şi realiza o stare de pregătire care să faciliteze reuşita acţiunii (Bandura, 2003, pp. 10–11).

Printre cauzele care intervin în obţinerea unui rezultat aşteptat se numără nu numai cauze externe, aparţinând unor factori de mediu, ci şi cauze interne, care ţin de capacitatea individului de a face faţă respectivei situaţii. Dacă factorii situaţionali sunt mai puţin previzibili şi controlabili, individul se poate baza totuşi pe cunoaşterea capacităţii sale de a face faţă unor situaţii similare. În felul acesta, el controlează o parte a cauzelor care influenţează reuşita acţiunii, şi anume pe cele interne.

Controlul este aşadar un element central al practicii umane. Numeroase cercetări au pus în evidenţă faptul că motivaţia pentru acţiune, trăirile afective şi comportamentele depind în mare măsură de ceea ce indivizii înşişi cred despre capacitatea lor de a înfrunta situaţia şi nu capacităţile lor obiective. Individul este convins că poate contribui la reuşita acţiunilor sale şi este motivat de reuşită. De aceea mulţi cercetători pledează pentru existenţa unei tendinţe înnăscute a omului de a controla, dar Bandura a încercat să demonstreze că această motivaţie este învăţată şi se bazează pe beneficii aşteptate.

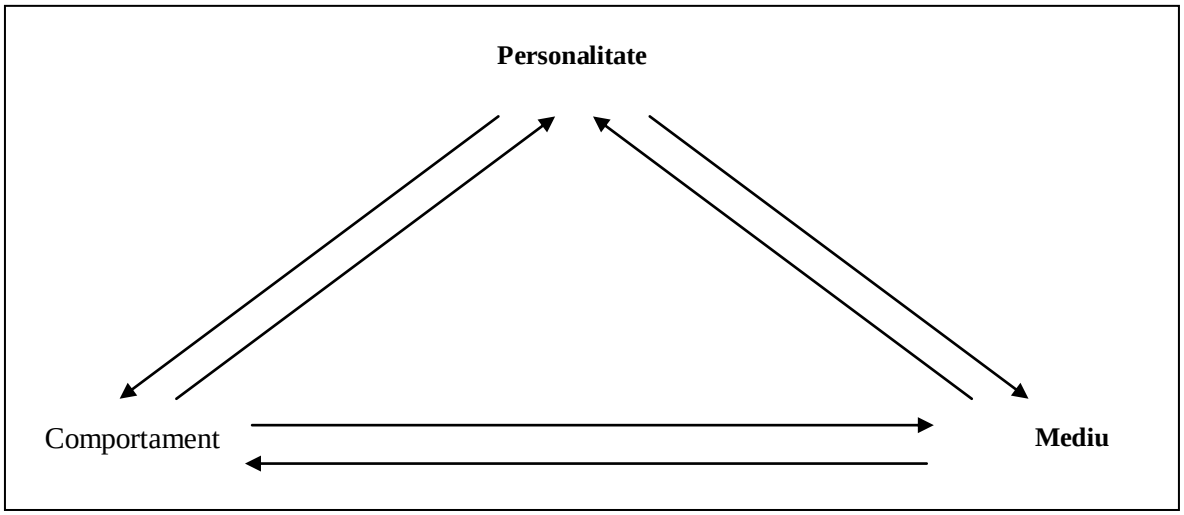

Fig. 15.3. Relaţia Personalitate–Comportament–Mediu: cauzalitate triadică reciprocă (**Sursa**: Bandura, 2003, p. 17)

Indivizii contribuie cauzal la reuşita acţiunilor lor prin mecanisme ale activismului personal, dintre care cel mai important este eficacitatea de sine. Aceasta influenţează nu numai direcţia comportamentului (nici un individ nu va alege o direcţie de acţiune pentru care nu se simte competent), ci şi cantitatea de energie investită, perseverenţa în faţa obstacolelor, caracterul facilitator sau frenator al modului lor de a gândi, nivelul de stres, reacţia depresivă post-eşec şi, implicit, gradul de reuşită al acţiunii (Bandura, 2003, p. 12).

Reuşita unei acţiuni se bazează pe o *cauzalitate triadică reciprocă*: personalitatea influenţează cauzal comportamentul, dar este modificată la rândul ei prin comportament; personalitatea influenţează mediul social al individului, dar este modelată de acest mediu;

comportamentul duce la schimbări în mediul social (şi fizic), dar este, la rândul său, influenţat de factorii de mediu (Bandura, 2003, p. 17).

Comportamentul este controlat atât de persoană, prin intermediul proceselor cognitive, cât şi de mediu, prin stimulii sociali. Omul nu este nici obiect pasiv al influenţelor externe, nici subiect liber de orice determinare. Omul şi mediul său se determină reciproc. Răspunsul la stimulii exteriori depinde atât de stimuli, cât şi de anticipări, care sunt rodul experienţelor anterioare. Întărirea nu schimbă automat comportamentul, ci numai în măsura în care subiectul anticipează întărirea pe care o va provoca rezultatul comportamentului.

Cu excepţia reflexelor necondiţionate, tot comportamentul nostru este rezultatul învăţării. Factorii genetici au un rol secundar în comportament. Totuşi dezvoltarea fizică, înfăţişarea, pot influenţa tipul de întărire pe care le primeşte individul: copiii nedezvoltaţi pentru vârstele lor, greoi sau neatrăgători, vor primi întăriri diferite faţă de cei dezvoltaţi, agili şi agreabili. Învăţarea realizată în copilărie are o influenţă mai mare decât cea de la vârsta adultă. Standardele interne se configurează în copilărie, dar pot fi modificate ulterior.

Bandura nu discută unicitatea personalităţii. Indirect, se poate deduce din afirmaţiile sale că experienţa fiecăruia fiind unică, ea va produce un repertoriu de comportamente unic şi irepetabil. Viziunea lui despre natura umană este una profund optimistă. Omul îşi poate influenţa traiectoria în viaţă prin activism şi prin influenţa cauzală constantă pe care o exercită asupra rezultatelor acţiunilor sale. Desigur nu sunt de neglijat capacităţile reale ale individului, mai ales cele de natură aptitudinală, şi nici factorii situaţionali obiectivi, care limitează posibilităţile de reuşită.

Exemplu: omul ca fiinţă activă şi proactivă

"*Cu cât indivizii îşi utilizează mai mult influenţa pentru a acţiona asupra evenimentelor din viaţa lor, cu atât mai mult pot să-şi croiască această viaţă pe gustul lor. Selecţionând şi creând elemente de susţinere în mediul lor pentru ceea ce doresc să împlinească, ei contribuie la direcţionarea vieţii lor. Funcţionarea umană este, bineînţeles, inserată în condiţii sociale. Elementele situaţionale care facilitează realizarea itinerarului personal dorit sunt create în acelaşi timp individual şi în relaţie cu ceilalţi indivizi*" (Bandura, 2003, p. 11).

Faţă de behaviorismul clasic, Bandura reprezintă un mare pas înspre o abordare sociocognitivă a comportamentului uman, in care variabilele interne joacă un rol de prim ordin în interpretarea comportamentului. Întăririle sunt importante pentru învăţarea unor comportamente, dar fenomenul este mult mai complex decât l-au văzut majoritatea behavioriştilor, chiar şi Skinner. Dezvoltarea teoriei eficacităţii de sine aproape că îl rupe pe Bandura de acest curent, conferindu-i o poziţie distinctă şi originală.

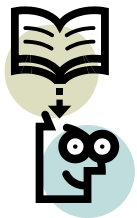

Să ne reamintim ...

- Omul este o fiinţă motivată de controlul asupra mediului. În acest context, anticiparea, elaborarea unor planuri alternative se bazează pe credinţa individului că este capabil să rezolve problemele cu care se confruntă, să aibă succes în acţiunile sale.
- Sentimentul de eficacitate are un rol motivaţional, susţinând energetic eforturile de atingere a scopurilor propuse, devenind astfel factor facilitator, chiar cauzal la reuşitei.
- Reuşita unei acţiuni se bazează pe o cauzalitate triadică reciprocă: personalitate–mediu–comportament.
- Comportamentul este controlat atât de persoană, cât şi de mediu, prin intermediul stimulilor sociali, la care persoana răspunde prin anticipări.
- Deşi experienţele timpurii sunt importante deoarece structurează eficacitatea de sine şi aşteptările persoanei, individul dispune de liber arbitru şi poate modifica în mod deliberat aceste "*setări iniţiale*".

8. Utilizând schema cauzalităţii triadice reciproce din Fig. 15.3 analizaţi modul în care un comportament dat (alegeţi unul cotidian) este influenţat de factori de mediu şi de factori de personalitate, respectiv modul în care el poate influenţa situaţia (mediu) şi personalitatea implicată în ea.

Rezumat

- Învăţarea comportamentelor adaptative are loc în context social şi ea survine atât ca rezultat al condiţionării operante, cât şi ca rezultat al imitării comportamentelor altora. Atât învăţarea iniţială, cât şi modificarea unui comportament pot fi realizate prin învăţare ocazională.
- Influenţa modelului depinde de caracteristicile modelului (similaritatea cu subiectul), prestigiul lui, complexitatea comportamentului de imitat), de caracteristicile observatorului (vârstă, simtă de sine, istoricul întăririlor) şi de consecinţele comportamentului observat.
- Procesul învăţării observaţionale depinde de evenimentele modelate, de procesele atenţionale ale observatorului, de modul în care este organizat procesul de retenţie, de reproducerea comportamentului observat şi de procesele motivaţionale.
- Capacitatea de a învăţa prin observare creşte în ontogeneză de la imitarea imediată a unor comportamente simple la internalizarea unor comportamente ideale, a atitudinilor şi a valorilor şi la adoptarea unor standarde de autorecompensare.
- Autoîntărirea este un mecanism prin care eul administrează recompense sau pedepse, pentru rezultatele comportamentelor, în concordanţă cu standardele internalizate.
- Eficacitatea de sine este sentimentul de valorizare de sine legat de capacitatea de a face faţă solicitărilor vieţii. Există o eficacitate de sine generală şi segmente particulare ale eficacităţii de sine.
- Sentimentul de eficacitate are un rol motivaţional, susţinând energetic eforturile de atingere a scopurilor propuse, devenind astfel factor facilitator, chiar cauzal la reuşitei.
- Reuşita unei acţiuni se bazează pe o cauzalitate triadică reciprocă: personalitate–mediu–comportament.

15.5. Bibliografia recomandată

1. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 16, pp. 482–508.
2. Mook, D. (2009). *Experimente clasice în psihologie*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 25, pp. 216–220.
3. Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 11, pp. 365–369.

Lecturi suplimentare pentru pasionaţi

- Zlate, M: (2004). *Eul şi personalitatea.* Bucureşti: Editura Trei.

15.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Explicaţi mecanismele învăţării observaţionale şi factorii care o influenţează.
2. Argumentaţi importanţa teoriei învăţării observaţionale pentru înţelegerea dezvoltării şi funcţionării personalităţii.
3. Explicaţi sursele eficacităţii de sine şi rolul ei în funcţionarea personalităţii.
4. Ce tip de abordare a personalităţii reprezintă teoria lui Bandura? Care sunt avantajele şi dezavantajele ei?
5. Comparaţi caracteristicile personalităţii mature cu cele ale personalităţii nevrotice şi marcaţi principalele deosebiri.
6. Evaluaţi utilitatea aplicaţiilor practice ale teoriei învăţării observaţionale.
7. Evaluaţi viziunea lui Bandura despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
8. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate–mediu. Care este locul şi rolul educaţiei în această viziune?

Unitatea de învăţare nr. 16

ABORDAREA COMPORTAMENTALISTĂ (3). JULIAN B. ROTTER: TEORIA ÎNVĂŢĂRII SOCIALE

Cuprins

16.1. Teoria învăţării sociale..... 168
16.2. Motivaţia comportamentului..... 171
16.3. Localizarea controlului şi încrederea interpersonală 173
16.4. Viziunea lui Rotter asupra naturii umane 174
16.5. Bibliografie recomandată..... 176
16.6. Test de verificare a cunoştinţelor 176

Introducere

Julian B. Rotter (1916–2014) s-a născut în Brooklin, New York, al treilea fiu din familia unor imigranţi evrei. Şi-a luat licenţa în chimie la Brooklin College, iar apoi masteratul în psihologie la Universitatea Iowa şi, în 1941, doctoratul în psihologie clinică la Universitatea Indiana. Formarea lui a fost influenţată de K. Lewin, A. Adler, B. F. Skinner şi E. Tolman.

Rotter accepta explicaţia behavioristă despre rolul recompenselor şi pedepselor în condiţionarea învăţării, dar era de părere că procesul învăţării este influenţat de contextul social în care are loc şi de procesele cognitive prin care individul înţelege situaţia şi formulează expectanţe referitoare la consecinţele comportamentelor sale. Fiecare individ valorizează în mod subiectiv recompensele şi pedepsele, formulând interpretări diferite ale situaţiei în care acţionează.

Căutând alte explicaţii pentru funcţionarea personalităţii decât cele furnizate de behaviorism sau de psihanaliză, Rotter a construit un model teoretic propriu despre învăţare, realizând un compromis între behaviorism şi cognitivism. Lansând termenul de învăţare socială în 1967 şi apoi în 1954, el este considerat părintele teoriilor învăţării sociale, domeniu dezvoltat apoi de Bandura şi alţi psihologi.

Competenţele unităţii de învăţare

După parcurgerea acestei teme, studenţii vor fi capabili:

- Să explice structura şi funcţionarea personalităţii utilizând conceptele propuse de Rotter.
- Să argumenteze rolul mecanismelor motivaţionale în determinarea comportamentului.
- Să analizeze relaţiile dintre localizarea controlului, încrederea interpersonală şi funcţionarea personalităţii adulte.
- Să analizeze manifestările personalităţii normale şi nevrotice şi să identifice asemănări şi deosebiri în privinţa caracteristicilor şi a funcţionării lor.
- Să evalueze implicaţiile teoriei lui Rotter pentru explicarea naturii umane şi a raportului biologic/social în funcţionarea personalităţii, pe parcursul dezvoltării şi la vârsta adultă.

Durata medie de parcurgere a acestei unităţi de învăţare este de 1 oră şi 30 de minute.

16.1. TEORIA ÎNVĂŢĂRII SOCIALE

Ca şi Bandura, Rotter era în dezacord cu Skinner în privinţa faptului că modelarea comportamentului se realizează numai prin intermediul variabilelor externe. El considera că factorii cognitivi au un rol la fel de important în determinarea comportamentului. Sursa iniţială a învăţării este în mediul social: învăţăm prin experienţe sociale nemijlocite.

În privinţa proceselor interne, Rotter considera că ele au o pondere care merită o abordare mai largă decât cea realizată iniţial de Bandura. Persoana conştientă de sine însăşi joacă un rol decisiv în reglarea comportamentului. Înainte de a fi performat, comportamentul este planificat mintal, inclusiv în ceea ce priveşte efectul/efectele. Avem aşadar expectanţe asupra rezultatului comportamentului în termenii întăririi pe care o va furniza, dar estimăm totodată, pe baza unor experienţe anterioare (directe sau observate) şi probabilitatea ca un comportament să ducă la o anumită recompensă şi ne reglăm comportamentul în funcţie de toate acestea.

Valoarea întăririlor şi gradul lor de importanţă sunt estimate în funcţie de situaţie: aceeaşi întărire are o importanţă variabilă de la o persoană la alta şi, în cazul aceleiaşi persoane, de la o situaţie la alta. Personalitatea suferă permanente modificări, prin expunere la noi şi noi situaţii şi evenimente, dar ea are continuitate şi stabilitate prin capacitatea de a stoca experienţele trecute.

Explicarea mecanismelor comportamentale şi a modului în care se formează personalitatea se bazează pe conceptele fundamentale ale teoriei lui Rotter: potenţial comportamental, expectanţă, valoare de întărire, situaţie, libertate de mişcare, nivel minimal al ţintei, trebuinţă, potenţialul trebuinţei, localizarea controlului, încredere interpersonală.

Potenţialul comportamental

Probabilitatea ca un anumit comportament să se producă într-o situaţie dată depinde de o serie de factori: impresia subiectivă a persoanei despre situaţie, modul în care interpretează comportamentele celorlalţi, modul în care optează, în plan mintal, între comportamentele posibile în acea situaţie. Potenţialul comportamental, ca probabilitate de producere a unui comportament, este influenţat atât de factori externi (evenimente–stimul, situaţie), cât şi de factori interni (selecţia conştientă şi anticipativă, între mai multe alternative comportamentale, în funcţie de percepţia subiectivă a situaţiei). Considerarea factorilor interni ca variabile care influenţează comportamentul constituie o primă diferenţiere majoră în raport cu teoria lui Skinner, pentru care contau numai evenimentele observabile obiectiv.

Viziunea lui Rotter despre determinarea comportamentului include nu numai actele observabile obiectiv, ci şi procesele cognitive, cum sunt raţionalizarea, represia, evaluarea alternativelor şi planificarea. În viziunea comportamentalismului "ortodox", aceste procese nu erau considerate ca variabile comportamentale. Comportamentele implicite, interne, pot fi observate şi măsurate în mod indirect, deducându-le din comportamentele externe. Acestea din urmă cuprind toate variabilele interne, neobservabile direct, dar care influenţează comportamentul explicit. Principiile care guvernează comportamentul implicit sunt aceleaşi cu cele care guvernează comportamentul explicit, potenţialul comportamental depinzând, în mod egal, de amândouă (Rotter, Chance & Phares, 1972, pp. 15–16).

Expectanţa

Individul anticipează efectele comportamentului, iar expectanţa este credinţa individului că un comportament va produce o anumită recompensă, exprimată în probabilitatea ca acea întărire să survină. Gradul de expectanţă depinde de mai mulţi factori:

- ***Istoricul întăririlor anterioare*** (modul în care întăririle au survenit în situaţii similare)—dacă întărirea a survenit întotdeauna sau doar uneori, dacă evenimentul s-a produs mai recent sau mai demult, dacă întărirea este banală sau rară.
- ***Generalizarea***—gradul în care întărirea a funcţionat în situaţii similare, dar nu identice. Este astfel implicată măsura similarităţii dintre comportamentul actual şi cele trecute (experienţă), similaritate deosebit de importantă pentru situaţiile noi, în care expectanţa (predicţia asupra probabilităţii şi oportunităţii producerii recompensei) se face în funcţie de gradul de similaritate al situaţiei actuale cu unele din situaţiile anterioare (Rotter et al., 1972, pp. 24–29).

Exemplu: expectanţa rezultatului examenului de admitere
Prezentându-se pentru prima dată la un examen de admitere la facultate, în care concurenţa se anunţă considerabilă, un candidat poate avea expectanţe faţă de rezultatul examenului, dacă nu are ca termen de comparaţie un examen similar? Chiar dacă el se găseşte prima dată într-o situaţie de acest fel, există în experienţa sa situaţii relativ similare: rezultatele sale, comparativ cu cele ale colegilor la examenul de bacalaureat, notele obţinute în şcoală la materiile de examen. Dacă el a obţinut note mai mari (recompensă) decât majoritatea colegilor, dacă s-a situat pe poziţii fruntaşe în clasamentele la probele respective, poate să extindă aşteptarea unor rezultate similare în situaţia prezentă.

Valoarea de întărire

Aceeaşi recompensă are importanţe diferite de la o persoană la alta: fiecare individ are preferinţe pentru anumite întăriri, comparativ cu altele care au aceeaşi probabilitate de producere. Această variabilitate a valorii de întărire derivă din experienţă, ea fiind rezultanta asocierii întăririlor trecute cu cele prezente.

Nu există în mod necesar o interdependenţă între expectanţă şi valoarea de întărire, dar de obicei ele sunt asociate, una servind drept indice pentru cealaltă. Expectanţa nu este întotdeauna proporţională cu valoarea de întărire, dar chiar în cazul în care sensul variaţiei diferă, relaţia dintre ele se păstrează (Rotter et al., 1972, pp. 17–24)

Exemplu: valoarea de întărire a jocurilor de noroc
Lozul în plic are un preţ mic, fiind accesibil oricui, dar probabilitatea de a obţine *câştiguri mari* este foarte mică (valoare de întărire mare, expectanţă mică). Deşi expectanţa este mică, valoarea de întărire este atât de mare încât multe persoane îşi formează o obişnuinţă din a cumpăra lozuri. Totuşi există o probabilitate mai mare de a obţine *câştiguri mici* (valoare de întărire mică, expectanţă mare), ceea ce menţine dependenţa.

Libertatea de mişcare

Concept asociat cu cel de expectanţă, libertatea de mişcare exprimă gradul de expectanţă al unei persoane de a obţine o anumită întărire ca urmare a unui comportament: atunci când expectanţa este mare, persoana are o mai mare libertate de mişcare decât atunci când expectanţa este redusă. La nivelul unei populaţii, există tendinţa de distribuţie a indivizilor între aceşti doi poli ai libertăţii de mişcare, care poate fi considerată astfel o variabilă de personalitate.

Libertatea de mişcare mare este, de fapt, o anticipare a reuşitei acţiunilor persoanei, în timp ce libertatea de mişcare redusă este o anticipare a nereuşitei acţiunilor sau a pedepsei, pe fondul unei atitudini defensive generalizate. Libertatea de mişcare redusă este punctul de plecare al unui cerc vicios: comportamentul defensiv este urmat de întăriri negative (pedepse), dar persoana îl alege, dintre alte comportamente posibile, pentru că se aşteaptă la "pedepse" mai mari pentru eforturile pozitive decât pentru cele negative (Rotter et al., 1972, pp. 34–36).

Exemplu: libertatea de mişcare şi tendinţele defensive
Cauzele libertăţii de mişcare reduse sunt multiple, ele acţionând, de regulă, convergent: lipsa de cunoştinţe despre cum se atinge un anumit scop şi/sau lipsa abilităţilor, interpretarea greşită a situaţiilor au generat probabil, în istoria individuală, tendinţa defensivă, pe fondul unor "pedepse" survenite ca efect al acţiunilor proprii. Persoana va aştepta şi în viitor dezaprobări pentru majoritatea comportamentelor sale, pe care le va interpreta ca eşecuri (Rotter et al., 1972, p. 36).

Între libertatea de mişcare redusă şi valoarea de întărire ridicată a unui scop se pot naşte conflicte: ca urmare, persoana va avea comportamente de evitare a situaţiei, de realizare substituită, de retragere în fantezie, evitând în acest mod riscul pedepsei. Comportamentele deviante pot fi explicate ca o încercare de prevenire a conflictului dintre libertatea de mişcare redusă şi scopurile importante pentru persoană.

Situaţia psihologică
Comportamentul nu depinde numai de variabile interne (abilităţi, expectanţe, experienţă, localizarea controlului ş.a.), ci şi de factori externi, de natură situaţională. Rotter era de părere că, în permanenţă, noi reacţionăm în funcţie de împrejurări interne şi externe. Mai mult, fiecare dintre acestea le influenţează constant pe celelalte. Nu răspundem numai la stimulii externi în sine, ci şi în funcţie de cele două categorii de împrejurări, care formează "situaţia psihologică". Situaţia este considerată "psihologică" pentru că reacţionăm la ea în termenii percepţiei noastre despre stimulii externi, care, la rândul ei, depinde de împrejurările interne şi externe (Rotter et al., 1972, pp. 37–39).

Comportamentul poate fi prognosticat nu în funcţie de trăsăturile de personalitate, pe care Rotter le consideră ca structuri ipotetice, ci în funcţie de cunoaşterea celor două categorii de factori implicaţi în determinarea lui: stimulii şi împrejurările (interne şi externe persoanei). Fiecare situaţie conţine indici care, raportaţi la experienţa anterioară, ne fac să avem o anumită expectanţă a întăririi, ca efect al comportamentului.

Exemple: agresivitate şi situaţie psihologică
Dacă ar fi să anticipăm comportamentul în viziune psihanalitică, o persoană aparţinând tipului anal agresiv ar trebui să se comporte constant agresiv în toate situaţiile. În realitate, comportamentul său este nuanţat de situaţie—dacă în situaţie există indici că efectul comportamentului va fi o pedeapsă, el va renunţa la agresivitate (Schultz, 1986, p. 407).

Într-un fel reacţionăm la vederea unui cuţit (stimul) atunci când el ne este arătat de un colecţionar care îşi etalează colecţia şi în altfel atunci când ne este arătat de un tâlhar care ne ameninţă pentru a ne jefui.

Faptul că acelaşi stimul poate produce comportamente diferite de la o situaţie la alta nu poate fi explicat ignorând expectanţele şi celelalte variabile cognitive. Numai considerarea comportamentului ca răspuns adaptativ într-o situaţie anume, cu toate variabilele interne şi externe care îl condiţionează în acel context, putem înţelege complexitatea determinismului.

Nivelul minimal al scopului
Întărirea obţinută ca urmare a unui comportament poate fi satisfăcătoare sau nu. Această estimare a efectului influenţează iniţierea şi finalizarea comportamentului: dacă efectul este anticipat ca satisfăcător, comportamentul va fi performat. Nivelul minimal al scopului este cel mai scăzut nivel al întăririi potenţiale care, într-o situaţie dată, poate produce satisfacţie. Întăririle prezintă o paletă largă, de la cele înalt dezirabile la cele derizorii sau înalt indezirabile. Pe acest continuum, punctul în care întărirea dezirabilă devine indezirabilă reprezintă nivelul

minimal al scopului (minimal goal level). Echilibrul emoţional al persoanei depinde, în bună măsură, de nivelul scopurilor pe care şi le propune (Rotter et al., 1972, pp. 36–37).

Exemple: nivelul minimal al scopurilor şi echilibrul emoţional
Dacă persoana îşi propune scopuri înalte (nivel minimal ridicat), dar nu obţine întăririle la acest nivel aşteptat, ea are o libertate de mişcare redusă. Nivelurile de aşteptare nerealiste duc la eşec şi, dacă persoana nu-şi repoziţionează nivelul minimal al scopului, ea va fi din ce în ce mai nemulţumită şi mai neechilibrată emoţional.

Dacă persoana îşi propune un nivel scăzut al scopului, aceasta poate duce la un sentiment de mulţumire şi la o libertate de mişcare mai mare, dar nu duce la dezvoltarea potenţialului psihologic, deoarece persoana nu este stimulată să depună eforturi de autodepăşire (Schultz, 1986, p. 408).

Să ne reamintim ...

- Funcţionarea personalităţii este explicată de Rotter din perspectiva învăţării sociale şi se bazează preponderent pe procese cognitive de evaluare a situaţiei şi a posibilităţilor de a-i face faţă: potenţialul comportamental, expectanţa, valoarea de întărire, libertatea de mişcare, situaţie psihologică, nivel minimal al scopului, localizarea controlului şi încrederea interpersonală.
- Conceptele teoriei lui Rotter explică modul în care acţiunile persoanei sunt influenţate de modul în care ea anticipează, în funcţie de experienţele anterioare şi de procesele interne, utilitatea acţiunii şi capacitatea de a controla cauzele şi efectele ei.

1. Luaţi ca exemplu o situaţie cotidiană cu care se confruntă o persoană (de exemplu a răspunde la examenul oral la psihologia personalităţii), comportamentul cel mai probabil în situaţia dată şi identificaţi următoarele elemente: potenţialul comportamental, expectanţa, valoarea de întărire, libertatea de mişcare, situaţia psihologică şi nivelul minimal al scopului.

16.2. MOTIVAŢIA COMPORTAMENTULUI

Orice comportament este orientat spre un scop, are un aspect direcţional, care derivă din efectele întăririi anticipate. Orientarea spre un anume scop dintr-o gamă de scopuri posibile exprimă capacitatea persoanei de a răspunde selectiv la indicii ambientali, de a-şi alege comportamentele pe care le evaluează ca fiind cele mai adecvate. Rotter era de părere că indivizii sunt motivaţi să-şi maximizeze satisfacţia în orice situaţie. Condiţiile externe acţionează ca scopuri sau întăriri, în timp ce condiţiile interne acţionează ca trebuinţe. Existenţa trebuinţelor şi a scopurilor poate fi dedusă din modul în care individul interacţionează cu mediul său.

În viziunea lui Rotter, toate trebuinţele psihologice sunt învăţate. Trebuinţele psihologice timpurii derivă din evenimentele asociate cu satisfacerea unor trebuinţe bazale (foame, sete, absenţa durerii, stimulare senzorială). Ulterior, achiziţionarea limbajului şi a abilităţilor cognitive duc la apariţia unor noi trebuinţe psihologice care derivă într-o mică măsură din asocierea cu trebuinţele fiziologice, dar în mai mare măsură din asocierea cu alte trebuinţe psihologice, învăţate, la rândul lor. În pruncie, trebuinţele se nasc din asocierea trăirilor cu întăririle produse de reflexe sau alte comportamente neînvăţate (mişcări spontane, întâmplătoare), inclusiv trebuinţele fiziologice, bazale, fiind condiţionate de dependenţa copilului de ceilalţi în satisfacerea acestor din urmă trebuinţe. Mai târziu, copilul depinde într-o măsură mai mare sau

mai mică de membrii familiei, de prieteni, de colegi, ceea ce se reflectă în plan psihic prin învăţarea trebuinţelor de recunoaştere, statut, prietenie, dragoste.

Exemplu: sistemul de trebuinţe psihologice (în viziunea lui Rotter)

- ***Trebuinţe de recunoaştere şi statut***—de a fi considerat competent într-un anumit domeniu, de a dobândi o poziţie precisă într-un grup, de a fi mai bun decât ceilalţi dintr-un punct de vedere oarecare.
- ***Trebuinţe de protecţie/dependenţă***—de a avea o persoană sau un grup care să-l apere de frustrare sau pedeapsă sau să-l ajute la satisfacerea altor trebuinţe.
- ***Trebuinţe de dominaţie***—de a controla sau direcţiona acţiunile celorlalţi (membrii de familie, prieteni, colegi).
- ***Trebuinţe de independenţă***—de a decide singur, de a avea încredere în sine, de a realiza ceva fără ajutorul celorlalţi.
- ***Trebuinţe de dragoste şi afecţiune***—de a fi acceptat, plăcut, iubit de altcineva, fără legătură cu poziţia socială sau profesională; este diferită de trebuinţa de recunoaştere.
- ***Trebuinţe de confort fizic***—derivă din asocierea repetată (învăţare) a satisfacerii fizice cu o mai mare plăcere şi securitate (Rotter et. al., 1972, pp. 31–32).

Potenţialul trebuinţei

Trebuinţele sunt interrelaţionate sistemic, astfel încât comportamente diferite pot duce la acelaşi scop. Potenţialul trebuinţei reprezintă posibilitatea ca diferite comportamente să producă întăriri similare în orice moment. Aceste comportamente, ce includ o gama largă, de la acte manifeste la acte deghizate, pot fi organizate ierarhic, în sisteme funcţionale. Trebuinţele cu un potenţial mai mare includ trebuinţe cu un potenţial mai scăzut. De exemplu, trebuinţa de recunoaştere (cu un potenţial mare) include categorii de trebuinţe cu un potenţial mai restrâns, cum ar fi trebuinţa de recunoaştere de către colegi pentru meritele profesionale, trebuinţa de recunoaştere a calităţii de prieten devotat etc.

În concepţia lui Rotter, trebuinţele nu se referă la situaţii de deprivare fiziologică sau psihologică (trebuinţe de deficit), aşa cum au fost ele definite de alţi teoreticieni, ci la orientarea comportamentului, aşa cum rezultă ea din efectele întăririlor asupra comportamentului. Utilizarea termenului de trebuinţă include şi conceptele subsumate: potenţialul trebuinţei, libertatea de mişcare şi valoarea trebuinţei şi, prin ele, conceptele de potenţial comportamental, expectanţă şi valoare de întărire.

Să ne reamintim ...

- Omul este o fiinţă activă care îşi propune scopuri de atins în funcţie de efectele de întărire anticipate. Din această cauză, trebuinţele au rolul de a orienta comportamentul, nu de a reduce tensiuni de natură fiziologică.
- Trebuinţele psihologice sunt învăţate, sunt organizate sistemic şi ele au o origine socială. Învăţarea lor se bazează în copilăria timpurie pe trebuinţe biologice, dar ulterior este amplificată de achiziţia limbajului.
- Sistemul trebuinţelor umane include şase categorii de trebuinţe: de recunoaştere şi statut, de protecţie/dependenţă, de dominaţie, de independenţă, de dragoste şi afecţiune, de confort fizic.

2. În exemplul de la Aplicaţia 1 (de la subcapitolul 16.1), identificaţi cel puţin două categorii de trebuinţe cu potenţial mare care orientează comportamentul în situaţia de examen şi cel puţin câte o trebuinţă cu potenţial mai redus care este subsumată fiecăreia.

16.3. LOCALIZAREA CONTROLULUI ŞI ÎNCREDEREA INTERPERSONALĂ

Localizarea controlului

Oamenii diferă în funcţie de modul în care localizează sursa întăririlor: unii cred că ea se află în ei înşişi, alţii că este în puterea celorlalţi, a întâmplării, a destinului. Localizarea controlului este o formă generalizată de expectanţă, de o maximă cuprindere, referitoare la poziţia internă sau externă a întăririlor în raport cu propria persoană, care se constituie ca variabilă de personalitate (Rotter, 1966). Localizarea controlului influenţează nu numai totalitatea expectanţelor persoanei, ci şi starea sa fizică şi emoţională.

- *Localizarea internă a controlului* este credinţa că întăririle se află sub control propriu—persoana poate controla rezultatele/efectele comportamentelor sale. Persoanele cu localizare internă a controlului se consideră responsabile pentru ceea ce li se întâmplă, sunt mai puţin influenţabile, mai încrezătoare în propriile capacităţi, au un nivel mai ridicat al motivaţiei de realizare
- *Localizarea externă a controlului* este credinţa că rezultatele/efectele comportamentelor proprii depind/sunt controlate de alţii (persoanele din mediul apropiat sau societatea în ansamblul său). Persoanele cu localizare externă a controlului, atribuind unor factori externi întăririle pentru comportamentele lor, au tendinţa de "a se lăsa în voia sorţii", de a nu depune efort pentru a-şi îmbunătăţi situaţia sau performanţele.

Spre deosebire de persoanele cu localizare externă a controlului, care sunt mai dependente de exterior, persoanele cu localizare internă a controlului au o deschidere mai mare faţă de ceilalţi, interacţionează cu ei de pe o poziţie de independenţă. În rândul lor, frecvenţa nevroticilor este mult mai mică decât în prima categorie (Rotter, 1966, pp. 285–291).

Exemple: varianţa localizării controlului în populaţie

Cercetările realizate cu chestionarul de localizare a controlului şi cu alte instrumente, cum ar fi testele proiective, au pus în evidenţă faptul că oamenii diferă în privinţa gradului de externalitate/internalitate a controlului în funcţie de câţiva factori:

- *Vârsta*: gradul de internalizare a controlului creşte cu vârsta.
- *Statutul socio-economic*: copiii din clasele sociale mai sărace au preponderent o localizare externă a controlului, spre deosebire de cei din clasele mai avute şi mai educate, care au u nivel mai ridicat de internalizare a controlului.
- *Specific cultural:* studiile din SUA au pus în evidenţă dependenţa localizării controlului de conţinutul educaţiei: copiii din comunităţile anglo-saxone aveau un nivel mai ridicat de internalizare a controlului decât indienii sau hispanicii.
- *Rezultate şcolare:* chiar la nivelul copiilor din păturile sărace, copiii cu un nivel mai ridicat de internalizare a controlului au rezultate şcolare mai bune decât cei cu localizare externă (Rotter, 1971, p. 251).

Ca formă generalizată de expectanţă, localizarea controlului este o componentă relativ stabilă a personalităţii, dobândită prin învăţare şi, datorită gradului său de generalitate şi stabilitate în timp, poate fi consideră trăsătură de personalitate. Totuşi, studiile bazate pe teoria lui Rotter, preponderent de factură corelaţională, stabilesc mai degrabă asocieri de variabile comportamentale şi de personalitate şi nu permit precizarea relaţiei cauzale. De exemplu, se pune întrebarea dacă localizarea controlului este cauza sârguinţei la învăţătură şi a rezultatelor şcolare sau este efectul ei? Nu cumva şcolarii respectivi au internalizat credinţa că de ei depind rezultatele la învăţătură ca urmare a rezultatelor înseşi? (Maddi, 1976, p. 494).

Pentru a verifica natura relaţiei, Rotter şi colaboratorii săi au realizat experimente care au demonstrat că localizarea controlului are o influenţă cauzală asupra comportamentului. La

nivelul comportamentului cotidian, cei cu localizare internă a controlului sunt mai interesaţi de achiziţionarea de cunoştinţe şi competenţe de natură variată care să le sporească capacitatea de a controla evenimentele, decât cei cu localizare externă (Maddi, 1976, p. 581).

Încrederea interpersonală

O altă formă de expectanţă generalizată este încrederea interpersonală, definită ca o credinţă te poţi baza pe ceilalţi, că îşi vor ţine cuvântul, promisiunea. Persoanele cu un nivel ridicat al încrederii nu obişnuiesc să mintă, nu înşeală, respectă drepturile celorlalţi, "le dau o a doua şansă". Totuşi ei pot fi înşelaţi cu uşurinţă pentru că atribuie celorlalţi aceeaşi atitudine şi se încred cu prea mare uşurinţă. Personalitatea lor este armonioasă, rareori sunt nefericiţi şi neadaptaţi din această categorie. Persoanele cu încredere interpersonală redusă sunt cinice, suspicioase, mint şi înşeală "preventiv" pentru a se apăra de eventuale manevre similare atribuite celorlalţi, sunt măcinate de conflicte, nefericite şi nu prea au prieteni (Rotter, 1967, pp. 303–304).

Să ne reamintim ...

- Localizarea internă/externă a controlului este o formă generalizată de expectanţă faţă de poziţia întăririlor în raport cu propria persoană. Această caracteristică poate fi considerată trăsătură de personalitate deoarece ea este stabilă în timp şi de-a lungul situaţiilor şi se distribuie normal în populaţie.
- Încrederea interpersonală este tot o trăsătură de personalitate exprimată printr-o expectanţă generalizată asupra măsurii în care ceilalţi sunt de încredere.

3. Găsiţi, între persoanele pe care le cunoaşteţi, una care să poată fi inclusă în categoria localizare internă a controlului şi o alta pentru categoria localizare internă. Exemplificaţi prin comportamente manifestarea trăsăturii la fiecare dintre aceste persoane.
4. Procedaţi la fel pentru trăsătura încredere interpersonală scăzută/ridicată şi ilustraţi categorizarea cu exemple de comportamente.

16.4. VIZIUNEA LUI ROTTER ASUPRA NATURII UMANE ŞI A PERSONALITĂŢII

Spre deosebire de ceilalţi comportamentalişti, Julian Rotter acorda o mare importanţă variabilelor cognitive şi liberului arbitru: oamenii pot modela acţiunea variabilelor externe. Istoria întăririlor produse ca efect al propriilor comportamente joacă un rol important în formarea unor caracteristici relativ stabile ale personalităţii (localizarea controlului, încrederea interpersonală).

Faţă de viziunile deterministe ale psihanaliştilor şi ale behavioriştilor radicali, viziunea lui Rotter este optimistă: omul este o fiinţă raţională, dotată cu liber arbitru. Rolul hotărâtor în formarea personalităţii revine socialului dar, odată formată personalitatea matură, influenţa sa asupra comportamentelor prezente scade pe măsura internalizării controlului. Din acest punct de vedere, concepţia sa este apropiată de cea a lui Rogers, dar de pe o poziţie mai moderată, deoarece, în ultimă instanţă, omul este determinat cultural, este produsul societăţii în care se dezvoltă.

Toate aspectele psihice specific umane sunt rezultatul învăţării, ca efect al interacţiunii dintre individ şi mediul social, începând cu trebuinţele psihologice, expectanţele, scopurile, marea majoritate a comportamentelor. Chiar dacă studiile au demonstrat importanţa factorilor

sociali în internalizarea controlului şi mai ales rolul educaţiei, Rotter nu acordă o importanţă prea mare experienţelor timpurii—nu suntem victimele propriului nostru trecut întrucât, în fiecare moment ne orientăm spre noi scopuri, dorim maximizarea recompenselor şi minimizarea pedepselor şi, în consecinţă, alegerea comportamentului ne aparţine (Schultz, 1986, pp. 412–413).

Să ne reamintim ...

- Localizarea controlului şi încrederea interpersonală sunt două forme de expectanţă generalizată ce pot fi considerate trăsături de personalitate deoarece au constanţă de manifestare la nivel comportamental în timp şi în situaţii diferite şi realizează diferenţieri între indivizi.
- Pe baza acestor trăsături de personalitate bipolare pot fi create tipologii ale personalităţii: personalităţi cu localizare internă vs. externă a controlului, respectiv cu un nivel ridicat vs. scăzut al încrederii interpersonale.
- Toate aspectele specific umane—trebuinţele psihologice, expectanţele şi trăsăturile de personalitate (localizarea controlului, încrederea interpersonală) sunt rezultate din învăţarea în context social.

5. În cazul persoanelor analizate în Aplicaţia 3 (la finalul subcapitolului 16.3), analizaţi măsura în care localizarea internă/externă a controlului influenţează performanţele şcolare sau profesionale.
6. În cazul persoanelor analizate în Aplicaţia 4 (la finalul subcapitolului 16.3), analizaţi măsura în care încrederea interpersonală influenţează numărul relaţiilor interpersonale, calitatea lor şi starea de bine a persoanei.

Rezumat

- Funcţionarea personalităţii este explicată de Rotter din perspectiva învăţării sociale şi se bazează preponderent pe procese cognitive de evaluare a situaţiei şi a posibilităţilor de a-i face faţă: potenţialul comportamental, expectanţa, valoarea de întărire, libertatea de mişcare, situaţie psihologică, nivel minimal al scopului, localizarea controlului şi încrederea interpersonală.
- Conceptele teoriei lui Rotter explică modul în care acţiunile persoanei sunt influenţate de modul în care ea anticipează, în funcţie de experienţele anterioare şi de procesele interne, utilitatea acţiunii şi capacitatea de a controla cauzele şi efectele
- Omul este o fiinţă activă care îşi propune scopuri de atins în funcţie de efectele de întărire anticipate. Din această cauză, trebuinţele au rolul de a orienta comportamentul, nu de a reduce tensiuni de natură fiziologică.
- Trebuinţele psihologice sunt învăţate, sunt organizate sistemic şi ele au o origine socială. Învăţarea lor se bazează în copilăria timpurie pe trebuinţe biologice, dar ulterior este amplificată de achiziţia limbajului. Sistemul trebuinţelor umane include şase categorii de trebuinţe: de recunoaştere şi statut, de protecţie/dependenţă, de dominaţie, de independenţă, de dragoste şi afecţiune, de confort fizic.
- Localizarea controlului şi încrederea interpersonală sunt două forme de expectanţă generalizată ce pot fi considerate trăsături de personalitate deoarece au constanţă de manifestare la nivel comportamental în timp şi în situaţii diferite şi realizează diferenţieri între indivizi.
- Pe baza acestor trăsături de personalitate bipolare pot fi create tipologii ale personalităţii: personalităţi cu localizare internă vs. externă a controlului, respectiv cu un nivel ridicat vs. scăzut al încrederii interpersonale.

16.5. Bibliografia recomandată

1. Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei, Capitolul 11, pp. 370–376.

Lecturi suplimentare

- Rotter, J. B., Chance, J. E., & Phares, E. J. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Rotter, J.B. (1971). External control and internal control. *Psychology Today*, 5, pp. 37–38, 42, 58–59. În vol. Pettijohn, T. F. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw–Hill (247–235).

16.6. Test de verificare a cunoştinţelor

1. Analizaţi modul în care Rotter explică funcţionarea personalităţii prin procese interna ca potenţial comportamental, expectanţă, valoare de întărire, libertate de mişcare, situaţie psihologică şi nivel minimal al scopului.
2. Argumentaţi rolul motivaţiei în funcţionarea personalităţii conform modelului lui Rotter.
3. Explicaţi modul de funcţionare a localizării controlului ca variabilă de personalitate.
4. Explicaţi modul de funcţionare a încrederii interpersonale ca variabilă de personalitate.
5. Identificaţi în modelul lui Rotter caracteristicile personalităţii mature şi principalele diferenţe faţă de personalitatea nevrotică?
6. Argumentaţi avantajele şi dezavantajele modelului explicativ al personalităţii propus de Rotter.
7. Evaluaţi viziunea lui Rotter despre natura umană şi argumentaţi orientarea sa.
8. Încadraţi teoria în funcţie de concepţia sa asupra raportului ereditate/mediu şi a rolului fiecăruia în formarea personalităţii. Care este locul şi rolul educaţiei, ca influenţă socială formativă, în această viziune?

Tema de control nr. 5

Teoriile comportamentaliste (Skinner, Bandura, Rotter)

43. Argumentaţi care sunt principalele contribuţii ale teoriilor comportamentaliste (Skinner, Bandura, Rotter) la studiul personalităţii.
44. Ce tip de abordare a personalităţii reprezintă teoria lui Skinner? Care sunt avantajele şi dezavantajele ei?
45. Care este viziunea de ansamblu a lui Skinner asupra naturii umane? Prin ce se aseamănă ea cu cea a lui Freud?
46. Care sunt caracteristicile personalităţii mature în teoria lui Skinner? Prin ce se delimitează ea de personalitatea nevrotică?
47. De ce este importantă teoria învăţării observaţionale (Bandura) pentru studiul personalităţii?
48. Ce tip de abordare a personalităţii reprezintă teoria lui Bandura? Care sunt avantajele şi dezavantajele ei?
49. Care sunt caracteristicile personalităţii mature în teoria lui Rotter? Prin ce se delimitează ea de personalitatea nevrotică?
50. Ce tip de abordare a personalităţii reprezintă teoria lui Rotter? Care sunt avantajele şi dezavantajele ei?

BIBLIOGRAFIE

Adler, A. (1969). *The science of living*. New York: Doubleday/Anchor Books.

Adler, A. (1995). *Sensul vieţii*. Bucureşti: IRI.

Adler, A. (1996). *Cunoaşterea omului*. Bucureşti: IRI.

Allport, G.W. (1981). *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti: EDP.

Annett, J. (1973). Învăţarea programată. Cap. 16 în vol. Foss, B.M. (1973). *Orizonturi noi în psihologie*. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, pp. 355-379. (Skinner).

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (2003). *Auto-efficacité, Le sentiment d'efficacité personnelle*. Bruxelles: De Boeck Universite.

Bandura, A., Ross, D., Ross, S.A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *66*, pp. 3-11. În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw-Hill (137-144).

Bannister, D. (1973). O nouă teorie a personalităţii. Cap. 19 în vol. B.M. Foss. (1973). *Orizonturi noi în psihologie*. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, pp. 419-441. (Kelly).

Cattell, R.B. (1966). *The Scientific analysis of personality*. Chicago: Aldine.

Conte, H. R. & Plutchik, R. eds. (1995). *Ego defenses. Theory and measurement*. New York: Wiley.

Dixon, N.F. (1988). *Our Worst Enemy*. London: Futura.

Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*, 2nd ed. New York: W.W. Norton

Foss, B. M. (1973). *Orizonturi noi în psihologie*. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română.

Freud, S. (1992). *Introducere în psihanaliză*. Bucureşti: EDP.

Freud, S. (2005). *Compendiu de psihanaliză*. Bucureşti: Editura Trei.

Fromm, E. (1998). *Frica de libertate*. Bucureşti: Teora.

Horney, K. (1995a). *Autoanaliza*. Bucureşti: Oscar Print.

Horney, K. (1995b). *Direcţii noi în psihanaliză*. Bucureşti: Univers Enciclopedic.

Horney, K. (1996). *Personalitatea nevrotică a epocii noastre*. Bucureşti: IRI.

Horney, K. (2012). *Psihologia femeii*. Bucureşti: Editura Trei.

Jung, C. G. (1994). *Puterea sufletului. A doua parte: Descrierea tipurilor psihologice*. Bucureşti: Anima.

Jung, C. G. (2014). *Arhetipurile şi inconştientul colectiv*. Bucureşti: Editura Trei.

Kelly, G. A. (1991). *The psychology of personal constructs*. Volume I. *A theory of personality*. London. Routledge.

Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenţei*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Maddi, S.R. (1976). *Personality Theories. A comparative Analysis*. 3rd ed. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.

Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*, 2nd ed. New York: Van Nostrand Reinhold.

Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*, 2nd ed. New York: Harper and Row.

Maslow, A. H. (1993). *The farther reaches of human nature*. Arkana, USA: Penguin Books.

Minulescu, M. (1996). *Chestionarele de personalitate în evaluarea psihologică*. Bucureşti: Garell Publishing House.

Murray, H. A. (ed.) (1953). *Exploration de la personalité. Tome premier: Le système de la personnalité*. Paris: Presses Universitaires de France.

Pettijohn, T. F. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/ McGraw-Hill.

Rogers, C. R., Stevens, B. Eds. (1971). *Person to person: The problem of being human. A New Trend in Psychology*. New York. Pocket Books.

Rogers, C.(1968). *Le developement de la personne*. Paris: Dunod.

Rotter, J. B. (1967). A new scale for the measurement of interpersonal trust. *Journal of Personality*, 35, 661-665 (295-306). În vol. J. B. Rotter, J. E. Chance, & E. J. Phares. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Rotter, J. B. (1971). External control and internal control. *Psychology Today*, 5, 37-59. În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw-Hill (247-253).

Rotter, J. B., Chance, J. E., & Phares, E. J. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Salvat, H. (1972). *Inteligenţă, mituri şi realităţi*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

Sassen, G. (1980). Succes anxiety in women: A constructivist interpretation of its source and its significance. *Harvard Educational Review*, 50, 1, 13-24.

Schultz, D. (1986). *Theories of Personality*, 3rd ed. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Schultz, D. & Schultz, S. E. (1994). *Theories of Personality*, 5th ed. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole

Skinner, B. F. (1965). *Science and human behavior.* New York:The Free Press.

Skinner, B. F. (1969). *Walden two*. New York: Macmillan.

WEBOGRAFIE

Charles Fourier (1772–1837) http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Fourier).

Falansterul de la Scăieni (1835–1836) http://en.wikipedia.org/wiki/Sc%C4%83ieni_Phalanstery).

Robert Owen (1771–1858) http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Owen)

Walden Two (1971) http://www.wou.edu/~girodm/611/Skinner%27s_utopia.pdf

DICŢIONARE CONSULTATE

Bloch, H., Chemama, R. e.a. (1994). *Grand dictionnaire de la psychologie*. Nouvelle édition mise à jour. Paris: Larousse

Corsini, R.J., Auerbach, A.J. eds. (1998). *Concise enciclopedia of psychology*, 2nd ed. New York: John Willey & Sons.

Doron, R., Parot, F. coord. (1999). *Dicţionar de psihologie*. Bucureşti: Humanitas.

Evans, D. (2005). *Dicţionar introductiv de psihanaliză lacaniană.* Bucureşti: Paralela 45.

Laplanche, J., Pontalis, J-B. (1994). *Vocabularul psihanalizei*. Bucureşti: Humanitas.

Popescu-Neveanu, P. (1978). *Dicţionar de psihologie*. Bucureşti: Albatros.

Postel, J. coord. (1998). *Larousse: Dicţionar de psihiatrie şi de psihopatologie clinică*. Bucureşti: Univers enciclopedic.

Reber, A. S., & Reber, E. S. (2001). *The Penguin dictionnary of psychology*, 3rd ed. London: Penguin Books.

Rycroft, C. (1977). *A critical dictionary of psychoanalysis*. Hardmondsworth, GB: Penguin Books.

Şchiopu, U. coord. (1997). *Dicţionar de psihologie*. Bucureşti: Babel.

RECOMANDĂRI DE LECTURĂ

În limba română

1. Adler, A. (1995). *Psihologia şcolarului greu educabil*. Bucureşti: IRI.
2. Adler, A. (1995). *Sensul vieţii*. Bucureşti: IRI.
3. Adler, A. (1996). *Cunoaşterea omului*. Bucureşti: IRI.
4. Adler, A. (2009). *Înţelegerea vieţii. Introducere în psihologia individuală*. Bucureşti: Editura Trei.
5. Adler, A. (2011). *Practica şi teoria psihologiei individuale*. Bucureşti: Editura Trei.
6. Allport, G.W. (1981). *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti: EDP.
7. Bannister, D. (1973). O nouă teorie a personalităţii. Cap. 19 în vol. B. M. Foss, (1973). *Orizonturi noi în psihologie*. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, pp. 419-441.
8. David, D., Benga, O., & Rusu, A.S: (2007). *Fundamente de psihologie evoluţionistă şi consiliere genetică*. Iaşi: Polirom.
9. Erikson, E. (2001). *Psihanaliză şi istorie*. Bucureşti: Editura Trei.
10. Ewen, R. B. (2012). *Introducere în teoriile personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei
11. Freud, S. (2005). *Compendiu de psihanaliză*. Bucureşti: Editura Trei.
12. Freud, S. (2010). *Introducere în psihanaliză*. Bucureşti: Editura Trei.
13. Freud, S. (2010). *Psihopatologia vieţii cotidiene*. Bucureşti: Editura Trei.
14. Fromm, E. (1995). *Arta de a iubi*. Bucureşti: Anima.
15. Fromm, E. (1998). *Frica de libertate*. Bucureşti: Teora.
16. Fromm, E. (2012) *Arta de a fi*. Bucureşti: Editura Trei.
17. Fromm, E. (2013). *A avea sau a fi*. Bucureşti: Editura Trei.
18. Horney, K. (1995, a). *Autoanaliza*. Bucureşti: Oscar Print.
19. Horney, K. (1995, b). *Direcţii noi în psihanaliză*. Bucureşti: Univers Enciclopedic.
20. Horney, K. (1996). *Personalitatea nevrotică a epocii noastre*. Bucureşti: IRI.
21. Horney, K. (2012). *Psihologia femeii*. Bucureşti: Editura Trei.
22. Jung, C. G. (2004). *Tipuri psihologice*. Bucureşti: Editura Trei.
23. Jung, C. G. (2006). *Dezvoltarea personalităţii*. Bucureşti: Editura Trei.
24. Jung, C. G. (2007). *Două scrieri despre psihologia analitică*. Bucureşti: Editura Trei.
25. Jung, C. G. (2011). *Civilizaţia în tranziţie*. Bucureşti: Editura Trei.
26. Jung, C. G. (2013). *Dinamica inconştientului*. Bucureşti: Editura Trei.
27. Jung, C. G. (2014). *Arhetipurile şi inconştientul colectiv*. Bucureşti: Editura Trei.
28. Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenţei*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
29. Maslow, A. H. (2007). *Motivaţie şi personalitate*. Bucureşti: Editura Trei.
30. Maslow, A. H. (2013). *Motivaţie şi afaceri*. Bucureşti: Editura Trei.
31. Minulescu, M. (1996). *Chestionarele de personalitate în evaluarea psihologică*. Bucureşti: Garell Publishing House.
32. Mook, D. (2009). *Experimente clasice în psihologie*. Bucureşti: Editura Trei.
33. Preda, V. (1997). *Testul tematic de apercepţie (TAT)*. Cluj–Napoca: Fundaţia Culturală Forum.
34. Rogers, C. (2014). *A deveni o persoană*. Bucureşti: Editura Trei.
35. Salvat, H. (1972). *Inteligenţă, mituri şi realităţi*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.
36. Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2012). *O istorie a psihologiei moderne*. Bucureşti: Editura Trei.
37. Zlate, M: (2004). *Eul şi personalitatea*. Bucureşti: Editura Trei.

În limba engleză

38. Bandura, A., Ross, D., Ross, S.A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, pp. 3-11. În vol. T. F. Pettijohn. (1997).

Sources. Notable selections in psychology, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw-Hill (137-144).
39. Conte, H. R. & Plutchik, R. eds. (1995). *Ego defenses. Theory and measurement*. New York: Wiley.
40. Kelly, G. A. (1991). *The psychology of personal constructs. Volume I. A theory of personality*. London. Routledge.
41. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review, 50*, pp. 371-396. În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw-Hill.
42. Rogers, C. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin, pp. 31, 33-36. În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw-Hill (310-314).
43. Rotter, J. B., Chance, J. E., & Phares, E. J. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
44. Rotter, J.B. (1971). External control and internal control. *Psychology Today*, 5, pp. 37-38, 42, 58-59. În vol. Pettijohn, T. F. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGeaw-Hill (247-235).
45. Skinner, B.F. (1953). Shaping and maintaining human behavior. În B. F. Skinner (1953). *Science and human behavior*. New York: Free Press (91-104). În vol. T. F. Pettijohn. (1997). *Sources. Notable selections in psychology*, 2nd ed. Guilford, CN: Dushkin/McGraw-Hill (125-132).
46. Skinner, B.F. (1965). *Science and human behavior*. New York: Free Press.

ISBN 978-606-19-0517-1